

KÖZ, TEHER, ELOSZTÁS

TÁRKI MONITOR JELENTÉSEK 2008

SZERKESZTETTE
SZIVÓS PÉTER – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

Budapest, 2008. március

A kutatást a TÁRKI Zrt.
a Miniszterelnöki Hivatal
megrendelésére készítette

A kutatásban részt vettek és az elemzést készítették:

**BERNÁT ANIKÓ
DENCŐ BLANKA
FÁBIÁN ZOLTÁN
FERNEZELY BORI
GÁBOS ANDRÁS
GÁTI ANNAMÁRIA
HAVASI ÉVA
HORVÁTH HEDVIG
JÁVOR ANDRÁS
KELLER TAMÁS
LANNERT JUDIT
MEDGYESI MÁRTON
SÁGI MATILD
SIK ENDRE
SZIVÓS PÉTER
TÓTH ISTVÁN GYÖRGY**

TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt.

1112 Budapest, Budaörsi út 45.

Tel.: 309 7676, Fax: 309 7666

E-mail: tarki@tarki.hu

Internet: www.tarki.hu

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	7
1. Ki nyert ma? A jövedelemeloszlás változásai 2005–2007 között (Tóth István György)	13
1.1. Bevezetés.....	13
1.2. A jövedelemeloszlás makrogazdasági környezetének átalakulása 2005 és 2007 között.....	14
1.3. A makrogazdasági környezet néhány fontosabb mutatója	17
1.4. Az egyenlőtlenségek aggregált szintjének változása.....	20
1.5. A jövedelemeloszlás tényezőkre bontása	23
1.6. A jövedelmek összetételének és a társadalmi jövedelmek rétegeloszlásának változása	24
1.7. Összefoglalás	25
Irodalom.....	27
2. Lent és még lejjebb: jövedelmi szegénység (Gábos András – Szívós Péter).....	39
2.1. Bevezetés.....	39
2.2. A jövedelmi szegénység Magyarországon.....	39
2.3. A szegénységi ráta a főbb demográfiai változók mentén.....	41
2.4. A jövedelmi szegénység meghatározói.....	46
2.5. Összegzés.....	49
Irodalom.....	50
3. Nem csak a pénz...: megélhetési nehézségek, anyagi depriváció (Havasi Éva)	61
3.1. Bevezetés.....	61
3.2. Megélhetési nehézségek, az anyagi depriváció különböző dimenziói.....	62
3.3. Megélhetési nehézségek, a depriváció típusai a teljes népességen belül és a jövedelmi szegények körében	65
3.4. A depriváció halmozódása, a deprivációs index nagysága a teljes népességen belül és a jövedelmi szegények körében	66
3.5. A szegények jellemzői – a halmozott anyagi depriváció és a jövedelmi szegénység kockázata a népesség különböző csoportjaiban.....	68
3.6. Összegzés, következtetések.....	69
Irodalom.....	71
4. Kint is, bent is: foglalkoztatottság, keresetek, informális gazdaság (Horváth Hedvig)	77
4.1. Foglalkoztatottság és munkaintenzitás	77
4.2. Bérek	81
4.3. Béren kívüli juttatások és informális jövedelmek.....	81
Irodalom.....	87
5. Rugalmasan rejtett gazdaság (Sik Endre)	101
5.1. Rugalmasság és rejtőzködés	101
5.2. A rugalmasság és rejtőzködés összekapcsolódása, típusai és társadalomrajza	103
5.3. A rugalmasság és rejtőzködés hatása a jövedelemre.....	104
Irodalom.....	106
6. Tanulni, tanulni, tanulni: humán-tőkefejlesztés, tanulás a felnőttkorban, készségek és kompetenciák (Lannert Judit)	115
6.1. Képzéstörténet, képzési részvétel.....	116
6.2. A felnőttek digitális írástudása és idegennyelvtudása.....	118
6.3. A képzési részvétel és kompetenciák hatása a foglalkoztatásra és a keresetekre	119
6.4. Összegzés.....	120
Irodalom.....	121

7. Hogy tetszik lenni? Az egészségi állapot jellemzői (dr. Jávör András – Fernezelyi Borl)	131
8. Fogyókúra: a háztartások fogyasztása (Bernát Anikó)	143
8.1. A fogyasztás mértéke	143
8.2. Fogyasztási tételek	145
8.3. A fogyasztás szerkezete	147
Irodalom	148
9. Jut is? Marad is? A háztartások megtakarításai (Medgyesi Márton)	155
9.1. Bevezetés	155
9.2. A megtakarítások alakulása makroadatok alapján	155
9.3. A megtakarításokkal való rendelkezés a Háztartás Monitor vizsgálatban	157
9.4. A megtakarítások meghatározói	158
9.5. Bankhitel, tartozás	160
9.6. Megtakarítói célok	162
10. A barométer esőre áll? A lakossági elégedettség változásai (Gáti Annamária)	173
10.1. Bevezetés	173
10.2. Az elégedettség-kutatás elméleti háttere, hazai vonatkozásai	173
10.3. Az elégedettség hosszú távú alakulása	175
10.4. Múlt-, jelen-, jövő-percepciók	176
10.5. Aktualitás és elvárások – a jövedelmi feszültség	177
10.6. Elégedettség és anómia	178
10.7. Összefoglalás	179
Irodalom	181
11. A siker titka: az érvényesüléssel kapcsolatos vélemények (Sági Matild)	189
11.1. Bevezetés	189
11.2. Nemzetközi kitekintés	190
11.3. Az anyagi előrejutás észlelt meghatározói 2007-ben Magyarországon	191
11.4. A boldogulás észlelt okainak társadalmi-demográfiai meghatározottsága	192
11.5. Elégedettség és az előrejutással kapcsolatos beállítódások	193
Irodalom	194
12. Lófogók és csirkekötők: pártpreferencia csoportok politikai azonosulása és attitűdjei (Fábián Zoltán – Tóth István György)	203
12.1. Bevezetés	203
12.2. Pártpreferencia-csoportok	204
12.3. Politikai-ideológiai orientációk	205
12.4. Az állam szerepével kapcsolatos attitűdök	207
12.4.2. A redisztribúciós attitűdök magyarázó modellje	211
Irodalom	214
13. Lét és tudat: társadalmi helyzet, attitűdök – vallásosság (Keller Tamás)	221
13.1. Bevezetés	221
13.2. A vallásosság alakulása az elmúlt néhány évben	221
13.3. Vallásosság és élethelyzet: modellek, hipotézisek, kérdések	222
13.4. A vallás és a vallásosság mérése	224
13.5. Vallásosság és attitűdök	225
13.6. Vallásosság és társadalmi helyzet	228
13.7. Összefoglalás	231
Irodalom	231

Függelék: Az adatfelvételi folyamat leírása, adatkezelés, értékelés (Dencső Blanka – Medgyesi Márton)	237
F1. Bevezetés.....	237
F2. A kérdőívek és az adatbázis alapstruktúrája.....	237
F3. Mintavétel	238
F4. A kérdezés folyamata és a kérdezés ellenőrzésének első lépcsője	239
F5. A kérdezést követő adatfelvételi munkafolyamatok, ellenőrzés és javítás	240
F6. Súlyozás (utólagos rétegzés).....	241
F7. A képzett demográfiai változók	243
F8. A jövedelmek számbavétele a 2005-ös Háztartás Monitor felvételben	243

Bevezetés

A TÁRKI hosszú ideje végzi azt a vizsgálat sorozatot, amely lehetővé teszi a lakosság jövedelmi és munkaerő-piaci helyzetének részletes megismerését, a kiadási szerkezet, a megtakarítás valamint a vélemények széles körének kutatását. A személyes kérdezésen alapuló adatfelvétel során általában mintegy kétezer háztartásról és a háztartások tagjairól gyűjtünk adatokat úgy, hogy a háztartás minden 16 éven felüli tagját megkérdezzük. Emellett a háztartás egészére jellemző adatokat is felvesszünk a háztartás ügyeiben kompetens személytől. 1992 és 1997 között a vizsgálat a Magyar Háztartás Panel kutatás keretei között folyt, azóta pedig a TÁRKI Háztartás Monitor szolgáltatott keresztmetszeti adatokat. A sorozat eddigi legutolsó vizsgálata 2005-ben zajlott. Az előző két hullámhoz hasonlóan most is a Miniszterelnöki Hivatal és a TÁRKI közötti megállapodás tette lehetővé az adatfelvételt, mely 2007 őszén történt. Az ennek alapján elkészült legfrissebb, új adatok sokaságát tartalmazó elemzéseket fogja össze jelen kötetünk.

A TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálatának adatfelvétele 2007. szeptember 12-től november 6-ig tartott és a jövedelmekre vonatkozóan a 2006. október 1. és 2007. szeptember 30. közötti időszakról gyűjtött információkat.

Kutatásunkban 4538 címen 2024 háztartás adatát sikerült felvennünk. Az adattisztítás és a súlyozás után elemzéseink 2006 háztartás 5064 tagjának adatai alapján készültek. Az 5064 személy közül 4339 volt 16 éves vagy idősebb, és ezek körében 3653 személyről vannak részletes információink is. A viszonylag kis mintás TÁRKI Háztartás Monitor alkalmas a teljes népességre vonatkozó következtetések levonására. Minél kisebb társadalmi csoportra szeretnénk azonban megállapításokat tenni, statisztikai becslésünk annál bizonytalanabbá válik. Valamelyest nehezíti az eredmények értelmezését, hogy a mintamegvalósulás során néhány speciális társadalmi csoportot a valós arányánál lényegesen kisebb számban találtunk meg. Közismert tény, hogy a leggazdagabbak és a legalacsonyabb jövedelműek bekerülése és válaszadási hajlandósága alacsony az ilyen típusú jövedelemvizsgálatok során, ezért az itt közölt egyenlőtlenségi mértékek alsó becslésként értelmezhetők. Fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy ezeket a hiányosságokat az eredmények értékelésekor szintén figyelembe kell venni.

A kutatás adatfelvételének legfontosabb részletei e kötet Függelékében található. Ahhoz, hogy mintánk kellőképpen reprezentálja a magyar nem intézményi háztartásokban élő népességet, most is, mint a korábbi években mindig, szükség volt egy ezt biztosító súlyrendszer kialakítására. Ennek módszertanát is a Függelék foglalja össze. Végezetül ugyanitt található azoknak az eljárásoknak a leírása, amelyeknek a segítségével a válaszmegtagadásból vagy bizonyos háztartástagok el nem éréséből fakadó jövedelemhiányokat korrigáltuk.

A 2007. évi kutatás eredményei is számos érdekes adalékkal szolgálnak a magyar társadalom utóbbi néhány évben tapasztalható változásairól. A korábbi évek gyakorlatának megfelelően az eredmények részben egy adott hónap (jelen esetben 2007. szeptember) állapotát rögzítik, részben pedig (például a jövedelmekre vonatkozóan) az azt megelőző egy évre vonatkozó összesített adatokat mutatják. A kötet első fejezete – immár hagyományosan – a jövedelemeloszlás változásait mutatja be. A további fejezetek olyan területekkel foglalkoznak, mint a szegénység, illetve a depriváció, a munkaerőpiac jellemzőit írják le, a humán tőke több aspektusát vizsgálják, a háztartások fogyasztását, megtakarítását térképezik fel és a lakosság elégedettségével, illetve gazdasági várakozásaival foglalkoznak,

valamint a politikai tagoltságot elemzik. Jelen kutatásunk közzétételével abban bízunk, hogy eredményeink továbbra is hozzá tudnak járulni a magyarországi társadalmpolitikai viták megalapozásához, valamint a hazai társadalmi folyamatok nemzetközi összehasonlításához.

Legutóbbi jelentésünket „Feketén-fehéren” címmel tettük közzé. Akkor azért tartottuk fontosnak ezt a címadást, mert úgy éreztük, a közélet felfokozott izgalmi állapotában mindenkinek szüksége van olyan elemzésekre, amelyeket a szikár tények és a kiegyensúlyozott interpretációk jellemeznek. Most úgy látjuk, akár adhatnánk ugyanezt a címet is, hiszen jelentésünk ismét olyan időszakban kerül nyilvánosságra, amikor a szociális helyzettel, a gazdaság és a társadalom állapotával kapcsolatban súlyos viták vannak, eltérő értelmezések látnak napvilágot. Ennek ellenére most magukra a társadalmi folyamatokra utaló címet választottunk: Köz, teher, elosztás.¹ 2003. és a 2005. évi vizsgálataink ugyanis olyan időszakokban zajlottak, amikor – ma már sokak értékelése szerint – az ország teherbíróképességét próbára tevő jóléti akcióprogramok valósultak meg. Előbb az ún. jóléti rendszerváltás programja, majd a 2006-os választást megelőző, a költségvetést megterhelő intézkedések révén növekvő reálbérek és bővülő jóléti ellátások alakították az egyenlőtlenségi rendszert. A 2006 nyarán bejelentett kiigazítási csomag lényegében ennek a politikának a terheit osztja szét a különböző társadalmi csoportok között. Ki kell emelnünk: úgy látjuk, a két szakasznak együttvéve jelentős átrendező hatása volt, ráadásul lényegében egy irányban.

Néhány fontosabb megállapításunk a következő:

- A 2005 őszén lezajlott adatfelvételünk óta jelentősen csökkentek Magyarországon a háztartások megfigyelt nettó szabadrendelkezésű jövedelmei közötti egyenlőtlenségek amellet, hogy a reáljövedelmek szintje is esett a periódus második felében.
- A csökkenésre hatást gyakorolt az, hogy a szóban forgó időszak második felében még a megelőző éveket jellemző, a régió átlagához képest szerény mértékű gazdasági növekedés is visszaesett. A döntő hatást azonban nem ez okozta, hanem az egymást követően meghozott, önmagában nem feltétlenül logikus sorrendiségű, de összességében, a jövedelemeloszlás mintázata tekintetében ugyanabba az irányba mutató gazdaság- és társadalmpolitikai lépések rendszerbe szerveződő sorozata.
- A jövedelemeloszlás egyenlőtlenségeinek csökkenésére azért került sor, mert a vonatkozó időszakban erőteljes jövedelem átcsoportosítás történt egyfelől a munka-jövedelmek és a járadékjellegű jövedelmek között, másfelől a a jövedelmeiket a munkaerőpiacról szerző, és a jövedelmeiket a döntően a jóléti újraelosztásból szerző csoportok között.
- 2006 nyaráig az alapvetően az alsó középrétegeknek kedvező kormányzati osztogatás politikája volt jellemző, 2006 nyara után pedig az a kiigazító csomag, amely mindennek a költségeit a felső középrétegekre terhelte. Az eloszlás szűkülése tehát a felső középrétegek pozícióromlásával és az alsó-középrétegek pozíciójavulásával van összefüggésben.
- A fenti tendenciák a jövedelem eloszlás oldaláról nem jártak a relatív szegénység növekedésével. Magyarországon 2007-ben a teljes népesség 13 százalékát tekinthetjük szegénynek. Ez az arány a relatív jövedelmi

¹ A szerkesztők a „beszédese” fejezetcímekért ezúton is magukra vállalják a felelősséget...

szegénység változatlanságát mutatja 2005-höz képest. Ezzel párhuzamosan a szegénységi rés 1 százalékpontos csökkenését figyeltük meg az elmúlt két év időszakában. E változás összhangban van a jövedelemegyenlőtlenségek alakulását mérő eredményekkel, mely szerint a jövedelmek egyenlőtlenségének általános csökkenése részben az eloszlás alján lezajlott folyamatokra vezethető vissza. A szegénység előfordulását nemzetközi összehasonlításban Magyarország a jövedelmek eloszlását tekintve legkevésbé egyenlőtlen skandináv és a közepesen egyenlőtlen kontinentális európai országok (Hollandia, Ausztria, Franciaország, Belgium) között helyezkedik el.

- A szegénység kockázata csökken az életkorral. A legmagasabb szegénységi kockázatú életkori csoport a gyermekeké és a fiataloké. Az általános, 13 százalékos szegénységi rátával szemben a 0–15 évesek körében a szegénység 15 százalékos, a 16–24 évesek körében pedig 17 százalékos.
- A TÁRKI háztartásvizsgálatainak adatbázisán végzett korábbi elemzéseinkhez hasonlóan, a 2007. évi adatok alapján is megállapíthatjuk: a háztartásfő iskolai végzettsége és gazdasági aktivitása játssza a legfontosabb szerepet abban, hogy egy adott háztartás tagjai szegénynek tekinthetők-e vagy sem. Emellett számottevő hatása van még a háztartásfő etnikai hovatartozásának, a gyermekszámának és annak hogy valaki egyedül él-e vagy sem. Kisebb hatást becsültünk a lakóhely esetében. Becsléseink szerint a háztartásfő neme és életkora – az alkalmazott szegénységi küszöbtől függően – egyáltalán nem vagy csak viszonylag kismértékben magyarázza a szegénység előfordulását.
- 2005–2007 között, ha nem is látványosan, de érzékelhetően csökkent a deprivációk számában és még inkább halmozódásában mért szegénység. A 13%-os jövedelmi szegénységi aránnyal szemben a halmozott anyagi depriváció és/vagy jövedelmi szegénység minden harmadik embert érint (33%). A lakosság egyharmada halmozott deprivált és/vagy jövedelmi szegény, ugyanakkor valamivel több, mint egyharmada (38%) nem szegény és nem is deprivált. A jövedelmi szegénység és a halmozott depriváció együttesen van jelen a lakosság 8%-ánál. A halmozott depriváció kockázata leginkább az alacsony iskolai végzettségű, roma háztartásfővel rendelkező, községekben élő, magasabb gyermekszámú, hátrányos helyzetű régiókban élő háztartások tagjait fenyegeti. A területi hátrányok nagymértékben felerősítik a demográfiai és iskolai végzettségbeli különbségekből adódó hátrányokat, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy a területi szegregációs jelenségek szerepe tovább erősödött.
- Az a tény, hogy a relatív szegénységi ráta nem változott, nem jelenti azt, hogy általában a társadalom egyes rétegei ne érzékelték volna életszínvonal esést. Arról van ugyanis szó, hogy egyfelől az elvonási mértékek jelentős mértékű emelkedése, másfelől pedig az alapvető fogyasztási javak és szolgáltatások árának helyenként drámai emelkedése az időszak második felében olyan jelentős reálbér és reáljövedelem esést hoztak magukkal, hogy az a teljes időszak átlagát is erősen lehúzta, a 2005–2006-os expanzív növekedési periódussal együtt is.

- A magyar háztartások 2007 szeptemberét megelőző időszakban havonta átlagosan 131448 Ft-ot költöttek, két éve ugyanez 126249 Ft volt. Ez nominálisan 4–5 százalékos növekedést jelent, ami azonban a 113 százalékos általános fogyasztói árindexszel számolva 7–8 százalékos reálcsökkenéshez vezetett. Ezt a trendet támasztja alá a KSH jelentése is, amely a Háztartási Költségvetési Felvétel havi felméréséből származó 2007. első félévi folyó fogyasztási adatai alapján a lakossági fogyasztás 1–2%-os volumencsökkenését valószínűsítette egyéves távon. A volumencsökkenés a 2007. év második felét még inkább jellemző árnövekedések hatására felgyorsult.
- A valamilyen megtakarítással rendelkező háztartások aránya nem változott 2005 és 2007 között. Két éve is, és a 2007-es vizsgálatban is a háztartások fele rendelkezik valamilyen általunk felmért megtakarítási formával. A kedvezőtlen makrogazdasági környezet eredménye, hogy 2005 és 2007 között 34%-ról 38%-ra nőtt azon háztartásoknak az aránya, amelyek szerint egyáltalán nem valószínű, hogy a következő évben tudnak megtakarítani.
- Az elmúlt időszakban kísérletek történtek a gazdaság szürke és fekete részének fehérítésére. Egy efféle háztartás vizsgálat minderről nem tud igazán kifinomult részletekkel szolgálni, de idei adatainkban azt látjuk, hogy háztartási szinten az informális jövedelmek (borravaló, hálapénz, alkalmi és különmunkából származó jövedelmek) előfordulása tovább csökkent, azonban a háztartási összjövedelmen belüli aránya stagnál. Összhangban az egyéni szinten alacsonykeresetűek bérnövekedésével, valamint a különmunka alsó és felső kategóriákban való térvesztésével, az informális jövedelmek aránya kvintilisenként kiegyenlítettebbé vált, inkább az alsó középosztály jövedelmeiben jelenik meg.
- A mai Magyarországon a munkaszerződés rugalmassága a rejtett gazdaság egyik „természetes” megjelenési formája. A rugalmasság és rejtőzködés olyan munkaerő-piaci csoportokra jellemző, amelyek korábbi (még a szocializmus periódusára vonatkozó) elemzésekből ismert társadalmi csoportokkal mutatnak hasonlóságot marginalitásuk, kétlakiságuk, vagy épp az alapján, hogy a munkaerő-piaci elithez tartoznak vagy kvázi-vállalkozónak minősülnek. Mostani elemzésünkben a rugalmasság és a rejtőzködés alapján három, egymástól igen eltérő társadalmi összetételű munkaerő-piaci csoportot találtunk: míg a marginális csoportba inkább a „vesztesek”, addig a mellékes és a kvázi vállalkozói csoportokba a primer és a szekunder munkaerőpiac „nyertesei” sorolhatók.
- Az adatok azt mutatják, hogy a lakosságnak igen kis aránya tanul felnőttkorában. A tanulási aktivitás annál nagyobb, minél magasabb iskolai végzettsége van valakinek. Ugyanakkor a fiatalok körében jóval nagyobb a tanulási aktivitás és a korszerű kompetenciákat is nagyobb arányban birtokolják. Ez különösen a számítógép és internet használatra igaz, ahol a két évvel ezelőtti Monitor adatokhoz képest jelentős előretörést mértünk. Ugyanakkor a nyelvtudás területén még mindig nagy a lemaradásunk Európa fejlettebb országaihoz képest. Bár egyre több fiatal tud valamilyen idegen nyelven, de a nyelvismeret szintje még mindig alacsonynak mondható.

- Az a tény, hogy az aktív népesség kis része birtokolja a munkaerőpiaci váltáshoz szükséges kompetenciákat és a felnőttkori tanulásban/átképzésben való részvétel is alacsony szintű, arra hívja fel a figyelmet, hogy a gazdasági aktivitásnak a munkakeresleti oldal mellett a munkakínálati oldalon is komoly korlátai vannak. Az általunk vizsgált modellek ugyanis azt mutatják, hogy a felnőttképzésben való részvétel növeli (növelné) mind az elhelyezkedés esélyét, mind a keresetek nagyságát.
- A 2007-es kutatás során szinte minden kérdezett területen az elégedettek arányának csökkenésével találkoztunk, a családi kapcsolataikkal, lakásukkal, valamint lakókörnyezetükkel elégedettek arányában pedig stagnálásról számolhatunk be. A legnagyobb csökkenést az életszínvonalukkal, a jövőbeli kilátásaikkal és az életük eddigi alakulásával elégedettek táborában tapasztaltunk, ahol idén 8–9 százalékponttal kevesebben mondták magukat elégedettnek, mint 2 éve. A válaszadók a saját kilátásaikat kevésbé rossznak tartják az ország helyzetéhez képest. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy bár minden mért évben jóval többen észleltek, illetve jósoltak romlást saját maguk és az ország számára, mint ahányan stagnálást vagy javulást, a válaszadók most riasztóan magas arányban nyilvánítják ki negatív tapasztalataikat és várakozásaikat. A romlást érzékelők vagy várók aránya – a személyes rövid távú jövőérzékelés kivételével – minden esetben 60 százalék fölött van.
- A legtöbben a kemény munkát tekintik az anyagi boldogulás fő forrásának – 40% legfontosabbnak, további 20% pedig második legfontosabb tényezőnek jelölte be –, megállapítható, hogy mégsem a munkában hiszünk igazán. Az előzőtől csak minimális mértékben marad el a kapcsolati tőke észlelt jelentősége (22% + 33%), és majdnem minden második válaszoló a jó családi háttérrel is nagyon fontosnak ítéli meg (20%+26%), továbbá bő harmaduk szerint nagyon fontos a boldoguláshoz a szerencse is (18%+22%).
- Kétpárti vagy ahhoz hasonló szerkezetű demokráciákban a politikai tér bal- és jobboldali osztatúra egyszerűsödik, ahol a hagyományos értelemben vett baloldal és jobboldal elkülönülése többek között az állam szerepével kapcsolatos eltérő elképzeléseken alapul. Vizsgálatunk ebben a tekintetben komoly orientációs zavarokat mutat. Ma Magyarországon a baloldal szavazóit jellemzi az állami kiadásokkal kapcsolatos kisebb elköteleződés, a jobboldali szavazók láthatóan inkább pártolják a nagyobb fokú állami részvételt. Nem tudjuk ugyanakkor megmondani, hogy ebben a váltásban mennyire a népesség általános állam-igénye a domináns (és ennek megfelelően alakulnak a pártpreferenciák is) vagy pedig a pártok, mint véleményformáló erők fordítják „irányba” a saját szavazóikat. Összességében azonban bármelyik forgatókönyv is érvényesül, a költségvetési „húzd meg- ereszd meg” ciklus további sorsa, a közteher eloszlás szempontjából egyik sem nagyon megnyugtató.

1. Ki nyert ma? A jövedelemeloszlás változásai 2005–2007 között (Tóth István György)

1.1. Bevezetés

A Társi a Háztartás Monitor vizsgálatban a háztartások nettó szabadrendelkezésű jövedelmeinek eloszlási mintáit vizsgálja. Kérdőívünkben nem kérdezzük bruttó jövedelmekre, ezért a bruttó jövedelmek eloszlását sem tudjuk közvetlenül megfigyelni. Következésképpen minden olyan jelenségre, ami a bruttó és a nettó eloszlás „között” zajlik le, csak következtetni tudunk abból, hogy mit mutat az általunk megfigyelt „végeredmény”, és milyen pótlólagos, külső forrásból származó ismereteink vannak az adó- és támogatási rendszer változásairól. Ezen a területen az elmúlt vizsgálat óta roppant mozgalmas időszakot hagytunk magunk mögött. A tanulmány első fejezete ezért vázlatosan áttekinti az adó- és támogatási rendszerben bekövetkezett fontosabb változtatásokat.

A nettó szabadrendelkezésű jövedelmek vizsgálatából – a dolog természete szerint – csak arról kapunk képet, hogy a háztartások milyen fogyasztási potenciállal rendelkeztek. Ehhez képest másik kérdés az, hogy ténylegesen hogyan is költötték el a jövedelmeket. Tehát: ebben a fejezetben a nettó nominális jövedelmek eloszlása a téma, a fogyasztással és megtakarításokkal kötünk két másik fejezete foglalkozik részletesebben.

Amikor azt mondjuk, hogy a magyar háztartások jövedelemeloszlásáról beszélünk, mindig tekintetbe kell vennünk, hogy az efféle, mintavételen alapuló lakossági megkérdezések a legnagyobb gondosság mellett sem tudják átfogni a teljes jövedelemeloszlást. Becslésünk szerint a személyek számát tekintve „alul” és „fölül” is kimarad a vizsgálatból a magyar népesség mintegy 3 százaléka. A kimaradt jövedelmek volumenét tekintve „felül” ennél lényegesen nagyobb a veszteség, hiszen a felső néhány százalék kezében (hasonlóan ahhoz, amit más országokban találunk), nagyon nagyra feltételezzük a jövedelemkoncentrációt.² Az elemzésben mindvégig tekintetbe kell vennünk, hogy eredményeink lakossági mintából származnak, ezért a fontosabb mutatók esetében becsléseinket a statisztikai hibahatárok jelzésével mutatjuk be. Ahol nem ezt tesszük, ott is mindig tekintetbe kell venni az efféle bizonytalanságot.

Először a makrogazdasági környezet és a kiigazítási csomag néhány jellemzőjét ismertetjük, majd elemezzük a jövedelemeloszlásra gyakorolt hatásokat.

² Ennek a rétegnek a belső szórása is lényegesen nagyobb, mint a teljes mért jövedelemeloszlás szórása. Illusztrációként gondoljunk bele: az egyes lapok által évente közölt TOP 100-as listán az első és a századik helyezett vagyona (nem jövedelme!) közötti arány körülbelül 1:100. Ha azt mondjuk, hogy a Háztartás Monitor vizsgálat nem tudja „befogni” a népesség három százalékát, akkor ez azt jelenti, hogy körülbelül háromezer embert (100-150 ezer háztartást) „vesztünk el”. A századik és a százezredik család között azonban már valószínűleg nem lehet tízszeresnél nagyobb a vagyoni/jövedelmi különbség. A mi vizsgálatunk érvényessége valahol ez alatt kezdődik. A jövedelemeloszlás alján esetlegesen kimaradó három százalék belső szórása ennél egészen biztosan lényegesen kisebb, az elvesztett jövedelmek volumene pedig ténylegesen marginális.

1.2. A jövedelemeloszlás makrogazdasági környezetének átalakulása 2005 és 2007 között

2007-ben a Monitor vizsgálat adatfelvétele (hasonlóan a megelőző vizsgálatokhoz) októberben zajlott. A jövedelem vizsgálat referencia éve a megelőző 12 hónapot, azaz 2006 október és 2007 szeptember közötti időszakot fedi le. Ez és a következő alfejezet a legutóbbi négy vizsgálatunk referencia periódusait jellemzi néhány fontos makrogazdasági mutató idősoros alakulásának feltüntetésével. Noha elsődlegesen a legutolsó periódust igyekszünk kontextusba helyezni, helyenként, a történetiség illusztrálásához vissza kell nyúlni a korábbi adatfelvételek referencia időszakához is. Az áttekintésben nem törekszünk teljességre, hanem csak azt igyekszünk bemutatni, hogy a makroökonómiai és társadalompolitikai környezet egyes, fontosnak tartott jellemzői miképpen alakultak legutóbbi adatfelvételek időszakaiban³.

Az elmúlt években előbb a már a 2003-as vizsgálatunkban is elemzett ún. jóléti rendszerváltás kormányzati béremelései, később pedig a választási felkészülési időszak osztogatási politikája jellemezte a lakossági jövedelmek alakulásának makro környezetét, 2007-ben viszont az ún. kiigazítási csomag hatásai érkeztek el a háztartásokhoz.⁴

2006-ban teljesedett ki a 13. havi nyugdíj, ami 2003–2006 között minden évben egy héttel több nyugdíjat jelentett a nyugdíjasoknak. Mindez megmaradt a visszafogások idején is. A nyugdíjmelés során alkalmazott svájci indexálás eredményeként a konkrét nyugdíjmelés értéke lényegében az árindex és a bérindex átlaga lesz, ha az év elején tervezett mértékek év közben nem teljesülnek, akkor utólagos évvégi korrekcióval. Ez az eljárás a pozitív reálbérindex esetén a reálkeresetekhez képest alacsonyabb reálnyugdíj-növekedést eredményez, de azokban az években, amikor reálbér csökkenés van, a nyugdíjasok nyugdíjból származó jövedelmének értéke kisebb mértékben csökken, mint a keresőké. Az általunk vizsgált időszak első felében reálbérnövekedés volt, ami miatt elvileg a nyugdíjak kisebb mértékben emelkedtek volna, mint az aktívak jövedelmei, a 2003 és 2006 között „adagolt” 13. havi nyugdíj évente újabb „jutalom-hetei” azonban (túl)kompenzálták ezt a különbséget. Az első olyan évben, amikor már ez a nyugdíjmelési periódus lezárult, a költségvetési kiigazítási csomag az aktívak reálkereseteit erőteljesen visszafogta és megugrott az infláció is. Ilyen periódusban azonban a svájci indexálás tompítja a nyugdíjak relatív értékvesztését. A fenti intézkedések eredőjeként a nyugdíjasok és az aktív generációk között várhatunk egyenlőtlenség-csökkenést.

A másik nagy, a jövedelemeloszlás egészét is befolyásoló jóléti tétel a családtámogatásoké. Ebben a tekintetben is lényeges változások történtek, de ezek hatására vélhetően nem annyira a családostok és a nem családostok, hanem inkább a családostok különböző alcsoportjai között zajlott le jelentős átrendeződés. Ezt valószínűsíti az a tény is, hogy a készpénzes családtámogatásokra fordított összkiadások nem emelkedtek számottevően a tárgyalt időszakban. A családi támogatások esetében a

³ A fontosabb események reprodukálása MNB 2006a és 2006b, Benedek és Scharle 2006, Ohnsorge-Szabó és Romhányi, 2007, Kopint-Tárki 2007/1–2007/4, valamint a vonatkozó adó- és társadalombiztosítási szabályok áttekintése alapján történt.

⁴ Hozzá kell tenni, hogy a kiigazítási csomag teljes hatásai a referencia időszaknak inkább csak a végén voltak érzékelhetőek, de egy ilyen lakosság megkérdezésen alapuló vizsgálatban a megkérdezettek emlékezete sokat számít a valós jövedelmi adatok felderítésében és az emlékezet szempontjából a legutóbbi események mindig nagyobb súllyal szerepelnek.

legjelentősebb változás az volt, hogy az adórendszeren belül előbb, 2005. január 1-től a kedvezmény érvényesíthetőségét jövedelemkorláthoz (nyolcmillió forint bruttó jövedelemhez) kötötték, 2006. január 1-től pedig megszűnt az egy- és kétgyermekesek adókedvezménye és csökkent a többgyermekeseké, ráadásul annak érvényesíthetőségét is jövedelemkorláthoz kötötték (hatmillió forintos korlát alatt vehették igénybe a háromgyermekesek és minden újabb gyermek után 500 ezer forinttal emelkedett ez a korlát.) A gyermekesek egy a jövedelem szempontjából ellentétes csoportját (az alacsonyabb jövedelműeket) érintette, hogy megszüntették az ún. rendszeres gyermekvédelmi támogatást és beépítették a családi pótlékba, melynek összege gyakorlatilag duplájára emelkedett. Ezeknek az intézkedéseknek az eredőjeként a különböző jövedelmű családok között jelentős jövedelem átcsoportosítást és jövedelemnivellálódást valószínűsíthetünk.

A 2006 nyarán bejelentett költségvetési kiigazítási csomag legjelentősebb, a jövedelemeloszlást érintő elemei az elvonási mértékeket érintették. Egyfelől minden munkavállaló számára emelkedett a munkavállalói egészségbiztosítási járulék mértéke. Másfelől emelkedett a személyi jövedelemadó legfelső kulcsa is, amennyiben a magasabb jövedelműek esetében sor került egy négy százalékos úgynevezett „szolidaritási” különadó bevezetésére. Ezt egészítette ki a részben ugyanezt a jövedelmi kategóriát érintő, de jövedelmeit az egyszerűsített vállalkozói adó (EVA) keretei között felvevő réteg esetében az EVA kulcsának 15-ről 25 százalékra emelése. Ezeknek az intézkedéseknek az eredője a felső-közepes jövedelműek jelentős nettó pozícióromlása lett.

Az adórendszer egyéb változtatásai (mint például a gépjármű- és önkormányzati illetékek mértékeinek változása, valamint a kamatadó bevezetése) mindenkit érintettek, akik az adott periódusban vagyontranszfert hajtottak végre, illetve akik az adott időszakban megtakarításokból származó jövedelmet realizáltak. Valószínűsíthető azonban, hogy az adott gazdasági tranzakciók nagyobb prevalenciája miatt ez is a középső és a magasabb jövedelmi csoportok nettó pozícióit rontotta.

A 2006 nyarat követő kiigazítások relatív életszínvonal-hatásait tekintve lényeges lenne vizsgálni az ÁFA, a jövedéki adók, valamint a közüzemi szolgáltatások illetve a gáz és a villany árának emelkedését is. Ezt azonban a jövedelemeloszlási fejezetben azért hagyjuk figyelmen kívül mert – ahogy jeleztük –, a jövedelemeloszlás elemzésekor a nettó szabadrendelkezésű jövedelmek eloszlási mintáinak alakulására vagyunk kíváncsiak.⁵ Ezen a témán kívül esik a fogyasztás drágulása illetve volumenének esetleges visszaesése ugyanúgy, mint a nettó jövedelmek eloszlására nehezen elemezhető hatást gyakorló vagyonátruházási illetékek növekedése.

⁵ Ugyanakkor vannak olyan elemei az ÁFA-változásnak, amelyek közvetlenül is érintik a jövedelemeloszlást. Például az EVA rendszerében adózóknak a sajátos szabályok miatt (nettó jövedelem = nettó számlaérték + ÁFA – EVA) a 2006-os ÁFA-csökkentés is nettó jövedelemromlást okozott.

A jövedelemeloszlás alakulását befolyásoló fontosabb események a legutóbbi Monitor vizsgálat óta

	Jövedelem elem	Esemény/intézkedés	Időszak	Érintett társadalmi csoport
A jövedelmekre közvetlenül hatással levő események	Nyugdíjak	13. havi nyugdíj bevezetése	2003–2006 között, kumulatíván	Minden nyugdíjas
		Özvegyi nyugdíjak emelése	2006–2007-ben, két lépésben	Származtatott nyugdíjakkal rendelkezők
		Nyugdíjkorrekciós program (szolgálati idő szerinti korrekció)	2007. januártól	1988 előtt nyugdíjba mentek
	Családtámogatások	Az adókedvezmény érvényesíthetőségét jövedelemkorláthoz kötötték	2005. januártól	Magas jövedelmű gyermekek
		Az adókedvezmény megszűnt az egy- és kétgyermekeseknél, érvényesíthető összege jelentősen csökkent a többgyermekeseknél	2006. januártól	Adózó gyermekes családok
		Családi pótlék jelentős emelése (és „karbantartása”)	2006. januártól	Minden gyermekes család
		Rendszeres gyermekvédelmi támogatás megszüntetése	2006. januártól	Alacsonyabb jövedelmű gyermekek
	Társadalombiztosítási járulékok	1: Munkavállalói egészségügyi járulék emelése	2006. szeptembertől	Minden munkavállaló
		2: A minimumbér kétszerese után fizetendő tb járulék bevezetése	2006. szeptemberétől	Alacsony jövedelmű munkavállalók „fehérítési célú” béremelése
	Személyi jövedelemadó változtatásai	1: Egyéni vállalkozói különadó bevezetése	2006. szeptembertől	Magasabb jövedelműek
		2: SZJA felső adókulcs emelése (munkavállalói „szolidaritási” különadó bevezetése)	2007. januártól	Magasabb jövedelműek
	Egyéb adók	1: az EVA kulcs emelése 25 százalékra,	1: 2006. októbertől	1: minden EVA-rendszerben adózó
		2: gépjármű- és önkormányzati illetékek emelése	2: 2006. szeptembertől	2: az érintett vagyoni tranzakció szereplői

	Jövedelem elem	Esemény/intézkedés	Időszak	Érintett társadalmi csoport
		3: 20 százalékos kamatadó bevezetése	3: 2006. szeptembertől	3: megtakarításokkal rendelkezők
Az árakat és a fogyasztást érintő intézkedések	ÁFA	Előbb a felső kulcs 25%-ról 20%-ra csökkentése, majd a középső kulcs 15%-ról 20%-ra emelése	Csökkentés: 2006. januártól, emelés: 2006. szeptembertől	Mindenki, aki az adott termékeket vásárolja
	Jövedéki adók	Dohány és alkohol jövedéki adók ütemes növelése, regisztrációs adó	Több ütemben, 2006. szeptembertől, 2007. áprilistól és szeptembertől	Dohányt és alkoholt vásárlók
	Árszabályozás körébe tartozó termékek és szolgáltatások	A gáz, az elektromos áram, a távfűtés árának és a közlekedési tarifáknak az emelése	2006. őszétől, több ütemben	Minden igénybe vevő, elsősorban a nagyobb fogyasztók
	Egyéb közvetett hatásokkal járó intézkedések	1: társasági adó „szolidaritási adóval” történő emelése	1: 2006. szeptembertől	Munkáltatók
		2: elvárt adó	2: 2007. júliustól	Munkáltatók
Foglalkoztatási hatások	Közvetlenül: állami alkalmazottak létszámstopja, szektoronként eltérő mértékű leépítése		2006 őszétől	Állami alkalmazottak
	Közvetetten: a munkaerőköltség emelkedése miatt általános munkakeresleti visszaesés		folyamatos	Munkát keresők

1.3. A makrogazdasági környezet néhány fontosabb mutatója

Az 1.1. ábra néhány fontosabb mutató segítségével illusztrálja az elmúlt nyolc év gazdasági trendjeit az elérhető hivatalos adatforrások alapján.

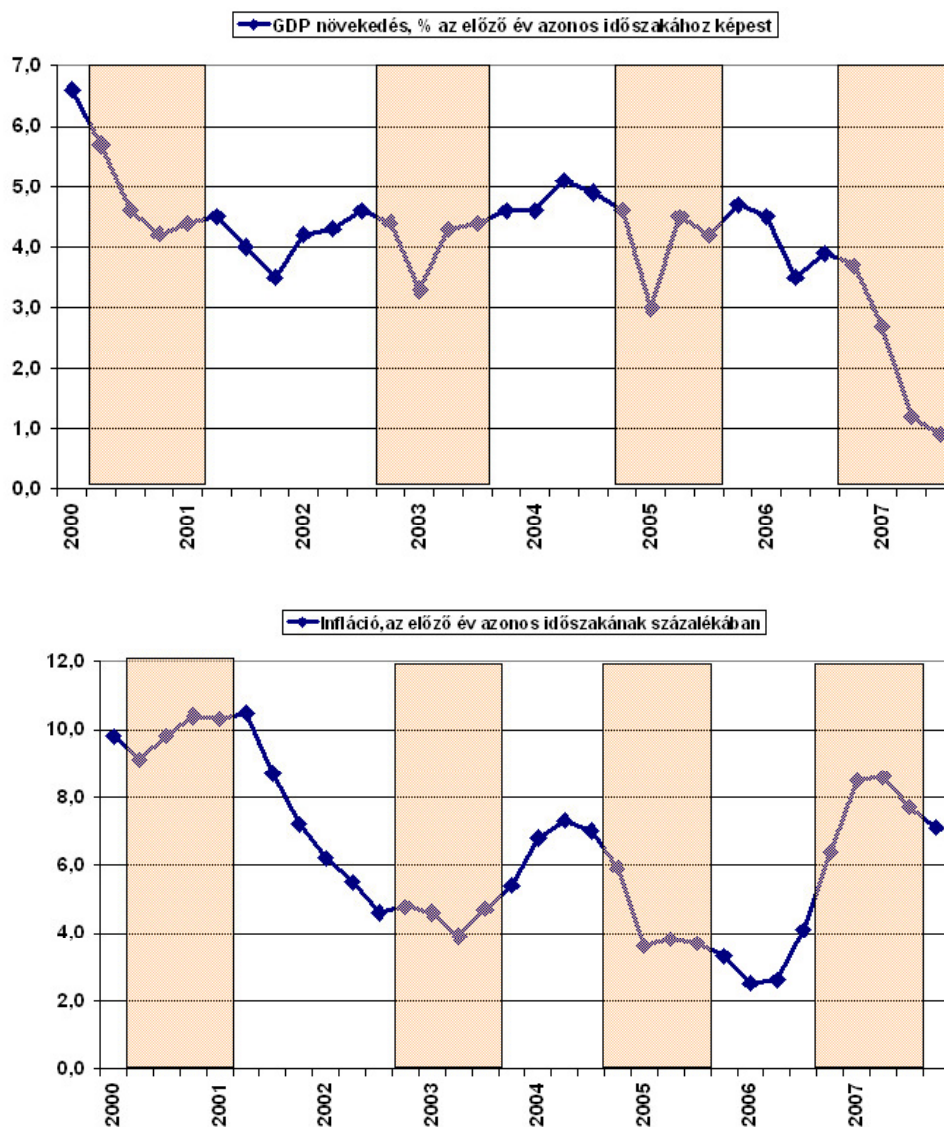
A 2003-as és a 2005-ös vizsgálat idején nagyjából 4 százalék körül növekedett a GDP. 2007-ben, azaz pontosan a vizsgálat referencia éve alatt fékeződött le nagyon gyorsan a GDP növekedése. Az adatfelvételi periódus végén a GDP növekedése egy százalék körül alakult, de az időszak egészében sem haladta meg a két százalékot.

A tényleges háztartási fogyasztás éves növekedési üteme a 2003-as vizsgálat periódusában 7–11 százalék körül, a 2005-ös vizsgálat idején 2–4 százalék körül mozgott, 2007-ben viszont a referencia-időszak első felében éppen 0 fölött volt, a második felében pedig negyedéves szinten negatív volt (–3 és –4 százalék körül alakult).

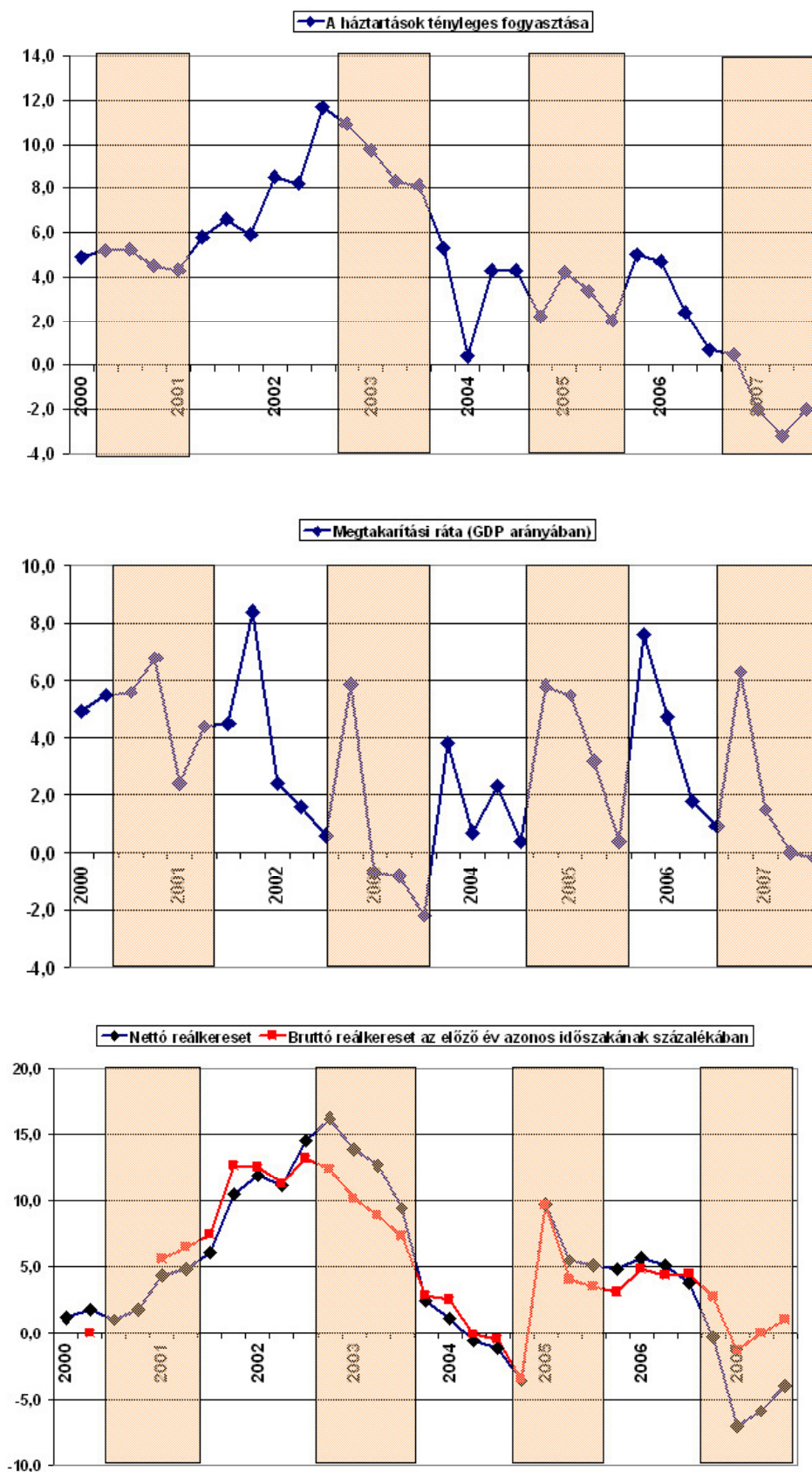
Miközben 2003-ban és 2005-ben is erőteljes reálbér-növekedés jellemezte az adatfelvételi periódust (2003-ban 4–5%-os inflációs rezsimben az előző év azonos negyedévéhez képest vett növekedési adatok 7–12 százalékos nettó reálbér-emelkedést mutattak, 2005-ben pedig a második-harmadik negyedévben 4–10%-os reálbér emelkedés történt), a jelenlegi adatfelvételi periódus ennél lényegesen kedvezőtlenebb környezetben

zajlott le (a nettó reálkeresetek mintegy 4–6 százalékkal estek az előző év azonos negyedéveihez viszonyítottan). Ki kell még emelni, hogy miközben a 2003-as és a 2005-ös vizsgálatunk idején a nettó reálkeresetek dinamikája jelentősen meghaladta a bruttó kereseteket, a részben a 2006 második felében bevezetett adószigorítások miatt a jelenlegi vizsgálatunk idején a nettó reálkeresetek a bruttó bérek stagnálása mellett jelentősen estek. A nettó és bruttó kereseti dinamika közötti rés másik oka a gazdaság részleges fehéredése lehetett, konkrétan az a tény, hogy a munkáltatóknak 2006 szeptembere óta a minimumbér kétszerese után kell tb járulékot fizetniük, ami az alacsony bérek legalább egy részének emelésére ösztönző hatással járhatott, de egyben a bérek járulékterheit is emelte.

1.1. ábra Fontosabb gazdasági indikátorok 2000 és 2007 között Magyarországon⁶

⁶ Forrás: KSH adatok, Kopint-Tárki adatbázis, Matheika Zoltán gyűjtése

Miközben a gazdasági aktivitás (a foglalkoztatottak globális száma) lényegileg nem változott a három adatfelvételi periódus között, a munkanélküliek száma a 2003 őszén jellemző

240 ezerről 2005 őszére 320 ezer körülre emelkedett majd nagyjából ezen a szinten is maradt 2007 őszéig. Önmagában a foglalkoztatottsági helyzetnek ez a változása nem gyakorolhatott jelentős hatást a jövedelem egyenlőtlenségek alakulására, legfeljebb az, ha a foglalkoztatottság mintázata átrendeződött a különböző munkaintenzitású háztartások között. Erre a kérdésre az egyenlőtlenségek dekompozíciója kapcsán térünk még vissza. Említést érdemel ugyanakkor, hogy a foglalkoztatottságon belül az alkalmazotti státusban pénzt keresők aránya lényegesen nem változott, az egyéni vállalkozások száma viszont jelentősen csökkent az utóbbi időszakban.

1.4. Az egyenlőtlenségek aggregált szintjének változása

Az általunk rendszeresen követett mindegyik jövedelemeloszlási mutató az egyenlőtlenségek csökkenését mutatja (1.2. ábra). Mind a jövedelmek szóródását jellemző ún. Gini együttható (amely lényegében az összes jövedelem páronkénti különbségeinek az átlagra normált értékén alapul), mind a legfelső és a legalsó népességtized átlagjövedelmeinek arányát jelző decilis aránya mind pedig a legfelső tized alsó töréspontját a legalsó tized felső töréspontjához viszonyító percentilis aránya statisztikailag szignifikáns mértékben, a statisztikai hibahatárt figyelembe véve szignifikáns csökkenést mutatott.⁷

Az ekvivalens jövedelmek ($e=0.73$) alapján számított valamennyi egyenlőtlenségi mutató jelentős esést mutat. Fontos azonban észrevennünk, az egyenlőtlenségcsökkenés nem a legalsó decilis töréspontjának emelkedése, hanem a legfelső decilis töréspontjának csökkenése mellett jött létre. 2005-ben és 2007-ben a legszegényebb egymillió ember leggazdagabbjának a népesség középértékéhez képest vett relatív pozíciója érdemben nem változott, viszont a legfelső decilis legszegényebb tagjának a középértékhez viszonyított relatív jövedelmi pozíciója jelentősen romlott (ezt mutatja az 1.1. táblázatban a $p10/p50$ érték változatlansága mellett a $p90/p50$ érték esése 192 százalékról 178 százalékra). A legfelső tized átlagjövedelmeinek a legalsó népességtized átlagjövedelmeihez viszonyított aránya 7 alá csökkent (ez szabatosabban fogalmazva azt jelenti, hogy a szóban forgó arány értéke 95 százalékos valószínűséggel esik 6.3 és 7.2 közé)⁸.

Miként játszódhatott le mindez? Először is, a relatív értelemben vett szegények aránya lényegesen nem változott (a témáról bővebben a következő fejezetben lesz szó, de erre utal az 1.2. táblázat alsó paneljében közölt becslés is), a jobbmódúak társadalmon belüli aránya viszont csökkent (az 1.2. táblázat azt mutatja, hogy becslésünk szerint a mediánjövedelem kétszeresénél többel a 2005-ben mért körülbelül kilencszázezer emberhez képest 2007-ben valamivel több mint hétszázezren rendelkezhetek)⁹.

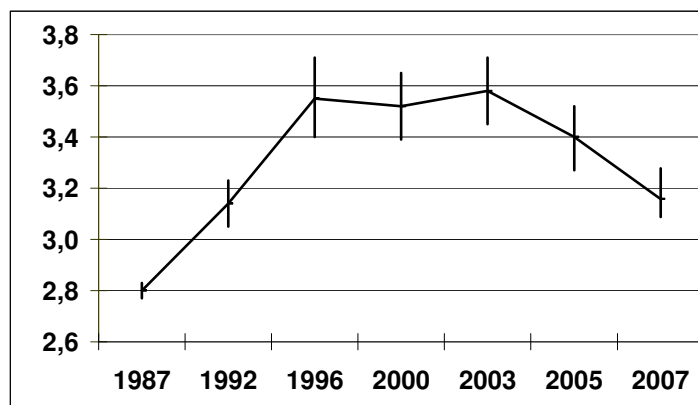
⁷ Mindhárom mutatóra intervallumbecslést adunk. Az ábrákon jelzett vonalak azt az intervallumot jelzik, amelyen belül 100 különböző mintavétel esetén 95 esetben kerülne a megfigyelt mutató értéke. Ennek az intervallumnak a középértéke a népességre vonatkozó becslésünk legvalószínűbb értéke lesz. A becslést 1000 ismétléses visszatévéses mintavételen alapuló Stata bootstrap eljárással hoztuk létre.

⁸ Itt ismét szükséges kiemelni azt, amit korábban már jeleztük: becslésünk szerint a Háztartás Monitor vizsgálat a teljes magyar jövedelemeloszlás alsó és felső 3 százalékát biztosan nem tudja befogni, ezáltal az itt közölt érték egészen biztosan alsó becslésnek tekinthető.

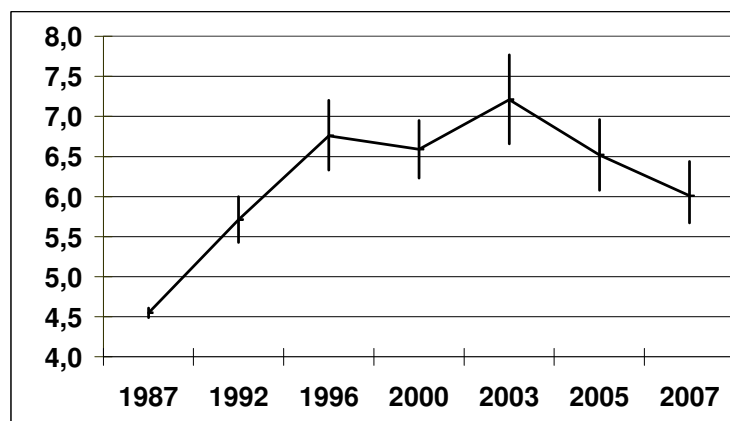
⁹ A besorolás logikája a következő. Vegyük a jövedelem szerint sorba rendezett tízmillió ember közül azt, aki pontosan középen helyezkedik el (tehát ő a jövedelemeloszlás mediánja), és vegyük az ő háztartása egy főre jutó jövedelmének a felét. Akiknek ennél kevesebb van, azokat – a statisztikai hagyomány és a nemzetközi gyakorlat szerint – szoktuk „szegénynek” tekinteni. Az 50% és 80% közötti jövedelemmel rendelkezőket „alsó-közép” osztálynak, akik a medián jövedelem körüli $\pm 20\%$ -os sávban helyezkednek el, középrétegnek tekintjük. Akik a 120% és 200% közötti jövedelemmel rendelkeznek, azokat felső-közép rétegnek, és akik pedig a medián 200%-ánál többel rendelkeznek, „jómódúnak” nevezzük ebben az elemzésben.

1.2. ábra Egyes egyenlőtlenségi mutatók értékei és megbízhatósági intervallumai 1987 és 2007 között (személyi ekvivalens jövedelmek személyi eloszlása alapján)

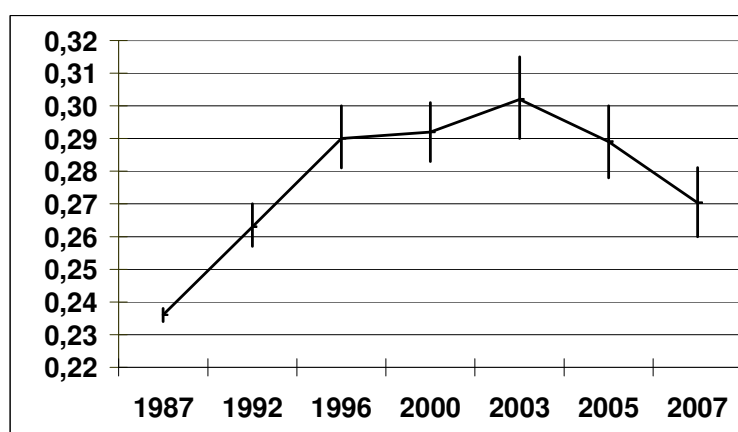
1.2.1. ábra A legfelső decilis alsó töréspontja és az alsó decilis felső töréspontjának aránya (P90/P10)

1.2.2. ábra A legfelső és a legalsó decilisek jövedelemátlagainak aránya (S10/S1)

1.2.3. ábra Gini-együttható

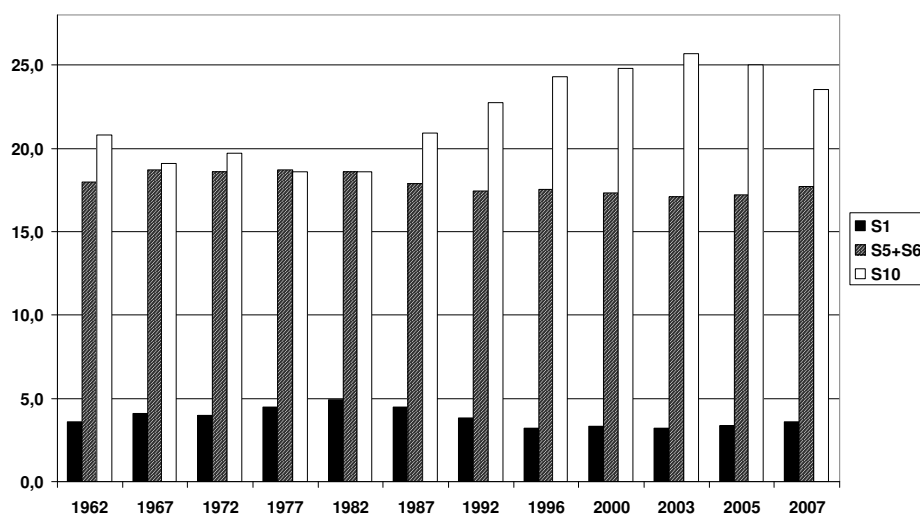
Megjegyzés: minden becslés az ekvivalens jövedelmek eloszlására vonatkozik, 95 százalékos megbízhatósági szinten. A Gini, a P90/P10 és az S10/S1 esetében 1000 ismétléses Stata bootstrap becslés.

Azt, hogy a lényegesebb változás a jövedelemeloszlás felsőbb régióiban következhetett be, alátámasztani látszik, hogy a különböző, az eloszlás változásának

diagnosztizálására alkalmas mutatók közül arányaiban a legnagyobbat a felső értékek változására leginkább érzékeny szórás-mutató változott (lásd a GE(2) mutató 0.260-ról 0.205-re esését az 1.3. táblázatban).

Az egyes tizedeknek az összes jövedelemből való részesedését plasztikusan ábrázolja a jómódúak, középrétegek és a szegények relatív részesedését nyomon követő idősor (1.3. ábra). Ez is arra enged következtetni, hogy az elmúlt két évben a legjelentősebb jövedelemeloszlási fejlemény a jobbmódúak és a középrétegek közötti távolság csökkenése volt.

1.3. ábra Egyes egy főre jutó jövedelmek alapján képzett népességtizedek részesedése az összes jövedelemből 1962 és 2007 között

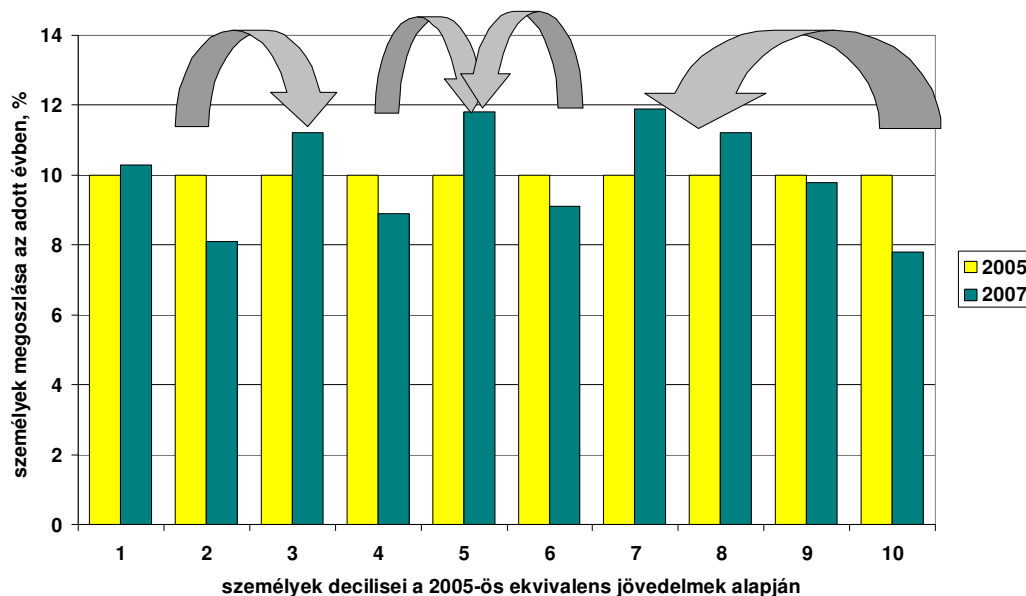
Forrás: 1962–1987: KSH jövedelemfelvételek alapján Atkinson–Micklewright [1992] H11. táblázat; 1992–1996: Magyar Háztartás Panel I–VI. hullámai, 2000–2007: Társi Háztartás Monitor.

Más típusú prezentációja ugyanennek a jelenségnek az, amit az 1.4. ábrán az egyes tizedekbe tartozók „de-polarizálódásáról” figyelhetünk meg. A polarizálódási folyamat azt jelenti, ha a szélső társadalmi csoportok eltávolodnak a középtől és egyszerre nő a szegények és a gazdagok relatív részaránya a társadalomban. Ennek egyik reprezentációjához úgy juthatunk, ha vesszük az összes, jövedelem alapján sorba rendezett személyt a periódus elején, majd megvizsgáljuk, hogy közülük mennyi az egyes decilisek töréspontjaiban elhelyezkedők jövedelme. Ezután megnézzük, hogy a népesség középső tagjának (a medián személynek) a jövedelememelkedésére normáltan (tehát a két időpont medián-jövedelem értékének arányával deflált értékeket alapul véve kialakított) decilis-határok között miképpen változnak a népesség arányok. Az ábrán a 2005-ös adatok természetesen minden decilisben pontosan ugyanannyi embert (tíz százalékot) tüntetnek föl. Ha nem történt volna változás a mediánhoz képest vett decilis-határok relatív értékeiben, akkor értelemszerűen 2007-ben is a népességnek pontosan tíz százaléka tartozna a „2005-ös” decilisekbe.

2007-ben azonban egy furcsa fűrészfogszerű mintát találunk. Ez a váratlannak tűnő eloszlási minta arra enged következtetni, hogy a két időpont között lecsúszhattak a kilencedik és a tizedik decilis egyes tagjai (valójában elég sokan, hiszen a 2005-ös felső decilis mintegy húsz százaléka kerülhetett reálértékben a korábban csak az eggyel alacsonyabb decilisre „elég” jövedelmek szintjére). Ugyanakkor az is valószínű, hogy az

alulról második decilis viszonylagos kiürülése relatív helyzetjavulást tükröz azoknak az esetében, akik korábban az alulról vett második decilisbe tartoztak.

1.4. ábra Személyek megoszlása 2005-ben és 2007-ben a 2005-ös decilis eloszlás mediánjövedelemre deflált töréspontjai által kijelölt jövedelmi sávokban, %

1.5. A jövedelemeloszlás tényezőkre bontása

Az egyes társadalmi-demográfiai dimenzióknak a jövedelemeloszlás meghatározására gyakorolt hatását az elmúlt évek gyakorlatához hasonlóan most is a jövedelmek szórásának tényezőkre bontásával mutatjuk be. Alkalmasan megválasztott egyenlőtlenségi mutatók additívan tényezőkre bonthatók¹⁰, tehát a népesség egészének jövedelmi szóródása felbontható a népességet alkotó részcsoportok jövedelemátlagai közötti és az adott csoportokon belüli egyenlőtlenségi mérőszám összegére. Esetünkben ez az alkalmasan megválasztott mutató az ún. átlagos logaritmikus eltérés (mean log deviation, MLD) lesz, amely eleget tesz az additív tényezőkre bontással kapcsolatos elvárásoknak. A tényezőkre bontást, valamint a számítás egyes elemeit az 1.4. és az 1.5. táblázatok mutatják be.

Az átlaghoz képest vett jövedelmi pozíció 2005 és 2007 között a legnagyobb mértékben a falusiak, az alacsony iskolázottságúak és a roma népesség körében emelkedett kissé (pontosabban: ebben a két évben valószínűleg az ő körükben romlott a legkevesebbet a relatív jövedelmi helyzet). A relatív jövedelmi pozíció jelentősebb esését egyfelől a magasabb iskolázottságúak, másfelől pedig a nem nyugdíjas inaktívak szenvedték el. Ami az egyenlőtlenségek nagyságát illeti, azok csaknem minden társadalmi csoporton belül csökkentek, leszámítva a nők csoportján belüli, az egy gyermekesek, a romák között, valamint azon háztartások tagjai közötti egyenlőtlenségeket, amelyekben legalább két foglalkoztatott van. Különösen nagy mértékben „homogenizálódtak” az inaktív háztartásfőjű

¹⁰ A tényezőkre bontás módszerét, valamint az ebben a fejezetben használt valamennyi mutató definícióját részletesen ismerteti Tóth, 2005.

háztartások, valamint azok a háztartások, amelyeken belül csak egy foglalkoztatott van (1.4. táblázat).

A különböző társadalmi-demográfiai dimenziók közül továbbra is az iskolázottsági szintek közötti jövedelmi eltérések a legnagyobbak (a csoportok közötti szórás ebben a dimenzióban magyaráz meg a legtöbbet az összes szórásból). Fontos szerepe van még a foglalkoztatottságnak és – bizonyos mértékig – a gyermekszámnak és a lakás településtípusának (1.5. táblázat). Másképpen fogalmazva: ha olyan jellemzőt keresnénk, amellyel a legjobban tudnánk közelíteni a különböző egyének jövedelmi helyzetét, akkor az iskolázottságot és a foglalkoztatottsági mutatót kellene először számításba vennünk, majd pedig a gyermekszámot és közben tekintettel kellene lennünk arra, hogy a vizsgált háztartás Budapesten, városban vagy faluban lakik-e.

1.6. A jövedelmek összetételének és a társadalmi jövedelmek rétegeloszlásának változása

Az egyes – foglalkozási összetétel szerint definiált – háztartástípusok közül összességében a legtöbbet – relatív értékben – azok a háztartások vesztek a két év alatt, amelyekben foglalkoztatott a háztartásfő, de a család eltartásáról egyedül gondoskodik (1.6. táblázat, a háztartások összjövedelmét az átlag százalékában mutató sor adata)¹¹. A legjobb relatív jövedelmi pozícióban azoknak a háztartásoknak a tagjai vannak, amelyekben legalább két foglalkoztatott él. Ebből a prezentációból is jól látszik, hogy a jövedelemeloszlás fontosabb trendjeit most nem annyira az egyes háztartástípusok létszamarányainak megváltozása idézte elő, hanem sokkal inkább az, hogy az egyes háztartásoknak milyen a munkaintenzitása (erről a kérdéskörrel bővebben szó lesz a foglalkoztatással kapcsolatos fejezetben).

Az összes háztartási jövedelmek összetételében tovább csökkent a piacról származó jövedelmek részaránya azoknak a háztartásoknak az esetében, amelyekben nincs foglalkoztatott és a háztartásfő vagy munkanélküli/inaktív vagy nyugdíjas. Előbbiek esetében a szociális jövedelmek (mindenekelőtt a családi pótlék) aránya növekedett meg, utóbbiak jövedelmi szerkezetében viszont a nyugdíjak aránya nőtt meg jelentősen. Mindkét jelenség összefüggésben lehet azzal, hogy a két adatfelvétel közötti periódusban jelentősen emelkedtek az állami újraelosztásból származó juttatások: a nyugdíj (a 13. havi juttatás bevezetésével) és a családi pótlék (amely a családi adókedvezmény megszüntetésekor emelkedett jelentősen).

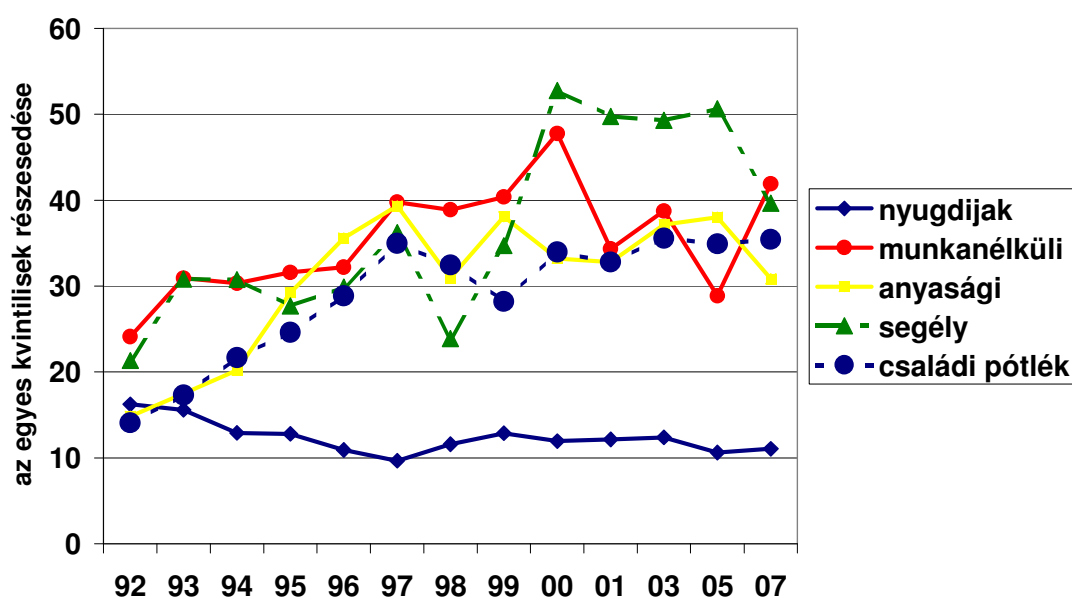
A jövedelmek főbb elemei a piaci jövedelmek (ezek tartalmazzák a munkaerő-piaci résztvevők kereseteit, valamint a tőkepiaci szereplők által élvezett kamatokat, osztalékokat és egyéb tőkehozadékokat), az ún. társadalombiztosítási jövedelmek (nyugdíjak, munkanélküli járadékok, anyasági támogatások, egyébek), a szociális jövedelmek (családi pótlék, segélyek, más jövedelemfüggő vagy alapjövedelem-típusú támogatások). E nagyobb jövedelmi kategóriák belső egyenlőségének vizsgálata az állami újraelosztás mintázatát jellemzi. A piaci jövedelmek egyenlőtlensége lényegileg nem változott, mint ahogy összességében az újraelosztás előtt jövedelmeké sem (1.7. táblázat). Növekedett a

¹¹ Fontos: itt a jövedelem-összetétel számításánál a háztartás összes jövedelme szerepel, az előző táblában pedig a személyi ekvivalens jövedelmek alapján számolt relatív pozíciókat mutattuk be!

társadalombiztosítási jövedelmek belső egyenlőtlensége (ilyen hatása lehetett például a 13. havi nyugdíjnak és a munkanélküliségi támogatások korlátozásának is), miközben csökkent a szociális juttatások elosztásának egyenlőtlensége (amiből akár azok nagyobb fokú célzottságára is következtethetnénk).

A fontosabb társadalombiztosítási és szociális jövedelmek rétegeloszlását abból a szempontból is megítélhetjük, hogy az adott ellátástípusból mennyi jut az összes jövedelem alapján definiált legsó 20%-hoz. Ezt mutatja az 1.5. ábra és az 1.8. táblázat. 2005 és 2007 között lényegét tekintve nem változott a nyugdíjak rétegeloszlása és a családi pótléké is csak annyiban, hogy a legfelső kvintilis részesedése csökkent a családi pótlékból. Csökkent a legsó kvintilis részesedése a családi pótlékokból és az anyasági támogatásokból. Erőteljesebben koncentrálódik viszont a legsó kvintilis a munkanélküli járadék.

1.5. ábra Az alsó (ekvivalens jövedelem alapján meghatározott) népességötöd részesedése az egyes társadalmi jövedelmekből 1992–2007(%)

1.7. Összefoglalás

Vizsgálatunk eredményeit röviden összefoglalva a következőket mondhatjuk:

- A 2005 őszi lezajlott adatfelvételünk óta jelentősen csökkentek Magyarországon a háztartások megfigyelt nettó szabadrendelkezési jövedelmei közötti egyenlőtlenségek mellett, hogy a reáljövedelmek szintje is esett a periódus második felében.
- A csökkenésre hatást gyakorolhatott az is, hogy a szóban forgó időszak második felében még a megelőző éveket jellemző, a régió átlagához képest szerény mértékű gazdasági növekedés is visszaesett. A döntő hatást azonban nem ez okozta, hanem az egymást követően meghozott, önmagában nem feltétlenül logikus sorrendiségű, de összességében, a jövedelemeloszlás

mintázata tekintetében ugyanabba az irányba mutató gazdaság- és társadalompolitikai lépések rendszerbe szerveződő sorozata.

- A jövedelemeloszlás egyenlőtlenségeinek csökkenésére azért került sor, mert a vonatkozó időszakban erőteljes jövedelem-átcsoportosítás történt a dominánsan a jövedelmeiket a munkaerőpiacról szerző rétegek és a jövedelmeiket a döntően az állami újraelosztásból szerző csoportok között.
- 2006 nyaráig az alapvetően az alsó középrétegeknek kedvező kormányzati osztogatás politikája volt jellemző, 2006 nyara után pedig az a kiigazító csomag, amely mindennek a költségeit a felső középrétegekre terhelte. Az eloszlás szűkülése tehát a felső középrétegek pozícióromlásával és az alsó-középrétegek pozíciójavulásával van összefüggésben.

A kiigazítási csomag teljes bevételnövelő hatásai 2007-ben körülbelül 750–800 milliárd forintot tehettek ki¹². Ebből a vállalati különadó és az ÁFA-változások, valamint a társadalombiztosítási típusú járulékok emelkedésének egy része közvetetten, a magánszemélyek különadója, a személyi jövedelemadó és a társadalombiztosítási járulékok másik része közvetlenül gyakorolt hatást a jövedelemeloszlásra.

Mivel az adóterhek és társadalombiztosítási járulékok eloszlása nagyon koncentrált (az összes ilyen típusú teher több mint 60%-át a legfelső két jövedelmi decilis fizeti), ezért joggal feltételezhetjük, hogy a kiigazítási csomag hatásai is döntően a két legfelső decilisre koncentráálódtak. Ebből reálisan következtethetünk arra, hogy a kiigazítási csomag közvetlenül a jövedelemeloszlás szűkülését eredményezte.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a jövedelemeloszlást középtávon nemcsak a közvetlen, hanem a közvetett hatások is formálhatják. E közvetett hatások eredőjének nagysága és iránya attól függ, hogy milyen viselkedési válaszokat provokálnak ki a háztartásokból, miképpen igyekeznek az egyéni munkavállalók és a családok mint a munkaerőkínálat kollektív szereplői alkalmazkodni hozzájuk. A háztartások alkalmazkodását ugyanis nem egyszerűen egy adott adó- vagy társadalombiztosítási intézkedés azonnali hatásai befolyásolják, hanem sokkal inkább az a mód, ahogy a szabályozási sokkok rendszerbe (vagy rendszertelenségbe) szerveződnek. Az év elején bevezetett adójogszabályok év közbeni megváltoztatása, az ideiglenesen bevezetett intézkedések tartós jelenmaradása, a tartósan hitt intézkedések rövid távú megváltoztatása a háztartások tervezési időhorizontjának rövidüléséhez vezethet, amelynek aztán közvetlen hatása lehet a háztartások jövedelemszerzési stratégiáira és a fogyasztás és megtakarítás közti allokációs döntéseire egyaránt. Mindezekhez társul az az általános politikai klíma, amely a közpolitika oldaláról a magas jövedelmekkel és vagyonokkal kapcsolatos bizalmatlanságot szítja, a társadalmi igazságosságot a jövedelmek nagyobb fokú vertikális egyenlősítésével azonosítja. Összességében ez nemcsak a viselkedési visszahatásokat befolyásolja, hanem a tisztességes jövedelemszerzést gyanúba keverő hangulatkeltés révén csökkenti a jövedelemfelvételekben befogható jövedelmek mértékét is (azáltal, hogy jövedelem eltitkolásra ösztönöz az interjúszituációban is). Úgy gondoljuk azonban, hogy ezek a visszahatások csak hosszabb távon, több éves periódusban vizsgálhatók, ráadásul ilyen típusú vizsgálatokhoz általában nem is elegendek a keresztmetszeti vizsgálatok, ezek a jelenségek inkább csak panelkutatások keretében elemezhetők.

¹² A Kopint-Tárki számításai (Palócz Éva közlése).

Irodalom

- Atkinson, A. – Micklewright, J. (1992): *Economic Transformation in Eastern Europe and the Distribution of Income*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Benedek Dóra – Scharle Ágota (2006): A „száz lépés” családtámogatást érintő elemeinek hatása a gyermekes családok jövedelmére Megjelent: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (2006): *Társadalmi riport 2006* Budapest: Társadalmi Részlet 205–267. o.
- Kopint – Társadalmi Konjunktúra jelentések 2007/1–2007/4.
- MNB 2006a: Elemzés a konvergenciafolyamatokról Magyar Nemzeti Bank 2006 december
- MNB 2006b: Jelentés az infláció alakulásáról. Időközi felülvizsgálat. Magyar Nemzeti Bank 2006. augusztus
- Ohnsorge-Szabó László – Romhányi Balázs (2007): *Hogy jutottunk ide: magyar költségvetés 2000–2006 Egy lépés a költségvetési összefüggések átfogó elemzése felé. Pénzügyi Szemle 2007/??*
- Tóth I. Gy. (2006): *Jövedelemeloszlás 1987 és 2005 között*. Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (2006): *Társadalmi riport 2006* Budapest: Társadalmi Részlet, 42–64. oldalak.
- Tóth I. Gy. (2005): *Jövedelemeloszlás. A gazdasági rendszerváltástól az uniós csatlakozásig*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó. Budapest, 2005. 334 p.

1.1. táblázat Az egy főre jutó háztartási jövedelmek személyek közötti eloszlásának fontosabb egyenlőtlenségi mutatói Magyarországon, 1987–2007

	1987	1992	1996	2000	2003	2005	2007
Az egyes decilisek átlagjövedelmei							
Alsó decilis	2352	3653	5707	10668	17149	20803	24205
2.	3161	5612	8751	16278	26177	31108	35628
3.	3621	6556	10986	19830	32247	38335	44035
4.	4043	7293	12855	23210	38097	44948	51144
5.	4479	7994	14602	26425	43417	51408	57923
6.	4944	8711	16325	29712	48441	57260	64992
7.	5499	9715	18134	33318	54778	64300	71818
8.	6208	11112	20737	38276	63190	73726	81400
9.	7301	13440	25352	46741	76771	91070	97717
Felső decilis	11014	21776	42835	80752	138885	158497	163955
Átlag	5262	9587	17627	32517	53900	63117	69258
Fontosabb egyenlőtlenségi mutatók (személyi eloszlásból)							
P10/p50	0,61	0,60	0,48	0,51	0,49	0,51	0,50
P90/p50	1,73	1,83	1,91	1,93	1,92	1,92	1,78
P90/P10	2,81	3,07	3,95	3,78	3,90	3,78	3,53
S1	4,5	3,8	3,2	3,3	3,2	3,3	3,5
S5+S6	17,9	17,4	17,5	17,3	17,1	17,1	17,7
S10	20,9	22,7	24,3	24,8	25,7	25,1	23,6
S10/S1	4,6	6,0	7,5	7,6	8,1	7,6	6,8
Robin Hood index	17,0	18,5	20,7	21,2	21,8	21,4	19,9
Gini-együttható	0,244	0,266	0,300	0,306	0,316	0,308	0,288
N	56459	5538	4972	5253	5909	5209	5054

Forrás: KSH jövedelemfelvétel, valamint MHP (B) I–VI. hullámok és TÁRKI Háztartás Monitor 1998–2003 alapján Tóth (2005). Az 1992 és 2007 közötti években a feltüntetett év az adatfelvétel éve. A referencia időszak az előző év áprilisától az adott év márciusáig tart az 1992–2001 felvételekben és október–szeptember a 2003, 2005, 2007 évi felvételben.

1.2. táblázat Empirikus becslés az egyes jövedelmi kategóriák létszámára (az egy főre jutó jövedelem medián-értékének százalékában meghatározott csoportok, százalék, illetve ezer fő)

	1987	1992	1996	2000	2003	2005	2007
Százalékos megoszlás							
„jómódúak” (akiknek a medián kétszeresénél több a jövedelme)	6	7	9	9	9	9	7
„felső-középréteg” (a medián 120–200%-a)	27	25	23	25	25	25	25
„középréteg” (a medián 80–120%-a)	39	42	35	34	34	33	36
„alsó középréteg” (a medián 50–80%-a)	24	20	21	23	22	24	22
„szegények” (50% alatt)	4	6	12	9	11	10	10
Összesen	100	100	100	100	100	100	100
Népességbecslés, ezer fő							
„jómódúak” (akiknek a medián kétszeresénél több a jövedelme)	599	737	919	920	882	899	715
„felső-középréteg” (a medián 120–200%-a)	2848	2583	2415	2596	2546	2514	2476
„középréteg” (a medián 80–120%-a)	4120	4326	3654	3424	3418	3342	3684
„alsó középréteg” (a medián 50–80%-a)	2533	2085	2136	2351	2191	2373	2215
„szegények” (50% alatt)	410	643	1197	930	1105	969	983
Szegénységbecslés*, alsó és felső határok, ezer fő							
Felső	432	700	1299	1004	1182	1047	1065
Alsó	398	583	1105	849	1030	887	901
népesség az év elején összesen, ezer fő							
	10509	10374	10321	10222	10142	10096	10066

*sztenderd hiba alapján, 95 százalékos megbízhatósági szinten

1.3. táblázat Ekvivalens ($e=0.73$) jövedelmek személyi eloszlása 1987 és 2007 között a jövedelemeloszlás különböző részeire érzékeny mutatók alapján

	1987	1992	1996	2000	2003	2005	2007
Felső sávra érzékeny mutatók							
P90/P50	1,69	1,86	1,90	1,92	1,92	1,91	1,74
GE(2)	0,116	0,168	0,236	0,207	0,261	0,260	0,205
A(0,5)	0,046	0,059	0,071	0,072	0,078	0,073	0,064
Középső sávra vagy az eloszlás két szélére szimmetrikusan érzékeny mutatók							
S10/S1	4,55	5,52	6,62	6,63	7,30	6,68	6,00
P90/P10	2,8	3,1	3,6	3,5	3,58	3,42	3,16
GE(0)	0,092	0,119	0,143	0,147	0,156	0,145	0,127
GE(1)	0,097	0,127	0,156	0,155	0,175	0,163	0,140
Gini	0,236	0,263	0,290	0,292	0,302	0,291	0,271
A(1)	0,088	0,112	0,133	0,137	0,144	0,135	0,119
Alsó sávra érzékeny mutatók							
P10/P50	0,60	0,59	0,54	0,55	0,54	0,56	0,55
A(2)	0,164	0,219	0,244	0,294	0,259	0,243	0,228

Forrás: 1987: KSH Jövedelem Felvétel, 1992, 1996: HHP, 2001, 2003, 2005: Társi Háztartás Monitor.

1.4. táblázat Jövedelemegyenlőtlenség és relatív jövedelmi szint egyes társadalmi csoportokon belül, 1987–2007

Megnevezés	Az adott társadalmi csoporton belüli jövedelemegyenlőtlenség mértéke, $e = 0,73$ ekvivalens jövedelem személyi eloszlására számolva (MLD×1000)						Az adott társadalmi csoport átlagos ekvivalens jövedelmének aránya a népességátlag százalékában ($\lambda_k = \mu_k/\mu$)					
	1987	1992	1996	2000	2005	2007	1987	1992	1996	2000	2005	2007
Összesen	92	121	143	147	145	127	100	100	100	100	100	100
Településtípus												
Falu	85	119	121	127	132	118	96	92	84	85	82	89
Város	90	93	130	137	121	108	100	96	98	97	101	96
Budapest	105	149	135	138	158	141	111	128	138	135	133	134
A háztartásfő neme												
Férfi	n.a.	118	145	148	150	128	n. a.	103	102	101	102	102
Nő	n.a.	119	131	141	112	123	n. a.	86	90	97	90	92
A háztartásfő kora												
–35	92	108	133	174	131	122	91	94	93	100	95	98
36–59	82	122	164	156	167	147	109	107	107	102	103	102
60+	92	113	82	90	91	84	85	88	89	94	96	97
A háztartásfő iskolázottsága												
Alapfokú	86	121	109	109	85	85	91	80	73	75	70	75
Szakmunkás	80	74	106	103	92	89	96	96	92	89	86	88
Középfokú	86	87	107	111	126	105	111	110	114	116	110	105
Felsőfokú	81	120	109	156	146	147	129	150	163	159	156	147
A háztartásfő foglalkoztatottsági státusa												
Egyedül foglalkoztatott	108	125	159	172	188	138	88	97	98	99	97	92
Foglalkoztatott, más foglalkoztatott is van a háztartásban	76	99	115	125	110	119	111	117	121	118	120	123
Inaktív	262	155	176	188	197	91	53	73	65	69	65	60
Nyugdíjas	76	89	97	98	81	69	75	75	82	86	84	85
Nyugdíjas, de van foglalkoztatott is a háztartásban	59	73	83	78	97	78	105	103	104	106	97	101
Gyermekek száma a háztartásban												
0	102	123	129	128	144	115	105	104	112	108	109	110
1	79	107	144	156	124	134	105	103	100	102	102	100
2	76	103	129	118	133	121	95	101	96	89	90	89
3+	79	147	141	214	112	90	75	77	72	71	68	69
A háztartásfő etnikuma												
Nem cigány	n. a.	112	132	134	140	120	n. a.	102	103	103	103	102
Cigány	n. a.	191	132	128	96	158	n. a.	62	46	45	58	63

Forrás: 1987: KSH jövedelemfelvétel, 1992–1996: MHP I és V. hullámok, 2000: Társi Háztartás Monitor 2000, 2005, 2007

(a) A 2000. év helyett 2001-es adatok

1.5. táblázat A teljes jövedelemegyenlőtlenség tényezőkre bontása különböző dimenziók szerint, 1987–2005

Év	MLD×1000	Csoporton belüli egyenlőtlenség, százalék (teljes MLD = 100)	Csoportok közötti egyenlőtlenség, százalék (teljes MLD = 100)
Településtípus			
1987	92	98	2
1992	121	94	6
1996	143	89	11
2000	147	91	9
2001	145	88	12
2003	158	92	8
2005	145	91	9
2007	127	91	9
A háztartásfő neme			
1987	92	n.a.	n. a.
1992	121	98	2
1996	143	99	1
2000	147	100	0
2001	145	99	1
2003	158	99	1
2005	145	99	1
2007	127	99	1
A háztartásfő életkora			
1987	92	94	6
1992	121	97	3
1996	143	98	2
2000	147	100	0
2001	145	97	3
2003	158	98	2
2005	145	100	0
2007	127	100	0
A háztartásfő iskolázottsága			
1987	92	92	8
1992	121	82	18
1996	143	75	25
2000	147	77	23
2001	145	73	27
2003	158	75	25
2005	145	75	25
2007	127	79	21
A háztartás foglalkoztatottsága			
1987	92	88	12
1992	121	85	15
1996	143	86	14
2000	147	89	11
2001	145	86	14
2003	158	80	20
2005	145	89	11
2007	127	83	17
A gyermekek száma			
1987	92	95	5
1992	121	97	3
1996	143	94	6

Év	MLD×1000	Csoporton belüli egyenlőtlenség, százalék (teljes MLD = 100)	Csoportok közötti egyenlőtlenség, százalék (teljes MLD = 100)
2000	147	95	5
2001	145	95	5
2003	158	91	9
2005	145	93	7
2007	127	92	8
A háztartásfő etnikuma (cigány származás)			
1987	n. a.	n. a.	n. a.
1992	121	96	4
1996	143	93	7
2000	147	n.a.	n.a.
2001	145	93	7
2003	158	91	9
2005	145	95	5
2007	127	96	4

1.6. táblázat: Az egyes háztartástípusok jövedelmi összetétele 2000-ben, 2005-ben és 2007-ben (%)

Jövedelemtípus	Összesen			Háztartásfő foglalkoztatott, más nem			Háztartásfő és más is foglalkoztatott		
	2000	2005	2007	2000	2005	2007	2000	2005	2007
Piaci jövedelmek	61	56	56	73	68	68	86	85	86
Kereset	58	51	53	70	64	66	84	78	81
Tőkehozadék	2	5	3	2	5	2	2	8	5
Társadalombiztosítási jövedelmek	32	37	35	18	22	18	7	9	8
Nyugdíjak	28	35	32	12	17	13	3	6	6
Munkanélküli járadék	1	1	1	1	1	1	0	1	0
Anyasági támogatás	2	2	2	2	5	5	2	1	1
Szociális jövedelmek	5	5	7	6	7	10	5	4	5
Családi pótlék	3	2	4	4	3	6	4	3	4
Segélyek	1	1	1	1	2	1	0	1	0
Háztartás transzfer és egyéb jövedelem	2	2	3	3	2	4	2	2	1
Elemek összege,%	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Elemek összege az összesből,%	86	86	79	90	86	81	81	82	74
Nem bontott jövedelmek	14	14	21	10	14	19	19	18	26
Háztartás éves összes jövedelme	100	100	100	100	100	100	100	100	100
A háztartás összes jövedelme, Ft	1018060	1870323	2041313	1026671	1942754	1891370	1556033	2944428	3221159
2000=100	100	184	201	100	189	184	100	189	207
Adott évi átlag=100%	100	100	100	101	104	93	153	157	158
N=	2013	2254	2002	371	592	450	548	589	515
Népességarány,%	100	100	100	18	26	23	27	26	27

1.6. táblázat: Az egyes háztartástípusok jövedelmi összetétele 2000-ben, 2005-ben és 2007-ben (folytatás)

Jövedelem típus	Háztartásfő munkanélküli vagy inaktív				Háztartásfő nyugdíjas, foglalkoztatott nincs				Háztartásfő nyugdíjas, foglalkoztatott van			
	2000	2005	2007		2000	2005	2007		2000	2005	2007	
Piaci jövedelmek	52	52	38		13	5	5		59	56	44	
Kereset	51	44	37		10	4	4		57	54	44	
Tőkehozadék	1	9	1		3	1	1		2	2	0	
Társadalombiztosítási jövedelmek	28	29	31		83	91	91		37	38	44	
Nyugdíjak	17	21	19		82	91	91		35	36	45	
Munkanélküli járadék	6	4	8		0	0	0		1	1	1	
Anyasági támogatás	3	4	6		0	0	0		1	0	1	
Szociális jövedelmek	13	16	26		2	2	2		2	4	5	
Családi pótlék	6	5	12		1	0	1		2	2	3	
Segélyek	4	6	5		1	1	1		1	1	1	
Háztartás transzfer és egyéb jövedelem	7	2	0		2	2	2		2	2	5	
Elemek összege,%	100	100	100		100	100	100		100	100	100	
Elemek összege az összesből,%	94	89	83		92	93	87		77	81	76	
Nem bontott jövedelmek	6	11	17		8	7	13		23	19	24	
Háztartás éves összes jövedelme	100	100	100		100	100	100		100	100	100	
A háztartás összes jövedelme, Ft	789778	1398708	1473908		630811	1186990	1277503		1288335	2288645	2655660	
2000=100	100	177	187		100	188	203		100	178	206	
Adott évi átlag=100%	78	75	73		62	63	63		127	122	130	
N=	218	181	139		737	718	671		138	137	143	
Népességarány,%	11	8	7		37	32	35		7	6	7	

**1.7. táblázat Egyes háztartási jövedelemelemek és ezek összegének egyenlőtlenségei
1992–2005, Gini-együtthatók (%)**

	1991/92	1995/96	1999/00	2000/01	2003	2005	2007
Piaci jövedelmek	46,6	50,1	54,8	52,4	45,2	45,0	44,1
Egyéb nem állami	64,3	65,8	70,1	73,9	85,9	74,3	78,9
Újraelosztás előtti jövedelmek	47,2	50,4	55,4	53,3	53,5	52,3	51,1
Szociális jövedelmek	37,3	37,9	40,6	43,6	45,7	47,3	41,8
Társadalombiztosítási jövedelmek	31,8	37,9	37,1	39,8	39,1	36,1	38,2
Újraelosztás előtti + szociális jövedelmek	45,1	48,4	53,3	51,6	53,5	51,7	50,7
Imputálás előtti jövedelmek összesen	29,5	30,8	33,0	33,1	36,7	32,8	33,7
Imputálás utáni összes, ekvivalens jövedelmek/háztartás	26,7	28,4	29,6	29,7	32,2	28,4	26,9

Forrás: Magyar Háztartás Panel (A), I–IV. hullám, TÁRKI Háztartás Monitor 1998–2007

Megjegyzés: a táblázatban a Gini-értékek mindig a háztartások egy fogyasztási egységre jutó, nem nulla jövedelmeinek koncentrációját mutatják. Mérési egység: háztartás.

Megjegyzések: Transzferek előtti jövedelmek = piaci jövedelmek (munkából és vagyonból származó) + más nem állami juttatások.

1.8. táblázat Az egyes társadalmi jövedelmek és az összes háztartási jövedelem kumulált megoszlása, a háztartások ekvivalens jövedelmei alapján definiált jövedelmi ötödökben (%)

Év	1.	2.	3.	4.	5.	Összesen
Nyugdíjak						
1991/92	16,2	23,7	23,9	18,2	17,9	100,0
1992/93	15,6	22,0	24,6	20,5	17,3	100,0
1995/96	10,9	21,3	25,6	22,8	19,4	100,0
1996/97	9,7	19,1	25,7	26,1	19,5	100,0
1999/00	12,0	21,4	24,0	24,9	17,8	100,0
2000/01	12,2	23,0	24,4	24,1	16,3	100,0
2003	12,4	21,2	24,9	23,6	17,9	100,0
2005	10,3	20,0	25,5	23,2	21,0	100,0
2007	11,1	22,4	23,2	23,1	20,3	100,0
Munkanélküli járadék						
1991/92	24,1	22,7	16,3	26,1	10,8	100,0
1992/93	30,9	20,7	17,9	22,0	8,4	100,0
1995/96	32,2	25,5	19,6	15,4	7,4	100,0
1996/97	39,8	18,4	13,7	22,6	5,6	100,0
1999/00	47,8	18,3	10,7	9,9	13,3	100,0
2000/01	34,3	22,8	23,6	11,6	7,6	100,0
2003	38,8	23,8	13,8	13,0	10,6	100,0
2005	28,9	23,4	16,7	23,1	8,0	100,0
2007	41,9	17,5	10,5	13,7	16,3	100,0
Anyasági támogatások						
1991/92	14,9	22,9	26,1	21,4	14,8	100,0
1992/93	17,5	23,7	21,7	23,7	13,3	100,0
1995/96	35,6	18,4	16,4	17,1	12,6	100,0
1996/97	39,4	17,4	19,4	12,5	11,4	100,0
1999/00	33,2	15,5	19,5	14,8	17,1	100,0
2000/01	32,8	20,5	16,0	17,1	13,6	100,0
2003	37,2	20,2	16,6	13,3	12,8	100,0
2005	37,4	17,4	14,5	10,2	20,6	100,0
2007	30,9	20,9	17,5	18,7	12,0	100,0
Segélyek						
1991/92	21,3	15,7	26,0	18,0	18,9	100,0
1992/93	30,8	16,2	18,7	22,9	11,4	100,0
1995/96	29,9	14,5	25,0	17,0	13,6	100,0
1996/97	36,2	24,2	14,5	14,7	10,4	100,0
1999/00	52,8	14,9	15,8	6,7	9,8	100,0
2000/01	49,8	22,5	9,8	15,6	2,3	100,0
2003	49,3	22,2	10,8	6,9	10,8	100,0
2005	47,9	22,7	12,2	9,8	7,5	100,0
2007	39,7	22,0	16,9	9,5	12,0	100,0

1.8. táblázat Az egyes társadalmi jövedelmek és az összes háztartási jövedelem kumulált megoszlása, a háztartások ekvivalens jövedelmei alapján definiált jövedelmi ötödökben (%) (folytatás)

Év	1.	2.	3.	4.	5.	Összesen
Családi pótlék						
1991/92	14,1	17,7	22,9	26,7	18,6	100,0
1992/93	17,3	18,6	22,8	23,1	18,2	100,0
1995/96	28,9	18,3	18,6	19,2	15,0	100,0
1996/97	35,0	16,9	19,1	17,7	11,3	100,0
1999/00	34,0	15,0	19,1	18,5	13,5	100,0
2000/01	32,8	17,6	14,1	15,9	19,6	100,0
2003	35,6	20,0	16,9	13,3	14,2	100,0
2005	35,1	20,9	14,2	14,7	15,1	100,0
2007	35,4	19,7	19,6	16,1	9,1	100,0
Összes jövedelem						
1991/92	7,9	12,0	17,0	24,0	39,1	100,0
1992/93	8,9	12,8	17,3	23,0	38,0	100,0
1995/96	9,1	12,0	16,5	22,8	39,5	100,0
1996/97	9,5	12,5	16,5	23,0	38,6	100,0
1999/00	9,1	13,4	16,8	21,6	39,1	100,0
2000/01	8,9	13,4	16,9	21,8	39,0	100,0
2003	8,7	13,2	16,7	21,3	40,1	100,0
2005	9,4	13,8	17,2	21,5	38,1	100,0
2007	9,6	14,4	17,6	21,8	36,6	100,0

Forrás: Magyar Háztartás Panel (A), I–IV. hullám, TÁRKI Háztartás Monitor 1998–2007

2. Lent és még lejjebb: jövedelmi szegénység (Gábos András – Szivós Péter)

2.1. Bevezetés

Tanulmányunkban a relatív jövedelmi szegénység kérdését vizsgáljuk a magyar társadalomban a TÁRKI 2007-es háztartásvizsgálatának adatai alapján. A relatív jövedelmi szegénység koncepciója a háztartások, illetve azok tagjainak szegénységét jövedelmüket a társadalom többi tagjainak jövedelméhez hasonlítva határozza meg. A két évvel ezelőtti adatközléshez hasonlóan, immár második alkalommal a laekeni indikátor-rendszer megfelelő elemeire támaszkodunk a jövedelmi szegénység bemutatásakor. Eszerint a szegénységi küszöböt főszabályként az OECD2-skálával számított ekvivalens mediánjövedelem 60 százalékában határozzuk meg. Ez egyben azt is jelenti, hogy a két éve elkezdett, de az új módszertannal visszamenőleg újraszámított idősorok kiegészítjük a legfrissebb eredményekkel. Annak érdekében azonban, hogy ezek az eredmények összehasonlíthatóak legyenek a Magyar Háztartás Panel, illetve a TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálatainak korábbi eredményeivel, a tanulmány mellékletében több olyan táblázatot is közlünk, melyek a évek során publikált idősorok módszertanával megegyező módon számolt adatokat tartalmaznak.

A szegénység természetét nyilvánvalóan nemcsak a háztartások jövedelmi helyzetének bemutatásával lehet leírni. A kirekesztettségnek a jövedelmi helyzet csak egy, igaz – meggyőződésünk szerint – legfontosabb eleme. Tanulmányunk azonban csak a relatív jövedelmi szegénység leírását tűzi ki célul. A nem-monetáris összetevők, így az anyagi depriváció vagy a szubjektív szegénységérzet szerepét, a megélhetési nehézségek sokdimenziós jellegét, továbbá azok kapcsolatát a jövedelmi szegénységgel ugyanebben a kötetben Havasi Éva tanulmánya mutatja be.

2.2. A jövedelmi szegénység Magyarországon

Magyarországon 2007-ben – a bevezetőben már említett szempontok szerint választott módszertan mellett – a teljes népesség 13 százalékát tekinthetjük szegénynek (2.1. táblázat). Összehasonlítva a korábbi adatokkal, a szegénységi a relatív jövedelmi szegénység kiterjedtségének változatlanóságát mutatja 2005 óta, 2003-hoz képest pedig kismértékű csökkenést jelez. A kilencvenes évek elejétől követve a szegénység alakulását, megfigyelhetjük, hogy a kilencvenes évek első felében tapasztalt egyértelmű növekedést az évtized végére egy enyhe csökkenés követte. Az azóta eltelt néhány év nem ad egyértelmű képet a folyamat irányáról, enyhe ingadozás mellett a szegénység általános mértékének stagnálását figyelhetjük meg. A szegénység mélységét, tehát a szegénységből való kikerüléshez szükséges erőfeszítés nagyságát mutató és ugyancsak a laekeni indikátorrendszer részét képező relatív medián szegénységi rés az 1992 óta tartó folyamatos emelkedést követően 2007-ben enyhe csökkenést mutat. Értéke 1992-ben 15 százalék, 2000-ben 19 százalék, 2005-ben ugyancsak 19 százalék volt, 2007-re pedig 18 százalékra csökkent (2.1. táblázat). E változás összhangban van a jövedelemegyenlőtlenségek

alakulását mérő eredményekkel¹³, mely szerint a jövedelmek egyenlőtlenségének általános csökkenése részben az eloszlás alján lezajlott folyamatokra vezethető vissza. Árnyalhatja a képet, ha a szegénység mélységét különböző társadalmi-demográfiai csoportokban is megvizsgáljuk. (2.2. táblázat) Láthatjuk, hogy a középkorú és a roma háztartásfővel élők, a három s többgyermekesek és a foglalkoztatott nélküli háztartásban élők körében a szegénység mélysége nagyobb az átlagosnál. Valamelyest meglepő eredmény, hogy a legalább két foglalkoztatottal együtt élők e tekintetben csak átlagos helyzetűek, míg az egy foglalkoztatottat számláló háztartásokban élők körében a szegénységi rés-arány átlag alatti.

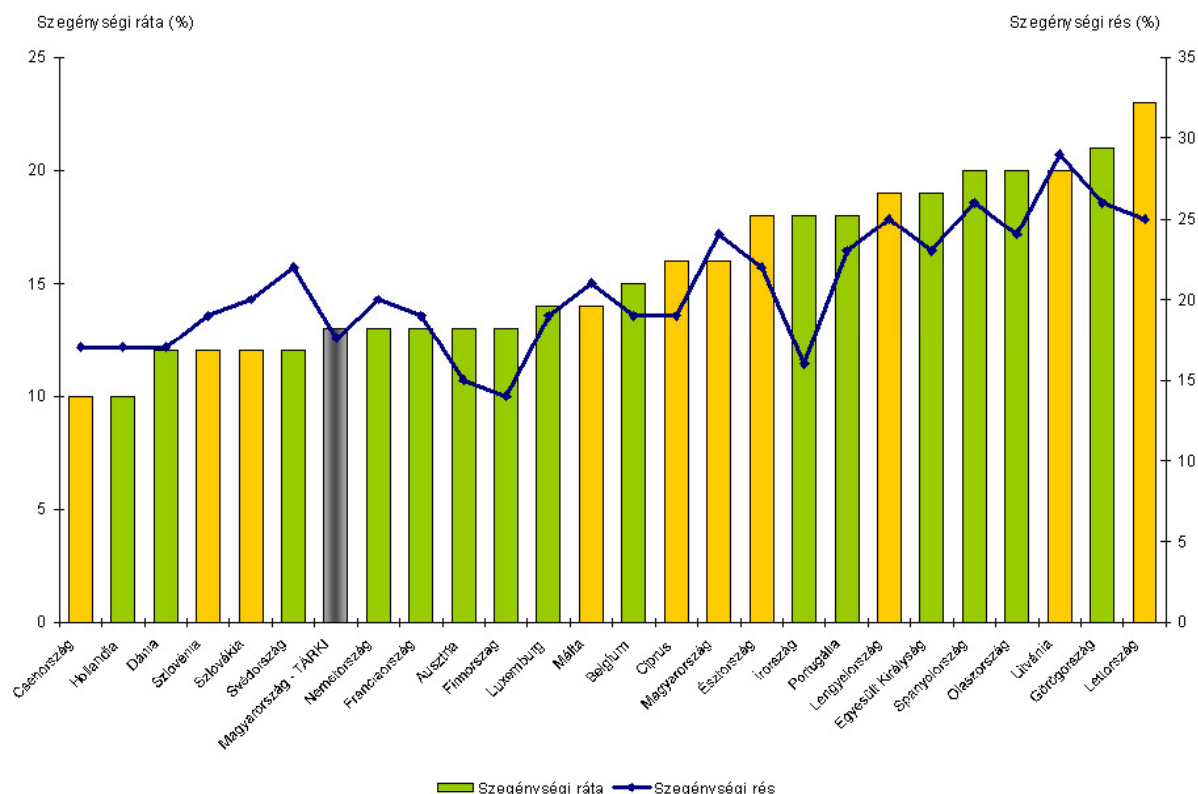
Nem egyértelmű a hazai folyamatok alakulása az elmúlt időszakban, amennyiben a TÁRKI adataiból becsült szegénységi rátákat más magyar adatforrásból, jelesül az EU-SILC eddigi két hullámából számított mutatóval hasonlítjuk össze.¹⁴ A különböző adatfelvételekből számított eredmények publikálása között jelentős időeltolódás van, ezért az időbeli összehasonlítás, sőt a trendek irányának megítélése is csak korlátozott lehet. A 2002-es referenciaévű (2003-as adatfelvételű) TÁRKI háztartás-vizsgálat és a 2004-es referenciaévű (2005-ös adatfelvételű) VÉKA felvétel eredményei megegyeznek (13,5, illetve 13,4 százalék). A 2005-ös VÉKA, illetve a 2005-ös és 2007-es TÁRKI Monitor eredményeit összehasonlítva azonban már ellentétes irányú folyamatokról számolhatunk be. Míg a KSH által végzett adatfelvétel a szegénység kiterjedtségének szignifikáns növekedését mutatja 2004 és 2005 között (13,4 százalékról 15,9 százalékra), addig a TÁRKI adatai szerint a szegénységi ráta értéke 2002 és 2005 között kismértékben csökkent (2005-ben 12,0 százalék), majd változatlan maradt (2007-ben 12,6 százalék). A TÁRKI adatokból és a VÉKA 2005-ös referenciaévű felvételéből számított ráták közötti különbség statisztikailag szignifikáns. Hasonló a helyzet a szegénységi rés esetében is. Míg a TÁRKI adatai szerint 2003 és 2007 között a mutató értéke nem jelentősen, de csökkent (19 százalékról 18 százalékra, 2005-ben ugyancsak 19 százalék), a VÉKA adatai szerint 2004 és 2005 között (egy év alatt!) 19 százalékról 24 százalékra nőtt.

A szegénység e jelzőszámait a 2005-ös évre nemzetközi összehasonlításban is vizsgálva, láthatjuk, hogy a TÁRKI adatai alapján Magyarország szegénységi rátája az alacsony szegénységű skandináv és a kontinentális országok között helyezkedik el (2.1. ábra). Ezzel szemben a VÉKA az országot a közepes rátájú kontinentális európai országok (Ausztria, Franciaország, Luxemburg és Belgium) közé helyezi el. A 2004-ben csatlakozott tíz új tagállam között a legalacsonyabb szegénységi ráta Csehországot (10 százalék), Szlovéniát és Szlovákiát (12–12 százalék) jellemzi. Közepes szegénységűnek tekinthető Málta (14 százalék) és Ciprus (16 százalék) míg a többi EU-10-tagállamban a szegénység kiterjedtsége 18 és 23 százalék között alakul. A régi tagországokon belül jól elkülönülnek az alacsonyabb szegénységű skandináv országok és Hollandia (10–12 százalék), a közepes szegénységű kontinentális országok (13–15%), valamint a magasabb szegénységi rátákat mutató angolszász és mediterrán országok (18–21%). A szegénység mélységét mutató szegénységi rés értéke Finnországban a legalacsonyabb (14 százalék) és Litvániában a legmagasabb (29 százalék).

¹³ Lásd Tóth István György „Jövedelemeloszlás” című tanulmányát ugyanebben a kötetben.

¹⁴ Az összehasonlítás és külső validálás korábbi forrása a KSH Háztartási Költségvetési Felvétele (HKF) volt.

2.1. ábra A szegénységi ráta és a szegénységi rés az Európai Unió országaiban és Magyarországon 2005-ben

Forrás: EUROSTAT, saját számítások a 2007-es TÁRKI Háztartás Monitor alapján.

Megjegyzés. A szegénységi határt az OECD2-skálával számított ekvivalens mediánjövedelem 60 százaléka jelenti. Málta, Románia és Bulgária nem szerepel az összehasonlításban. A TÁRKI mintájából becslült adatok 2007-esek. A szegénységi ráta 2005 és 2007 között csak kismértékben változott, míg a szegénység rés-arány értéke 19,3-ról 18,3-ra csökkent.

2.3. A szegénységi ráta a főbb demográfiai változók mentén

Az általános szegénységi ráta mellett annak fontosabb társadalmi csoportok szerinti vizsgálta is részét képezik a laekeni indikátor-rendszernek. Tanulmányunkban ezek közül a demográfiai változók (életkor, háztartástípus) szerinti, valamint a harmadik szintű, tehát nemzeti hatáskörben meghatározott indikátorok fontosságára való tekintettel a roma/nem roma bontásokat mutatjuk be. Külön pontban foglalkozunk a gyermekes háztartások helyzetével. Az eredményeket, a tanulmány előző részében is használt évekre, a 2.2. táblázatban foglaltuk össze. A korábbi évek adatközlése során, az EUROSTAT-étól eltérő módszertannal, meghatározott társadalmi-demográfiai paraméterek figyelembevételével számított szegénységi rátákat, az időbeli összehasonlíthatóság okán, ugyancsak közöljük a tanulmány mellékletében, de a tanulmányban ezeket az eredményeket nem tárgyaljuk.

2.3.1. ÉLETKOR

A szegénység kockázata csökken az életkorral (2.3. táblázat). A legmagasabb szegénységi kockázatú életkori csoport a gyermekeké és a fiataloké. Az általános, 13 százalékos szegénységi rátával szemben a 0–15 évesek körében a szegénység 15, a 16–24 évesek körében pedig 17 százalékos. A felnőttek közül a középkorúak (25–64 évesek) esetében a szegénység kiterjedése átlagos, 11–12 százalék között van. Az idős, 65 év feletti népesség szegénységi kockázata ezzel szemben alacsonyabb az átlagosnál, körükben a szegénységi ráta 7 százalék.

Az életkor és szegénység kapcsolatát időbeli összehasonlításban is vizsgálva két évvel ezelőtti megállapításaink továbbra is érvényesek. Láthatjuk, hogy ebben a dimenzióban jelentős átrendeződés történt a vizsgált időszak során. Míg közvetlenül a rendszerváltást követően az idősek relatív jövedelmi szegénysége volt kiugróan magas (1992-ben 22 százalék), addig a kilencvenes évek második felére már a gyermekek és a fiatalok szegénységi kockázata volt a legmagasabb, és az még ma is. A 25–49 évesek, tehát a gyermekes szülőket is magában foglaló korosztályok esetében is hasonló tendenciát látunk, de az indulásnál tapasztalt nagyon alacsony szegénységi mutatók növekedése az országos átlag közelében stabilizálódott az ezredforduló környékén. Ezzel párhuzamosan a 65 év feletti szegénysége, tehát a jövedelemszerkezetben elfoglalt helye fokozatosan javult, szegénységi kockázatuk az évtized végére már átlag alattivá vált. Az 50–64 évesek szegénységi rátaiban kisebb ingadozásokat látunk, de esetükben az előző életkori csoporthoz hasonló átrendeződést nem figyelhetünk meg.

A választott módszertani keretek egyfajta kontrolljaként az életkor szerint szegénységi rátákat egy főre jutó jövedelem mellett, illetve az OECD1-skála szerinti fogyasztási egységekre vonatkozóan is megbecsültük. Mivel mindkét ekvivalencia-skála az előzőekben használnál nagyobb fogyasztási súlyt rendel a háztartások második és további tagjaihoz, ezen belül is elsősorban a gyermekekhez, arra számíthatunk, hogy az elmúlt 15 évben megfigyelt életkori átrendeződés kevésbé markánsan mutatkozik meg, miközben az életkori csoportok közötti különbségek erősebbek lesznek. Az alternatív számítások tartalmazó M2.1. és az M2.2. táblázat eredményei ezt meg is erősítik. Az egy főre jutó jövedelem mellett végzett számítások már a legelső időpontban, tehát 1992-ben is a gyermekek átlagosnál magasabb és az idősek átlagosnál alacsonyabb szegénységi kockázatát mutatják. (M2.1. táblázat) 1992-ben a 0–15 évesek közül minden ötödik, az azt követő időszakban minden harmadik volt szegénynek tekinthető, míg ugyanezt a 65 év feletti esetében csak minden huszadik-harmincadik személyről lehetett elmondani. A nemzetközileg leggyakrabban használt ekvivalencia skálák közül, a hazai szakirodalom szerint a magyarországi háztartások fogyasztási szerkezetét legjobban leíró OECD1-skálát használva¹⁵, az eddig bemutatott két „történet”-hez képest egy köztes folyamatot láthatunk. (M2.2. táblázat) A szélső életkori csoportok, tehát a 0–24 évesek és a 65 év feletti kiinduló helyzete nagyon hasonló, míg a 25–64 évesek szegénységi kockázata átlag alatti volt 1992-ben. Ezt követően azonban a folyamat azonos a laeiken módszer esetében megfigyelttel: a gyermekek romló, az idősek javuló relatív pozícióit figyelhetjük meg, melynek nyomán 2005-ben és 2007-ben a gyermekek között minden ötödik, a 65 év feletti körében minden huszadik személyt tekinthettünk szegénynek.

¹⁵ Lásd Éltető és Havasi (2002).

2.3.2. HÁZTARTÁSTÍPUS ÉS ETNIKAI HOVATARTOZÁS

A háztartástípus a háztartásméret, a háztartástagok életkora és a köztük lévő kapcsolat jellegére vonatkozó információkat sűríti. Ezen ismérvek különböző kombinációja erősítheti vagy gyengítheti az elemi változók mentén megfigyelt szegénység mértékét. A 2.2. táblázat alapján megfigyelhetjük például, hogy az idős párok lényegesen alacsonyabb szegénységi kockázatot mutatnak, mint a hasonló korú, egyedül élő személyek, miközben a fiatalabbak esetében – köszönhetően az alacsony esetszámnak is – miatt nehéz megállapítani, hogy van-e hasonló kapcsolatot. Azt is láthatjuk, hogy a gyermekek jelenléte növeli a szegénység kockázatát, különösen akkor, ha a szülők legalább három gyermeket nevelnek. Ugyancsak magas kockázatot jelent az, ha a gyermekes háztartásból hiányzik az egyik szülő.

A gyermeküket egyedül nevelők (25 százalék), a három- és többgyermekes (24 százalék), valamint a középkorú egyszemélyes háztartások (23 százalék) körében volt a legmagasabb a szegénység 2007-ben Magyarországon. Ezzel szemben a gyermektelen párok és a 'más háztartás gyermek nélkül' típusú háztartások szegénységi rátája átlag alatti volt. A elmúlt másfél évtized folyamatait vizsgálva láthatjuk, hogy mind a 30–64 év közötti egyedülállók, mind a gyermeküket egyedül nevelők, mind pedig a sokgyermekesek szegénységi kockázata végig lényegesen magasabb volt az átlagosnál. Az alacsony elemszám egyes háztartástípusok esetében bizonytalanná teszi a becslést, rögzíthetjük azonban, hogy – a kilencvenes évek elejétől eltekintve – az idős párok, a gyermektelen 'más' háztartások és a gyermektelen, 65 év alatti párok szegénységi rátái jellemzően átlag alattinak bizonyultak. Míg korábban azonban megfigyelhettük az, hogy egy gyermeket nevelő párok átlagosnál alacsonyabb szegénységi kockázatúak, addig 2007-ben az egygyermekes párok körében a szegénységi előfordulásának valószínűsége átlagos volt.

A háztartásfő etnikai származása szerinti vizsgálat alapján azt tapasztaljuk, hogy a roma háztartásfővel rendelkező háztartások tagjai a vizsgált időszak teljes hosszában az átlagosnál lényegesen magasabb szegénységi kockázatú társadalmi csoportok közé tartoznak. Körükben a szegénységi ráta 1992 és 2000 között folyamatosan növekedett, majd azt követően csökkent. Két évvel ezelőtt arról számoltunk be, hogy 2003-ban a roma háztartásban élők közül minden második élt a szegénységi küszöb alatt, arányát tekintve ugyanannyian, mint 1992-ben. Ugyancsak ismertettük eredményeinket, mely szerint az akkor vizsgált öt időpont (1992, 1996, 2000, 2003, 2005) közül a romák szegénységi kockázata 2000-ben volt a legmagasabb (az átlag 5,5-szerese), 2005-ben pedig a legalacsonyabb (3,1-szeres). Legfrissebb, tehát 2007-es adatok szerint a roma háztartásfővel együtt élő személyek fele szegénynek tekinthető, ami megegyezik a 2003-as adattal és statisztikailag nagy valószínűséggel különbözik a 2005-östől.¹⁶

2.3.3. A GYERMEKES HÁZTARTÁSOK

Az előző pontban, a különböző típusú háztartások szegénységi kockázatának elemzésekor, már érintettük a gyermekes családok helyzetét. Az alábbiakban valamivel

¹⁶ Az alacsony esetszám miatt ezek a becslések nagyon volatilisak. Így például, a romák körében 2005-ben és a 2007-ben becsült szegénységi ráták (melyek 12 százalékpontos különbséget mutatnak) 95%-os konfidencia-intervalluma éppen összeér, tehát teljes mértékben nem lehet kizárni azt a hipotézist, hogy a két mutató megegyezik.

részletesebben is bemutatjuk, hogy a gyermekes háztartásban élők és a gyermekek szegénysége milyen más háztartásjellemzőkkel mutat kapcsolatot. Ugyancsak vizsgáljuk a jóléti támogatások és ezen belül a készpénzes családtámogatások súlyát a gyermekek háztartásának jövedelmében.

A 2.4. táblázat a medián 50, 60 és 70 százalékabban megállapított küszöbök melletti szegénységi rátákat mutatja be a háztartásfő neme, életkora, legmagasabb iskolai végzettsége, a háztartásban élő gyermekek és gazdaságilag aktívak száma, valamint a háztartásfő etnikai hovatartozása szerint. A gyermekek körében a szegénység kiterjedtsége 8 és 25 százalék között változik, az alkalmazott szegénységi küszöb függvényében, míg a teljes népesség körében ez az intervallum 6 és 20 százalék között van. A részletes eredmények szerint a női háztartásfővel élők szegénységi rátája minden küszöb mellett magasabb, min a férfiaké, ám a két alacsonyabb küszöb mellett a két változó kapcsolata statisztikailag nem szignifikáns.¹⁷ A medián 70 százalékabban számított küszöb mellett azonban a női háztartásfővel rendelkezők körében becsült 30 százalékos ráta már szignifikánsan magasabb, mint a férfi háztartásfővel élők körében mért 25 százalék. A nagyon fiatal, 30 évet be nem töltött háztartásfő jelenléte a legalacsonyabb és a legmagasabb küszöb mellett jelent az átlagosnál nagyobb szegénységi kockázatot, míg a medián 60 százalékabban megállapított küszöb mellett kockázatuk nem éri el az átlagost. 30–39 éves háztartásfő esetén a háztartás tagjainak szegénysége minden küszöb mellett átlag alatti. Ezt követően minden korcsoporttal szinte folyamatosan nő a szegénységi kockázat, függetlenül az alkalmazott küszöbtől. Két kivétel jegyezhetünk fel. A 60–69 éves háztartásfővel élők kockázata a legalacsonyabb küszöb mellett átlag alatti, akárcsak a 70 év felettiél az 50 és 60 százalékos küszöb esetén. A háztartásfő iskolai végzettsége jelentős mértékben befolyásolja a gyermekes háztartásokban élők szegénységi kockázatát: minél iskolázottabb a háztartásfő, a vele élők annál kisebb valószínűséggel szegények. Legfeljebb általános iskolát végzett háztartásfőjű gyermekek többsége már a legalacsonyabb küszöb mellett is szegénynek számít, a medián 70 százalékabban megállapított küszöb mellett pedig már közel háromnegyedük. Érdekes még, hogy körükben a két alacsonyabb küszöb mellett azonos a szegénység előfordulásának valószínűsége. Tehát mindenki, aki a 60 százalékos küszöb alkalmazása esetén szegény, az a legalacsonyabb küszöb mellett is annak számít. Ezzel szemben a diplomás háztartásfő jelenléte a két legalacsonyabb küszöb mellett szinte kizárja a szegénység előfordulását: a medián fele esetén 1 százalék alatt marad, a medián 60 százaléka esetén pedig 3 százalék. Kockázatuk a medián 70 százalékabban megállapított küszöb esetén is jelentősen alacsonyabb az átlagosnál, de már eléri a 8 százalékot. A köztes végzettségi kategóriák közül az érettségi ugyancsak lényegesen átlag alatti kockázatot jelent mindhárom küszöb mellett, míg a 8 általános és a szakmunkásképző átlag feletti. A gyermekszám növekedésével egyértelműen nő a szegénység előfordulásának valószínűsége a háztartás tagjai körében: az egygyermekesek kockázata átlag alatti, a kétgyermekeseké a gyermekek átlaga körüli, de a teljes népesség átlagánál a két magasabb küszöb esetén átlag feletti, míg a három és többgyermekesek minden küszöb mellett az átlagosnál magasabb kockázatúak. A foglalkoztatott háztartástagok száma és a szegénység közötti negatív kapcsolat a háztartásfő iskolai végzettségéhez közel hasonló erősségűnk mutatkozik. Azon háztartások tagjainak körében, ahol egyetlen foglalkoztatott sincs, a legalacsonyabb vizsgált küszöb melletti szegénységi ráta 32 százalék, a legmagasabb mellett pedig 61 százalék. Ezzel szemben, ahol legalább két foglalkoztatott van, a szegénység előfordulásának valószínűsége a legmagasabb küszöb mellett sem haladja meg

¹⁷ A két változó együttes eloszlásának chi²-tesztje alapján.

a 10 százalékot. Akárcsak a teljes népesség esetében, a gyermekesek körében is számottevően növeli a szegénység kockázatát, ha a háztartásfő roma. Ebben a csoportban 100 személyből 33 szegény, ha a mediánjövedelem felében állapítjuk meg a szegénységi küszöböt és 67, amennyiben a mediánjövedelem 70 százalékában.

Megvizsgáltuk, hogy milyen szerepet játszanak a jóléti transferek, és azon belül a készpénzes családtámogatások a gyermekes háztartások jövedelmei között. Ennek elemzéséhez egy olyan indexet használtunk, mely e jövedelmek összes jövedelmen belüli arányát a gyermekesek körében az átlaghoz hasonlítja, százalékban kifejezve. (2.5. táblázat utolsó oszlop) Az összes jóléti támogatás a gyermekes háztartások jövedelmének 31 százalékát teszi ki. Ez az arány nem éri el a teljes népességbeli átlagot, annak 75 százaléka körül alakul. Amennyiben azonban a gyermekesek között külön-külön vizsgáljuk a szegényeket és a nem szegényeket, láthatjuk, hogy a transferek aránya a szegények körében sem éri el a népességbeli átlagot (91 százalék), de 20 százalékponttal magasabb, mint a nem szegények között. A készpénzes családtámogatásokat vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy arányuk a gyermekes háztartások összjövedelmén belül 18 százalék (vagyis e háztartások által kapott összes jóléti támogatás négyötöde). A családtámogatások összegének súlya a gyermekesek körében a népességbeli átlag 2,8-szorosa (280 százalék). Míg azonban a nem szegények között ez az index 286 százalék, addig a szegények körében csupán 211 százalék.

A gyermekek esetében vizsgáltuk az életkort, a folytatott tanulmányok, illetve az iskolai rendszerű oktatást megelőző intézményi ellátás típusát, a felnőttek, valamint a további gyermekek számát a háztartásban. (M2.5. táblázat) A gyermekeket az elemzés ezen fázisában 16 éves vagy fiatalabb háztartástagként definiáltuk. Eredményeink azt mutatják, hogy életkoruk szerint a 3 éves kor alatti és a 11 évesnél idősebbek leginkább veszélyeztetettek a szegénység szempontjából. A legfiatalabbak különösen a legszegényebbek körében felülreprezentáltak, hiszen a mediánjövedelem felében megállapított küszöb mellett 13 százalékuk bizonyul szegénynek, szemben az összes gyermek 7 százalékával. A magasabb küszöbök mellett azonban már a 11 év felettiek körében magasabb az átlagosnál a szegénység előfordulásának valószínűsége. A 3–10 évesek körében a szegénység minden küszöb mellett átlag alattinak tekinthető. Az iskolarendszerű, illetve a gondozási intézményekbe járás dimenziójában az óvodások és a gimnáziumba járók között minden küszöb mellett az átlagosnál alacsonyabb szegénységi rátát becsültünk, míg az általános iskolások körében a ráta nagysága átlagos. Ezzel szemben a szakmunkásképzőbe járók, valamint az egyetlen itt vizsgált intézménybe sem járók kockázata egyértelműen átlag feletti, de a legalacsonyabb és a legmagasabb küszöb mellett ugyanez mondható el a szakközépiskolásokról is. A bölcsődébe járók előfordulása a mintában olyan alacsony (8 fő), hogy a rájuk vonatkozó becsléseket nem interpretáljuk.

Miként minden háztartás jövedelmi helyzetét, úgy a gyermekesekét is alapvetően a piaci és a jóléti szektorban zajló makrofolyamatok befolyásolják. Láthattuk, hogy körükben a készpénzes családtámogatások súlya jelentős. A TÁRKI Háztartás Monitor adatfelvételének két legutóbbi, tehát 2005-ös és 2007-es hulláma között eltelt időszakban a magyar családtámogatási rendszerben jelentősnek mondható változás következett be.¹⁸ A 2006. január 1-jén hatályba lépett szabályozás szerint a családi pótlékkal nem azonos súlyú, de komoly kiadási tételt (2005-ben 77 mrd Ft) jelentő családi adókedvezmény szinte teljesen megszűnt, csak a három és többgyermekesek esetében érvényesíthető az előzőnél

¹⁸ A változásokról részletesebben lásd Tóth István György „Jövedelemeloszlás” című tanulmányának első fejezetét.

lényegesen alacsonyabb gyermekenkénti összeg. Ezzel párhuzamosan a rendszeres gyermekvédelmi támogatás (bár rendszeres gyermekvédelmi kedvezményként megmaradt, mint önálló ellátás, évi legfeljebb két alkalommal a korábbi havi összeggel megegyező értékben folyósíthatóan) beépült a családi pótlék rendszerébe, így ez utóbbi ellátás egy gyermekre eső összege a kétszeresére emelkedett. Miközben a makrokiadások nem nőttek jelentős mértékben, a támogatások közötti forrásátcsoportosítás eltérő módon érinthette a különböző típusú gyermekes háztartásokat. A változásoknak a gyermekes családok közötti újraelosztásra gyakorolt hatása nem egyértelmű, hiszen a támogatások mértéke függ a háztartás jövedelmétől (az adókedvezmények és a rendszeres gyermekvédelmi támogatás esetében), tovább a szülők és a gyermekek számától is (mindhárom esetben). Éppen ezért bizonytalan a hatások eredője, és az is, hogy a mikroszintű vizsgálatok adataiban ez miként jelentkezik.

2.4. A jövedelmi szegénység meghatározói

Az eddigiek során a szegénység előfordulását vizsgáltuk meg néhány fontosabb demográfiai csoportban. Az alábbiakban kibővítjük a magyarázó változók körét, és kísérletet teszünk a szegénység fontosabb meghatározóinak elkülönítésére, többváltozós statisztikai elemzés, ezen belül is a logisztikus regresszió módszerével. Az elemzés alapvetően exploratív jellegű, vagyis nem törekszünk a jövedelmi szegénység teljes körű magyarázatára. A kétértékű függő változó specifikálásakor a tanulmány során mindvégig követett módszertant alkalmazzuk. A magyarázó változókat, bár elemzésünk egyéni szintű, oly módon választottuk ki, hogy azok – közvetlenül vagy a háztartásfő ismérvein keresztül közvetve – a háztartást jellemezzék. Tettük ezt elsősorban azért, mert a modell specifikálása során, annak eldöntése, hogy valaki szegény-e vagy sem, a háztartás összjövedelme alapján történt. Ezúttal is kontrollálni igyekszünk azonban becsléseink érzékenységét. Egyrészt nemcsak a laekeni indikátor-rendszer elemét jelentő, a mediánjövedelem 60 százalékában meghúzott szegénységi küszöböt, hanem a mediánjövedelem fele, illetve 70 százaléka melletti szegénységdefiníciót is alkalmazzuk, azonos ekvivalencia-skála mellett. E három futtatás eredményeit a 2.5. táblázatban foglaltuk össze. Másrészt láthattuk, hogy az ekvivalencia-skála megválasztása jelentősen befolyásolhatja egyes demográfiai csoportok szegénységi kockázatát, ezért az EUROSTAT által is alkalmazott, OECD2-skála mellett az egy főre jutó, és az OECD1-skálával számított ekvivalens mediánjövedelem 60 százalékában meghatározott küszöb segítségével képzett szegénységi ráták függő változóként való használatával is lefuttattuk modelleinket. E becsléseink eredményét az M2.6. táblázatban közöljük.

A TÁRKI háztartásvizsgálatainak adatbázisán végzett korábbi elemzéseinkhez hasonlóan¹⁹, a 2007. évi adatok alapján is megállapíthatjuk: a háztartásfő iskolai végzettsége és gazdasági aktivitása játssza a legfontosabb szerepet abban, hogy egy adott háztartás tagjai szegénynek tekinthetők-e vagy sem. Emellett számottevő hatása van még a gyermekszámnak, annak hogy valaki egyedül él-e vagy sem, továbbá a háztartásfő etnikai hovatartozásának. Becsléseink szerint a háztartásfő neme és életkora, valamint a háztartás lakóhelye – az alkalmazott szegénységi küszöbtől függően – egyáltalán nem vagy csak viszonylag kismértékben magyarázza a szegénység előfordulását.

¹⁹ Gábos és Szivós (2001), Gábos és Szivós (2004), Gábos és Szivós (2006).

Fő modellünk függő változója az ekvivalens mediánjövedelem 60 százaléka melletti, az egyik fő laekeni társadalmi kirekesztettség-indikátort is jelentő szegénységi ráta. Az ehhez tartozó modell eredményeinek elemzése során megállapíthatjuk, hogy a háztartásfő iskolai végzettsége erős, negatív kapcsolatot mutat a függő változóval. Minél magasabb tehát a háztartásfő iskolai végzettsége, annál kisebb a háztartás tagjainak esélye arra, hogy jövedelmi szegénységben éljenek. Az érettségizett végzettségű háztartásfők esetében kétszeres (de 10 százalékos szinten sem szignifikáns), a szakmunkásoknál hatszoros, míg a legfeljebb általános iskolát végzettek körében nyolcszoros az esélye annak, hogy a háztartásban élők szegények legyenek, a diplomás háztartásfőkkel élőkhez képest. Ugyancsak erős kapcsolatot találtunk a háztartásfő gazdasági aktivitása és a szegénység között. A foglalkoztatott (alkalmazott vagy önálló, vállalkozó) háztartásfővel együtt élőkhez viszonyítva, a munkanélküli, illetve a nem nyugdíjas inaktív háztartásfő jellemezte háztartások tagjainak sokkal nagyobb, négy-, illetve hatszoros az esélye a szegénységre, a nyugdíjas háztartásfővel élőké azonban ennél lényegesen alacsonyabb, mintegy kétszeres. Ugyanebben a modellben megfigyelhetjük, hogy a gyermekes háztartásokban élők – kivéve a „más háztartás gyermekkel” típusút – esélye a szegénységbe kerülésre többszöröse a 65 év alatti párok esetén tapasztaltak. Így a gyermeküket egyedül nevelők, valamint a három- és többgyermekesek körében a szegénység előfordulásának esélye három-négyszerese, az egy és kétgyermekes pároké pedig háromszorosa a nem idős párokénak. Ugyancsak statisztikailag is szignifikáns módon nagyobb az esélye a szegénységre a 30–64 éves, egyedül élő személyeknek, körükben a modellből becsült esélyhányados 4,3. A nem említett gyermektelen, valamint a szülőkön kívül más felnőtt taggal is rendelkező gyermekes háztartások esetében becsült hatások statisztikailag nem szignifikánsak. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a 65 év feletti taggal is rendelkező párok, továbbá a „más háztartás gyermek nélkül” típusú háztartásokban élők körében a becsült hatás negatív, bár – mint említettük – statisztikailag nem különbözik nullától. A lakóhely esetében az önálló hatás az előzőekben elemzett változókénál lényegesen gyengébb. A budapestiekhez képest a községekben élők kétszer nagyobb eséllyel kerülnek a szegények közé, mint a fővárosiak, a budapestiek és a más városokban élők közötti különbség azonban statisztikailag nem bizonyult szignifikánsnak. Sem a háztartásfő neme, sem pedig az életkora nem magyarázza azt, hogy valaki szegényegben él-e vagy sem.

A 2.6. táblázatban nemcsak az ekvivalens mediánjövedelem 60 százaléka, hanem 50-, illetve 70 százaléka melletti szegénységi ráta függő változóként való használata melletti modellbecslés eredményeit is bemutatjuk. A küszöb ilyen, lépésenkénti emelése mindkét esetben körülbelül megkétszerezi az adott küszöbhez tartozó szegények számát. A háztartástípus kivételével a változók súlya és a hatások nagysága nem változik jelentősen a modellek összehasonlításában. A háztartástípusok esetén megfigyelhetjük, hogy a legalacsonyabb küszöbhez tartozó modell esetében alig mutatható ki szignifikáns hatás (csak a 30–64 évesekhez tartozó regressziós együtthatók különböznek statisztikai értelemben is nullától), míg a medián 70 százalékaiban megállapított küszöb mellett már csak a fiatal egyedülállók, az idős párok és a „más háztartás gyermek nélkül” típusúba tartozók esetén nem találtunk szignifikáns hatást.

A szegénység fő meghatározóinak feltárásához használt modellt nemcsak a szegénységi küszöb nagysága, hanem az egy fogyasztási egységre jutó háztartásjövedelem meghatározásához használt ekvivalencia-skálák különbözősége szerint specifikált függő változókon is lefuttattuk. (M2.6. táblázat) A szegénységi küszöböt minden esetben az aktuális fogyasztási egységre számolt mediánjövedelem 60 százalékaiban határoztuk meg. Az így kapott szegénységi ráták közül az egy főre jutó jövedelem melletti a legmagasabb (17 százalék), az ekvivalens jövedelmek esetében azonban nem találtunk szignifikáns

különbséget aszerint, hogy az OECD1- vagy az OECD2-skálát (13–13 százalék) alkalmaztuk. Összességében azonban a szegénységi ráták csökkennek a háztartásban élő pótlólagos személyekhez társított fogyasztási súly csökkenésével. A logisztikus regressziós modellek esélyhányadosainak összehasonlítása során megállapíthatjuk, hogy a két legfontosabb paraméter, tehát a háztartásfő iskolai végzettségéhez és gazdasági aktivitásához tartozó hatások nagysága és szignifikanciája – a becslések bizonytalanságát is szem előtt tartva – nem mutat jelentősebb különbségeket. Meg kell azonban említnünk, hogy az érettségizett háztartásfő jelenléte az OECD1 skála használata mellett csupán 10 százalékos szinten szignifikáns (az OECD skála esetén pedig, mint említettük 10 százalékos szinten sem), míg az egy főre jutó jövedelem használatakor már 1 százalékos szinten is. Szintén nincs számottevő eltérés a kevéssé jelentős magyarázó változók, tehát a háztartásfő neme és életkora esetében, a becsült regressziós együtthatók statisztikailag egyetlen esetben sem különböznek nullától. Mivel a modellek függő változóinak képzése során a háztartástagokhoz rendeltünk eltérő súlyokat, nem meglepő eredmény, hogy számottevő változást a háztartástípusok egy része, valamint a háztartásmérettel szorosabban összefüggő paraméterek, így a lakóhely és a háztartásfő etnikuma esetében találtunk.²⁰ Ennek megfelelően, a háztartástagok fogyasztási súlyának csökkenésével párhuzamosan csökken a gyermekszám szerepe a szegénnyé válás magyarázatakor. Az egy főre jutó jövedelem használata esetén a 65 év alatti párokhoz képest a gyermeküket egyedül nevelők szegénnyé válásának esélye közel 22-, a három és többgyermekeseké pedig közel 39-szeres. A két évvel ezelőtti becslésekhez képest szembetűnő, hogy az egy és kétgyermekes párok esetében a regressziós együtthatók mindhárom modellben már 1 százalékos szinten is szignifikánsak.

Két évvel ezelőtt, tanulmányunkban arra a meglepő eredményre jutottunk, hogy a laeekeni indikátorok számítása során követett módszertan mellett a háztartásfő roma származása – *ceteris paribus* – nem mutat szignifikáns kapcsolatot a jövedelmi szegénységgel, egyetlen vizsgált szegénységi küszöb mellett sem. Az eredmény azért is meglepő volt, mert minden, 2005-öt megelőző – eltérő módszertant, tehát 0,73-as méretgazdaságossági együtthatóval számított ekvivalens háztartásjövedelmet használó – elemzésünk azt jelezte, hogy ez az önálló hatás létezik. A választott ekvivalencia skála becslési eredményeket befolyásoló jelentőségét mutatja, hogy az egy főre jutó jövedelem és az OECD-skála alkalmazása mellett a roma etnikum hatása szignifikánssá vált a 2005-ös adatok használatakor. Tanulmányunkban megállapítottuk, hogy utóbbi modelleink esélyhányadosainak értéke hozzávetőlegesen megegyezett a 2003-as eredményeinkkel²¹, és nem mondott ellent Havasi Évának az azonos kötetben megjelent tanulmányában található, hasonló szerkezetű modell eredményének. Legfrissebb eredményeink szerint a roma háztartásfő hatása minden szegénységi küszöb és minden figyelembe vett méretgazdaságossági mutató használata mellett már 1 százalékos szinten szignifikáns, a becsült esélyhányadosok nagysága pedig minden modellben 3, mindössze az ekvivalens mediánjövedelem felében megállapított küszöb mellett éri el a 4-et. Csupán egyetlen, éppen az egy főre jutó jövedelem alkalmazásával futtatott modellben figyelhetjük meg azt, hogy a hatás csak 5 százalékos szinten szignifikáns. Ennek oka az lehet, hogy más változók, elsősorban a háztartástípus, kis mértékben ugyan, de „elviszik” a hatást a roma háztartásfő változójától. A legfrissebb eredmények birtokában úgy véljük, hogy a két évvel ezelőtti, 2005-

²⁰ A háztartásnagyság Budapest – város – község bontásban rendre 2,1 – 2,6 – 2,8 fő. A roma – nem roma dimenzióban a különbségek még nagyobbak: a roma háztartásokban átlagosan 3,5, míg a nem roma háztartásokban 2,5 fő él.

²¹ Gábos és Szivós (2004).

ős eredmények „lőgtak ki” sorból, tehát nem a folyamatokban következett változás, hanem minden bizonnyal a mintába került roma háztartásfők összetétele tért el a valóságtól.

2.5. Összegzés

Tanulmányunkban, a TÁRKI Háztartás Monitor legújabb, 2007-es hullámának adatait felhasználva, a jövedelmi szegénység témakörét vizsgáltuk. A legfrissebb eredményeket időben, tehát 1992–2007 között összesen hat időpontban, valamint térben, tehát az Európai Unió tagországaival, összehasonlítva is bemutattuk. Alapvetően az Európai Unió által használt módszertan szerint vizsgáltuk a szegénység előfordulását néhány fontosabb demográfiai csoportban. Ezt követően a háztartások néhány fő jellemzőjének a jövedelmi szegénységre gyakorolt önálló hatását vizsgáltuk, sokváltozós statisztikai módszer segítségével. Fontosabb megállapításainkat az alábbiak szerint összegezzük.

- Magyarországon 2007-ben a teljes népesség 13 százalékát tekinthetjük szegénynek. Ez az arány a relatív jövedelmi szegénység változatlanságát mutatja 2005-höz képest. Ezzel párhuzamosan a szegénységi rés 1 százalékpontos csökkenését figyeltük meg az elmúlt két év időszakában. E változás összhangban van a jövedelemegyenlőtlenségek alakulását mérő eredményekkel, mely szerint a jövedelmek egyenlőtlenségének általános csökkenése részben az eloszlás alján lezajlott folyamatokra vezethető vissza. A szegénység előfordulását nemzetközi összehasonlításban Magyarország a jövedelmek eloszlását tekintve legkevésbé egyenlőtlen skandináv és a közepesen egyenlőtlen kontinentális európai országok (Hollandia, Ausztria, Franciaország, Belgium) között helyezkedik el.
- A szegénység kockázata csökken az életkorral. A legmagasabb szegénységi kockázatú életkori csoport a gyermekeké és a fiataloké. Az általános, 13 százalékos szegénységi rátával szemben a 0–15 évesek körében a szegénység 15-, a 16–24 évesek körében pedig 17 százalékos. A felnőttek közül a középkorúak (25–64 évesek) esetében a szegénység kiterjedése átlagos, 11–12 százalék között van. Az idős, 65 év feletti népesség szegénységi kockázata ezzel szemben lényegesen alacsonyabb az átlagosnál, körükben a szegénységi ráta 7 százalék.
- A háztartástípus szerinti elemzés azt mutatja, hogy a párok, legyenek idősek (65 év feletti) vagy fiatalok (65 év alatti), számottevően alacsonyabb szegénységi kockázatot mutatnak, mint a hasonló korú, egyedül élő személyek. Azt is megfigyelhető, hogy a gyermekek jelenléte növeli a szegénység kockázatát, különösen akkor, ha a szülők legalább három gyermeket nevelnek. Ugyancsak magas kockázatot jelent az, ha a gyermekes háztartásból hiányzik az egyik szülő.
- A TÁRKI háztartásvizsgálatainak adatbázisán végzett korábbi elemzéseinkhez hasonlóan, a 2007. évi adatok alapján is megállapíthatjuk: a háztartásfő iskolai végzettsége és gazdasági aktivitása játssza a legfontosabb szerepet abban, hogy egy adott háztartás tagjai szegénynek tekinthetők-e vagy sem. Emellett számottevő hatása van még a háztartásfő etnikai hovatartozásának, a gyermekszámának és annak hogy valaki egyedül él-e vagy sem. Kisebb hatást becsültünk a lakóhely esetében. Becsléseink szerint

a háztartásfő neme és életkora – az alkalmazott szegénységi küszöbtől függően – egyáltalán nem vagy csak viszonylag kismértékben magyarázza a szegénység előfordulását.

Irodalom

- Éltető Ö. és Havasi É. (2002): Az elemzési egység és az ekvivalenciaskála megválasztásának hatása a jövedelmi egyenlőtlenségre és szegénységre. Szociológiai Szemle, 2002/4. szám, 157–170.
- Gábos A. és Szivós P. (2001): A szegénység mértéke és a gyermekes családok jövedelmi helyzete. In: Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): Tíz év. TÁRKI Monitor jelentések. 2001. Budapest: TÁRKI, 31–63.
- Gábos A. és Szivós P. (2004): A szegénység különböző metszetei. In: Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): Stabilizálódó társadalomszerkezet. TÁRKI Monitor jelentések 2003. Budapest: TÁRKI, 69–96.
- Gábos A. és Szivós P. (2006): Jövedelmi szegénység. In: Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): Feketen, fehéren. TÁRKI Monitor jelentések 2005. Budapest: TÁRKI, 45–58.

2.1. táblázat A relatív jövedelmi szegénység fő mutatóinak alakulása, 1992–2007

	1992	1996	2000	2003*	2005	2007
Szegénységi ráta (%) – a 95%-os konfid. int. felső határa	12,7	15,2	13,8	14,3	12,9	13,5
Szegénységi ráta (%)	11,9	14,2	12,9	13,5	12,0	12,6
Szegénységi ráta (%) – a 95%-os konfid. int. alsó határa	11,0	13,2	12,0	12,6	11,2	11,7
Szegénységi küszöb-érték (folyó Ft)	96 259	171 912	304 804	500 672	579 600	663 429
Szegénységi rés (%)	15,0	16,8	19,1	18,9	19,3**	18,3

Forrás: MHP, TÁRKI Háztartás Monitor.

Megjegyzés. A szegénységi határt az OECD2-skálával számított ekvivalens mediánjövedelem 60 százalékában határoztuk meg.

*A 2003-as eredmények, kismértékű utólagos adattisztítás miatt, valamelyest eltérnek a korábban publikálttól (Gábos és Szivós, 2004).

**Gábos és Szivós (2006) tanulmányában a 2005-ös szegénységi rés-arány közölt értéke 22,0 volt. Ez az adat téves számításra alapult.

2.2. táblázat Szegénységi rés-arány különböző csoportokban, 2007 (%)

Összesen	18,3
Nem	
Férfi	17,5
Nő	19,5
Életkor	
18–39	14,7
40–59	21,2
60+	13,8
Iskolázottság	
Legfeljebb általános	18,4
Szakmunkásképző	18,3
Legalább érettségi	15,6
Gyermekek száma	
1	15,5
2	13,8
3+	27,4
Aktívák száma	
0	21,2
1	12,7
2+	17,0
Háztartásfő etnikuma	
Nem roma	15,6
Roma	30,0

2.3. táblázat A relatív jövedelmi szegénység kiterjedtsége nem, életkor, háztartástípus és a háztartásfő etnikai hovatartozása szerint, 1992–2007

		1992	1996	2000	2003*	2005	2007
0–15	Férfi	13,5	23,5	16,7	18,3	16,6	16,0
	Nő	11,4	15,2	16,3	19,2	12,4	14,6
	Összesen	12,5	19,5	16,5	18,7	14,6	15,3
16–24	Férfi	13,0	18,8	16,4	13,9	15,2	17,4
	Nő	11,7	16,4	17,7	17,8	18,8	15,8
	Összesen	12,4	17,7	17,1	15,6	16,9	16,7
25–49	Férfi	8,0	12,9	13,1	11,4	12,7	13,9
	Nő	7,5	13,0	10,9	14,1	11,9	10,5
	Összesen	7,7	13,0	11,9	12,8	12,3	12,2
50–64	Férfi	7,2	9,7	14,1	11,7	11,2	11,6
	Nő	12,4	9,0	11,9	10,8	10,0	11,8
	Összesen	10,1	9,4	12,9	11,1	10,5	11,7
65+	Férfi	14,8	3,9	4,1	5,1	3,7	5,4
	Nő	26,2	16,4	9,8	11,7	9,3	9,8
	Összesen	21,6	11,9	7,7	9,2	7,0	8,2
Összesen	Férfi	10,7	14,7	13,3	12,4	12,3	13,3
	Nő	12,9	13,7	12,5	14,3	11,8	12,0
	Összesen	11,9	14,2	12,9	13,4	12,0	12,6
Egyszemélyes, <30		(17,4)	(6,3)	31,4	25,0	(5,4)	(11,5)
Egyszemélyes, 30–64		29,0	16,4	26,5	23,6	25,0	23,0
Egyszemélyes, 65+		53,4	26,2	12,1	16,9	13,4	13,5
Pár, legalább egy tag 65+		14,5	3,7	5,4	5,0	(1,8)	4,7
Pár, mindkét tag <65		5,5	6,2	11,0	12,2	9,4	8,4
Más háztartás gyermek nélkül		6,3	5,4	7,0	6,9	10,0	7,9
Egyedülálló szülő		20,0	25,7	32,1	37,4	32,7	25,4
Pár 1 gyermekkel		5,8	21,2	8,5	11,4	5,4	12,0
Pár 2 gyermekkel		4,3	8,5	12,9	10,3	9,7	14,6
Pár 3+ gyermekkel		24,2	33,1	16,7	30,4	23,3	24,0
Más háztartás gyermekkel		10,8	18,1	20,7	14,7	15,5	14,5
Összesen		11,9	14,2	12,9	13,5	12,0	12,6
Háztartásfő roma		52,8	64,9	70,4	50,8	37,1	50,2
Háztartásfő nem roma		9,8	11,8	10,2	11,5	10,9	10,6
Összesen		11,9	14,2	12,9	13,5	12,0	12,6

Forrás: MHP, TÁRKI Háztartás Monitor.

Megjegyzés. A szegénységi határt az OECD2-skálával számított ekvivalens mediánjövedelem 60 százalékában határoztuk meg.

*A 2003-as eredmények, kismértékű utólagos adattisztítás miatt, valamelyest eltérnek a korábban publikálttól (Gábos és Szívós, 2004).

2.4. táblázat Szegénységi ráták a gyermekes családok tagjai között, különböző társadalmi-demográfiai jellemzők szerinti bontásban, 2007 (OECD2 skálával számított ekvivalens háztartásjövedelem mellett, %)

	Medián fele	Medián 60%-a	Medián 70%-a	N=
Összesen	6,4	12,4	20,0	4990
Gyermekek	7,8	16,2	25,2	2268
Háztartásfő neme				
Férfi	7,6	15,9	24,6	1986
Nő	8,9	18,8	29,8	282
Háztartásfő életkora				
18–29	9,6	12,3	27,4	178
30–39	5,2	11,7	20,8	795
40–49	9,3	18,6	27,5	808
50–59	10,1	21,0	26,0	338
60–69	5,8	25,0	30,8	104
70+	6,5	15,2	34,8	46
Háztartásfő iskolai végzettsége				
0–7 osztály	51,2	51,2	73,2	41
8 általános	11,4	28,8	47,8	402
Szaktanulmányok	11,1	22,2	29,1	873
Érettségi	1,9	5,0	12,4	525
Felsőfokú	0,5	2,9	7,5	415
Gyermekek száma				
1	6,7	13,8	19,5	946
2	6,1	16,9	25,4	840
3+	13,0	19,9	36,3	483
Aktívok száma a háztartásban				
0	32,4	52,0	61,1	275
1	6,4	18,2	31,7	922
2+	2,6	5,3	10,4	1071
Háztartásfő etnikuma				
Nem roma	5,6	13,5	21,7	2090
Roma	33,1	48,9	66,9	178

2.5. táblázat Az összes jóléti és készpénzes családtámogatás aránya a háztartás jövedelmében, 2007 (%)

		A háztartásjövedelem arányában		A gyermekeknek a teljes népességhez viszonyított részesedése ((b)/(a))*100
		Teljes népesség (a)	Gyermekek (b)	
Jóléti támogatások	Összesen	41,6	31,0	75
	Nem szegények között	40,0	28,5	71
	Szegények között	70,0	63,3	91
Jóléti támogatások nyugdíj nélkül	Összesen	9,5	22,2	235
	Nem szegények között	8,4	20,2	241
	Szegények között	28,3	48,7	172
Családtámogatások	Összesen	6,3	17,7	280
	Nem szegények között	5,7	16,4	286
	Szegények között	16,3	34,3	211

2.6. táblázat A szegénység fő meghatározói különböző szegénységi küszöbök mellett, 2007 (logisztikus regressziós modell esélyhányadosai)

	Medián 50%-a	Medián 60%-a	Medián 70%-a
A szegénységi ráta értéke az adott küszöb mellett (%)	6,6	12,6	20,2
Háztartásfő neme (férfi)	1,0	1,1	1,0
Háztartásfő életkora (60+)			
18–39	1,5	0,6	1,1
40–59	4,0	1,7	<u>2,0</u>
Háztartásfő iskolai végzettsége (diploma)			
Alapfokú	11,0	7,9	7,7
Szakmunkásképző	10,0	6,2	4,6
Érettségi	<u>4,1</u>	2,2	<u>2,3</u>
Háztartásfő gazdasági aktivitása (foglalkoztatott)			
Munkanélküli	<u>2,8</u>	3,7	3,7
Nyugdíjas	<u>2,2</u>	<u>2,1</u>	2,0
Egyéb inaktív	7,2	6,0	7,3
Háztartás típusa (pár, mindkét tag <65)			
Egyszemélyes, <30	–	4,3	1,6
Egyszemélyes, 30–64	4,5	3,8	4,0
Egyszemélyes, 65+	2,1	1,4	2,8
Pár, legalább egy tag 65+	0,5	0,5	0,8
Más háztartás gyermek nélkül	0,8	0,9	1,0
Egyedülálló szülő	2,8	<u>3,6</u>	4,4
Pár 1 gyermekkel	1,0	3,1	2,5
Pár 2 gyermekkel	1,6	3,4	2,6
Pár 3+ gyermekkel	2,7	4,4	5,1
Más háztartás gyermekkel	0,9	1,5	2,1
Lakóhely (Budapest)			
Község	<u>2,4</u>	<u>2,0</u>	<u>2,0</u>
Város	1,6	1,5	<u>1,7</u>
Háztartásfő etnikuma (nem roma)	3,7	2,9	2,9
log pseudo-likelihood	–975	–1542	–2061
Wald khi2	135,64	157,5	198,1
Pseudo R2	0,22	0,19	0,19
Súlyozatlan esetek száma	5051	5060	5060

Forrás: saját számítások a TÁRKI Háztartás Monitor 2007. alapján.

Megjegyzés. A függő változó értékei: 0 – az adott küszöb mellett nem szegény, 1 – az adott küszöb mellett szegény. A táblázatban a változók után a referenciakategóriákat tüntettük fel. Az esélyhányadosok ebben az esetben ehhez a kategóriához képest értelmezendők. Az esélyhányadosok közül azokat tekintettük szignifikánsnak, melyek esetében a regressziós együttható **0,01**-es, 0,05-ös vagy 0,1-es szignifikancia szinten különbözik nullától.

A medián fele melletti szegénységi küszöb használatakor a modell nem vette figyelembe az első háztartáskategóriát, tehát a 30 év alatti egyedül élőket. Ennek oka, hogy a mintában mindössze 9 esetben fordulnak elő és közülük senki sem szegény. Az általunk használt Stata statisztikai programcsomag minden ilyen esetben kihagyja a becslési modellből az adott változót.

M2.1. táblázat A szegénységi ráta alakulása nem és életkor szerint, egy főre jutó jövedelemmel számolva, 1992–2007

		1992	1996	2000	2003	2005	2007
0–15	Férfi	19,7	35,4	29,0	35,0	32,9	31,4
	Nő	16,3	25,9	31,5	30,5	31,5	30,6
	Összesen	18,0	30,8	30,1	32,7	32,2	31,0
16–24	Férfi	13,8	20,6	20,8	16,0	19,9	21,6
	Nő	12,3	19,0	22,0	21,4	25,0	25,8
	Összesen	13,1	19,8	21,4	18,4	22,3	23,6
25–49	Férfi	9,2	18,2	17,9	16,3	20,5	18,6
	Nő	9,2	17,8	16,1	17,9	18,8	16,2
	Összesen	9,2	18,0	16,9	17,1	19,6	17,5
50–64	Férfi	5,6	7,6	9,8	9,8	9,0	9,8
	Nő	5,3	6,2	9,9	8,6	7,3	10,0
	Összesen	5,4	6,8	9,8	9,2	8,1	9,9
65+	Férfi	4,2	3,1	3,5	3,6	2,0	3,4
	Nő	4,4	5,0	4,6	4,6	3,4	3,9
	Összesen	4,3	4,2	4,2	4,2	2,8	3,6
Összesen	Férfi	10,9	19,2	17,2	17,4	17,9	17,6
	Nő	9,4	15,1	15,6	16,3	16,0	15,9
	Összesen	10,1	17,0	16,3	16,8	16,9	16,7

Forrás: MHP, TÁRKI Háztartás Monitor.

M2.2. táblázat A szegénységi ráta alakulása nem és életkor szerint, OECD1 skálával számolva, 1992–2007

		1992	1996	2000	2003	2005	2007
0–15	Férfi	14,7	26,9	20,4	22,4	21,1	19,1
	Nő	12,9	20,2	21,0	20,8	16,8	18,2
	Összesen	13,8	23,7	20,8	21,6	19,2	18,6
16–24	Férfi	12,2	20,3	19,1	14,1	15,8	18,9
	Nő	12,6	17,8	20,2	20,1	21,4	18,3
	Összesen	12,4	19,0	19,5	16,8	18,4	18,6
25–49	Férfi	8,5	14,7	14,1	13,0	15,0	14,5
	Nő	7,8	14,5	12,4	14,7	13,9	11,8
	Összesen	8,1	14,6	13,3	13,8	14,4	13,2
50–64	Férfi	6,1	8,8	11,3	10,5	11,2	9,6
	Nő	8,4	7,4	10,5	8,7	8,7	9,9
	Összesen	7,4	8,0	10,8	9,4	9,7	9,8
65+	Férfi	9,2	3,9	3,2	3,6	2,8	4,1
	Nő	13,7	9,6	6,3	6,5	5,9	5,7
	Összesen	11,9	7,6	5,3	5,5	4,6	5,0
Összesen	Férfi	10,1	16,2	14,1	13,5	13,8	13,6
	Nő	10,5	13,9	13,0	13,7	12,5	12,0
	Összesen	10,3	14,9	13,6	13,6	13,2	12,8

Forrás: MHP, TÁRKI Háztartás Monitor.

M2.3. táblázat Szegénységi ráták különböző társadalmi-demográfiai csoportokban, 2007 (%)

	Medián fele	Átlag fele	Kvintilis határ	N=
Együtt	6,4	10,9	20,0	5054
Háztartásfő neme				
Férfi	6,2	10,7	19,1	4026
Nő	7,2	11,8	23,6	1028
Háztartásfő életkora				
18–29	5,3	8,3	20,6	360
30–39	8,4	12,3	23,6	1002
40–49	9,9	16,8	28,7	1154
50–59	6,8	10,8	16,4	1292
60–69	2,3	6,2	12,6	690
70+	0,7	4,0	13,1	556
Háztartásfő iskolai végzettsége				
0–7 osztály	17,4	23,9	46,2	184
8 általános	9,9	20,4	31,2	969
Szakmunkásképző	7,9	12,0	22,2	1920
Érettségi	2,7	5,4	12,5	1176
Felsőfokú	1,9	2,4	6,8	791
Háztartásfő gazdasági aktivitása				
Alkalmazott	4,9	7,8	16,1	2582
Vállalkozó	0,6	5,0	13,7	343
Munkanélküli	27,2	41,8	57,9	335
Nyugdíjas	4,4	9,0	17,6	1653
Egyéb eltartott	22,7	33,1	47,4	132
Településtípus				
Község	10,8	15,7	27,8	849
Város	4,2	9,8	18,4	2488
Budapest	4,2	4,7	9,1	1717
Gyermekek száma				
0	4,2	6,6	12,5	2737
1	6,5	13,0	21,5	965
2	7,4	14,8	26,9	839
3+	16,9	23,9	46,7	514
Háztartástípus				
Egyszemélyes, <60	13,8	16,1	22,4	254
Egyszemélyes, 60+	3,4	6,4	16,2	326
Pár, <60	5,4	7,6	13,0	353
Pár, 60+	0,4	1,6	6,6	487
Pár 1 gyermekkel	3,8	11,3	19,0	426
Pár 2 gyermekkel	9,7	13,9	23,8	526
Pár 3+ gyermekkel	19,1	29,7	48,8	346
Egyedülálló szülő gyermekkel	23,0	31,9	55,1	139
Más háztartás 1 gyermekkel	8,4	14,4	21,7	466
Más háztartás 2+ gyermekkel	2,0	9,1	30,3	396
Más háztartás, <60	4,1	6,6	12,3	1054
Más háztartás, 60+	1,1	4,6	8,2	282

Megjegyzés. A számítások során $e=0,73$ -as kitevővel számított ekvivalens háztartásjövedelmet használtuk, az eredmények így összehasonlíthatóak a korábbi kötetekben publikáltakkal.

M2.4. táblázat Szegénységi ráták különböző társadalmi-demográfiai csoportokban, 2007 (%) (folytatás)

	Medián fele	Átlag fele	Kvintilis határ	N=
Együtt	6,4	10,9	20,0	5054
Aktívak száma a háztartásban				
0	12,8	19,9	29,2	1409
1	6,7	12,0	26,9	1693
2+	1,6	3,5	7,5	1952
Nyugdíjasok száma a háztartásban				
0	7,8	12,8	22,8	2723
1	6,7	11,3	20,9	1412
2+	2,0	4,8	10,7	919
Háztartásfő etnikuma				
Nem roma	5,0	9,0	17,5	4804
Roma	34,0	47,6	68,8	250

Megjegyzés. A számítások során $e=0,73$ -as kitevővel számított ekvivalens háztartásjövedelmet használtuk, az eredmények így összehasonlíthatóak a korábbi kötetekben publikáltakkal.

M2.5. táblázat Szegénységi ráták a gyermekek között, különböző társadalmi-demográfiai jellemzők szerinti bontásban, 2007 (%)

	Medián fele	Medián 60%-a	Medián 70%-a	N=
Összesen	6,4	12,4	20,0	5054
Gyermekek	7,4	15,4	24,9	929
Életkor				
0–2	12,5	17,2	25,0	128
3–6	4,4	12,3	22,7	203
7–10	4,2	11,3	18,9	212
11–14	8,2	19,7	28,7	243
15–16	10,5	16,8	30,1	143
Jár-e...				
bölcsődébe	(0,0)	(0,0)	(0,0)	8
óvodába	2,4	9,6	18,3	126
általános iskolába	7,8	18,7	26,1	449
szakmunkásképzőbe	14,3	26,7	42,9	14
szakközépiskolába	11,3	14,8	30,6	62
gimnáziumba	0,0	1,6	13,1	61
nem jár sehova	11,0	16,5	28,1	200
Felnőttek száma a háztartásban				
1	12,7	16,4	34,5	55
2	5,6	13,8	19,2	501
3	8,1	18,3	28,9	235
4+	10,9	15,9	34,5	138
További gyermekek száma a háztartásban				
0	5,5	13,7	21,2	307
1	5,9	15,1	23,7	371
2	10,6	16,1	31,2	199
3+	15,4	24,5	32,7	52

M2.6. táblázat A szegénység fő meghatározói különböző ekvivalencia-skálák használata mellett, 2007 (logisztikus regressziós modell esélyhányadosai)

	Egy főre jutó jövedelem	OECD1-skála	OECD2-skála
A szegénységi ráta értéke az adott ekvivalencia-skála mellett (%)	16,7	12,8	12,6
Háztartásfő neme (férfi)	0,7	0,8	1,1
Háztartásfő életkora (60+)			
18–39	0,9	0,7	0,6
40–59	1,7	1,6	1,7
Háztartásfő iskolai végzettsége (diploma)			
Alapfokú	16,2	11,6	7,9
Szakmunkásképző	9,5	8,5	6,2
Érettségi	4,2	2,9	2,2
Háztartásfő gazdasági aktivitása (foglalkoztatott)			
Munkanélküli	4,1	3,1	3,7
Nyugdíjas	<u>2,1</u>	<u>1,9</u>	<u>2,1</u>
Egyéb inaktív	3,9	5,3	6,0
Háztartás típusa (pár, mindkét tag <65)			
Egyszemélyes, <30	–	–	4,3
Egyszemélyes, 30–64	3,2	3,9	3,8
Egyszemélyes, 65+	<u>0,3</u>	0,9	1,4
Pár, legalább egy tag 65+	<u>0,3</u>	<u>0,3</u>	0,5
Más háztartás gyermek nélkül	1,4	1,2	0,9
Egyedülálló szülő	22,1	5,7	3,6
Pár 1 gyermekkel	4,6	3,9	3,1
Pár 2 gyermekkel	8,2	4,6	3,4
Pár 3+ gyermekkel	38,5	11,8	4,4
Más háztartás gyermekkel	6,7	2,8	1,5
Lakóhely (Budapest)			
Község	<u>1,8</u>	1,5	<u>2,0</u>
Város	1,3	1,1	1,5
Háztartásfő etnikuma (nem roma)	<u>2,7</u>	3,1	2,9
log pseudo-likelihood	–1606	–1508	–1542
Wald khi2	225,8	157,7	157,5
Pseudo R2	0,30	0,22	0,19
Súlyozatlan esetek száma	5051	5051	5060

Forrás: saját számítások a TÁRKI Háztartás Monitor 2005. alapján.

Megjegyzés: A függő változó értékei: 0 – az adott küszöb mellett nem szegény, 1 – az adott küszöb mellett szegény. A táblázatban a változók után a referenciakategóriákat tüntettük fel. Az esélyhányadosok ebben az esetben ehhez a kategóriához képest értelmezendők. Az esélyhányadosok közül azokat tekintettük szignifikánsnak, melyek esetében a regressziós együttható **0,01**-es, 0,05-ös vagy 0,1-es szignifikancia szinten különbözik nullától.

Az egy főre jutó és az OECD I. skálával számolt ekvivalens jövedelem alkalmazásakor a modell nem vette figyelembe az első háztartáskategóriát, tehát a 30 év alatti egyedül élőket. Ennek oka, hogy a mintában mindössze 9 esetben fordulnak elő és közülük senki sem szegény. Az általunk használt Stata statisztikai programcsomag minden ilyen esetben kihagyja a becslési modellből az adott változót.

3. Nem csak a pénz...: megélhetési nehézségek, anyagi depriváció (Havasi Éva)

3.1. Bevezetés

Ebben a fejezetben a megélhetési nehézségek alapvető szükségletekre fókuszáló, nem pénzübeli dimenzióit vizsgáljuk. A megélhetési nehézségek különböző típusait, illetve ezek együttesét tekintjük anyagi deprivációnak. Az anyagi depriváció operacionalizálása, egyetlen kivételtől eltekintve, azonos a 2005. évi Monitor-jelentésnél alkalmazott módszerrel, ez egyben lehetővé teszi a 2005-ös és 2007-es adatok összehasonlítását is.²² A megélhetési nehézségek országos bemutatása mellett kiemelt figyelmet szentelünk a jövedelmi szegénységben élők anyagi deprivációjának bemutatására is.

A deprivációnak, a szegénységnek vannak meghatározó nem anyagi természetű elemei is, ezek fontosságát elismerve, most csakis az anyagi deprivációra fókuszálunk, bemutatva a jövedelemmel mért szegénységgel való szoros kapcsolatát is.

A szegénység, a depriváció tartalma az eltérő fejlettségű, kultúrájú országokban különböző módon fogalmazódik meg, de túl a nemzeti sajátosságokon, a fejlettségbeli különbségeken vannak közös vonásai is, ezek a mély anyagi szegénység megnyilvánulási formái. Az alapvető anyagi javak hiánya: az élelem, a hajlék, a ruházat, bizonyos fogyasztási cikkek, felszereltségi tárgyak szűkössége, nem megfelelő mennyisége és minősége, valamint a pénztelenség. Az anyagi deprivációt ezen alapvető anyagi javak hiányával mérjük főként objektív mutatók segítségével, de ezt kiegészítjük a szegénység megélésének, a szegénységérzetnek a számbavételével is.

A Monitor felvételből származó adatok szerint 2005-ben 100 emberből 37, 2007-ben 100 emberből 39 sem jövedelmi szempontból, sem az anyagi depriváció vizsgált dimenziói szerint nem tartozott a szegények közé. A jövedelmi szegénység azonban az esetek zömében anyagi deprivációval párosul: 2005-ben a jövedelmi szegények 91%-a, 2007-ben 93%-a egyben deprivált is volt. A változás leginkább a halmozott szegénység csökkenésében jelentkezett.

A jövedelmi szegények közé azokat soroltuk, akiknek OECD1 fogyasztási egységre számított háztartási jövedelmük a medián-jövedelem 60%-a alatt maradt.²³ A depriváció vizsgálatakor sokan ennél magasabb jövedelemarányal számolnak, de mi a jövedelem és az anyagi depriváció esetében is meglehetősen szigorú küszöbszinttel dolgoztunk. Az anyagi depriváció mérésének elemeit a következő fejezet tárgyalja.

²² Lásd Havasi Éva: Megélhetési nehézségek, anyagi depriváció c. tanulmányát. In.: Feketén, fehérén, TÁRKI Monitor jelentések 2005, 59-82.

²³ A fogyasztási egység eltérő megválasztása miatt ez némileg eltér a jövedelmi szegénységről szóló fejezetben alkalmazott definíciótól.

3.2. *Megélhetési nehézségek, az anyagi depriváció különböző dimenziói*

Míg a jövedelem az aktuális (vizsgált évre, időszakra jellemző) anyagi helyzetet méri, addig az anyagi depriváció az aktuális anyagi helyzet mérése mellett alkalmas arra is, hogy figyelembe vegye a tartós jövedelemhiányból adódó nélkülözéseket. Az anyagi depriváció meghatározása és mérése azzal a további előnnyel is jár, hogy konkrét tartalmat, jelentést ad a szegénységnek, s ez által fontos kiegészítője a jövedelemmel mért szegénység-megközelítésnek.

A tanulmányban használt deprivációs elemek elsősorban az OECD kísérleti számításait követik, de figyelembe veszik az EU szakértők e tárgyban tett ajánlásait is.²⁴ Természetesen a felvételből rendelkezésünkre álló információk is korlátot szabtak. A mérési módszer a 2005. évvel szinte teljesen azonos.

Az anyagi depriváción belül megkülönböztettünk objektív és szubjektív dimenziókat. Az objektív dimenziók az adott társadalomban alapvetőnek tekintett javakhoz való hozzájutás szintjét, míg a szubjektív dimenziók a szegénységérzetet mérik. (Lásd a fejezet végén szereplő összefoglaló ábrát.)

Az objektív dimenziókat három nagy csoportra osztottuk. Az első az alapvető szükségletek kielégítettségének korlátozottságát méri. Ezek közül hármat emeltünk ki: az élelmet, a fűtést és a lakásfenntartást (rezsi). Akkor beszélünk a depriváció első típusáról, ha a három szükséglet közül legalább egy kielégítetlen. A ruházkodás szükséglete kimaradt az alapszükségletek köréből.²⁵ A gyógyszereket anyagi okokból nélkülözni kényszerülők még az alapvető szükségletek hasznos indikátora lehetne, de adatok hiányában kimaradt az ez évi elemzésből is.

Az objektív dimenziók második nagy köre a lakások felszereltségének nagyon alacsony szintjére, az elemi (a lakosság zöme számára rendelkezésre álló, természetesen tekintett) tartós fogyasztási cikkek hiányára fókuszál. A lakásfelszereltség alacsony szintjét 2005-ben a megkérdezett összes tartós fogyasztási cikk figyelembe vételével vizsgáltuk, mégpedig standardizált z-scorok alapján képzett index segítségével.²⁶ Nagyon alacsony szintnek a medián 60%-a alatti index-értékkel rendelkezőket tekintettük. Ez a mérőszám, részben a megkérdezett tartós fogyasztási cikkek megváltozott köre miatt, részben egyéb módszertani okból, 2007-re nagyon különböző értéket mutatott, így 2007-ben ezt a számítási módot némileg korrigáltuk. A z-score értékek alapján az alsó kvartilisbe tartozókat építettük be az indexbe. A másik mérőszám az alapvető fogyasztási cikkekkel (az automata

²⁴ Módszertani-mérési szempontból kiemelten fontos volt Förster F. M., Tarcali G. és Till, M. EU14 országára kiterjedő összehasonlító tanulmánya.

²⁵ Ez ugyanis nem azonos erejű szükségletet képvisel az idős és fiatal generációk számára, s ami legalább ennyire döntő, a mérésére szolgáló indikátor („a szükségesnél kevesebb pénz jutott új ruhák vásárlására”) nem alkalmas arra (legalábbis Magyarországon nem), hogy valós szükséglet mérjünk vele. A lakosság 58%-a szerint nem jut elég pénz erre a célra. Bővebb indoklását lásd Feketén, TÁRKI Monitor jelentések 2005, 59-82, továbbá Quellette, T., Burstein, N., Long D. és Beecroft, E. tanulmánya.

²⁶ A z-score értékek az egyes vizsgált tartós fogyasztási cikkek standardizált értékei, amelyek figyelembe veszik a birtoklás értékelésénél azt is, hogy az adott jöszág elterjedtsége a társadalomban mekkora. Ha az adott tartós fogyasztási cikk átlagos előfordulási aránya magas, vagyis sokan rendelkeznek az adott cikkel, de a vizsgált személy nem birtokolja, akkor a z-score változó nagy negatív értéket vesz fel, viszont, ha rendelkezik vele, akkor kis pozitív értéket. Vagyis felértékeli a ritkább javak előfordulását és leértékeli a sokak által birtokoltat. A 2007. évi számításnál a z-score értékek alapján sorbarendezett lakosság alsó egynegyedével számoltunk.

mosógéppel, a fagyasztóval, valamint a mikrohullámú sütővel egyaránt) nem rendelkező háztartásokban élők arányát mutatja. Három olyan terméket választottunk, amellyel a lakosság zöme rendelkezik, s az eltérő igényszintek kiszűrése és a mély szegénységre történő fókuszálás miatt, mindhárom cikk együttes hiányát tekintettük deprivációs ismérvnek. A lakások felszereltségével mért második depriváció típus akkor jellemzi az egyént, illetve a háztartást, ha vagy a relatív index (felszereltségi index alsó kvartilise), vagy az abszolút mérőszám szerint a nélkülözők közé tartoznak.

Az objektív anyagi depriváció harmadik nagy csoportja a rossz lakáskörülmények indikátorait tartalmazza. Az egyik mutató a benti WC hiánya (mint abszolút szegénységi ismérv), a másik a komolynak tartott hibák említése a lakással kapcsolatban a megkérdezett részéről (dohos, vizes, sötét, aládúcolt, beázik, nagy zaj, illetve légszennyezettség jellemzi), a harmadik mutató esetében pedig, az összeíró részéről. Az összeíró sötétnek, szűknek és olcsó berendezésűnek minősítette a lakást (mindhárom együtt). Rossz lakáskörülményekben mért depriváció akkor áll fenn, ha a három mutató bármelyike szerint nélkülöző a háztartás, illetve a benne élő személyek.

A szubjektív dimenziókon belül az „objektív” szegénységérzetet két mutatóval számszerűsítettük. Az egyik a rendszeres anyagi nehézségekre utal: „a háztartásnak hó végére rendszeresen elfogy a pénze”, a másik egy komplexebb mutató, amely a háztartások ténylegesen befolyt jövedelmét és az általuk a „megfelelő” szintű megélhetéshez szükségesnek tartott jövedelmet veti egybe. Az index azok arányát mutatja, akiknek a jövedelme a véleményük szerint szükséges összeg felét sem éri el.

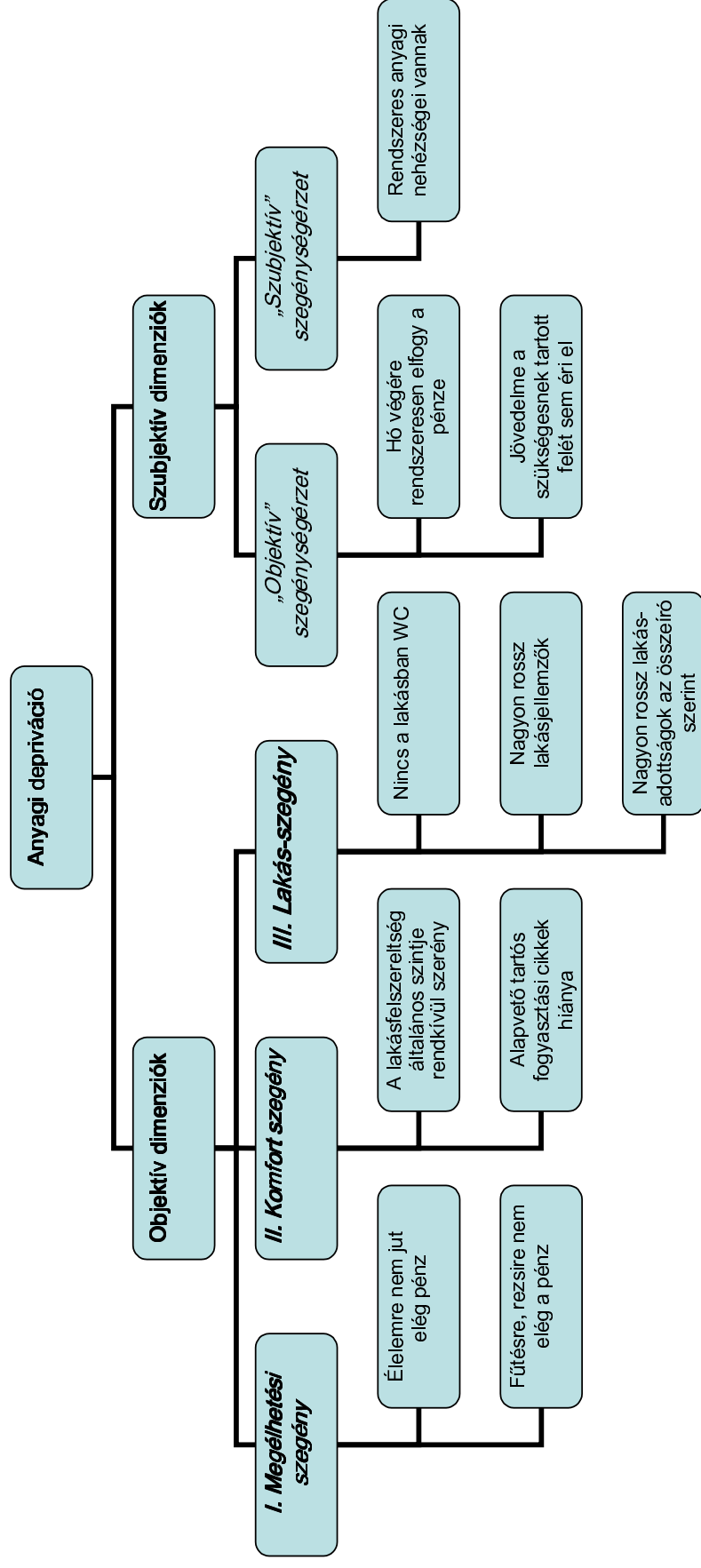
A „szubjektív” szegénységérzet alapján azokat soroltuk a depriváltak közé, akik önmagukról azt állítják, hogy „nélkülözések között élnek”, illetve „hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak”.

Szegénységérzet alapján akkor deprivált egy háztartás, illetve egy személy, ha akár az „objektív”, akár a „szubjektív” szegénységérzet fennáll.

Az objektív anyagi depriváció három, a szubjektív anyagi depriváció pedig két fő nélkülözési területre utal. Az objektív depriváció egy-egy területe megfelel egy-egy anyagi depriváció-típusnak, míg a szubjektív dimenzió két (objektív, illetve szubjektív) eleme alkot egy depriváció-típust. Így összesen négyféle depriváció/szegénység-típust különböztettünk meg:

- I. Megélhetési szegény – Alapvető szükségletek kielégítésének korlátozottsága
- II. Komfort szegény – A tartós javak, a lakásfelszereltség alapvető szintjének hiánya
- III. Lakás szegény – Rossz lakáskörülmények
- IV. Szegénységérzet („objektív” és „szubjektív”).

3.1. ábra Az anyagi depriváció dimenziói és ezek mérőszámai (a TÁRKI Monitor felvételből rendelkezésre álló adatok, indikátorok alapján)

Forrás: 2005. évi Monitor jelentés 4.1. ábrája, a „Material deprivation in OECD Countries”, 12. oldalon szereplő 1. ábra felhasználásával készült

A nélkülözés elemzésénél a deprivációk számának halmozódását, illetve a depriváció típusainak átlagos számát súlyozatlan deprivációs index²⁷ segítségével is vizsgáltuk.

A következőkben röviden összefoglaljuk a lakosság megélhetési viszonyainak főbb jellemzőit, azok változását 2005-ről 2007-re és külön kitérünk a jövedelmi szegénységben élők deprivációs sajátosságaira és azok változására is. (A részletes adatokat a fejezet végén álló táblázatok tartalmazzák.)

3.3. Megélhetési nehézségek, a depriváció típusai a teljes népességen belül és a jövedelmi szegények körében

A depriváció első nagy csoportjába, a „megélhetési szegények” közé azokat soroljuk, akiknek az alapvető szükségleteik (élelem, fűtés, lakásrezsi) kielégítése is gondot jelent. 2005-ben és 2007-ben egyaránt a teljes lakosság 23%-a tartozott ebbe a csoportba, s ezen belül 2005-ben a jövedelmi szegények fele (52%-a), 2007-ben pedig valamivel kevesebb, mint fele (47%-a).

A depriváció másik nagy területe a lakások felszereltségének hiánya, az elemi tartós fogyasztási cikkek nélkülözése. Országos átlagban, 2005-ben, 100 emberből 28 olyan háztartásban élt, ahol a lakásfelszereltség szintje rendkívül szerény, őket neveztük „komfort szegényeknek”. 2007-ben, némileg módosult számítás szerint, a lakosság egynegyede tartozott a komfort szegények csoportjába. A jövedelmi szegények körében arányuk 2005-ben 55% és 2007-ben 42% volt.

2005-ben a „lakásszegények” közé tartozott a lakosság egyötöde, a jövedelmi szegények mintegy 40%-a. 2007-ben lényeges javulás következett be ezen a területen országos átlagban és még inkább a jövedelmi szegények körében. A „lakásszegények” aránya 15%-ra csökkent országosan, s ezen belül a jövedelmi szegénységben élők körében 39%-ról 29%-ra. A pozitív elmozdulás két tényezőre vezethető vissza: nőtt a benti WC-vel ellátott lakások aránya, valamint összességében is javult a lakásminőség, annak ellenére, hogy az összeírói vélemények alapján a felkeresett lakások minőségében nem történt látványos, érzékelhető változás.

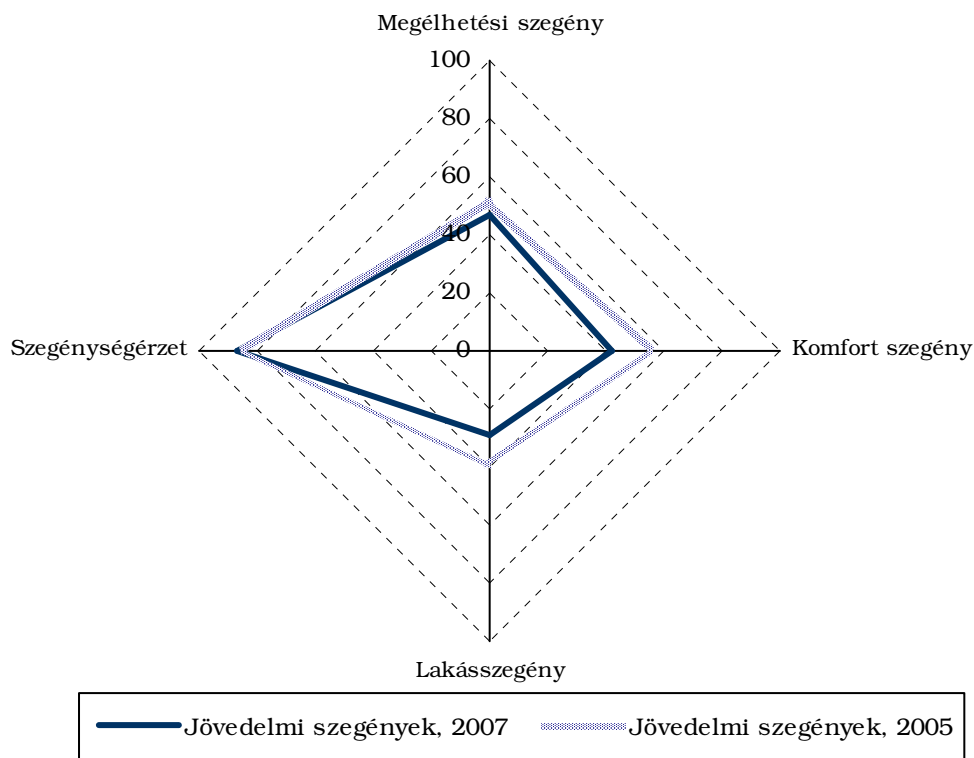
A jövedelmi szegények esetében a lakáskomfort és a lakásminőség szempontjából mutatható ki leginkább javulás.

A szegénységérzet fontos eleme a szegénységnek. Számszerűsítésénél megkülönböztettünk „objektív” és a „szubjektív” szegénységérzetet. Az „objektív” szegénységérzet jó indikátora a jövedelmi szegénységnek is, hiszen a jövedelmi szempontból szegények mintegy 80%-a „objektív” szegénységérzettel rendelkező. Országos átlagban azon személyek aránya, akiknek háztartásában (a háztartásfő véleménye szerint) a megélhetéshez szükséges összjövedelem a rendelkezésükre álló befolyt jövedelem felét

²⁷ A deprivációs index (D_i) értéke 0 és 4 közé esik. Ha értéke 0, akkor ez azt jelenti, hogy az adott személy, háztartás, vagy társadalmi csoport esetében az anyagi depriváció egyetlen típusa sincs jelen, ha D_i értéke 4, akkor mind a négy depriváció-típus jellemző.

sem érte el 2005-ben 41, 2007-ben 38% volt, ezen belül a jövedelmi szegények esetében 78, illetve 81%.

3.2. ábra Az anyagi depriváció előfordulása a jövedelmi szegények körében, 2005–2007, %

3.4. A depriváció halmozódása, a deprivációs index nagysága a teljes népességen belül és a jövedelmi szegények körében

A depriváció halmozódása alatt az egyes deprivációs típusok együttjárását értjük. Egy személy, vagy háztartás akkor tekinthető halmozottan depriváltnak, ha legalább kétféle szempontból tartozik a nélkülözők közé.

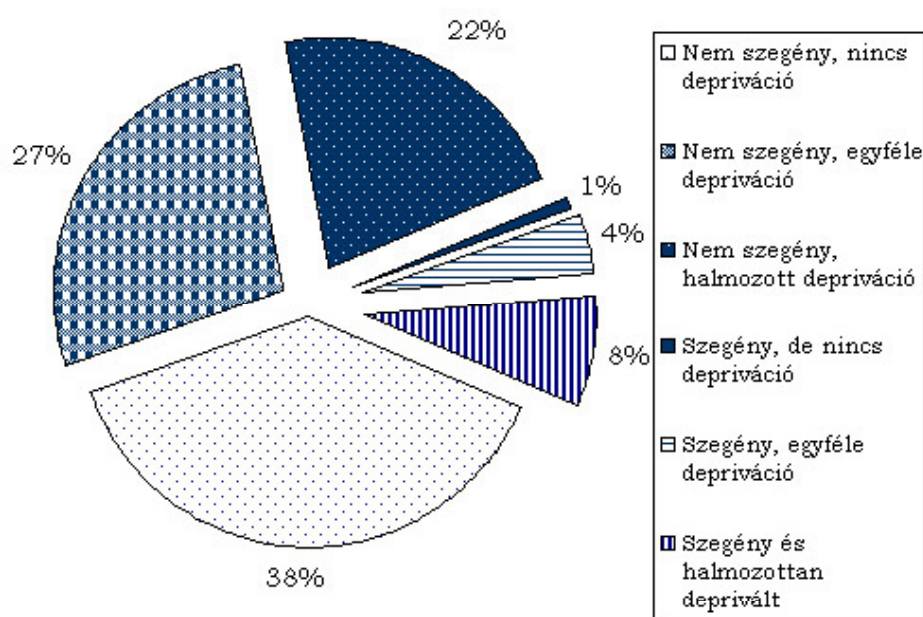
Országos átlagban 2005-ben a lakosság egyharmada (33%), 2007-ben 30%-a volt halmozottan deprivált. A jövedelmi szegények körében arányuk 2005-ről 2007-re 68%-ról 62%-ra csökkent. Minél mélyebb szinten húzzuk meg a jövedelmi szegénység küszöbszintjét, annál nagyobb arányban fordul elő halmozott depriváció.

A lakosság jövedelmének nagysága a deprivációk számával fordítottan arányos. A nem depriváltak átlagosan 113 ezer forintos havi fogyasztási egységre jutó jövedelemmel rendelkeztek, akiknél egyféle depriváció volt 78 ezerrel, akiknél kétféle 66 ezerrel, akik háromfélével, azok 62 ezerrel, és akik négyfélével, azok mindössze havi 47 ezer forinttal. A tendencia egyaránt érvényes a jövedelmi szegénységben élőkre és azokra is, akik jövedelmi

szempontból nem tekinthetők szegénynek. A legnagyobb jövedelmi ugrás a depriváció léte és hiánya között figyelhető meg. Azok, akik halmozottan depriváltak és szegények is, átlagosan 34 ezer Ft fogyasztási egységre jutó havi jövedelemmel rendelkeztek, ez az országos átlag 40%-a.

Az emberek 38%-a sem jövedelemben, sem pedig nem pénzbeli mutatókkal mérve nem tekinthető szegénynek, ugyanakkor ezt az állítást úgy is megfogalmazhatjuk, hogy 62%-ánál legalább egyféle jövedelmi és/vagy deprivációs szegénység előfordul. A lakosság 70%-ánál legfeljebb egyféle depriváció fordul elő, 30%-a az, aki halmozottan (legalább kétféle szempontból) deprivált (3.3. ábra).

3.3. ábra A lakosság megoszlása az anyagi depriváció és a jövedelmi szegénység léte, illetve hiánya szerint, 2007, %

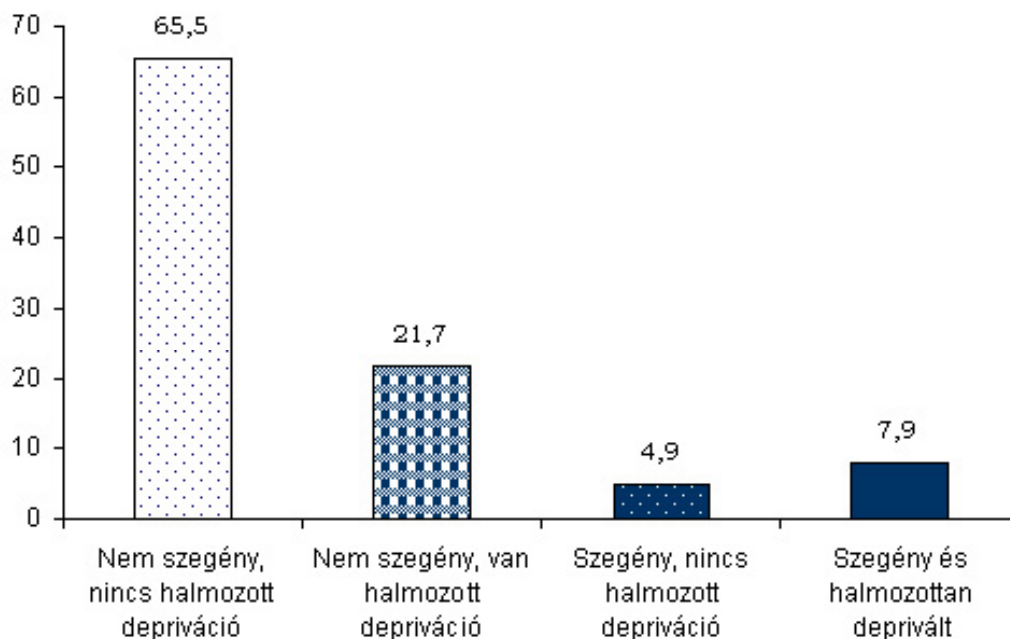

A 13%-os jövedelmi szegénységi aránnyal szemben a halmozott anyagi depriváció és/vagy jövedelmi szegénység minden harmadik embert érint (33%).

A jövedelmi szegénység és a halmozott depriváció együttesen van jelen a lakosság 8%-ánál, 22% a halmozottan deprivált, de jövedelmi szempontból nem szegények aránya, és további 5% a jövedelmi szegény, de nem halmozottan depriváltak részaránya.

A deprivációs index értéke országos átlagban 1,2 volt 2005-ben és 1,1 2007-ben, ami azt fejezi ki, hogy a lakosság egészét tekintve valamivel több, mint egyféle anyagi depriváció fordult elő átlagosan. A jövedelmi szegények átlagos deprivációs indexe 2,0, ha azonban egy ennél is mélyebb küszöbszintet választunk, akkor folyamatosan növekszik.

3.4. ábra A lakosság megoszlása a halmozott anyagi depriváció és a jövedelmi szegénység léte, illetve hiánya szerint, 2007, %

3.5. A szegények jellemzői – a halmozott anyagi depriváció és a jövedelmi szegénység kockázata a népesség különböző csoportjaiban

Az anyagi depriváció kockázata jövedelmi szegénységgel párosulva lényegesen nagyobb, mint a nélkül. A két mutató együtt a tartósan mély szegénység releváns indikátora.

A társadalom 8%-át kitevő halmozottan deprivált és egyben jövedelmét tekintve is szegény réteg főként községlakó és azon belül is a kisebb lélekszámú településeken él. Erősen túlreprezentáltak az Észak-magyarországi, az Észak-alföldi és Dél-alföldi régiókban élők. A háztartások zömében a háztartásfő csak alsó fokú végzettséggel rendelkezik valamilyen szakmával, de még inkább a nélkül (91%). Magasabb gyermekszámú, aktív korú, de munkanélküli, vagy rosszul kereső háztartásfőjű háztartásokban élnek, különösen magas a halmozott depriváció és jövedelmi szegénység kockázata azokban a családokban, ahol „saját” és „nem saját” gyerek nevelkedik egy fedél alatt. A roma háztartásfőjű háztartásokban élők közel egyharmada tartozik ebbe a többszörösen hátrányos helyzetű szegény rétegbe. Átlag fölötti kockázattal rendelkeznek az egyszülős háztartásokban élők és a nagyon idős egyedülállók is.

A mintanagyság adta keretek között kiemeltünk néhány hátrányt valószínűsítő személyi és háztartási jellemzőt és megnéztük a halmozott depriváció, illetve a jövedelmi szegénység előfordulását. Az alacsony iskolai végzettség, a roma hovatartozás, a lakóhely jellege, a magas gyerekszám, az idős kori egyedüllét önmagában szegénységi és deprivációs kockázat, de ezek halmozódása látványosan növeli a halmozott szegénység valószínűségét. Míg a középfokú végzettség nélküli háztartásfőjű háztartásban élő

budapestiek közül minden harmadik halmozottan deprivált, addig a kistéleplésen lakók közül hozzávetőleg minden második. A jövedelmi szegénységi arányokban is kétszeres aránykülönbség mutatkozik a kistéleplésen élők hátrányára a Budapesten élőkkel szemben. A 3.8. táblázat látványosan mutatja a hátrányok egymásra rakódásából adódó növekvő szegénységi kockázatokat.

3.6. Összegzés, következtetések

„Bajos azt megmondani, hogy ki a szegény ember”, mondja Kiss Lajos a „Szegény ember élete” c. írásában, ezt még kiegészíthetjük azzal, hogy különösen nehéz ezt mérhetővé tenni. A szegénység egy társadalmi hátrányok sorozatával járó nehéz élethelyzet, egy olyan állapot, amikor „nincsen az a van”²⁸. Hogy minek a hiánya az, ami ráül a mindennapokra, ami kirekeszt és megfosztottságérzetet eredményez, azt nem könnyű meghatározni és számszerűsíteni. Ez a fejezet azonban erre tett kísérletet az anyagi szegénység területén.

A jövedelemmel mért szegénység, a szegénységi ráta, az aktuális szegénység mérőszáma, az anyagi depriváció a tartós szegénység indikátora. Azzal a feltételezéssel élünk, hogy a két területre konstruált mutató együttes alkalmazásával a valós „anyagi szegénység” pontosabban és árnyaltabban ragadható meg. Tekintettel arra, hogy az anyagi deprivációt a jelenlegihez hasonló módon mértük 2005-ben is, lehetőségünk nyílt az időbeli összehasonlításra is. Összességében elmondható, hogy az elmúlt 2 év alatt, ha nem is látványosan, de érzékelhetően csökkent a deprivációk számában és még inkább halmozódásában mért szegénység.

Az anyagi depriváció négy típusából a lakásfelszereltség alacsony szintjét mérő „komfort szegénység” és a lakásjellemzők alapján számított „lakásszegénység” javult érzékelhetően. A másik két deprivációs terület közül a „megélhetési szegénység” országos szinten változatlan, de a jövedelmi szegények körében markáns javulás következett be. A lakásrezei kifizetése vélhetően az enyhébb télnek és a bevezetett gázkompenzációnak köszönhetően lényegesen kisebb gondot jelentett 2007-ben, mint 2005-ben. A szegénységérzettel mért „szubjektív szegénység” országosan nem változott szignifikánsan, de a jövedelmi szegények körében valamelyest romlott.

Mindent egybevetve az anyagi depriváció kockázata országosan, és még inkább a jövedelmi szegények körében csökkent, de még így is rendkívül magas arányú. A Monitor felvételből származó adatok szerint 2005-ben és 2007-ben egyaránt a lakosság 23%-a a legelemibb létszükségleteinek kielégítésében is korlátozott („megélhetési szegény”). Míg 2005-ben az emberek 28%-a, addig 2007-ben egynegyede lakásfelszereltségét tekintve deprivált („lakáskomfort szegény”). A lakásminőség alapján mérve 2005-ben a lakosság egyötöde, 2007-ben 15%-a tartozott a „lakás szegények” közé. A szegénységérzet, a „szubjektív szegénység” szempontjából nem történt lényeges elmozdulás a két év alatt, országos átlagban az emberek 44%-a érzi magát szegénynek, ezen belül a jövedelmük alapján szegények 87%-a.

²⁸ Lásd Kiss Lajos: A szegény ember élete.

Az emberek 38%-a sem jövedelemben, sem pedig nem pénzbeli mutatókkal mérve nem tekinthető szegénynek, ugyanakkor ezt az állítást úgy is megfogalmazhatjuk, hogy 62%-ánál legalább egyféle jövedelmi és/vagy deprivációs szegénység előfordul.

A 13%-os jövedelmi szegénységi aránnyal szemben a halmozott anyagi depriváció és/vagy jövedelmi szegénység minden harmadik embert érint (33%). Ezzel az egyharmados társadalomkép ismételten empirikus alátámasztást nyert. A lakosság egyharmada halmozott deprivált és/vagy jövedelmi szegény, ugyanakkor valamivel több, mint egyharmada (38%) nem szegény és nem is deprivált.

A jövedelmi szegénység és a halmozott depriváció együttesen van jelen a lakosság 8%-ánál, 22% a halmozottan deprivált, de jövedelmi szempontból nem szegények aránya, és további 5% a jövedelmi szegény, de nem halmozottan depriváltak részaránya. A magyar társadalom jól lehatárolható 8%-a az, akiről egy szigorúan rászorultsági elven működő szociálpolitika esetén sem szabadna megfeledkeznünk. Ugyanakkor szociális segélyből alig egyharmaduk részesedett, lakásfenntartási támogatásból 27%-uk. A társadalmi jövedelmek közül megélhetésükben egyedül a családi pótlék szerepe jelentős.

A halmozott depriváció kockázata leginkább az alacsony iskolai végzettségű, roma háztartásfővel rendelkező, községekben élő, magasabb gyermekszámú, hátrányos helyzetű régiókban élő háztartások tagjait fenyegeti. A területi hátrányok nagymértékben felerősítik a demográfiai és iskolai végzettségbeli különbségekből adódó hátrányokat, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy a területi szegregációs jelenségek szerepe tovább erősödött.

Irodalom

- Atkinson A. B., B. Cantillon, E. Marlier and B. Nolan, (2005), Taking Forward the EU Social Inclusion Process, Report Commissioned by the Luxembourg Presidency of the EU, mimeo.
- Ferge Zsuzsa: Szegénység, szegénypolitika, In: Ferge Zsuzsa: Szociálpolitika és társadalom, ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest, 1994.
- Ferge Zsuzsa: What is happening to poverty? Uncertainties of poverty measures – challenges of „postmodernity”, Brüsszel, 2005. www.eapn.org.
- Förster, M. and M. Mira d'Ercole: „Income Distribution and Poverty in OECD Countries in the Second Half of the 1990s”, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 22, Paris, 2005.
- Gábos András – Szívós Péter: Jövedelmi szegénység, in: Feketén, fehéren, TÁRKI MONITOR JELENTÉSEK 2005 (Szerkesztette: Szívós Péter és Tóth István György), TÁRKI, Budapest, 2006.
- Gábos András: Objektív és szubjektív, monetáris és nem monetáris szegénység Magyarországon a legutolsó adatok alapján, Budapest, TÁRKI, 2004
- Gyorsjelentés a szegényedésről 2000–2003 (szerk.: Bass László, Ferge Zsuzsa, Márton Izabella), Szociális szakmai szövetség, Budapest, 2003.
- Havasi Éva: Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon, Szociológiai Szemle, 2002, 4. szám.
- Havasi Éva: Megélhetési nehézségek, anyagi depriváció, in: Feketén, fehéren, TÁRKI MONITOR JELENTÉSEK 2005 (Szerkesztette: Szívós Péter és Tóth István György), TÁRKI, Budapest, 2006.
- Kiss Lajos: A szegény ember élete, Gondolat Kiadó, 1981.
- Measures of Material Deprivation in OECD Countries, Working Party on Social Policy, Paris, 2005 november 17–18. DELSA/ELSA/WP1 (2005)8
- Measuring child poverty, DWP, UK, 2003, <http://www.dwp.gov.uk/>
- Ouellette, T., Burstein, N., Long, D. and Beecroft, E.: Measures of Material Hardship: Final Report, US Department of Health and Social Services, ASPE, 2004 április. <http://aspe.hhs.gov/hsp/material-hardship04/>
- Ringen, S.: „Direct and Indirect Measures of poverty”, Journal of Social Policy, 1988, 17(3), 351–
- Short K.: „Material and Financial Hardship and Alternative Poverty Measures”, paper presented at the 163th annual meeting of the American Statistical Association, 2003.
- Tsakoglou, P és Papadopoulos, F.: Poverty, material deprivation and multi-dimensional disadvantage during four life stage: Evidence from ECHP, Mimeo, 2000.

3.1.a. táblázat Előfordult-e az elmúlt 12 hónapban, hogy hó végére elfogyott a pénzük? (%)

(háztartások megoszlása)

	1999	2001	2003	2005	2007
havonta	31	27	26	19	18
kéthavonta	10	12	10	9	6
háromhavonta	12	11	11	10	10
félévente	8	8	7	7	7
ritkábban	9	9	8	7	5
nem	31	34	37	50	54
N	2018	1938	2252	2014	1990

3.1.b. táblázat Előfordult-e az elmúlt 12 hónapban, hogy hó végére elfogyott a pénzük? (%)

(lakosság megoszlása)

	2005	2007
havonta	21	20
kéthavonta	9	6
háromhavonta	9	11
félévente	7	7
ritkábban	8	5
nem	46	51
N	5 209	5 060

3.2.a. táblázat Hogy érzi Önök anyagilag.....? (%)

(háztartások megoszlása)

	1999	2001	2003	2005	2007
gondok nélkül élnek	3	2	3	3	2
beosztással kijönnek	25	26	27	29	25
éppen hogy kijönnek	46	49	49	48	52
anyagi gondok vannak	21	18	16	17	16
nélkülöznek	5	5	5	4	4
Összesen	100	100	100	100	100
N	2021	1943	2257	2017	2004

3.2.b. táblázat Hogy érzi Önök anyagilag.....? (%)

(lakosság megoszlása)

	2005	2007
gondok nélkül élnek	2	1
beosztással kijönnek	28	26
éppen hogy kijönnek	48	50
anyagi gondok vannak	18	19
nélkülöznek	4	4
Összesen	100	100
N	5 209	5 060

3.3. táblázat A „megélhetési szegények” (alapvető javakat nélkülöző háztartásokban élők) országos átlagban és a jövedelmi szegénységben élők körében, 2005–2007 (%)

Előfordult az elmúlt 12 hónap folyamán, hogy	Országos átlagban	A szegények körében
2005		
nem jutott elegendő pénz ennivalóra	8	25
nem jutott elegendő pénz lakbérre, fűtésre, villany- vagy gázszámlára	14	39
pénzhiány miatt korlátozták a lakás fűtését	16	38
Alapvető szükségletek kielégítésének korlátozottsága	23	52
2007		
nem jutott elegendő pénz ennivalóra	8	25
nem jutott elegendő pénz lakbérre, fűtésre, villany- vagy gázszámlára	12	26
pénzhiány miatt korlátozták a lakás fűtését	16	36
Alapvető szükségletek kielégítésének korlátozottsága	23	47

3.4. táblázat A „komfort szegények” (alapvető lakás-felszerelési tárgyakat nélkülöző háztartásokban élők) országos átlagban és a jövedelmi szegénységben élők körében, 2005–2007 (%)

Alapvető lakás-felszerelési tárgyakat nélkülözők	Országos átlagban	A szegények körében
2005		
Nincs se automata mosógépe, se fagyasztója, sem pedig mikrohullámú sütője	7	21
Az alapvető tartós fogyasztási cikkek előfordulási aránya alapján számított standardizált mutató értéke a medián 60%-a alatt van	28	55
A tartós javak, a lakásfelszereltség alapvető szintjének hiánya	28	55
2007		
Nincs se automata mosógépe, se fagyasztója, sem pedig mikrohullámú sütője	5	15
Az alapvető tartós fogyasztási cikkek előfordulási aránya alapján számított standardizált mutató kvartilise	25	
A tartós javak, a lakásfelszereltség alapvető szintjének hiánya	25	42

3.5. táblázat A „lakás szegények” (nagyon rossz lakáskörülmények között élők) országos átlagban és a jövedelmi szegénységben élők körében, 2005–2007 (%)

A rossz lakáskörülmények jellemzői	Országos átlagban	A szegények körében
2005		
Nincs WC a lakásban	8	24
Lakás komoly hibákkal rendelkezik a háztartás véleménye szerint	12	22
Lakás komoly hibákkal rendelkezik a kérdezőbiztos véleménye szerint	7	15
Rossz lakáskörülmények	19	39
2007		
Nincs WC a lakásban	6	19
Lakás komoly hibákkal rendelkezik a háztartás véleménye szerint	10	17
Lakás komoly hibákkal rendelkezik a kérdezőbiztos véleménye szerint	6	16
Rossz lakáskörülmények	15	29

3.6. táblázat A szubjektív szegények, az „objektív” és „szubjektív” szegénységérzettel élők országos átlagban és a jövedelmi szegénységben élők körében, 2005–2007 (%)

	Országos átlagban	A szegények körében
2005		
Rendszeres anyagi nehézségekkel küzdenek	21	44
A befolyt jövedelem a szükségesnek tartott felét sem éri el	30	69
„Objektív” szegénységérzet	41	78
„Szubjektív” szegénységérzet	21	33
Szubjektív szegény	46	84
2007		
Rendszeres anyagi nehézségekkel küzdenek	22	59
A befolyt jövedelem a szükségesnek tartott felét sem éri el	25	60
„Objektív” szegénységérzet	38	81
„Szubjektív” szegénységérzet	27	59
Szubjektív szegény	44	87

3.7. táblázat A lakosság megoszlása a depriváció-típusok száma és a jövedelmi szegénység szerint, eltérő jövedelmi szegénységi küszöbszintek mellett, 2005–2007 (%)

Az anyagi depriváció	Jövedelmi szegény			Országos
	medián			átlag
	50%-a	60%-a	70%-a	
	alatti jövedelemmel			
2005				
Nincs depriváció	3	9	12	37
Egyfajta depriváció fordul elő	19	23	27	30
Kétfajta depriváció fordul elő	21	22	24	18
Háromfajta depriváció fordul elő	30	24	20	9
Négyfajta depriváció fordul elő	27	22	17	6
Együtt	100	100	100	100
Deprivációs index	2,58	2,29	2,05	1,16
2007				
Nincs depriváció	6	7	10	39
Egyfajta depriváció fordul elő	26	32	30	31
Kétfajta depriváció fordul elő	30	28	31	18
Háromfajta depriváció fordul elő	14	17	15	8
Négyfajta depriváció fordul elő	24	16	14	4
Együtt	100	100	100	100
Deprivációs index	2,23	2,04	1,92	1,07

3.8. táblázat Kiemelt társadalmi csoportok érintettsége a halmozott deprivációban, illetve a jövedelmi szegénységben (%)

A személy jellemzői	Halmozott depriváció	Jövedelmi szegénység
Teljes lakosság	29,6	12,8
Budapesten élő egyedülálló idős	13,3	2,0
Községekben élő egyedülálló idős*	54,0	27,9
Kistelepülésen (2 ezer fő alatt) élő egyedülálló idős*	58,1	55,1
Roma háztartásfőjű	65,5	44,4
Budapesten élő roma háztartásfőjű	63,4	31,3
Kistelepülésen élő roma háztartásfőjű	62,0	65,6
Községekben élő roma háztartásfőjű	75,7	52,2
Házaspár legalább négy gyerekkel típusú háztartásban élők	56,1	43,9
Házaspár legalább négy gyerekkel típusú háztartásban élő községlakók	80,1	67,2
Budapesten élő, alsó fokú végzettséggel rendelkező háztartásfőjű háztartásban élő	33,3	11,6
Kistelepülésen élő, alsó fokú végzettséggel rendelkező háztartásfőjű háztartásban élő	46,4	28,4

* Az esetszám alacsony.

4. Kint is, bent is: foglalkoztatottság, keresetek, informális gazdaság (Horváth Hedvig)

4.1. Foglalkoztatottság és munkaintenzitás

Az 1990-es évek vége óta lassan növekvő aktivitás és foglalkoztatottság a KSH Munkaerő-felmérésében már 2007 elejétől a megtorpanás jeleit mutatják. Ez a szezonálisan igazított KSH-adatokból év végére már tisztán látszik (KSH 2008). E megtorpanásnak mind munkakeresleti, mind munkakínálati okai is lehetnek, és akár hosszú távú következményeikkel is számolni kell. (MNB 2006)

Mindenestre, a 2007. évi TÁRKI Monitor vizsgálat adatai e fordulópontot nem mutatják az előző, 2005. évihez képest. A munkaerőpiacot ért sokkok (minimál- és közalkalmazotti béremelések) és azok lecsengése utáni 2 évből (2005–2007) a Monitorban inkább pozitív folyamatok mutatkoznak.²⁹ A Monitor az eddigiekben tendenciózusan alulbecsülte a foglalkoztatottságot és felül a munkanélküliséget és az inaktivitást a KSH-MEF-hez képest. Most e feltételezett fordulóponton a foglalkoztatottság és az inaktivitás becslése szinte megegyezik; csekély mértékben mindkettőt alulbecsültük, amely ezáltal a munkanélküliség (továbbra is fennálló, de kisebb mértékű) felülbecslésében csapódik le (4.1. táblázat).

A Monitor által 2005 és 2007 között kimutatott pozitív folyamatok jól látszódnak a 4.2. táblázatból: a 16 év feletti népesség munkapiaci státusz szerinti megoszlásában nőtt az alkalmazottak és a nyugdíj mellett alkalmazásban állók részaránya, valamint csökkent a munkanélküli segélyezésből élők és az eltartottaké. Habár a munkanélküliek részaránya könnyen lehet, hogy szabályozási változás eredménye: 2005 második felében még inkább szigorították a munkanélküli segélyezés rendszerét. Az álláskeresésre ösztönző juttatások sikeressége azonban nemcsak, hogy kétséges (abból a szempontból, hogy ezáltal a munkanélküliek nagyobb eséllyel helyezkednek el újra), de alkotmányossági kérdéseket is felvet (Frey 2006).

Az állami tulajdonban lévő cégek, intézmények foglalkoztatottságának részaránya a 2003 és 2005 közötti megtorpanás után további jelentős csökkenésen ment keresztül: ma már a foglalkoztatottak 70 százaléka dolgozik a magánszférában (4.3. táblázat). Ugyanakkor meglehetősen magas a magyar tulajdonban lévő vállalatok foglalkoztatottsági részaránya: a foglalkoztatottaknak 80,5 százaléka dolgozik teljes egészében magyar tulajdonú cégnél, míg mindössze 11,7 százaléka teljes egészében külföldi vállalatnál.

A 2007-es adatokon vizsgáltuk a háztartások munkaintenzitását is. Ezt általában a háztartásnak valamiféle munkavállalási döntéseként szoktuk interpretálni (mennyit hajlandóak a háztartás tagjai az elméletileg rendelkezésükre álló munkaidejükből

²⁹ Ha azonban ténylegesen tartós munkapiaci visszaesésnek vagyunk most tanúi a KSH adatai alapján, és ezeknek vannak hosszabb távon fennálló munkakínálati okai, akkor ezekre a 2009-es Monitorban számíthatunk. A TÁRKI-Monitor ugyanis részletes kérdőíves háztartási (munkakínálat-oldali) lekérdezés, amelyből a háztartások számos munkakínálati döntésére is következtethetünk (pl. nem dolgozás okából, rezervációs bérből vagy akár a most is vizsgált informális gazdaság elterjedtségéből).

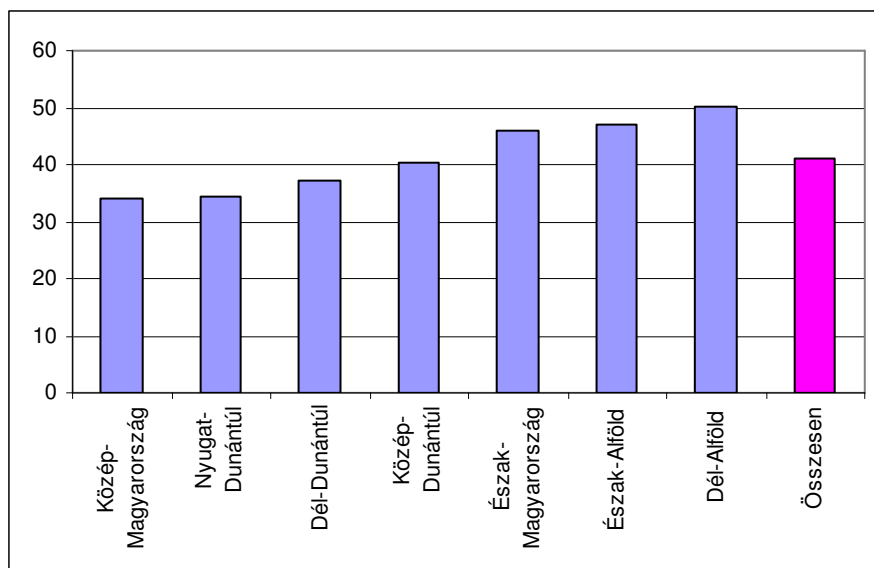
ténylegesen munkával tölteni), noha ez nyilvánvalóan nem csak az ő kínálat oldali döntéseiket tükrözheti, hanem a munka iránti keresletet is. Erre vonatkozóan az Európai Uniónak van egy kidolgozott Laeken-indikátora, amely a háztartás tagjai által összesen a ledolgozott hónapok számának arányát tekinti az elméletileg összesen rendelkezésükre álló hónapok (háztartástagok száma*12) számában. A TÁRKI-Monitorból ilyen adat nem mutatható be, ezért az átlagos heti munkaidővel fogjuk ugyanezt megközelíteni. Azaz rendelkezésünkre áll, a ténylegesen ledolgozott munkaidő mérésére az átlagos heti munkaórák száma, elméleti munkaidőnek pedig a heti 40 órát fogjuk tekinteni. A tényleges munkaidőt összeadjuk háztartáson belül, és ugyanezt tesszük az elméleti munkaidővel, de ezt csak a munkaképes korúak (15–64 évesek) esetén tesszük, az ezen kívüli korosztályoknál 0-nak tekintjük. Az így keletkező tényleges és elméleti háztartási szintű munkaidő arányából kapunk egy folytonos munkaintenzitás változót, amely lehet 1 fölötti, ha van olyan a háztartásban, aki túlórázik vagy különmunkát vállal. E folytonos változó értékeinek több módusza van (pl. 0-ban, amely azt jelenti, hogy a háztartásban senki sem dolgozik, 0,5-ben, amely azt jelenti, hogy a munkaképes korúak fele – pl. szülők közül az egyik – dolgozik teljes elméleti munkaidőben, vagy 1-ben, ahol a háztartás minden munkaképeskorú tagja teljes munkaidőben dolgozik). Ezért kategorizálunk a Laeken-indikátorhoz hasonlóan: 1-es kategória fogja jelenteni a folytonos változó 0 értékét, azaz, amikor a háztartásból senki sem dolgozik; 2-es a folytonos változó 0-nál nagyobb, de 0,5-nél kisebb értékét, azaz amikor a háztartás valamennyit dolgozik, de kevesebbet, mint elméleti munkaidejének fele; 3-as a folytonos változó legalább 0,5-ös, de 1-nél kisebb értékét, amikor a háztartás legalább fele elméleti munkaidejében dolgozik, de nem az egészben, 4-es az 1-es értéket, amikor a háztartás minden munkaképes korú tagja teljes elméleti munkaidejében dolgozik, és 5-ös (ez a kategória a Laeken-indikátornál értelemszerűen nem létezik) a folytonos változó 1-nél nagyobb értékeit, amikor a háztartás többet dolgozik, mint elméleti munkaideje.³⁰

Ezen indikátor alapján a háztartások megoszlását a munkaintenzitás kategória-változója, valamint különböző háztartásjellemzők (régió, településtípus, háztartástípus, háztartásméret és a háztartásfő iskolai végzettsége) szerint a 4.4. táblázat mutatja. Mivel a TÁRKI-Monitorban felül vannak reprezentálva a kevésbé aktív (pl. idős-nyugdíjas, alacsonyabb iskolai végzettségű rétegek), ezért a munka nélkül maradt háztartások aránya meglehetősen magasnak (50 százalék) mutatkozik. 21,5 százalék a legalább félmunkaidőben dolgozó, és mintegy 18 százalék a teljes vagy még nagyobb munkaidőben dolgozó háztartások aránya. Feltehetőleg a nyugdíjasok magas mintabeli aránya magyarázza, hogy a munka nélkül maradt háztartások aránya az egyszemélyes, illetve a gyermek nélküli párok (kétszemélyes) háztartástípusokban kiugróan magas. Ugyanez a mutató a régiók közül Észak- és Dél-Alföldön, valamint Észak-Magyarországon a legmagasabb, míg a Nyugat-Dunántúlon a legalacsonyabb, azonban még itt is közel 44 százalék. A háztartásfő iskolai végzettségét tekintve elkeserítő a legfeljebb általános iskolát végzett háztartásfő „vezette” háztartások adata, valamint kiugró még a technikumot végzettek családjainak helyzete. A településtípusok szerinti bontásban némi meglepetés, hogy a községekben a legalacsonyabb a munka nélkül maradt háztartások aránya, és a vidéki, nem megyeszékhely városokban a legmagasabb.

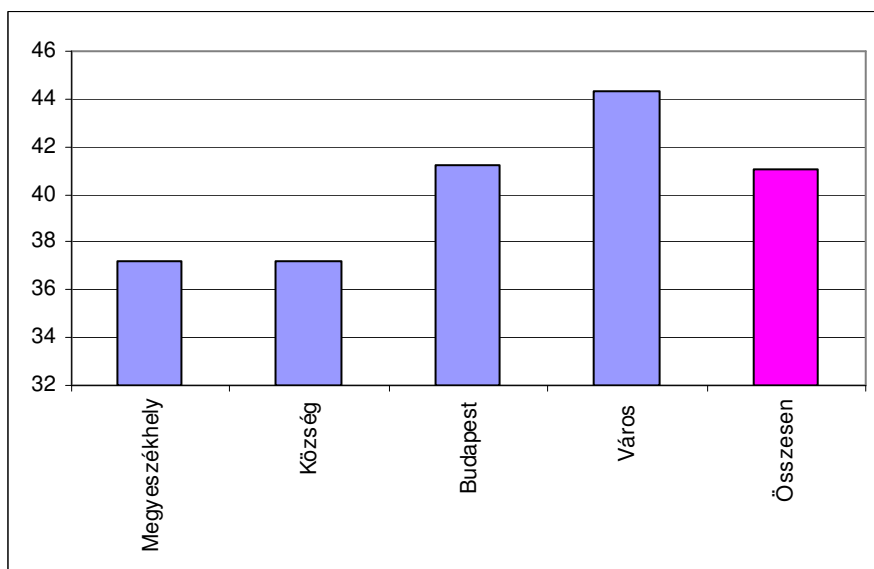
Ugyanezen indikátorból, valamint a háztartások méretéből tudunk következtetni a munka nélkül maradt háztartásokban élők arányára. Ezek hasonló tendenciákat mutatnak, mint maguknak az ilyen háztartásoknak aránya (4.1–4.5. ábrák).

³⁰ Egy pontatlanság, hogy pl. úgy is eshet egy kétfős háztartás munkaintenzitása a 4-es kategóriába, hogy csak az egyik fél dolgozik, két fő állásban, de ez az elemzésnek ezen a szintjén nem lesz lényeges.

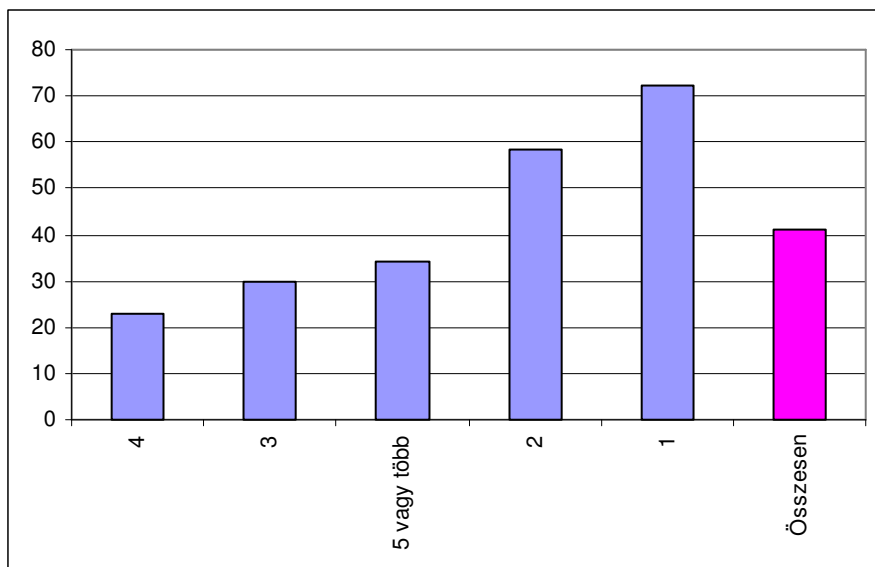
4.1. ábra A munka nélkül marad háztartásban élők aránya régióként szerint, 2007 (%)

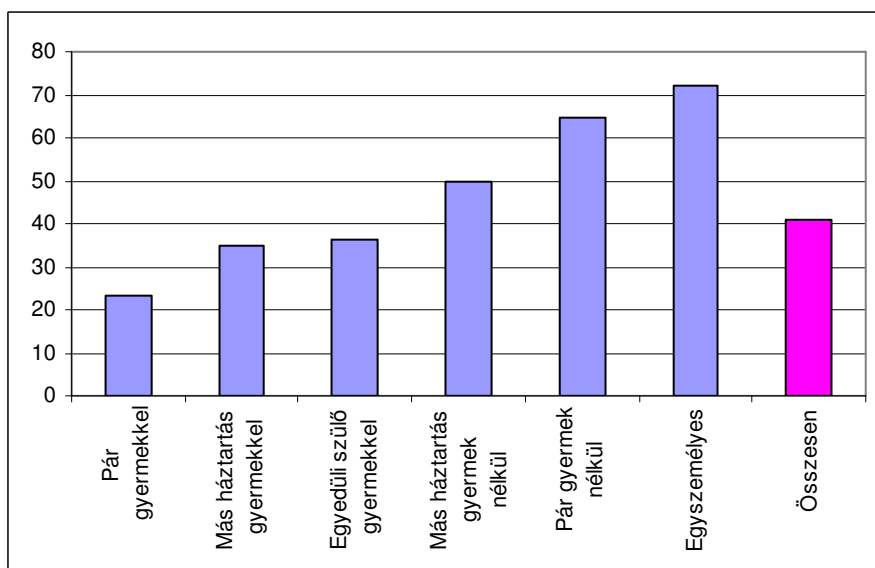
4.2. ábra A munka nélkül marad háztartásban élők aránya településtípusonként szerint, 2007 (%)

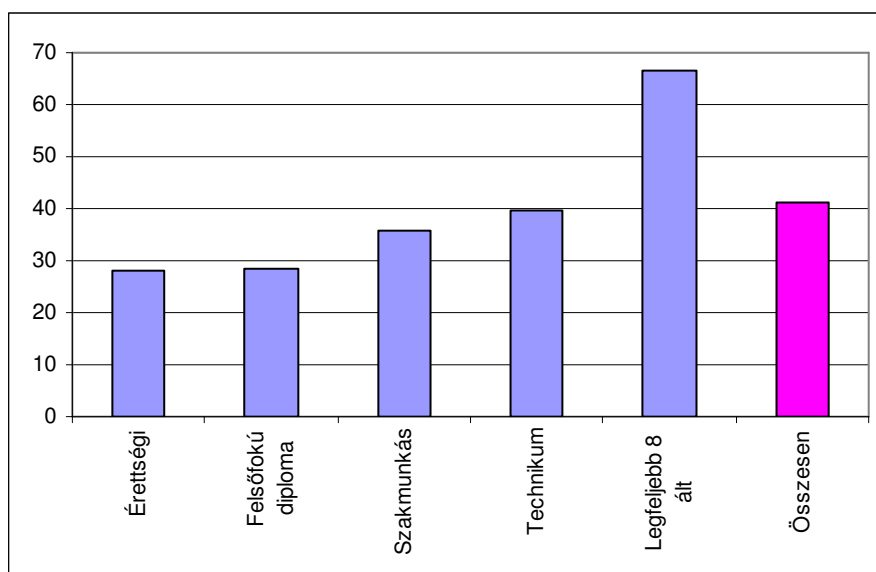
4.3. ábra A munka nélkül marad háztartásban élők aránya a háztartás mérete szerint, 2007 (%)

4.4. ábra A munka nélkül marad háztartásban élők aránya háztartástípusonként, 2007 (%)

4.5. ábra A munka nélkül marad háztartásban élők aránya a háztartásfő iskolai végzettsége szerint, 2007 (%)

4.2. Bérek

A havi átlagos nettó munkabért vizsgálva néhány érdekes jelenséggel találkozunk. Az egyes foglalkoztatottsági beosztások szerint valamiféle bérkompresszió jelei láthatók: az alacsonyabb jövedelmű szakmunkások és betanított munkások bérei relatíve nőttek, míg a magas beosztásúaké relatíve csökkentek az átlaghoz képest 2005 és 2007 között. Hasonló, csak nagyobb mértékű kompresszió történt (főként az állami szektorban) a 2000 és 2003 közötti, bérfelzárkóztató időszakban. Most azonban ez a bérösszehúzódnak a magánszférában volt erőteljesebb, olyannyira, hogy a vezetőknek ez még az abszolút béreikben is csökkenéssel járt átlagosan (4.5. táblázat). Ugyanez a tendencia látszik a magyar tulajdonban levő cégek dolgozói esetében is, míg a külföldi tulajdonrészrel bíró vállalatoknál nem (4.6. táblázat). Mindez arra utal, hogy a munkavállalók nagy részét foglalkoztató magán, illetve magyar tulajdonú vállalatok olyan domináns bérfolyamatokat idéztek elő az elmúlt két évben, amely a bérek nagyobb egyenlőségét eredményezte.³¹

4.3. Béren kívüli juttatások és informális jövedelmek

Láttuk, hogy az átlagos havi bérben valamiféle kompresszió zajlott az elmúlt két évben. Ez a kereseteken – amelyek a főmunkahelyen szerzett átlagos havi bérből, a

³¹ Érdekes kérdés lenne megvizsgálni, hogy az alacsonybérűek helyzetének javulása mennyiben volt köszönhető a bérek fehéredését ösztönző intézkedéseknek, illetve mennyiben hatott erre a magas beosztásúak relatív helyzetének romlása a korábbi időszakai nagyarányú bérkirárlások valamiféle kompenzációjának esetleg.

különmunkából és egyéb juttatásokból állnak – is észrevehető. Azonban ebből a részletesebb foglalkoztatottsági csoport szerinti bontásból az is kitűnik, hogy a vezetők bérvisszafogását csupán a felsővezetők béreiben bekövetkező csökkenés okozza. Az alsóbb beosztásúak bérei, keresetei növekedtek; a szak- és betanított munkásoké a legnagyobb mértékben, de az alsó- és középvezetőké is jelentősen (4.7. táblázat).

A keresetek összetételében 2003 óta lényegében nem történt változás, legnagyobb hányadukat továbbra is minden foglalkoztatottsági státuszban a munkabér teszik (4.8. táblázat), majd a jutalmaknak, illetve a nem pénzbeli juttatásoknak a legnagyobb a súlya. Az is jellemző a továbbiakban is, hogy a minél magasabb beosztású az egyén, annál kisebb hányadát teszi ki az összkeresetének az alapbér, és annál nagyobb valószínűséggel részesül más juttatásokban.

A felső és alsó vezetők esetében valamelyest (mintegy 1–1,5 százalékponttal) növekedett a prémium aránya, míg az alsóbb beosztások körében csökkent ez az arány. Ez az alsóbb kategóriák esetében utalhat arra a 3. lábjegyzetben említett jelenségre, hogy a prémiumokon keresztül valamiféle béркиigazítás történik. A vezetők esetében azonban TÁRKI Monitor adatokban csak az alapbérbeli visszafogás látszódik. Mindazonáltal, azt is figyelembe kell venni, hogy azokban a foglalkoztatottsági csoportokban, ahol alacsony volt a munkabér növekedése, láthatóan megnövekedett a prémiumban való részesülés valószínűsége, ahol pedig magas volt az alapbér-növekedés, ott ez a valószínűség szinte változatlan volt, amely felfogható egyfajta kiigazításként (4.9. táblázat).

A vállalatok számára adózási szempontból kedvező nempénzbeli juttatások (gépkocsihasználat, mobiltelefon egyéb költségek elszámolása, valamint étkezési-, ruha-, üdülési stb. hozzájárulás) aránya 1–1,5 százalékponttal szinte minden foglalkoztatottsági csoporton belül emelkedett (4.8. táblázat). Ebben a keresetkomponensben való részesülés valószínűsége is nőtt a legalacsonyabb beosztásúak kategóriáját kivéve. Mivel a nem pénzbeli juttatások alakulása nem látszik függeni az alapbér növekedésének mértékétől, arra számíthatunk, hogy ez nem kompenzáció vagy kiigazítás, hanem várhatóan hosszabb távú kereset-szerkezeti elmozdulás (4.9. táblázat).

Megvizsgálva a keresetek összetételét a vállalat tulajdonosa (állami vs. legalább részben magán, illetve magyar vs. legalább részben külföldi), illetve az alkalmazott lakhelye (amely tökéletlen közelítése a vállalat székhelyének) szerint kismértékű különbségeket kapunk: a legalább részben külföldi vállalatok esetében a rendszeres munkabér a kereset kisebb hányadát adja és magasabb a – feltehetőleg inkább teljesítményalapú – jutalmak, illetve nem pénzbeli juttatások aránya (4.8. táblázat). Szintén magasabb a jutalom részaránya az állami, illetve budapesti cégeknél a legalább részben magán-, illetve nem budapesti vállalatokhoz képest. A legalább részben külföldi, az állami és a nem budapesti vállalatok pedig valamelyest nagyobb arányban részesítik dolgozóikat nem pénzbeli juttatásokban.

Ezen törésvonalak menti különbségek is kevésbé látványosak az összkeresetbeli részarányt tekintve. Az egyes juttatásokban való részesülés valószínűségében azonban jelentősebb eltérések vannak. Az állami cégek dolgozóinak mintegy 13 százalékponttal, a külföldieknek 7, a budapestieknek pedig 6 százalékponttal nagyobb hányada részesül jutalomban, mint a legalább részben magán, teljes egészében magyar, illetve nem budapesti vállalatoknak (4.9. táblázat). Ugyanezek a különbségek a nem pénzbeli juttatások közül a természetbeni juttatásokra³² mintegy 14, 16, illetve –8 százalékpont (azaz a nem

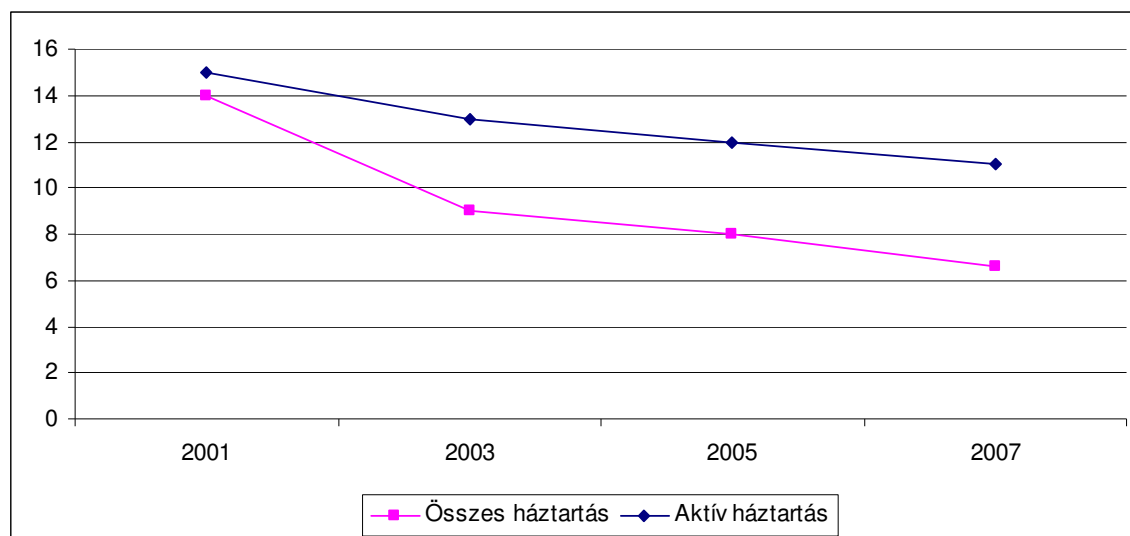
³² Például: étkezési utalvány, helyi bérlethez támogatás, önkéntes nyugdíjpénztári befizetés, egészségpénztári befizetés, Internet előfizetési díjának átvállalása, üdülési csekk, ajándékutalvány, ruhavásárlás.

budapestieknek nagyobb része kap egyáltalán valamennyi természetbeni juttatást). Ez az a keresetkomponens, amelyben az alkalmazottaknak a legnagyobb hányada részesül, ezért ennek a közölt összkeresetbeli hányadának feltehetőleg kisebb a szórása a többi juttatásénál. A költségtérítés (gépkocsi, mobiltelefon stb. után) tekintetében a legalább részben külföldi cégek ugranak ki csaknem 20 százalékos értékkel, a többi kategóriában 15–16 százalék körüli ugyanez.

Eddig nem ejtettünk szót a számlára felvett jövedelmekről, valamint az informális jövedelemként számontartott borraalóról/hálapénzről, illetve az alkalmi és különmunkákból származó keresetről (4.8–4.9. táblázat). A számlára felevett jövedelmek jelentősége az alkalmazottak körében mind a részesülők aránya, mind pedig az összkereseti arány szempontjából erőteljesen eltűnt; egyedül a középvezetőkénél nem, náluk ugyanis növekedés látszik. Ebből azonban messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le, hiszen itt magas lehet az eltagadások aránya és mértéke. A borraaló és hálapénz esetében hasonló probléma állhat fenn, noha itt azt látjuk, hogy bár a jövedelem arányában továbbra is elhanyagolható ezek mértéke, a részesülési arányok, főként a magasabb beosztásúak körében jócskán megnöttek. Azonban ez csak a kis mintaelemszám miatti egy-egy kiugró értéknek köszönhető. Egyéni szinten a különmunkából származó jövedelemben való részesedés esélye, valamint annak aránya sokat veszített jelentőségéből. Jelenleg a szakmunkások és a betanított munkások hajlamosak valamelyest különmunkát vállalni (mintegy 4 százalékuk), ám az ő kereseteikben is elhanyagolható az ebből származó jövedelem aránya. Érdekes, hogy míg 2003-ban a magas beosztásúak között volt a legmagasabb a különmunkát vállalók aránya is, valamint az ebből származó jövedelem összkeresetbeli aránya is, mára az ő körükben a legalacsonyabbak ezek a számok. Még egy érdekesség, hogy bár összkereset-arányosan nincs nagy különbség Budapest és vidék között ebben a dimenzióban, abban viszont van, hogy vidéken 4 százalék (másfél százalékkal magasabb) a különmunkát vállalók aránya. A többi vizsgált törésvonal mentén nincsenek érdemi eltérések (4.8. táblázat).

Az informális jövedelmek jelenlétét, azaz az informális gazdaság kiterjedtségét vizsgálni háztartási szinten (is) érdemes, hiszen pl. az alkalmi és különmunka-vállalás jobban függhet háztartási szintű jellemzőktől, igényektől, mint egyéniektől. A megelőző Monitor jelentésben Girasek–Sik (2006) elemezték ezt a kérdést. Az új adatok felhasználásával folytatjuk az ő gondolatmenetüket. Aggregált szinten folytatódott az informális jövedelmek előfordulási arányának csökkenése a háztartások körében, míg az összes jövedelmen belüli nagysága stagnált (4.6–4.7. ábra, 4.13. táblázat).

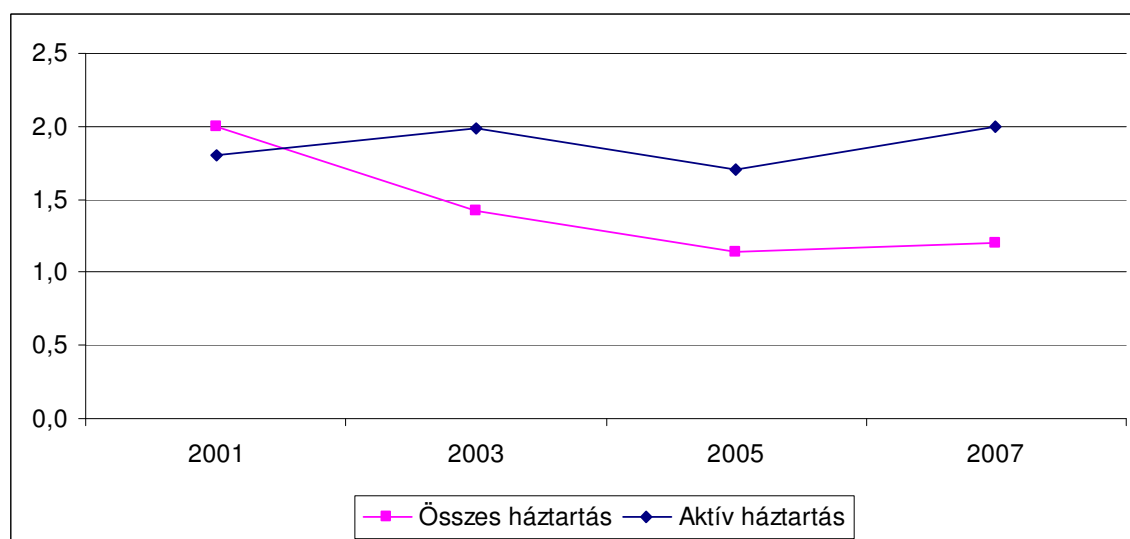
4.6. ábra Az informális munkajövedelmek előfordulása az összes és az aktív háztartások körében 2001–2007 (%)

Forrás: 2001–2005 Girasek–Sik (2006)

Megjegyzés: Aktív háztartásnak azokat a háztartásokat nevezzük, ahol legalább egy 16 éven felüli háztartástag folytat kereső tevékenységet. (Girasek–Sik 2006)

4.7. ábra Az informális munkajövedelmek aránya a háztartások összes jövedelmében az összes és az aktív háztartások körében 2001–2007 (%)

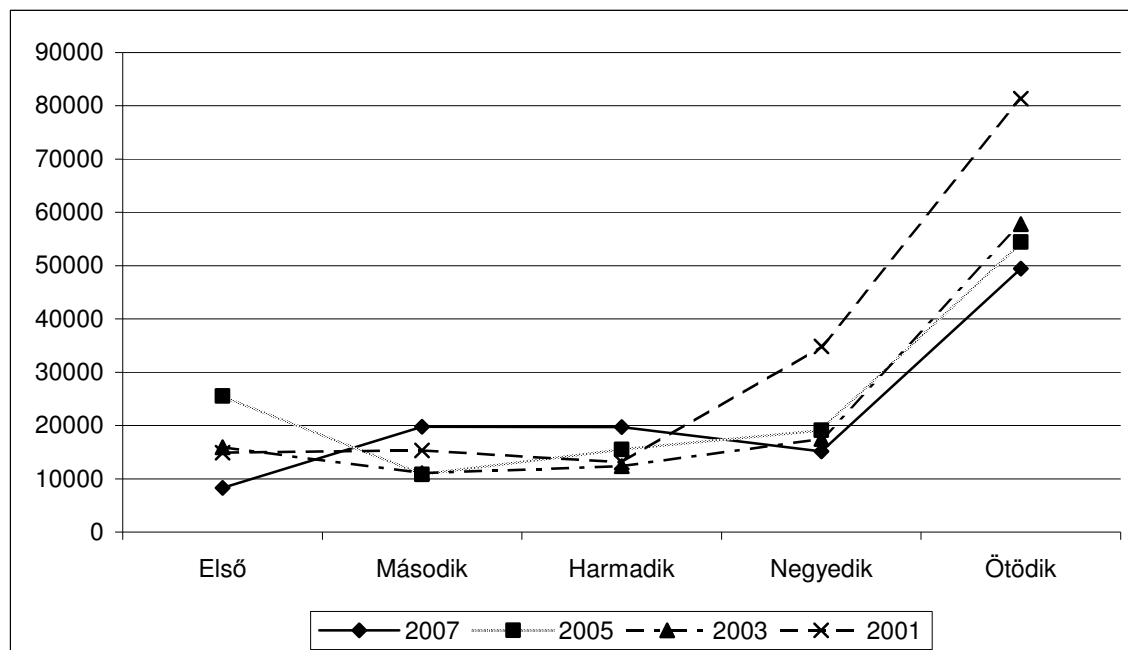

Forrás: 2001–2005 Girasek–Sik (2006)

Megjegyzés: Aktív háztartásnak azokat a háztartásokat nevezzük, ahol legalább egy 16 éven felüli háztartástag folytat kereső tevékenységet. (Girasek–Sik 2006)

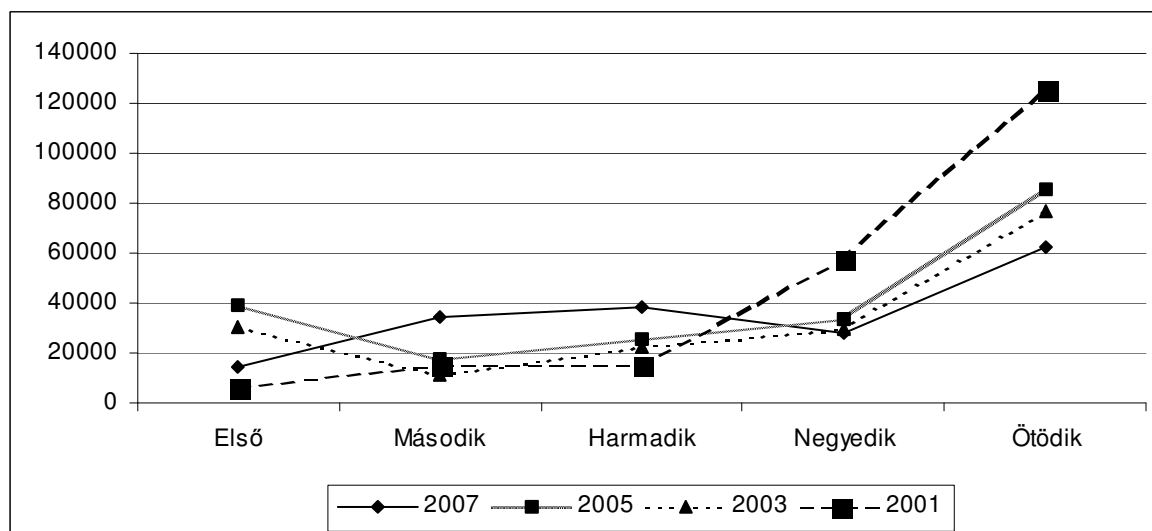
Amennyiben az egy főre jutó háztartási jövedelmek szerinti kvintilisokban tekintjük az informális jövedelem nagyságát, azt látjuk, hogy a legalsó kvintilisban valamelyest csökkent, a középsőkben valamelyest növekedett vagy stagnált, míg a legfelsőben jelentősen esett ezek nagysága (4.8–4.9. ábra).

4.8. ábra Informális munkajövedelmek jövedelemkvintilisenként az összes háztartás körében 2001–2007 (%)

Forrás: 2001–2005 Girasek–Sik (2006)

4.9. ábra Informális munkajövedelmek jövedelemkvintilisenként az aktív háztartások körében 2001–2007 (%)

Forrás: 2001–2005 Girasek–Sik (2006)

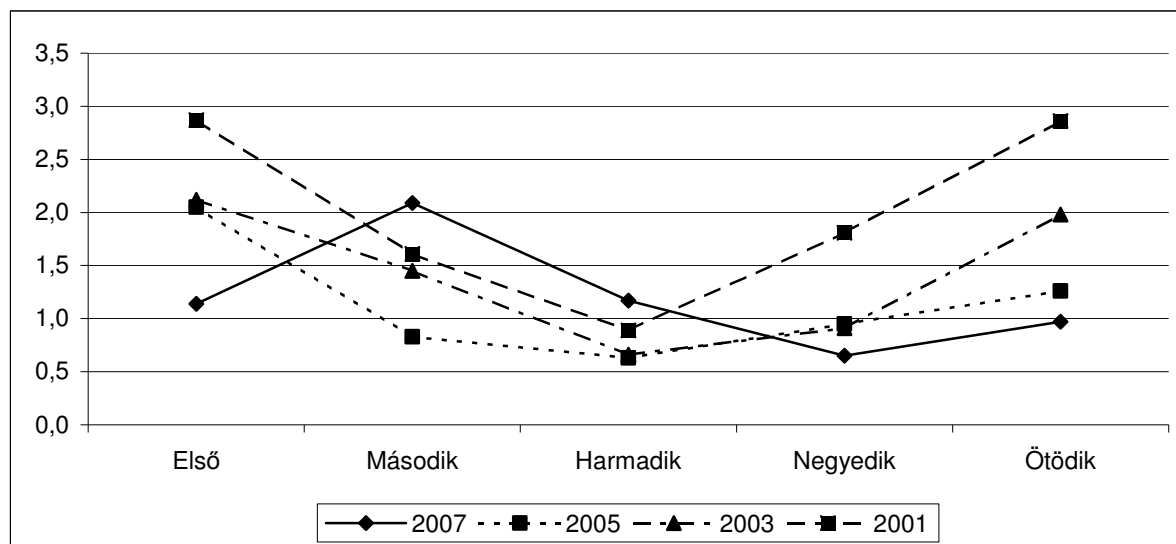
Megjegyzés: Aktív háztartásnak azokat a háztartásokat nevezzük, ahol legalább egy 16 éven felüli háztartástag folytat kereső tevékenységet. (Girasek–Sik 2006)

Mindeközben az alsó kvintilisek összháztartási jövedelme jelentősen nőtt, míg a negyedik és ötödik kvintilisé csökkent.³³ Mindez olyan mértékben és arányban játszódtott le,

³³ Ez összhangban áll azzal az egyéni kereseteknél tett megállapításunkkal, hogy az alacsonyabb keresetek valamiféle felzárkózása ment végbe, a magasabb keresetek lemaradása mellett.

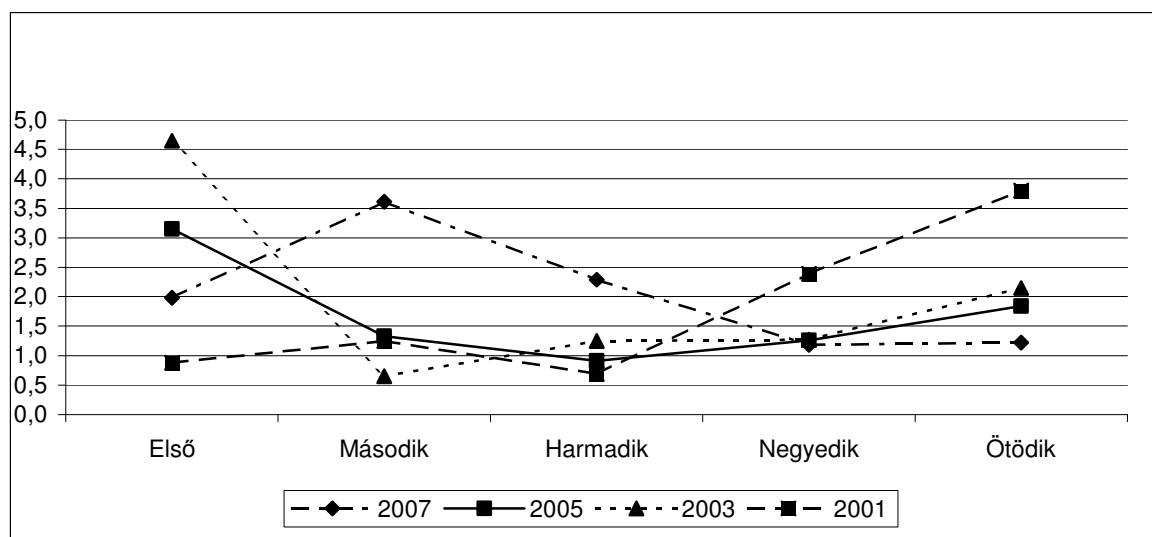
hogy az informális jövedelmek aránya a háztartás összjövedelmén belül 2005-ig konvex alakú volt a jövedelmi kvintilisekben, 2007-re pedig a két szél kiegyenlítődt, és az alsó középosztály jövedelmeiben látszik legjelentősebbnek az informális jövedelmek nagysága (4.10–4.11. ábra), ám itt is csak 2 százalék az összes háztartásnak, és 3,5 százaléka az aktív háztartásoknak.

4.10. ábra Az informális munkajövedelmek aránya a háztartások összes jövedelmében jövedelemkvintilisenként az összes háztartás körében 2001–2007 (%)

Forrás: 2001–2005 Girasek–Sik (2006)

4.11. ábra Az informális munkajövedelmek aránya a háztartások összes jövedelmében jövedelemkvintilisenként az aktív háztartások körében 2001–2007 (%)

Forrás: 2001–2005 Girasek–Sik (2006)

Megjegyzés: Aktív háztartásnak azokat a háztartásokat nevezzük, ahol legalább egy 16 éven felüli háztartástag folytat kereső tevékenységet. (Girasek–Sik 2006)

Továbbra is érvényes tehát Girasek és Sik (2006) azon megállapítása, hogy „informális munka egyre inkább a túlélés, mint a gazdagodás eszköze” (85. old.), csak ma már nem a legszegényebbek túlélésének.

Egyéb háztartási jellemzők alapján azt látjuk (4.12. táblázat), hogy az informális jövedelmek (összhangban az egyéni szintű elemzéssel) inkább Budapesten kívüli városi jelenség, mind az előfordulásuk, mind az arányuk a megyeszékhelyeken és az egyéb városokban a legnagyobb – ahol a munka nélkül maradt háztartások és a bennük élők aránya a legmagasabb. A régiók ebben a tekintetben meglehetősen homogén képet festettek, mára két szélsőség, a nyugat-dunántúli, illetve az észak-magyarországi régió mind az előfordulás, mind pedig az összjövedelmen belüli súly szempontjából emelkedik ki valamelyest. Hasonlóan homogén volt a kép a háztartásfő iskolai végzettségét tekintve, azonban 2007-re az előfordulás szempontjából a legfeljebb általános iskolai, illetve a technikai végzettséggel rendelkező háztartásfő „vezette” családok, jövedelmi arány szempontjából pedig az előbbieket kiugróak. Ez szintén azért érdemel különös figyelmet, mert a 4.1. alfejezetben láttuk, hogy éppen ezek azok a háztartások, amelyek körében a legnagyobb a munka nélkül maradt háztartások és a bennük élők aránya, azaz feltehetően ezen háztartások ebből kompenzálják jövedelmeiket. A háztartás mérete és típusa szerint a nagyobb családokban nagyobb az informális jövedelmek előfordulása, azonban az összjövedelmen belüli súly az egyszemélyes (ebben tipológiában szintén nagyszámú munka nélkül maradt háztartásban élővel rendelkező) háztartásokban kiugró, a nagycsaládokban pedig visszaszorulni látszik az eddigiekhez képest.

Irodalom

- Frey Mária (2006): A munkaerőpiac jogszabályi és intézményi környezete. In Munkaerő-piaci Tükör 2006, szerk.: Fazekas Károly és Kézdi Gábor, KTI, Budapest, 135–158. old.
- Girasek Edmond, Sik Endre (2006) Foglalkoztatás, kereset, informális munkajövedelem és egyéb „ritka” jövedelmek. In Feketén, fehérén szerk.: Szívós Péter és Tóth I. György, TÁRKI, Budapest, 83–96 old.
- Horváth Hedvig, Hudomiet Péter, Kézdi Gábor (2004) Munkaerő-piaci folyamatok. In Stabilizálódó társadalomszerkezet. Szerk.: Szívós Péter és Tóth I. György, TÁRKI, Budapest, 55–68 old.
- KSH–MEF (2007): A munkaerőfelmérés idősorai, 1998–2006, Statisztikai Tükör, I. évf., 48. szám, KSH, Budapest (letöltve: <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/merofelm/merofelm06t.pdf>)
- KSH (2008): Gyorstájékoztató – Foglalkoztatottság és munkanélküliség 2007. október-december. KSH, Budapest (letöltve: <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/fog/fog20712.pdf>)
- KSH–Stadat: Az alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete a nemzetgazdaságban (2001–) (letöltve: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tabl2_01_26i.html)
- MNB (2006): Elemzés a konvergencia-folyamatokról. MNB, Budapest, 67–81. old. (letöltve: http://www.mnb.hu/Engine.aspx?page=mnbnhu_konvergenciajelentes&ContentID=9157)
- MNB (2007): Jelentés az infláció alakulásáról (2007. november). MNB, Budapest, 20–23. old. (letöltve: http://www.mnb.hu/Engine.aspx?page=mnbnhu_inflacio_hu&ContentID=10423)

4.1. táblázat Foglalkoztatottság, munkanélküliség és inaktivitás a 15–74 éves korosztályban a TÁRKI-Monitorban és a KSH-MEF-ben, 2000–2007 (%)

	2000. március	2000. I. negyedév	2003. október	2003. IV. negyedév	2007. október	2007. IV. Negyedév
Foglalkoztatottsági ráta	46,9	49,5	47,8	51,1	50,0	50,7
Munkanélküliségi ráta	11,1	6,7	8,4	5,5	9,8	7,7
Inaktivitási ráta	47,2	47	47,7	45,9	44,6	45,1

Forrás: 2000–2007 KSH-MEF (2007), TÁRKI-Monitor 2000–2003 Horváth et al. (2004), TÁRKI-Monitor 2007

Megjegyzés: A munkanélküliség itt használt definíciója a nemzetközi sztenderdek (és a KSH-MEF módszertanát) követi: eszerint munkanélküliek azok, akik jelenleg nem dolgoznak, az elmúlt héten nem végeztek munkát, keresnek munkát, és azonnal munkába tudnának állni.

4.2. táblázat A 16 éven felüli népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint (%)

	Alkalmazott	Vállalkozó	Alkalmi munkás	Nyugdíj mellett dolgozik	Gyed-gyes	Munkanélküli	Nyugdíjas	Eltartott	Összesen	N
1992	40,2	3,7	1,0	1,6	3,7	5,7	35,0	9,1	100,0	4508
1996	35,0	5,3	1,3	1,6	4,0	4,1	33,7	15,0	100,0	4131
2000	35,6	5,1	1,1	1,6	4,0	4,2	34,2	14,1	100,0	4355
2003	36,8	4,4	1,8	2,1	4,6	5,0	31,6	13,8	100,0	5445
2005	35,8	4,3	1,6	1,8	3,4	6,1	34,3	12,7	100,0	4287
2007	41,9	3,4	1,3	2,3	3,4	3,2	35,0	9,4	100,0	3868

Forrás: 1992–2003 Horváth et al. (2004), 2005 Gírasek–Sik (2006)

Megjegyzés: Itt munkanélküliek azok, akik munkanélkülieknek járó ellátásból élnek.

4.3. táblázat A foglalkoztatottak megoszlása munkahely szerint (%)

	Állami	Vegyes	Magán	Összesen	N
1992	60,8	8,7	30,5	100,0	2083
1996	41,3	12,0	46,7	100,0	1696
2000	36,1	6,5	57,4	100,0	1528
2003	31,9	4,0	64,1	100,0	2050
2005	31,0	3,8	65,2	100,0	1470
2007	26,3	3,7	70,0	100,0	1397

Forrás: 1992–2003 Horváth et al. (2004), 2005 Girasek–Sik (2006)

4.4. táblázat Háztartások megoszlása munkaintenzitás szerint, 2007 (%)

	1	2	3	4	5	Munka nélkül maradó háztartásban élők aránya
Régió szerint						
Közép-Magyarország	43,8	7,1	23,8	20,8	4,5	33,9
Közép-Dunántúl	48,0	11,0	23,5	16,1	1,4	40,4
Nyugat-Dunántúl	43,9	13,3	23,9	13,6	5,4	34,3
Dél-Dunántúl	48,4	12,1	26,7	12,3	0,4	37,3
Észak-Magyarország	54,7	13,2	16,8	13,7	1,6	46,0
Észak-Alföld	56,6	13,0	17,8	10,3	2,3	47,0
Dél-Alföld	57,9	9,6	18,6	9,7	4,3	50,3
Településtípus szerint						
Község	45,6	6,3	22,5	21,3	4,3	37,2
Város	53,7	10,0	22,6	9,7	4,0	44,3
Megyeszékhely	47,6	15,1	19,7	15,9	1,7	37,2
Budapest	50,2	11,7	20,7	14,9	2,5	41,2
A háztartás mérete szerint						
1 fős	72,3	0,0	1,3	22,6	3,8	72,3
2 fős	58,3	3,5	19,6	14,7	3,9	58,3
3 fős	29,8	17,1	37,9	13,0	2,2	29,8
4 fős	22,9	26,5	39,6	8,1	2,9	22,9
5 fős vagy több	32,6	31,6	32,0	2,8	1,1	34,1
Háztartástípus szerint						
Egyszemélyes	72,3	0,0	1,3	22,6	3,8	72,3
Pár gyermek nélkül	64,6	3,2	16,6	12,0	3,6	64,6
Egyedüli szülő gyermekkel	35,8	12,8	33,2	15,8	2,4	36,1
Pár gyermekkel	22,2	23,5	42,1	9,8	2,6	23,1
Más háztartás gyermek nélkül	49,8	7,5	20,3	18,8	3,6	50,0
Más háztartás gyermekkel	33,8	27,8	31,5	5,1	1,8	34,8
A háztartásfő iskolai végzettsége szerint						
Legfeljebb 8 ált	73,9	5,8	9,6	8,3	2,4	66,4
Szakmunkás	44,1	14,7	25,5	13,1	2,6	35,8
Érettségi	35,8	9,1	28,5	20,9	5,8	28,0
Technikum	48,8	13,4	17,3	18,0	2,4	39,5
Felsőfokú	34,9	10,1	28,2	23,4	3,4	28,3
Összesen	50,0	10,6	21,5	14,7	3,2	41,0

Megjegyzés: 1 a háztartásban senki sem dolgozik, 2 a háztartásban valaki dolgozik, de a háztartás összes elméleti munkaidejének kevesebb mint felében dolgozik, 3 a háztartás összes munkaidejének legalább felét, de nem az egészet tölti munkával, 4 a háztartás pontosan elméleti munkaidejét tölti munkával, 5 a háztartás elméleti munkaidejénél többet dolgozik. A háztartás elméleti munkaideje a munkaképes korú (15–64 éves) tagok száma*40 hetente.

4.5. táblázat A köz- és a magánszektor dolgozóinak jövedelemkülönbségei (havi átlag, Ft)

	Közszektor					Magánszektor				
	2000	2003	2005	2007		2000	2003	2005	2007	
Vezető										
	((95740))	(93654)	(127921)	(133890)		(88423)	110942	(117146)	110710	
Értelmiségi	(53874)	(94705)	95300	103541		(58884)	((92193))	(92680)	(96696)	
Egyéb szellemi	(47910)	66698	(75997)	(83173)		38890	75148	76731	86929	
Szaktmunkás	(45336)	70985	74179	82049		42508	62018	66474	78924	
Betanított- vagy segédmunkás	(31175)	48212	(54160)	(60731)		35511	51143	53142	71382	
Átlag	50250	72190	83592	89230		45574	68725	71494	82727	
Az átlaghoz viszonyított arány										
Vezető	191	130	153	150		194	161	164	134	
Értelmiségi	107	131	114	116		129	134	130	117	
Egyéb szellemi	95	92	91	93		85	109	107	105	
Szaktmunkás	90	98	89	92		93	90	93	95	
Betanított- vagy segédmunkás	62	67	65	68		74	74	74	86	
KSH – Intézményi bértatszítika										
	2001	2003	2005	2007. jan.- nov.		2001	2003	2005	2007. jan.- nov.	
Alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete	66250	99659	114591	109489		64499	84073	98440	106863	

Forrás: KSH–Stadat, TÁRKI-Monitor: 2000–2003 Horváth et al. (2004), 2005 Girasek–Sik (2006)

4.6. táblázat Magyar és (részben) külföldi tulajdonú cégek dolgozóinak jövedelemkülönbségei (havi átlag, Ft)

	Magyar tulajdon					Vegyes és külföldi tulajdon				
	2000	2003	2005	2007		2000	2003	2005	2007	
Vezető	(80865)	97196	114608	(109070)		((107003))	(119283)	((135374))		(148282)
Értelmiségi	54837	93352	95574	98465		((82299))		((90855))		(108003)
Egyéb szellemi	38561	65515	71181	80734		((71145))	(94794)	((95988))		(99534)
Szakmunkás	41972	63347	67239	77995		(54045)	(73156)	(76363)		(86718)
Betanított- vagy segédmunkás	30873	47319	51432	64989		40158	56945	(63653)		(74664)
Átlag	43913	67112	73606	81771		61834	82908	88971		93283
Az átlaghoz viszonyított arány										
Vezető	184	145	156	133		173	144	152		159
Értelmiségi	125	139	130	120		133		105		116
Egyéb szellemi	88	98	97	99		115	114	108		107
Szakmunkás	96	94	94	95		87	88	86		93
Betanított- vagy segédmunkás	70	71	71	79		65	69	71		80

Forrás: 2000–2003 Horváth et al. (2004), 2005 Girasek–Sik (2006)

4.7. táblázat Az alkalmazottak keresetének összetétele, 2003, 2007 (Ft/hó)

	Munkabér	Jutalom	Borraváló/ Hálapénz	Számlára felvett jövedelem	Nem pénzbeli juttatások	Különmunka	Kereset
2003							
Felső vezető	187042	11691	0	957	10845	9465	220000
Közép vezető	107123	5434	97	6406	5635	2618	127313
Alsó vezető	94173	4111	975	127	4753	3652	107791
Értelmiség	96930	2673	13	1229	3710	2047	106602
Egyéb szellemi	72779	2454	925	4201	3912	847	85118
Szaktmunkás	69546	1075	384	233	2093	409	73740
Befanított- segédmunkás	53003	612	379	313	1369	252	55928
Összesen	74108	1913	417	1278	2829	1069	81614
N	1752	1752	1752	1752	1752	1752	
2007							
Felső vezető	185227	16544	1	30	11528	0	213330
Közép vezető	119391	6199	3735	3895	6120	11	139351
Alsó vezető	107250	5735	99	0	8164	969	122216
Értelmiség	101040	3717	706	34	5364	96	110957
Egyéb szellemi	85485	1569	93	0	4597	39	91784
Szaktmunkás	81537	1038	335	109	3507	228	86754
Befanított- segédmunkás	70128	700	102	54	2952	193	74129
Külföldi/részben külföldi	94925	3248	13	486	5536	132	100362
Magyar	85644	1559	512	87	3753	207	87888
Magán/részben magán	86630	1774	517	207	3795	181	88353
Állami	90605	2416	76	111	5153	210	97196
Nem budapesti	81831	1388	326	222	4151	226	84835
Budapesti	108556	3980	640	36	4238	59	111963
Összesen	87631	1950	396	181	4170	189	90786
N	1390	1223	1241	1262	1242	1267	

Forrás: 2003 Horváth et al. (2004)

4.8. táblázat Az alkalmazottak keresetkomponenseinek megoszlása a kereset százalékában, 2003, 2007 (%)

	Munkabér	Jutalom	Borraló/ Hálapénz	Számlára felvett jövedelem	Nem pénzbeli juttatások	Külön- munka	Kereset
2003							
Felső vezető	85,0	5,3	0,0	0,4	4,9	4,3	100,0
Közép vezető	84,1	4,3	0,1	5,0	4,4	2,1	100,0
Alsó vezető	87,4	3,8	0,9	0,1	4,4	3,4	100,0
Értelmiségi	90,9	2,5	0,0	1,2	3,5	1,9	100,0
Egyéb szellemi	85,5	2,9	1,1	4,9	4,6	1,0	100,0
Szakmunkás	94,3	1,5	0,5	0,3	2,8	0,6	100,0
Betanított- vagy segédmunkás	94,8	1,1	0,7	0,6	2,4	0,5	100,0
Összesen	90,8	2,3	0,5	1,6	3,5	1,3	100,0
N	1752	1752	1752	1752	1752	1752	
2007							
Felső vezető	86,8	7,8	0,0	0,0	5,4	0,0	100,0
Közép vezető	85,7	4,4	2,7	2,8	4,4	0,0	100,0
Alsó vezető	87,8	4,7	0,1	0,0	6,7	0,8	100,0
Értelmiségi	91,1	3,4	0,6	0,0	4,8	0,1	100,0
Egyéb szellemi	93,1	1,7	0,1	0,0	5,0	0,0	100,0
Szakmunkás	94,0	1,2	0,4	0,1	4,0	0,3	100,0
Betanított- vagy segédmunkás	94,6	0,9	0,1	0,1	4,0	0,3	100,0
Külföldi/részben külföldi	94,6	3,2	0,0	0,5	5,5	0,1	100,0
Magyar	97,4	1,8	0,6	0,1	4,3	0,2	100,0
Magán/részben magán	98,0	2,0	0,6	0,2	4,3	0,2	100,0
Állami	93,2	2,5	0,1	0,1	5,3	0,2	100,0
Nem budapesti	96,5	1,6	0,4	0,3	4,9	0,3	100,0
Budapesti	97,0	3,6	0,6	0,0	3,8	0,1	100,0
Összesen	96,5	2,1	0,4	0,2	4,6	0,2	100,0
N	1390	1223	1241	1262	1242	1267	

Forrás: 2003 Horváth et al. (2004)

4.9. táblázat Az egyes keresetkomponensekben való részesülés az alkalmazottak körében, 2003, 2007 (%)

	Kapott jutalmat	Kapott borralalót	Kapott számlás jövedelmet	Kapott nem pénzbeni juttatást	Kapott különmunkáért jövedelmet	N
2003						
Felső vezető	52,9	0,0	6,6	79,7	13,5	
Közép vezető	43,9	7,3	10,9	81,3	3,9	
Alsó vezető	44,5	14,8	2,9	72,6	8,8	
Értelmiségi	38,9	2,8	9,7	77,9	7,5	
Egyéb szellemi	33,6	6,2	4,8	74,6	2,7	
Szakmunkás	24,2	6,4	1,6	61,4	1,9	
Betanított- vagy segédmunkás	22,5	3,8	1,6	66,4	0,8	
Összesen	29,6	5,5	3,7	66,4	3,1	1752
2007						
Felső vezető	58,6	13,4	5,1	91,0	0,0	12
Közép vezető	25,4	11,1	7,0	85,0	2,2	39
Alsó vezető	42,7	8,0	0,0	81,0	2,3	47
Értelmiségi	35,3	8,2	0,9	70,0	4,3	203
Egyéb szellemi	25,8	4,0	0,5	65,0	0,9	199
Szakmunkás	22,0	7,3	1,5	61,0	3,9	499
Betanított- vagy segédmunkás	20,6	3,9	1,1	60,0	4,3	269

4.9. táblázat Az egyes keresetkomponensekben való részesülés az alkalmazottak körében, 2003, 2007 (%) (folytatás)

	Kapott jutalmat	Kapott borralalót	Kapott számlás jövedelmet	Kapott költségtérítést	Kapott természetbeni juttatást	Kapott különmunkáért jövedelmet	N
2007							
Felső vezető	58,6	13,4	5,1	64,9	77,5	0,0	12
Közép vezető	25,4	11,1	7,0	48,0	78,0	2,2	39
Alsó vezető	42,7	8,0	0,0	32,8	79,3	2,3	47
Értelmiségi	35,3	8,2	0,9	23,2	72,3	4,3	203
Egyéb szellemi	25,8	4,0	0,5	16,4	64,0	0,9	199
Szakmunkás	22,0	7,3	1,5	12,1	57,9	3,9	499
Betanított- vagy segédmunkás	20,6	3,9	1,1	7,4	58,9	4,3	269
Külföldi/részen külföldi	35,4	5,3	1,3	19,7	77,7	2,5	298
Magyar	22,6	6,8	1,3	14,8	58,4	3,7	971
Magán/részen magán	23,9	6,8	1,1	16,0	58,5	3,6	922
Állami	30,3	5,5	1,9	16,0	74,6	3,0	346
Nem budapesti	24,6	6,0	1,4	16,3	64,7	4,0	991
Budapesti	29,3	7,9	1,1	14,9	56,6	1,5	278
Összesen	25,6	6,4	1,3	16,0	62,9	3,4	1269

Forrás: 2003 Horváth et al. (2004)

4.10. táblázat A háztartások összes és informális jövedelme a háztartások egy főre jutó jövedelmének kvintiliseiben 2001–2007 (Ft és %)

	Első	Második	Harmadik	Negyedik	Ötödik	Összesen
2007						
Összes jövedelem	1325717	1770905	1805841	2107825	3202383	2041313
Összes informális	8317	19776	19735	15154	49471	22463
Az informális jövedelem aránya az összes jövedelemből (%)	0,63	1,12	1,09	0,72	1,54	1,10
2005						
Összes jövedelem	1240223	1464192	1591635	1892007	3156772	1870323
Összes informális	25553	10797	15511	19122	54447	25101
Az informális jövedelem aránya az összes jövedelemből (%)	2,05	0,83	0,63	0,95	1,26	1,14
2003						
Összes jövedelem	992559	1273162	1427621	1750582	3038078	1696146
Összes informális	15897	11043	12358	17496	57821	22919
Az informális jövedelem aránya az összes jövedelemből (%)	2,12	1,45	0,66	0,91	1,98	1,43
2001						
Összes jövedelem	745384	939306	1047648	1367719	2208753	1261860
Összes informális	14885	15341	13072	34874	81325	31906
Az informális jövedelem aránya az összes jövedelemből (%)	2,87	1,61	0,89	1,81	2,86	2,01

Forrás: 2001–2005 Girasek–Sik (2006)

4.11. táblázat Az aktív háztartások összes és informális jövedelme a háztartások egy főre jutó jövedelmének kvintiliseiben 2001–2007 (Ft és %)

	Első	Második	Harmadik	Negyedik	Ötödik	Összesen
2007						
Összes jövedelem	1607822	2216435	2441547	2666938	3527221	2565103
Összes informális	14476	34101	38743	27695	62312	37383
Az informális jövedelem aránya az összes jövedelemből (%)	1,98	3,61	2,29	1,18	1,22	2,00
2005						
Összes jövedelem	1478407	1937967	2298123	2511120	3887079	2422646
Összes informális	38993	17933	26000	33954	85771	40508
Az informális jövedelem aránya az összes jövedelemből (%)	3,15	1,33	0,91	1,26	1,84	1,7
2003						
Összes jövedelem	1210720	1710662	1920750	2313269	3519835	2134382
Összes informális	30381	11218	22204	29687	76815	34014
Az informális jövedelem aránya az összes jövedelemből (%)	4,65	0,65	1,25	1,27	2,15	1,99
2001						
Összes jövedelem	918607	1316386	1595754	1748899	2460921	1713321
Összes informális	6755	15504	14810	57883	125753	44035
Az informális jövedelem aránya az összes jövedelemből (%)	0,88	1,25	0,69	2,39	3,8	1,8

Forrás: 2001–2005 Girasek–Sik (2006)

Megjegyzés: Aktív háztartásnak azokat a háztartásokat nevezzük, ahol legalább egy 16 éven felüli háztartástag folytat kereső tevékenységet. (Girasek–Sik 2006).

4.12. táblázat Háztartások informális jövedelmének aránya a háztartás összjövedelméből, 2001–2007 (%)

	2001			2003			2005			2007			Hány százalék részesül?
	Összes háztartás	Aktív háztartás		Összes háztartás	Aktív háztartás		Összes háztartás	Aktív háztartás		Összes háztartás	Aktív háztartás		2007
	Régió szerint												
Közép-Magyarország	1,84	1,56		1,98	3,10		1,37	2,25		0,84	1,32		5,44
Közép-Dunántúl	3,16	0,85		0,63	0,88		1,44	1,15		0,71	1,07		6,84
Nyugat-Dunántúl	1,04	1,26		0,52	0,75		1,21	1,88		2,82	4,25		7,96
Dél-Dunántúl	1,79	3,03		1,76	2,79		1,05	1,78		0,51	0,87		6,89
Észak-Magyarország	1,96	1,27		2,66	2,38		1,18	1,92		2,72	4,61		8,00
Észak-Alföld	1,80	1,45		0,80	1,37		0,97	1,68		0,71	1,34		6,27
Dél-Alföld	2,47	3,42		0,68	1,02		0,64	0,60		0,67	1,24		6,78
	Településtípus szerint												
Község	1,73	1,16		1,11	1,47		0,62	0,89		1,18	1,92		6,58
Város	2,00	1,64		1,27	1,50		1,38	2,31		2,01	3,41		6,71
Megyeszékhely	2,43	2,76		0,84	1,17		1,53	1,96		0,69	1,16		8,28
Budapest	1,98	1,64		2,68	4,20		1,17	1,92		0,68	1,13		5,75
	A háztartás mérete szerint												
1 fős	1,85	1,10		2,61	6,14		0,79	2,07		2,16	6,92		2,75
2 fős	1,27	1,18		0,78	1,55		0,86	1,75		0,57	1,13		4,47
3 fős	2,41	1,82		1,10	1,03		1,10	1,04		1,01	1,18		10,29
4 fős	2,83	2,36		1,08	1,14		1,62	1,52		1,21	1,31		12,87
5 fős vagy több	2,17	1,79		1,66	1,90		2,46	2,68		0,62	0,72		9,22
													10,77

4.12. táblázat Háztartások informális jövedelmének aránya a háztartás összjövedelméből, 2001–2007 (%) (folytatás)

	2001		2003		2005		2007		Hány százalék részesül? 2007	
	Összes háztartás	Aktív háztartás	Összes háztartás	Aktív háztartás	Összes háztartás	Aktív háztartás	Összes háztartás	Aktív háztartás	Összes háztartás	Aktív háztartás
Háztartástípus szerint										
Egyszemélyes					2,16	6,92	2,75		8,86	
Pár gyermek nélkül					0,25	0,58	2,82		6,58	
Pár gyermek nélkül					0,25	0,58	2,82		6,58	
Egyedüli szülő gyermekkel					1,19	1,56	8,64		11,45	
Pár gyermekkel					1,01	1,09	10,55		11,43	
Más háztartás gyermek nélkül					1,38	2,06	9,32		13,85	
Más háztartás gyermekkel					0,78	0,94	13,20		15,84	
A háztartásfő iskolai végzettsége szerint										
Legfeljebb 8 ált	1,56	1,02	1,60	4,75	0,77	1,93	1,46	4,12	5,28	14,89
Szakmunkás	1,96	0,75	1,26	1,38	1,52	2,01	1,29	1,89	7,53	11,10
Érettségi	2,12	2,35	1,56	1,75	1,66	1,90	0,79	1,07	5,79	7,85
Technikum			0,42	0,61	0,70	1,31	0,99	1,71	9,16	15,76
Felsőfokú diploma	2,81	2,92	1,90	2,11	0,47	0,62	1,07	1,47	6,74	9,24
Összesen	2,00	1,80	1,42	1,99	1,14	1,70	1,20	2,00	6,61	11,03

Forrás: 2001–2005 Girasek–Sík (2006)

Megjegyzés: Aktív háztartásnak azokat a háztartásokat nevezzük, ahol legalább egy 16 éven felüli háztartástag folytat kereső tevékenységet. (Girasek–Sík 2006).

4.13. táblázat Háztartások informális jövedelmének előfordulása és aránya a háztartás összjövedelméből, 2001–2007 (%)

	2001			2003			2005			2007		
	Összes háztartás	Aktív háztartás	Összes háztartás	Összes háztartás	Aktív háztartás	Összes háztartás	Összes háztartás	Aktív háztartás	Összes háztartás	Összes háztartás	Aktív háztartás	Aktív háztartás
Informális jövedelmek előfordulása	14,0	15,0	9,0	13,0	12,0	8,0	6,6	11,0				
Informális jövedelmek aránya a teljes jövedelemben	2,0	1,8	1,4	2,0	1,7	1,1	1,2	2,0				

Forrás: 2001–2005 Girasek–Sik (2006)

Megjegyzés: Aktív háztartásnak azokat a háztartásokat nevezzük, ahol legalább egy 16 éven felüli háztartástag folytat kereső tevékenységet. (Girasek–Sik 2006).

5. Rugalmasan rejtett gazdaság (Sik Endre)

Ebben a tanulmányban induktív alapon fogok érvelni amellett, hogy a mai Magyarországon a rugalmasság a rejtett gazdaság intézményeinek „természetes” megjelenési formája. Ez a gondolat persze nem új, hiszen Medgyesi (2002) szakirodalmi áttekintése már utalt erre, továbbá a flexibilitás típusainak nemzetközi gyakorlatától eltérő összetétele³⁴ is jelezte, hogy a mai Magyarország munkaerőpiacának rugalmassága részben a munkaadói és munkavállalói közös rejtőzködés intézményes módja, de egy történeti folyamatokat hangsúlyozó elemzés is foglalkozott ezzel (Sik, 2007).

Korábbi elemzések (Nagy–Sik, Girasek–Sik, 2006) azt is igazolták, hogy mind az informális, mind a rugalmas megoldások társadalmi hatása duális, vagyis vannak köztük, amelyek a jó munkaerő-piaci helyzet többletlehetőségeinek kiaknázását, s olyanok, amelyek a rossz munkaerő-piaci helyzet kényszereinek elfogadására (esetleg az ebből fakadó veszteségekkel szembeni védekezésre) szolgálnak.

Az elemzés menete a következő. Előbb bemutatom azokat a változókat, amelyekkel a rugalmas rejtőzködés jelenségét vélem közelíteni, majd vizsgálom ezek egymáshoz, illetve a legfontosabb szociodemográfiai és munkaerő-piaci jellemzőkhöz való viszonyát. Ezután egy bérregressziós modellen keresztül illusztrálom e változók együttes hatását a jövedelem ezen elemének (mint a munkaerő-piaci helyzet indikátorának) alakulására.

5.1. Rugalmasság és rejtőzködés

A rugalmasság és a rejtett gazdaság következő metszeteit tudjuk közelítő változóval mérni (5.1. táblázat):

- Időbeli rugalmasság: az átlagosnál (heti 40 óra) rövidebb (a táblázat 5. sora) és hosszabb (a táblázat 6. sora) munkaidő, mindkét esetben a minta³⁵ valamivel kevesebb mint tizede.
- Szerződésbeli rugalmasság: a határozott idejű (a táblázat 1. sora) és az írott szerződéssel nem rendelkezők (a táblázat 2. sora) csoportja (a minta 6–6%-a).
- Többszörös munkavállalás: a mellékállással (a táblázat 9. sora) rendelkezők (a minta 3%-a), illetve alkalmi munkát végzők (a táblázat 10. sora, a minta 6%-a).
- A jövedelem egy részét közteher-elkerülő (csökkentő) módon kapók köre: a fizetésüket számlán felvevők (a táblázat 7. sora) kisebb (2%), illetve a borraivalós állásban lévők (a táblázat 8. sora) nagyobb (7%) csoportja.
- A jövedelem egy részét természetbeni javadalom formájában szerzők köre: a gépkocsi átalányt (a táblázat 3. sora) és a mindenféle természetbeni juttatást

³⁴ Ilyen a szerződéses, illetve a kisvállalkozói forma dominanciája az időbelihez képest (ami maga is inkább a szocialista csúsztatás és a hóvégi hajrá maradványai inkább, mint a holland részmunka rokona

³⁵ Az elemzés első megközelítésben az állásban lévők mintájára vonatkozik (N= kb. 1500).

(a táblázat 4. sora) kapó dolgozók az előzőkhöz képest nagyobb (16%) és még nagyobb csoportjai.

Mivel elemzésünk hangsúlyozottan induktív és indikatív (vagyis változóink nem elméleti megfontolások operacionalizált elemei, hanem adva voltak, továbbá a két „puha” jelenség együtttest csak egy-egy változóval közelítjük), ezért csak jelezzük, hogy a fenti változókat a szakirodalom konvenciói szerint értelmezzük a munkaerőpiac rugalmasságának jeleként. Ugyanakkor a hazai viszonyok ismeretében e változók a rejtett gazdaságot jelző indikátorok is, amennyiben a munkaügyi feltételek lazítását, a közterhek csökkentését jelenthetik mind a munkaadó mind a munkavállaló számára.

Ami a változók közötti kapcsolatokat illeti, a diagonális melletti korrelációs együttthatókat értékelve azt látjuk, hogy:

- triviális, hogy az egymás alternatíváját jelentő rövid és hosszú munkaidő között negatív korrelációt találunk,
- nem triviális ugyanakkor, hanem a változók viselkedésének hasonlóságát igazolja a kétféle természetbeni juttatás, illetve a kétféle közteher elkerülő jövedelemszerzési mód közötti pozitív korreláció.

A vizsgált változók közötti kapcsolatok rendszere továbbá azt mutatja, hogy

- a határozott idejű szerződés csökkenti a rövid munkaidő, de növeli az alkalmi munkavállalás esélyét, vagyis a korlátozott ideig érvényes munkahely mellett sokan dolgoznak, ami a szocializmusból ismerős „kétlaki” munkaerő-piaci stratégia (Kertesi–Sziráczy, 1983) továbbélésének jele,
- a szerződés hiányának a hosszú munkaidőt és számlára való fizetést jelentő hatása a szintén szocializmusban született (gmk, vgmk, gebin, családi részművelés), de a rendszerváltás után elszaporodó kvázi-vállalkozói létforma jele,
- s ilyen jellegű a kapcsolat a hosszú munkaidő, illetve a borraivalóban felvett fizetés, valamint a „számlás” és a mellékállás közötti korreláció esetében is, ami szintén a rugalmasság és a rejtőzködés együttes megjelenésének jele.

Az 5.2. táblázatban a rugalmasság és rejtőzködés változóinak egyes³⁶ szocio-demográfiai és munkaerő-piaci változókkal való összefüggését vizsgáljuk. A szignifikáns eltérések alapján a rugalmasság és rejtőzködés társadalmi összetételéről és munkaerő-piaci helyzetéről a következő kép bontakozik ki:

- a határozott idejű szerződés az elmaradottabb régiók (Észak-Magyarország, Dél-Alföld) községeiben élő, fiatal, korábban a munkanélküliséget már kipróbált, rövid munkahelyi és szakmai előképzéssel, szakképzetlen munkát nagyobb (állami tulajdonú) munkaadóknál, alacsony fizetésért, prémium és borraivaló nélkül végző nők esetében valószínűbb az átlagosnál,
- a szerződés hiánya a Közép-Dunántúlon és Budapesten élő, idősebb férfi kisvállalkozóira, akik hosszabb munkahelyi és foglalkozási tapasztalat birtokában hosszú munkaidő mellett az átlagnál jobban (esetleg borraivalóval kiegészítve) keresnek, jellemző inkább,

³⁶ Az 50 fő alatti csoportokat kihagytuk ebből az elemzésből.

- a rövid munkaidő az alföldi régiók városaiban élő, állami cégnél alacsony fizetésért dolgozó, korábban munkanélküli idősebb nőkre jellemző leginkább,
- a hosszú munkaidő a budapesti és községekben élő kis céget vezető, sokat kereső, nem iskolázatlan férfiak sajátja,
- az alkalmi munkavégzés esélye a Közép-Dunántúl, Észak-Magyarország és Dél-Alföld régióinak községekben élő, fiatal, iskolázatlan, korábban munkanélküli, munkahelyi és foglalkozási tapasztalattal nem rendelkező, alacsony jövedelmű, de hosszú munkaidejű férfiak körében magas,
- a mellékállás a felsőfokú végzettséggel közép nagy állami cégnél hosszú ideje dolgozók esetében fordul elő gyakrabban, ami magas munkajövedelmet, ezen belül prémiumot eredményez,
- gépkocsi használatra a községben élő vezető vagy értelmiségi beosztású, iskolázott, nagy nem-magyar cégnél dolgozó férfiak számíthatnak nagy eséllyel, s ez magas jövedelemmel és prémiummal is párosul,
- a természetbeni juttatással rendelkezők nagy csoportjára jellemző, hogy körükben magas az iskolázott beosztott, nagy állami cégeknél alkalmazott fehérgallérosok, akik hosszú ideje dolgoznak az adott munkahelyen és foglalkozásban, s ehhez prémium és magas éves munkajövedelem is társul,
- a borraivaló a városokban és Budapesten, a központi és a északi-keleti régiókban élő, sokat dolgozó magasan képzettekre jellemző, akik ehhez alacsony jövedelmet, de prémiumot kapnak cserébe.

A rugalmasság és rejtőzködés változóinak társadalomrajza megerősíteni látszik a korrelációs elemzés alapján megfogalmazott feltételezést, hogy e két jelenség poszt-szocialista maradvány. Ez azt jelenti, hogy olyan munkaerő-piaci csoportokat tudunk azonosítani, amelyek a korábban említett marginális, kétlaki, belső munka-erőpiaci elit vagy kvázi-vállalkozó jelenségek korábbi elemzésekből ismert társadalmi jellemzőinek elég pontos megfelelői. Az is látható, hogy kis társadalmi csoportokról van szó, a dolgozók túlnyomó részét nem érinti (legalábbis közvetlenül) a munkaerőpiac rugalmasságát és rejtőzködést eredményező intézményrendszere.

5.2. A rugalmasság és rejtőzködés összekapcsolódása, típusai és társadalomrajza

Hét változó³⁷ segítségével próbáltuk megkérdezetteinket csoportokba rendezni. Az eredmény a 5.3. táblázatban található. A négy csoportos klaszterelemzés a rugalmatlan és nem-rejtőzködő válaszadók nagy – „átlagosnak” nevezett – csoportjától³⁸ két kisebb és egy mini csoport választható le. A 2. klaszterbe a „marginális” helyzetű dolgozók tartoznak, akik

³⁷ A korábban vizsgált változók közül a rövid és hosszú munkaidő közül a klaszterelemzés során csak az egyiket lehetett választani, továbbá elhagytuk a gépkocsi és egyéb természetbeni juttatásokat, mivel ezek kapcsolódnak a legkevésbé a rugalmasság és rejtőzködés kérdésköréhez. Bevettük az elemzésbe a fizetésüket számlára felvevők („számlások”) kis csoportját, mint a rejtőzködés és rugalmasság egyaránt fontos elemét.

³⁸ Mint látható erre a csoportra egyedül a rövid munkaidő jellemző.

csak lazán tartoznak a munkaerőpiachoz, a 3. klaszterben található munkavállalók „mellékes” jövedelmekre tesznek inkább szert, s a 4. klaszter kis csoportja „kvázi-vállalkozókat” sejtet, akik szimbiózisban (tehát formális függetlenül, de szorosan kötődve) élnek munkahelyükkel.

A „marginális” klaszterbe tartozókra jellemző, hogy

- a dél-alföldi régióban és községben élnek,
- fiatalok,
- alacsony iskolai végzettségűek és szakképzetlen munkát végzők,
- korábban a munkanélküliséget kipróbálók,
- hosszú munkaidő alatt (gyakori túlórával), keveset keresnek,
- sem munkahelyi, sem foglalkozási tapasztalatuk nincs,
- életvezetésük sodródó jellegű, alsó-középosztály vagy munkás öntudatúak, és munkájukkal az átlagnál elégedettebbek.

A „mellékes” munkaerő-piaci helyzetre jellemző, hogy

- észak-magyarországiak,
- városiak,
- felsőfokú végzettségűek, akik értelmiségi munkát végeznek,
- magas a jövedelmük, amiben nagy a prémium szerepe,
- átlag feletti a gépkocsi átalányt, illetve a természetbeni juttatásokat kapók aránya,
- nagy munkahelyi és foglalkozási tapasztalattal jogosítvánnyal és személyi számítógép használati rutinnal rendelkeznek,
- életüket tervszerűen vezetik, s azzal (de munkájukkal és jövedelmükkel is meglehetősen) elégedettek, s a magasabb társadalmi osztály sorolják magukat.

A „kvázi vállalkozók” kis csoportja nagy eséllyel a Közép-magyarországi régióból (de nem Budapestről), s a fiatalok közül kerül ki. Nagy közöttük a kis cégnél résztulajdonos, szakmunkás képzettségű, vezetőként vagy szakmunkásként dolgozók aránya. Sokat dolgoznak, s magas az éves jövedelmük, amivel – csakúgy, mint munkájukkal és életükkel általában – meg is vannak elégedve, s a középosztályba sorolják magukat.

Látható, hogy a három eltérő rugalmassági és rejtőzködési jellegű munkaerő-piaci csoport társadalmi összetétele igen eltérő: míg a marginális csoportba inkább a „vesztesek”, addig a mellékes és a kvázi vállalkozói csoportokba a primer és a szekunder munkaerőpiac „győztesei” találhatók.

5.3. A rugalmasság és rejtőzködés hatása a jövedelemre

Az elemzés kiindulópontja egy sztenderd bérregresszió. A függő változó a munkaerő-piaci éves jövedelmek négy forrását foglalja magában: a főmunkahelyi nettó bért, valamint az alkalmi, a mellékállásból és a borraivalókból származó jövedelmet. A kérdés az, hogy a

jövedelemre ható egyéb tényezők hatásának kiszűrése után a rugalmasság és rejtőzködés egyes változói (A modell), illetve a belőlük létrehozott típusok (B modell) hatnak-e és azonos irányban befolyásolják-e a jövedelem alakulását, vagy van olyan rejtőzködő és/vagy rugalmas helyzet, amelyik csökkenti, míg mások növelik azt. Ez utóbbi esetben – legalább is a jövedelem (ezen mutatója esetében) – a rugalmasság és a rejtőzködés összekapcsolódásának eltérő társadalmi hatásai igazolhatóak lennének.

Az A modell első része egy sztenderd bérregressziót tartalmaz. Az elemzésbe bevont változók hatása megegyezik a munkaerőpiac elméletében várttal, illetve annak az elemzésnek az eredményével, amit a 2000. évi tarifafelvétel adatainak elemzése alapján találtunk (Szép et al, 2003): a jövedelmet növeli, ha a megkérdezett

- a Közép-magyarországi (de különösen Budapesten, s nem az Észak-magyarországi) régióban él,
- idősebb (de ez csökkenő mértékben érvényesül),
- férfi,
- felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezik,
- vezető, irányító beosztásban dolgozik (de semmiképpen nem munkás),
- és nagy cégnél áll alkalmazásban³⁹,
- ahol prémium, s még inkább gépkocsi átalány (vagy használat) adódik a magasabb jövedelemhez.

Az A modell utolsó blokkjában található rugalmas és/vagy rejtőzködő helyzetet jelző változók hatása (noha mint korábban láttuk a munkavállalók kis csoportjáról van szó) több esetben is erős és a jövedelmet eltérő irányban befolyásolja:

- növeli a jövedelmet, ha nincs szerződés, illetve ha a munkavállaló mellékállásban dolgozik⁴⁰,
- csökkenti a jövedelmet, ha a munkavállalónak határozott idejű szerződése van, ha rövid a munkaidő (miközben a hosszabb munkaidő alig növeli azt), illetve, ha borraivalót kap.

A B modell esetében – miközben a modell magyarázó ereje erősen csökkent és a kontroll változók hatása változatlan maradt – a rejtőzködés és rugalmasság típusainak hatása az egyenként vizsgált hatásokhoz képest gyengébb. A klasztertípusok hatása nem szignifikáns, de irányát tekintve a mellékes és marginális helyzet inkább csökkenti, a kvázi-vállalkozói helyzet inkább növeli a jövedelmet.

³⁹ Közel szignifikáns továbbá a korábbi munkanélküliség jövedelem csökkentő hatása.

⁴⁰ Hasonló irányú, de gyenge a hatása a számlás és az alkalmi munkának.

Irodalom

- Girasek Edmond és Sik Endre (2006) Munkaerőpiac és informális jövedelem in: *Társadalmi Riport 2006*, szerk.: Kolosi Tamás, Tóth I. György, Vukovich György, TÁRKI, Budapest, 65–87 old.
- Kertesi Gábor és Sziráczy György (1983) Munkásmagatartások a munkaerőpiacon Valóság 4. szám.
- Medgyesi Márton (2002) Hungary in.: Critical Review of Literature, HWF Working Paper No. 1. ed.: Claire Wallace. Pp 139–153.
- Nagy Ildikó és Sik Endre Rugalmas munka, rugalmas család? (2002) in: in: *Társadalmi Riport 2002*, szerk.: Kolosi Tamás – Tóth I. György – Vukovich György, TÁRKI, Budapest, 256–270 old.
- Sik Endre (2007) Tizenhárom rugalmas gondolat a rugalmasságról in: *The Social Engine – exploring flexibility* (2007 REINIGUNGSGESELLSCHAFT and Miklós Erhardt, Budapest-Weimar. pp. 110–117.
- Szép Katalin, Sik Endre, Sebők Csilla, Hanniker Sára (2003) A háztartási termelésben felhasznált munka értéke In: *A háztartási termelés értéke a mai Magyarországon* szerk.: Sik Endre és Szép Katalin, 2003, KSH, Budapest, 26–110. old.

5.1. táblázat A rugalmasság és a rejtett gazdaság változói és kapcsolataik

	Határozott idejű szerződés (1) (6%)	Nincs szerződés (2) (6%)	Gépkocsi átalány (3) (16%)	Termé- szetbeni juttatás (4) (59%)	Rövid munka- idő (5) (8%)	Hosszú munka- idő (6) (9%)	„Számlás” (7) (2%)	„Borra- valós” (8) (7%)	Mellék- állás (9) (3%)	Alkalmi munka (10) (6%)
1	X									
2		X								
3			X							
4			+ 0,12	X						
5	- 0,08				X					
6		+ 0,16			- 0,10	X				
7		+ 0,16					X			
8						+ 0,07	+ 0,07	X		
9							+ 0,09		X	
10	+ 0,10									X

5.2. táblázat Válogatott szocio-demográfiai és munkaerő-piaci változók a rugalmasság és rejtőzködés változói szerint (% vagy átlag)

	Össze- sen	Határo- zott idejű szerző- dés	Nincs szerző- dés	Rövid munka- idő	Hosszú munka- idő	Alkalmi munka	Mellék- állás	Gép- kocsit hasz- náló	Egyéb termé- szetbeni juttatás	Borra- való
N	1466	93	88	127	145	92	47	234	862	88
Régió										
Közép- Magyarország	33	22	33	21	38	16	24	30	29	38
Közép- Dunántúl	10	8	22	9	11	14	14	7	11	7
Nyugat- Dunántúl	12	9	12	14	15	13	14	14	13	2
Dél-Dunántúl	9	8	7	10	5	8	15	12	11	3
Észak- Magyarország	11	14	11	8	8	18	6	10	13	27
Észak-Alföld	14	15	12	22	11	15	9	14	11	22
Dél- -Alföld	11	24	3	16	12	16	19	13	12	1
Településtípus										
Budapest	21	17	28	15	26	13	21	20	20	26
Város	48	48	41	58	34	49	58	40	49	58
Község	31	35	31	27	40	38	21	40	31	16
Nem										
Férfi	51	41	66	32	65	70	57	64	53	52
Nő	49	59	34	68	35	30	43	36	47	48
Kor										
Átlagéletkor	41	37	43	45	42	38	42	41	42	40
Munkaerő-piaci státusz										
Vezető, irányító	18	7	75:	17	31	9	8	28	12	14
Értelmiségi	14	16	1	22	5	19	35	21	18	20
Egyéb szellemi	14	9	2	17	6	4	16	15	16	9
Szakmunkás	35	22	18	18	40	43	27	27	35	44
Betanított- segédmunkás	19	46	4	26	18	25	14	9	19	13
Iskolai végzettség										
Kevesebb mint érettségi	46	52	47	46	56	79	22	31	44	38
Érettségi	35	29	37	30	33	11	39	31	35	32
Felsőfokú	19	19	16	24	11	10	39	38	21	30
Volt-e munkanélküli										
Igen	36	66	29	47	38	65	36	29	36	39
Vállalatnagyság										
– 10 fő	29	23	82	33	36	29	11	20	13	35
11–24 fő	14	10	6	15	8	14	9	17	14	12
25–100 fő	24	23	7	25	27	24	35	23	27	26
101–500 fő	17	21	1	12	14	17	32	18	24	19
501– fő	16	23	4	12	25	16	16	22	22	8
Tulajdon I										
Magán	67	48	89	46	84	69	47	67	57	71
Tulajdon II										
Magyar	79	72	98	90	75	85	71	74	72	81
Havi nettó főmunkahelyi jövedelem										
Forint	94644	75862	105951	71233	103114	89221	97199	121636	96743	92576

5.2. táblázat Válogatott szocio-demográfiai és munkaerő-piaci változók a rugalmasság és rejtőzködés változói szerint (% vagy átlag) (folytatás)

	Össze- sen	Határo- zott idejű szerző- dés	Nincs szerző- dés	Rövid munka- idő	Hosszú munka- idő	Alkalmi munka	Mellék- állás	Gép- kocsit hasz- náló	Egyéb termé- szetbeni juttatás	Borra- való
Éves)összes munkahelyi (fő- és mellékmunkahely, alkalmi munka, borra- való) jövedelem										
Forint	1148609	795330	1790855	834116	1202667	790656	1975745	1642667	1209467	736623
Heti főmunkahelyi munkaidő										
Heti átlag	39,8	38,9	43,3	X:	X:	41,8	38	40,3	39,7	41,2
Munkahelyi tapasztalat										
Itt dolgozott (év)	8,8	4,9	9,3	9,1	8,9	5,9	10,3	8,5	9,8	9,5
Foglalkozási tapasztalat										
Ezt dolgozta (év)	7,8	4,1	9,2	7,4	7,8	5,4	9,0	7,2	8,3	9,0
Prémium										
Kapott	25	15	11	16	20	17	47	37	35	80
Borra- való										
Kapott	7	5	15	3	11	6	11	6	7	X

A színezett oszloprészek esetében a mintától való chi-négyzet eltérés szignifikáns erejű.

X = Értelmetlen lenne számolni.

5.3. táblázat A rugalmasság és a rejtett gazdaság változói alapján képzett klaszter (a klaszterezés változóinak aránya a négy klaszterben)

	Határozott idejű szerződés	Nincs szerződés	Rövid munkaidő	„Számlás”	„Borra- valós”	Mellék- állás	Alkalmi munka	N
1	1	2	11	0	0	0	0	1088
2	72	2	2	0	0	1	37	110
3	3	0	0	0	70	33	0	112
4	0	27	0	94	27	13	0	20
Minta	6	6	8	2	7	3	6	1330

5.4. táblázat A rugalmasság és a rejtett gazdaság változói alapján képzett klaszterek szocio-demográfiai és munkaerő-piaci jellemzői (% és átlag)

	Minta	„Átlagos”	„Marginális”	„Mellékes”	„Kvázi-vállalkozó”
N	1330	1088	110	112	(20)
Régió					
Közép-Magyarország	33	35	20	34	57
Közép-Dunántúl	10	9	10	8	6
Nyugat-Dunántúl	12	13	10	7	0
Dél-Dunántúl	9	10	11	7	0
Észak-Magyarország	11	9	14	20	32
Észak-Alföld	14	13	13	17	0
Dél-Alföld	11	11	22	7	5
Településtípus					
Budapest	21	22	15	27	24
Város	48	47	47	54	38
Község	31	31	38	19	38
Nem					
Férfi	51	49	49	55	51
Nő	49	51	51	45	49
Kor					
Átlagéletkor	41	41	37	41	39
Munkaerő-piaci státusz					
Vezető, irányító	18	7	4	17	31
Értelmiségi	14	15	13	20	10
Egyéb szellemi	14	17	6	13	5
Szakt munkás	35	39	32	37	48
Betanított-segéd munkás	19	22	45	13	16
Iskolai végzettség					
Kevesebb mint érettségi	46	45	57	33	32
Érettségi	35	37	25	34	52
Felsőfokú	19	18	18	33	16
Volt-e munkanélküli					
Igen	36	34	68	37	11
Vállalatnagyság					
– 10 fő	29	23	22	22	45
11–24 fő	14	15	15	10	14
25–100 fő	24	27	20	28	16
101–500 fő	17	17	20	23	21
501– fő	16	18	23	17	4
Tulajdon I					
Magán	67	64	56	65	69
Tulajdon II					
Magyar	79	78	72	77	73
Tulajdon III					
Résztulajdonos	4	4	3	3	23
Havi nettó főmunkahelyi jövedelem					
Forint	94644	95863	83937	101727	96641
Éves nettó összes munkahelyi (fő- és mellékmunkahely, alkalmi munka, borra való) jövedelem					
Forint	1148609	1.185.397	950.261	1.231.227	1.543.738
Főmunkahelyi munkaidő					
Heti átlag	39.8	39.4	41.8	40.9	42.3

5.4. táblázat A rugalmasság és a rejtett gazdaság változói alapján képzett klaszterek szocio-demográfiai és munkaerő-piaci jellemzői (% és átlag) (folytatás)

	Minta	„Átlagos”	„Marginális”	„Mellékes”	„Kvázi-vállalkozó”
Túlóra					
Volt a múlt hónapban	22	21	31	25	11
Munkahelyi tapasztalat					
Itt dolgozott (év)	8.8	8.9	4.2	10.6	8.7
Foglalkozási tapasztalat					
Ezt dolgozta (év)	7.8	7.8	3.8	9.2	6.6
Prémium					
Kapott	25	21	17	73	30
Gépkocsi átalányt					
Kapott	16	15	15	20	9
Természetbeni juttatást					
Kapott	62	62	58	71	53
Idegen nyelvet					
Tud	30	28	31	46	44
Gépkocsivezetői jogosítványa					
Van	68	67	61	80	63
Személyi számítógépet					
Használ	60	59	58	76	54
„Amit elhatározok, azt véghez is viszem”					
Teljesen igaz	41	40	39	48	51
„Sorsom alakulását alig tudom befolyásolni”					
Egyáltalán nem igaz	29	29	21	41	36
„Minden olyan gyorsan változik, hogy az ember már azt sem tudja már, hogy miben higgyen”					
Teljesen igaz	23	23	34	16	16
„Az ember az egyik napról a másikra él, nincs értelme előre terveket szőni”					
Teljesen igaz	17	16	33	8	25
Munkájával					
Elégedett (9–10)	21	19	27	23	40
Jövedelmével					
Elégedett (7–10)	15	15	15	18	26
Életével összességében					
Elégedett (9–10)	11	10	11	16	27
Osztályönbesorolás					
Felsőosztály	4	3	2	9	0
Középosztály	38	39	21	42	58
Alsó-középosztály	27	27	34	25	21
Munkásosztály	28	28	40	22	11
Alsóosztály	3	3	3	2	10

5.5. táblázat Az éves munkajövedelem (munkahely, mellékállás, alkalmi munka, borraivaló) alakulása a rugalmasság és rejtőzködés változói szerint (regresszió)

A. modell – A rugalmasság és rejtőzködés egyedi változóival (Illesztett R-négyzet = 33%)⁴¹

	B	Béta	T	Szignifikancia
N				
Közép-Dunántúl	– 120,300	– 0,04	– 1,2	0,22
Nyugat-Dunántúl	– 55,379	– 0,02	– 0,02	0,56
Dél-Dunántúl	– 130,536	– 0,05	– 1,4	0,16
Észak-Magyarország	– 276,253	– 0,10	– 2,9	0,004
Észak-Alföld	– 183,855	– 0,07	– 2,1	0,04
Dél-Alföld	– 145,675	– 0,06	– 1,6	0,11
Város	– 263,777	– 0,16	– 3,1	0,002
Község	– 227,980	– 0,12	– 2,7	0,007
Férfi	153,432	0,09	3,4	0,0006
Kor	34,939	0,47	2,3	0,02
Kornégyzet	– 411	– 0,45	– 2,2	0,02
Értelmiségi	– 249,712	– 0,11	– 2,7	0,007
Egyéb szellemi	– 513,677	– 0,22	– 5,1	0,0000
Szakmunkás	– 605,722	– 0,26	– 6,5	0,0000
Betanított- segédmunkás	– 711,212	– 0,42	– 8,4	0,0000
Kevesebb mint érettségi	– 327,865	– 0,19	– 3,5	0,0005
Érettségi	– 262,252	– 0,15	– 3,2	0,001
Volt munkanélküli	– 83,839	– 0,05	– 1,7	0,09
– 10 fő	– 150,003	– 0,08	– 2,0	0,05
11–24 fő	– 162,739	– 0,07	– 2,1	0,04
25–100 fő	– 125,338	– 0,07	– 1,9	0,06
101–500 fő	20,678	0,01	0,3	0,79
Magáncég	41,543	0,02	0,6	0,52
Magyar cég	– 79,463	– 0,04	– 0,3	0,29
Résztulajdonos	18,462	0,00	0,1	0,89
Túlóra	2,710	0,03	1,3	0,21
Itt dolgozott (év)	1,123	0,01	0,2	0,83
Ezt dolgozta (év)	– 3,421	– 0,03	– 0,06	0,57
Kapott prémiumot	172,647	0,09	3,3	0,001
Gépkocsi átalány	377,016	0,16	6,3	0,0000
Természetbeni juttatások	– 23,467	– 0,01	– 0,5	0,62
Nincs szerződés	457,265	0,08	2,9	0,004
Határozott idejű szerződés	– 199,903	– 0,06	– 2,4	0,02
„Számlás”	201,628	0,03	1,1	0,25
Kapott borraivalót	– 611,180	– 0,16	– 6,3	0,0000
Alkalmi munka	173,548	0,04	1,5	0,14
Mellékállás	608,770	0,14	5,8	0,0000
Rövid munkaidő	– 250,333	– 0,09	– 3,33	0,0009
Hosszú munkaidő	35,468	0,01	0,5	0,62
Állandó	1,370,530		4,3	0,0000

⁴¹ Referencia kategóriák rendre: Közép-Magyarország, Budapest, nő, vezető, irányító, felsőfokú végzettségű, 501 főnél több dolgozót alkalmazó cég.

B. modell – A rugalmasság és rejtőzködés klaszter változóival (Illesztett R-négyzet = 23%)

Mellékes	– 150,480	– 0,04	– 1,7	0,08
Marginális	– 79,951	– 0,02	– 1,0	0,33
Kvázi vállalkozó	296,302	0,04	1,6	0,12
Állandó	1,030,559		3,2	0,002

6. Tanulni, tanulni, tanulni: humán-tőkefejlesztés, tanulás a felnőttkorban, készségek és kompetenciák (Lannert Judit)

Az Európai Unió lisszaboni célkitűzései közül az egyik a felnőtt népesség körében igyekszik növelni az „életen át tartó” tanulásban való részvételt. A célkitűzés szerint 2010-re el kell érni, hogy uniós átlagban ennek az aránya 12,5% legyen. 2000-ben az unióban átlagosan a részvételi arány 7,9% volt, 2005-re 10,8%-ra nőtt (Jelentés, 2006). A növekedés üteméből ítélve úgy tűnik ez a cél teljesülni fog 2010-re, de csak átlagosan. Magyarország – Bulgáriával, Romániával, Görögországgal, Portugáliával és Szlovákiával – azok közé az országok közé tartozik, ahol ez az a részvételi arány nagyon alacsony, 5% alatti. (Progress towards... 2006, Detailed Analysis of Progress Towards... 2006). Ez az igen szerény eredmény azt mutatja, hogy hazai viszonylatban az élethosszig tartó tanulás megvalósulása nagyon ellentmondásosnak alakul: bár a formális iskolázás növekedése tekintetében jelentős és gyors volt a javulás, a tanulóhoz szükséges készségek tekintetében és a tényleges felnőttkori tanulás szempontjából a helyzet igen rossznak mondható. Egy másik, az Európai Unió által a munkaerőfelmérés adatai alapján végzett kimutatása szerint a tanulás bármely formájában való részvételt (tehát formális iskolarendszerű, nem formális iskolarendszeren kívüli és informális tanulási formák együttesen) a kérdezés előtti egy évben vizsgálta a 25–64 éves felnőtt lakosság körében. A hazai helyzet drámai mértékű elmaradást mutat az uniós átlagtól. 2006-ban a 25–34 éves korosztályban a tanulási aktivitás Magyarországon 20% volt, míg az uniós átlagot tekintve ennek a korosztálynak mintegy fele tanul valamit. Különösen riasztónak tűnik az idősebb korúak európai normákhoz viszonyított rendkívül alacsony, szinte nem létező tanulási aktivitása. Míg a 45–54 évesek átlagosan 40%.-a és az 55–64 évesek 60%.-a tanul valamit valamilyen formában az uniós országokban, addig nálunk ezek az arányok 8 és 4% körül alakultak (Jelentés, 2006).

A munkához kapcsolódó képzésekre a magyarok kevesebb időt áldoznak, mint az OECD országok átlaga, 253 óra áll szemben 389 órával egy évben. Ugyanakkor érdekes módon akárcsak a franciáknál vagy finnekénél, a magyarokra is jellemző az a speciális helyzet, hogy a nők jóval több időt töltenek el ilyen jellegű képzésekben, mint a férfiak (Education at a glance, 2007). Nemzetközi tendencia viszont, hogy minél képzettebb valaki, annál inkább vesz részt egyéb képzéseken a munkája mellett. Ez a tendencia kifejezetten erős Magyarországon: míg az OECD országokban az alsóközépfokú végzettségűek 7, a felsőközépfokú végzettségűek 17 és a felsőfokot végzettek 31%-a vesz részt valamilyen munkához kötött képzésben, addig Magyarországon a vonatkozó arányok: 1, 5 és 10% (EAG, 2007). Másképpen fogalmazva a magyarok lényegesen kisebb arányban képzik magukat tovább felnőtt korukban, ugyanakkor a felsőfokú végzettségűek 10-szer akkora mértékben, mint az alacsonyabban képzettek. Az alacsony részvétel tehát nagy egyenlőtlenséggel párosul. Ma Magyarországon az aktivitási ráta jelentősen elmarad az európai átlagtól, a felsőfokot végzettek kereseti és elhelyezkedési előnye sokkal nagyobb mint az alacsonyabban képzetteké. Éppen ezért kiemelkedő jelentőséggel bír, hogy ma Magyarországon az egyénnek milyen lehetőségei vannak kompetenciái, készségei fejlesztésére, valamint hogy az iskolai oktatásban kevésbé sikeresek elhelyezkedési esélyeiket mennyire tudják javítani a felnőttkori tanulás révén. A Monitor 2007 adatfelvétel során rákérdeztek az első megszakítás nélkül megszerzett iskolai végzettségre, valamint

arra is, hogy a munkaerőpiacra lépés után részt vettek-e, hányszor és milyen sikerrel valamilyen iskolarendszerű vagy nem iskolarendszerű képzésben. A képzésekben való részvétel mellett olyan – a munkaerő-piaci elhelyezkedést tekintve – kulcskompetenciákra is rákérdeztek, mint az idegennyelvtudása, a számítógép használata, a jogosítvány megléte.

6.1. Képzéstörténet, képzési részvétel

Nemzetközi tendencia az általános iskolázottsági szint emelkedése. Ezen a területen Magyarországon is javulás tapasztalható a népszámlálási adatok tükrében. 1980-ban még csak a népesség egyötödének volt érettségije vagy diplomája, ez az arány 2005-re 37%-ra emelkedett (KSH, Népszámlálás 2001/6. ; KSH, Mikrocenzus 2005). Az élethosszig tartó tanulás realitását mutatja az a tendencia, hogy tartósan növekszik az iskolázás iránti igény, s hogy ezáltal az iskolázás időtartamának meghosszabbodása a legtöbb fejlett országban még az új évezredben is nőtt. A Monitor 2007 adatai is azt tükrözik, hogy minél fiatalabb korosztályról van szó, annál hosszabb ideig tanulnak megszakítás nélkül. Míg az idősek átlagosan 15 éves korukban léptek ki az iskolarendszerből, addig a 36–35 évesek már 18 éves korukban (lásd 6.1. táblázat).

A megkérdezettek 9,3%-a a kérdés idején még tanulmányait folytatta, mintegy 80%-uk a 16–20 évesek köréből, egyötödük a 21–25 évesek köréből kerülnek ki, így hát nagy valószínűséggel a nappali évfolyamon tanulnak közép-, vagy felsőfokon. (lásd 6.2. táblázat). 90,7%-a a megkérdezetteknek már kilépett az iskolarendszerből. Az első iskolai végzettséget tekintve az idősebbek körében nagyobb arányban vannak az alacsonyabban iskolázottak, a 65 évesnél idősebbek több mint 60%-a legfeljebb 8 általános iskolai osztályt végzett, a 26–55 évesek körében pedig stabilan 40% a szakmunkásbizonyítvánnyal rendelkezők aránya. A 21–25 évesek körében látványosan lecsökken a csak érettségivel rendelkezők aránya (részben mert egy részük ott van a felsőoktatásban hallgatóként), és megnövekszik az érettségit követő szakképzettséget szerzők aránya, ami nem kis mértékben az ezen a területen felfutó kínálatnak is köszönhető. Ugyanakkor jól látszik, hogy az akkreditált felsőfokú szakképzésben résztvevők aránya messze elmarad a várttól, és a felsőfokú diplomával rendelkezők aránya sem ugrott meg annyira dinamikusán mint azt a felsőoktatási részvételi arányok emelkedésétől várható lenne. A negyvenesek körében a felsőfokot végzettek aránya a mintában 9%, a következő két generáció körében pedig mintegy 11% (lásd 6.2. táblázat). A huszonévesek negyede még tanul, ezért itt természetes módon még alacsonyabb a diplomások aránya. Feltételezhető, hogy a magas részvételi arány gyakran a képzési idő elnyújtásával jár, és a lemorzsolódás a felsőoktatásban is jelentős.

A megkérdezettek több mint negyede a munkaerőpiacra lépését után az elmúlt 15 évben is folytatott valamilyen tanulmányokat. Vajon milyen tényezők játszanak szerepet abban, hogy valaki felnőtt fejjel is nekigyürkőzik a tanulásnak. A logisztikus regresszió módszerével arra kerestük a választ, hogy az a tény, hogy volt-e már valaki munkanélküli, hogy hol lakik és milyen a végzettsége, illetve, hogy milyen idős és mi a neme, hogyan befolyásolja a felnőttkori képzésben való részvételét. Mint várható volt, minél idősebb valaki, annál kevésbé vesz részt valamilyen tanulási tevékenységben, ugyanakkor a nem, a munkanélküliség ténye vagy a település jellege (budapesti vagy nem) a modell szerint úgy tűnik ebben nem játszik szerepet, az iskolázottság viszont igen (lásd 6.3. táblázat). Minél magasabb valakinek az iskolázottsága, annál inkább hajlandó még tanulni. A diplomások és

érettségizettek legalább négyszer akkora eséllyel, mint a csak nyolc általános iskolai osztályt végzettek. Az érettségit követő szakképzettséggel, illetve szakmunkásbizonyítvánnyal rendelkezők felnőttkori tanulási aktivitása kisebb, háromszor, illetve kétszer akkora eséllyel vesznek részt ilyen tevékenységben mint kevésbé iskolázott társaik. Ez arra mutat, hogy a felnőttkori tanulási tevékenységhez a motiváció – mely akár lehet a munkanélküliség ténye, vagy egy magasabb végzettség megszerzése – mellett a megfelelő kondíciók is kellenek, mint a megfelelő kompetenciák megléte, vagy hogy az esetleg kieső jövedelem ne okozzon komoly megélhetési problémákat.

Az elmúlt 15 évben a felvétel adatai szerint 27% kezdett valamilyen tanulmányba, 73% viszont semmilyen formában nem képezte magát tovább (lásd 6.4. táblázat). Az alacsony iskolázottságúak részvétele elenyésző, a 8 osztálynál kevesebbet végzettek 96%-a, a 8 osztályt végzettek 88%-a nem vett részt semmilyen felnőtt képzésben. A szakmunkás végzettségűek 27%-a kezdett tanulmányokba, ami magasabb mint a 2005-ös Monitor adatok hasonló iskolázottságú csoportjánál mért arány (20%) (Varga Júlia, 2006). Akárcsak két éve, most is a legiskolázottabbak a legaktívabbak a továbbképzések területén, a diplomások több mint 40%-a kezdett bele további tanulmányokba az elmúlt 15 évben. Ez utóbbiak az iskolarendszerű képzések terén aktívabbak, míg a szakképesítéssel rendelkezők inkább a nem iskolarendszerű képzésben vettek részt (lásd . táblázat). A korcsoport szerinti bontás azt mutatja, hogy 55 éves kor után már csak elenyésző arányban vesznek részt iskolarendszerű képzésben. A nem iskolarendszerű képzésben pedig a munkaképes korban lévő népesség a legaktívabb (lásd 6.4. táblázat).

Vannak, akik nemcsak egyszer futottak neki a felnőttképzésnek. 54% vett részt egyszer valamilyen képzésben, 28% kétszer, 12% háromszor és 7% négyszer vagy többször. A magasán iskolázottabbak körül kerülnek ki azok, akik többször is részt vettek valamilyen képzésben (lásd 6.5. táblázat).

Azok közül, akik elkezdtek valamit tanulni az elmúlt 15 évben, mintegy 6% legalább egyszer abbahagyta azt, 10%-uk még tanul és 91%-nak volt legalább egy sikeresen befejezett képzése (lásd 6.6. táblázat). Az alacsonyabban iskolázottak közt jóval nagyobb az abbahagyott képzések aránya 12–20%, míg a diplomások körében igen alacsony a sikertelenség aránya, 2–4%.

Az iskolarendszerű képzések közül a legnépszerűbb az érettségi, vagy a diploma megszerzése, de magasabb arányt képvisel az érettségi utáni szakképzés is. A nem iskolarendszerű képzések közt a gépjárművezetői tanfolyam a legnépszerűbb (16%), de nagyobb arányt képvisel még a nem iskolarendszerű és érettségit nem igénylő szakképzés is, valamint a számítástechnikai tanfolyam (lásd 6.7. táblázat).

A képzésekben való részvétel fő motivációja, hogy a jelenlegi vagy jövőbeli munkahelyhez kapcsolódik. A képzéseken való részvétel 40%-ában a jelenlegi munkahelyhez kötődő képzés. Mintegy 30%-ról 23%-ra csökken a jövőbeli munkához szükséges képzés motivációja az első és a harmadik képzésben való részvétel között. Ugyanígy 28%-ról mintegy 35%-ra nő a hobbiból végzett tanulás aránya a többedik képzésben való részvétel esetén. Ez is azt mutatja, hogy a munkahelynek és az ott jelentkező igényeknek alapvető szerepe van a felnőttképzési aktivitásban, a hobbiból végzett tanulás még luxus, általában a magasabban képzettek körében is a sokadik képzést jelenti.

6.2. A felnőttek digitális írástudása és idegennyelvtudása

Az idegennyelvtudás és a magabiztos számítógép ismeret ma már olyan kulcskompetenciának tekintetők, amelyek egyre inkább nélkülözhetetlennek tűnnek az elhelyezkedés szempontjából. A magyarországi számítógép és internethasználat, dacára a fiatalok körében növekvő népszerűségének és a Sulinet programoknak, még ma is elmarad az európai arányoktól. Az idegennyelvtudás terén pedig az elmaradásunk drámainak mondható.

Az EUROBAROMETER felmérése szerint az európai lakosság átlagosan fele képes az anyanyelvén kívül legalább egy másik nyelven társalgási szinten beszélni (European languages...). E nyelvtudás javuló tendenciát mutat a 3 évvel korábban végzett hasonló vizsgálat eredményeihez képest, ahol az érték 47% volt. Ahogyan a korábbi vizsgálatban, 2005-ben is jelentősek az átlag mögött az országok közötti eltérések. A két szélső esetet kiemelve, Luxemburgban a megkérdezettek 99%-a, míg a magyarok 29%-a válaszolt úgy, hogy képes olyan beszélgetésben aktívan részt venni, amely nem az anyanyelvén történik. Ez annak ellenére is rendkívül lesújtó képet mutat hazánkról, ha kézenfekvő és jogos is e különbség mögött a két országok nyelvi-kulturális háttérének tényezőjére gondolni. **A magyar arány a kelet-közép-európai régió belül is a legalacsonyabb, s a még nem is csatlakozott országok között is csupán a török azonos ezzel.** Vigaszt azt sem nyújthat, hogy a világnyelv angol hazája, Anglia megkérdezettjeinek is átlagosan csak 30%-a válaszolt igennel a fent idézett kérdésre. A magyar lakosság kommunikációképes nyelvtudása elmarad az európai átlagtól. Ez arra is felhívják a figyelmet, hogy Magyarországon az idegennyelv-ismeret hiánya nem csupán a munkaerő-piaci (re)integráció, tehát a gazdasági versenyképesség, hanem az európai térségbe történő társadalmi integrációnak is korlátját is jelenti sokak számára (Lannert, 2006).

Az idegen nyelvtudás terén a Monitor 2007 adatai alapján is változatlanul nagy lemaradás látszik az európai szinttől. A lakosságnak pusztán 3%-a vallja magáról, hogy tárgyalási szinten bír valamilyen nyelvet (lásd 6.8. táblázat). A lakosság 28%-a beszél valamilyen nyelvet, ez az arány nagyon különbözik viszont végzettség szerint. Az érettségít nem szerettek 10%-a, az érettségizetteknek pedig mintegy egyharmada beszél valamilyen nyelven, zömében alapfokon. A nyelvtudás aránya igazán csak a felsőfokot végzettek körében magas, de ott sem beszéli, csak egynegyede tárgyalási szinten az idegen nyelvet. A még tanulók körében a nyelvtudók aránya szintén magas, de itt is majdnem fele csak alapfokra értékeli nyelvtudása szintjét. Jól látható, hogy minél fiatalabb valaki, annál inkább beszél valamilyen nyelvet, ugyanakkor a tárgyalási szintű nyelvtudás minden korcsoportban alacsony szintűnek mondható.

A 2005-ös Monitor adataihoz (Varga Júlia, 2007) viszonyítva megugrott a számítógép és internethasználat (32%-ról 45%-ra a számítógéphasználat terén, 21%-ról 37%-ra az internetezés terén), ami mutatja az IKT technológia terjedésének gyorsaságát. A még tanulók 90%-a internetezik és szinte mindenki közülük használ számítógépet (lásd 6.9. táblázat). Az alacsonyan képzettek körében, részben az elérhetőség híján is, igen alacsony az internetezés előfordulása és a számítógép használata is. A szakmunkások körében is viszonylag alacsony a számítógép használata, és a körükben jól láthatóan ez a munkahelyen sem elérhető lehetőség. A számítógépet szinte mindegyik végzettség és korcsoport is többször használja otthon, mint a munkahelyén.

6.3. A képzési részvétel és kompetenciák hatása a foglalkoztatásra és a keresetekre

A tanulásban való sikeres részvétel alapvetően befolyásolja az egyén későbbi anyagi, szellemi, lelki és testi jólétét, ugyanis minél képzetesebb valaki, annál inkább valószínű, hogy élete során összességében jól keres és egészségesebben is él, mint az átlag. Ugyanakkor a közösség szempontjából is érvényes összefüggés az, hogy minél magasabb a lakosság átlagos képzettségi szintje, és minél jobban áthatja a mindennapi életet a tanulás, annál inkább megvan az esély arra, hogy az állampolgárok csoportjai együtt működjenek és ezáltal átlépjék a társadalomban tapasztalható törésvonalakat. Magyarországon az iskolai végzettség hatása igen erőteljes. A felsőfokú végzettségűek kereseti előnye nemzetközi összehasonlításban is igen magas, vagy utalhatunk itt a szülők iskolai végzettségének a tanulók teljesítményére gyakorolt – nemzetközi összehasonlításban szintén igen magas – hatására (PISA vizsgálatok, OECD). A magyar iskolarendszer igen szelektív, az iskolaszervezet széttöredezett, ezért egyre nehezebb kiismerni magunkat benne, egyre nehezebb a kellő információk, családi háttér és motiváció nélkül optimális és hatékony tanulási utakat kialakítani. A munkaerőpiac által leginkább értékelt kompetenciák (kommunikációs készségek, nyelvtudás, számítógép ismeret) megszerzése és fejlesztése alapvető lehet abban, hogy valaki a munkaerő-piaci esélyein javítson, akár egy kudarcos iskolai út után is. Ezért igazán érdekes, hogy a Monitor vizsgálat által feltárt felnőttkori képzési útvonalak, stratégiák mennyiben járulnak hozzá ahhoz, hogy valaki nagyobb eséllyel kapjon munkát, vagy hogy magasabb keresetre tegyen szert.

6.3.1. FOGLALKOZTATÁSI HATÁS

A mintában a 66 évesnél fiatalabbak nyers foglalkoztatottsági rátáiban nagy eltérés volt tapasztalható a megszerzett iskolai végzettség függvényében. Az általános iskolát végzettek körében ez az arány 35%, a szakmunkások körében 63%, a diplomások körében pedig 79% volt. Azt, hogy hogyan hatnak különböző tényezők arra, hogy valaki dolgozik-e vagy nem, logisztikus regresszióval vizsgáltuk (lásd 6.10. táblázat). A függő változó egy bináris változó, amely azt mutatja, hogy az egyén dolgozik-e éppen, vagy nem. A modellben arra kerestünk választ, hogy hogyan befolyásolja a foglalkoztatottság esélyét egyrészt az olyan alapváltozók, mint a kérdezett neme, kora, lakóhelye, etnikuma és az a tény, hogy volt-e már munkanélküli. Másrészt vajon hogyan hat a megszerzett iskolai végzettség, a felnőttképzésben részvétel, valamint az olyan kompetenciák megléte, mint a tárgyalóképes idegen nyelvtudás, a jogosítvány, vagy a számítógép gyakori otthoni használata.

Az iskolázottság hatása a szakirodalomban már sokszor leírtak megfelelően alakult. A csak nyolc általános iskolai osztályt végzettek foglalkoztatási esélyei a legalacsonyabbak. A szakmunkás végzettség ez előbbi kategóriához képest 1,3-szorosára, az érettségi kétszeresére és a diploma 1,7-szeresére növeli a foglalkoztatottság esélyeit. A felnőttképzésben való részvétel szintén növeli az elhelyezkedés esélyét, méghozzá 1,3-szorosára, ahhoz képest, ha valaki egyáltalán nem képi magát tovább az első megszerzett iskolai végzettség után. A számítógép otthoni gyakori használata, ami az IKT kompetenciák meglétére utal, szintén 1,3-szorosára növeli a foglalkoztatottság esélyét, a jogosítvány megléte pedig 1,7-szeresére. Érdekes módon az a tény, hogy valaki legalább egy idegen

nyelvet bír tárgyalási szinten, nem befolyásolja ebben a modellben a foglalkoztatottság valószínűségét.

A budapestiek, a férfiak nagyobb eséllyel helyezkednek el, mint a nem budapestiek és a nők. Ha valaki még nem volt munkanélküli, szintén nagyobb esélyekkel bír a munkaerőpiacon, mint ahogy a nem romák is háromszor nagyobb eséllyel jutnak munkához, mint roma társaik (lásd 6.10. táblázat).

A modell azt mutatja, hogy mind az iskolázottság, mind a felnőttképzésben való részvétel, valamint a korszerű kompetenciák megléte javítja az elhelyezkedési esélyeket.

6.3.2. KERESETI HATÁS

A képzéstörténet és kompetenciák keresetre gyakorolt hatását lineáris regresszióval becsültük. Ebben a modellben az előző modellben használt alapadatokon, valamint az iskolázottság és kompetenciákat mutató változókon kívül a felnőttképzésben való részvétel esetén azt is vizsgáltuk, hogy az iskolarendszerű vagy nem iskolarendszerű volt-e, és hogy mikor történt. A modellekben e változóknak mind az alapkeresetre, mind az összkeresetre gyakorolt hatását megnéztük. A kereset a korral növekszik, valamint a férfiak átlagosan mintegy 20000 Ft-tal keresnek többet e modell szerint, ha minden egyéb tényezőt állandónak tekintünk (lásd 6.11. táblázat). Az iskolai végzettségek tekintetében jól látható a felsőfokú végzettségűek kimagasló kereseti előnye, ami mintegy 36–38000 Ft-ra tehető. Érdekes módon az iskolarendszerű felnőttképzésnek nincs hatása a keresetre, viszont mind az első, mind a második nem iskolarendszerű felnőttképzésben való részvétel kereseti előnyhöz juttat. A tárgyalóképes nyelvtudás és a jogosítvány megléte a keresetre e modellben nem gyakorol szignifikáns hatást, viszont a számítógép ismeret mind az alap-, mind az összkeresetre jótékony hatással van (lásd 6.11. táblázat).

6.4. Összegzés

A felnőttek tanulási tevékenysége még mindig igen alacsony hazánkban. A tanulási tevékenységben való szuboptimális részvétel okai sokrétűek lehetnek. Lehetséges, hogy az adott szolgáltatások nem hozzáférhetők, nem épülnek eléggé egymásra, a továbbhaladás, továbblépés korlátozott. Ilyen **hozzáférési, illetve továbbhaladási problémát** jelez, ha nincs a közelben megfelelő szolgáltatás, vagy az drága, vagy nem elég jó minőségű, vagy ha az iskolába való belépés és az abban való továbbhaladás korlátozott. Az iskolai kudarcok a felnőttkorban is kevésbé teszik vonzóvá a tanulási tevékenységet, a tanulási rutin hiánya pedig gyakran szülhet később is kudarcokat. Lehetséges, hogy **a tanulás, illetve a tanítás kultúrája** nem megfelelő, nem eléggé ösztönöz a tanulási tevékenység egész életen át tartó intenzív gyakorlására. A nem megfelelő és nem eléggé hatékony tanulási utakat az okozza, hogy nincs elég **információja** az egyénnek a lehetőségeiről, és így rendre rossz döntéseket, vagy legalábbis szuboptimális döntéseket hoz. Nagyon lényeges és részben az előzőekből is következik, hogy kellő **motiváció** nélkül az egyének nem tesznek erőfeszítéseket. A tanulás terén ez a motiváció lehet az érdeklődés (és akkor ez összefügg a tanulási és tanítási kultúrával is), de motiváló az is, ha a megszerzett tudás és az abba fektetett erőfeszítés megtérül jobb fizetés, jobb munkahely vagy presztízs formájában. Így amennyiben az adott képzés nem kötődik sem az egyén életvilágához, sem pedig a munkaerőpiac szélesebben

vett világához, akkor az a képzés nem elég vonzó, és az egyének nem motiváltak az abban való részvételben.

Ebben a fejezetben a Monitor 2007 adatai alapján a 16 éves és idősebb népesség iskolázottságának, felnőttképzésben való részvételi aktivitásának és egyéb kompetenciáinak jellemzőit néztük át, valamint e tényezők hatását az egyének munkaerő-piaci esélyeire. Az adatok azt mutatják, hogy a magyar lakosságnak még igen nagy aránya nem vesz részt a felnőttkori tanulásban. A tanulási aktivitás annál nagyobb, minél magasabb iskolai végzettsége van valakinek. Ugyanakkor a fiatalok körében jóval nagyobb a tanulási aktivitás és a korszerű kompetenciákat is nagyobb arányban birtokolják. Ez különösen a számítógép és internet használatra igaz, ahol a két évvel ezelőtti Monitor adatokhoz képest is nagy a javulás. Ugyanakkor a nyelvtudás területén még mindig igen nagy a lemaradásunk Európa fejlettebb országaihoz képest. Bár egyre több fiatal tud valamilyen nyelven, de a nyelvismeret szintje még mindig alacsonynak mondható. A modellek azt mutatták, hogy a felnőttképzésben való részvétel növeli mind az elhelyezkedés esélyét, mind a keresetek nagyságát. Éppen ezért kell még nagyobb hangsúly fektetni arra, hogy az Európai Unióban használatos életen át tartó tanulás szlogenje egyre inkább valósággá váljon.

Irodalom

Detailed Analysis of Progress Towards the Lisbon Objectives in Education and Training (2006): Analysis based on indicators and benchmarks. European Commission, Directorate-General for Education and Culture, Unit A6, Brussels.

Education at a Glance (2007), OECD Paris.

Europeans and languages. www.eu.int/comm/public_opinion/archives/ebs/ebs_237.pdf

Jelentés a magyar közoktatásról 2006 (szerkesztés Halász Gáborral együtt) OKI, Budapest, 2006. 604 p.

Lannert Judit: A felnőttek digitális írás- és idegennyelvtudása (kutatási zárótanulmány Körösné Mikis Mártával és Vágó Irénnel együtt) NFI, Budapest, 2006. 127 p.

Mikrocenzus 2005, KSH

Népszámlálás 2001/6, KSH

Progress towards the Lisbon Objectives in Education and Training (2006): Report based on indicators and benchmarks. Commission Staff Working Document. 16th May. SEC (2006) 639. Commission of the European Communities, Brussels.

Varga Júli: Humán-tőkefejlesztés, továbbtanulás felnőttkorban, skillek és kompetenciák In: Feketén-fehéren, Monitor jelentések 2005, TÁRKI, Budapest 2006.

6.1. táblázat Az első iskolai végzettség megszerzésének ideje

Korcsoport	Átlag	N	Szórás
16–25	18,05	259	2,632
26–35	18,16	602	2,615
36–45	17,92	585	2,554
46–55	17,66	624	2,903
56–65	16,82	576	2,823
66–75	15,65	350	3,265
76–	14,50	251	3,428
Összesen	17,22	3248	3,047

68. kérdés: Hány éves koráig tanult megszakítás nélkül?

6.2. táblázat A megszakítás nélkül szerzett első iskolai végzettség korcsoport szerint, % (N=3626)

Korcsoport	A legmagasabb iskolai végzettség amit megszakítás nélkül szerzett										Együtt
	még nem hagyta abba a tanulást	kevesebb, mint 8 általános	8 általános	szakmunkásképző; szakképzés érettségi nélkül	szakközépiskolai érettségi; szakképzést követő érettségi	gimnáziumi érettségi	érettségi követő, felsőfokra nem akkreditált szakképzés	akkreditált felsőfokú szakképzés; felsőfokú technikum	főiskola	egyetem	tudományos fokozat
16–20	80,0	0,9	6,1	8,2	3,6	0,9	0,3				100
21–25	25,7	3,4	10,6	25,7	14,7	4,5	8,3	0,8	4,9	1,5	100
26–35	0,7	1,1	14,2	40,4	18,3	9,6	3,4	0,2	8,2	3,9	100
36–45		1,9	14,2	40,0	20,2	10,2	1,5	0,5	7,1	4,2	100
46–55		1,7	20,0	38,5	17,4	9,0	3,2	0,5	6,3	3,2	100
56–65		3,8	34,4	29,3	9,8	10,8	5,1	0,5	3,6	2,4	100
66–75		17,9	45,3	19,6	4,2	5,0	4,2	0,3	1,7	2,0	100
76–		44,1	35,9	8,6	2,3	2,7	2,0		2,0	2,0	100
Összesen	9,3	6,6	22,1	29,9	13,0	7,7	3,4	0,4	4,9	2,7	100

67. kérdés: Mi a legmagasabb iskolai végzettsége/megszakítás nélkül?

6.3. táblázat Logisztikus regressziós elemzés a munkaerőpiacra lépést követő képzés esélyét tekintve

Változók	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Nem (ref.:nő)	-0,094	0,091	1,081	1	0,298	0,910
Munkanélküli (ref.:munkanélküli)	-0,081	0,174	0,216	1	0,642	0,923
Budapesti (ref.: nem budapesti)	-0,227	0,121	3,526	1	0,060	0,797
Iskolázottság (ref.: legfeljebb 8 osztályt végzett)						
Szakmunkás	0,695	0,136	26,087	1	0,000	2,005
Érettségi	1,438	0,141	104,017	1	0,000	4,213
Érettségi utáni szakképzés	1,184	0,236	25,148	1	0,000	3,268
Diplomás	1,543	0,177	76,315	1	0,000	4,677
Kor	-0,065	0,003	365,283	1	0,000	0,937
Konstans	1,102	0,194	32,285	1	0,000	3,009

6.4. táblázat Képzési részvételi arányok az utolsó 15 évben legmagasabb végzettség és korcsoportok szerint,% (a még tanulók nélkül)

	Tanulmányokba kezdett		Részt vett		Együtt	N
	Nem	Igen	Iskolarendszerű képzésben	Nem iskolarendszerű képzésben	Együtt	N
Végzettség						
Kevesebb, mint 8 általános	96,3	3,7	3,3	0,8	100	240
8 általános	88,4	11,6	5,7	7,3	100	803
Szakk munkásképző	73,0	27,0	11,0	19,4	100	1088
Szakközépiskolai érettségi	55,8	44,2	22,9	28,9	100	472
Gimnáziumi érettségi	62,1	37,9	22,5	22,1	100	280
Technikum	65,0	35,0	24,3	17,5	100	136
Főiskola	55,9	44,1	30,7	22,3	100	179
Egyetem	57,9	42,1	30,8	21,5	100	107
Együtt	73,3	26,7	14,1	16,9	100	3305
Korcsoport						
16–26	54,0	46,0	32,8	19,7	100	265
26–35	48,2	51,8	33,1	31,1	100	610
36–45	62,3	37,7	17,3	26,4	100	590
46–55	74,8	25,2	10,0	16,8	100	631
56–65	90,1	9,9	2,1	8,4	100	583
66–75	99,4	0,6	0,0	0,3	100	361
76–	99,2	0,8	0,4	0,4	100	257
Együtt	73,3	26,7	14,2	16,8	100	3297

6.5. táblázat Képzési részvétel a képzések száma szerint iskolai végzettségi csoportonként,%

Végzettség	Nem vett részt	1	2	3	4-nél több	Együtt	N
Kevesebb, mint 8 általános	96,3	2,9	0,8	0,0	0,0	100	241
8 általános	88,4	8,1	2,6	0,5	0,4	100	803
Szakk munkásképző	73,0	17,1	6,3	2,4	1,2	100	1087
Szakközépiskolai érettségi	55,9	21,2	13,6	5,7	3,6	100	472
Gimnáziumi érettségi	62,1	16,4	13,6	5,0	2,9	100	280
Technikum	65,0	16,1	9,5	5,1	4,4	100	137
Főiskola	56,1	18,9	9,4	8,9	6,7	100	180
Egyetem	57,9	11,2	16,8	7,5	6,5	100	107
Együtt	73,3	14,3	7,3	3,1	2,0	100	3307

6.6. táblázat Az elmúlt 15 évben tanulási tevékenységet folytatók sikeressége a képzéseken (N=881)

	Sikertelen	Még nem fejeződött be	Sikeres
Kevesebb, mint 8 általános	12,5	–	77,8
8 általános	19,4	11,8	78,5
Szaktanulmányozó	6,1	5,4	92,9
Szakközépiskolai érettségi	3,8	7,7	94,2
Gimnáziumi érettségi	1,9	13,2	93,3
Technikum	8,3	18,8	89,6
Főiskola	3,8	17,7	89,9
Egyetem	2,2	13,3	95,6
Együtt	6,2	9,8	91,3

6.7. táblázat Az iskolarendszerű és iskolarendszeren kívüli képzések megoszlása a képzés típusa szerint, %

Képzés	Iskolarendszerű		Képzés	Nem iskolarendszerű	
	Arány	N		Arány	N
Általános iskola befejezése	5%	38	Gépjárművezetői tanfolyam	16%	145
Középfokú szakképző iskola	15%	102	Nyelvtanfolyam	7%	66
Érettségi megszerzése	22%	148	Számítástechnikai tanfolyam	13%	112
Érettségi utáni nem felsőfokú szakképzés	12%	81	Érettségit nem igénylő szakmai képzés	16%	145
Akkreditált felsőfokú szakképzés	8%	58	Érettségi utáni szakmai képzés	10%	92
Főiskolai vagy egyetem elvégzése	15%	105	Munkanélküliek képzése, átképzése	5%	42
Diplomás szakképzés (pl. szakvizsga)	3%	23	Más „szellemi” (személyiség-, készség-, képességfejlesztő) k	8%	72
Második felsőfokú diploma megszerzése	8%	58	Más „fizikai” (praktikus: varró, főző, barkácsoló) képzés, t	5%	47
Tudományos fokozat megszerzése	1%	8	Egyéb nem iskolarendszerű (szak)képzés	18%	160
Egyéb iskolarendszerű képzés	10%	66			
Együtt	100%	687		100%	882

6.8. táblázat Idegennyelv-tudás iskolai végzettség és korcsoport szerint,%

	Beszél idegen nyelven						N
	Igen						
Végzettség	Alapfok	Társalgási szint	Tárgyalási szint	Együtt			
Még tanul	46,2	32,8	6,2	74,3	25,7	100	338
Kevesebb, mint 8 általános	2,5	2,1	0,8	9,6	90,4	100	240
8 általános	3,0	2,2	0,6	7,9	92,1	100	803
Szakmunkásképző	8,1	3,1	0,5	12,1	87,9	100	1088
Szakközépiskolai érettségi	22,5	11,7	1,1	34,8	65,2	100	471
Gimnáziumi érettségi	20,7	12,5	4,3	33,6	66,4	100	279
Technikum	24,3	19,1	5,8	45,9	54,1	100	136
Főiskola	29,6	35,8	12,8	71,9	28,1	100	179
Egyetem	31,5	56,1	25,0	87,7	12,3	100	107
Együtt	15,3	11,2	3,0	27,7	72,3	100	3641
Korcsoport							
16–20	44,0	27,1	3,0	67,4	32,6	100	331
21–25	37,9	19,3	6,1	55,4	44,6	100	260
26–35	19,7	14,3	4,9	34,4	65,6	100	613
36–45	12,7	10,2	3,1	25,4	74,6	100	586
46–55	8,3	7,0	2,9	17,8	82,2	100	630
56–65	6,0	6,5	1,0	14,3	85,7	100	582
66–75	4,2	4,4	0,8	11,9	88,1	100	361
76–	4,3	5,8	2,3	13,3	86,7	100	256
Együtt	15,3	11,1	2,9	27,6	72,4	100	3619

6.9. táblázat Számítógéphasználat iskolai végzettség és korcsoport szerint, %

	Szokott számítógépet használni			Havonta többször		Szokott internetezni	N
	Nem	Igen	Együtt	Munkahelyen	Otthon		
Végzettség							
Még tanul	3,8	96,2	100	0,9	81,7	90,5	338
Kevesebb, mint 8 általános	98,3	1,7	100	0,0	1,7	1,7	240
8 általános	85,9	14,1	100	2,2	10,3	7,7	802
Szaktanulmányi képző	62,3	37,7	100	10,9	30,4	25,8	1087
Szakközépiskolai érettségi	32,1	67,9	100	38,9	54,2	57,2	471
Gimnáziumi érettségi	43,2	56,8	100	29,7	44,4	47,3	280
Technikum	35,8	64,2	100	36,5	54,0	54,7	137
Főiskola	19,0	81,0	100	55,0	69,8	69,3	179
Egyetem	14,0	86,0	100	65,4	81,5	77,6	107
Együtt	54,5	45,5	100	17,2	37,3	36,7	3641
Korcsoport							
16–20	6,9	93,1	100	0,9	75,3	84,3	332
21–25	27,2	72,8	100	18,5	62,6	64,9	265
26–35	33,9	66,1	100	28,7	54,4	49,2	614
36–45	41,4	58,6	100	32,7	48,5	46,7	590
46–55	57,9	42,1	100	26,5	33,4	33,8	630
56–65	81,6	18,4	100	5,5	15,1	12,3	583
66–75	95,5	4,5	100	0,6	4,4	3,3	359
76–	97,7	2,3	100	0,0	1,6	1,2	257
Együtt	54,6	45,4	100	17,1	37,3	36,6	3630

6.10. táblázat Logisztikus regressziós elemzés a foglalkoztatottság esélyét tekintve a 66 évesnél fiatalabbak körében

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Alapadatok						
Kor	0,399	0,030	176,946	1	0,000	1,491
Kor2	-0,005	0,000	215,478	1	0,000	0,995
Budapesti (ref.: nem budapesti)	0,364	0,140	6,709	1	0,010	1,439
Nem (ref.: nő)	0,860	0,107	64,463	1	0,000	2,363
Munkanélküli (ref: volt már munkanélküli)	0,641	0,104	38,080	1	0,000	1,899
Roma (ref: roma)	1,172	0,210	31,119	1	0,000	3,229
Iskolázottság (ref.: legfeljebb 8 osztály)						
Szakmunkás	0,272	0,133	4,166	1	0,041	1,312
Érettségi	0,645	0,153	17,748	1	0,000	1,905
Érettségi utáni szakképzés	0,326	0,256	1,620	1	0,203	1,386
Felsőfok	0,556	0,228	5,959	1	0,015	1,743
Kompetenciák						
Nyelvtudás (ref: nem tud egy idegen nyelvet sem tárgyalási szinten beszélni)	0,068	0,329	0,043	1	0,836	1,070
Használ otthon számítógépet (ref.: nem használ)	0,265	0,114	5,362	1	0,021	1,303
Részt vett-e valamilyen képzésben az elmúlt 15 évben (ref.: nem vett részt)	0,272	0,114	5,646	1	0,017	1,313
Van jogosítványa	0,557	0,108	26,859	1	0,000	1,746
Konstans	-8,935	0,643	193,106	1	0,000	0,000

6.11. táblázat A képzési részvétel és egyéb kompetenciák hatása a keresetekre (lineáris regresszió)

	Alapkereset			Összkereset		
	B	S.E.	t	B	S.E.	t
Férfi	19123,37	3489,99	5,479***	20480,97	3468,48	5,905***
Kor	3534,86	1102,18	3,207***	3924,90	1095,07	3,584***
Kor-négyzet	-37,13	13,380	-2,775**	-41,595	13,299	-3,128**
Budapesti	19890,62	4161,02	4,780***	23290,71	4136,46	5,631***
Roma	1993,10	1386,43	1,438	2067,82	1382,43	1,496
Volt már munkanélküli	-8654,47	3492,55	-2,478*	-8616,00	3479,39	-2,476
Képzéstörténet						
Legmagasabb végzettség						
- legfeljebb 8 osztály	1402,71	5281,847	0,266	3186,08	5263,89	0,605
- szakmunkás	7873,20	4061,70	1,938*	7183,95	4034,45	1,781
- érettségi utáni szakképzés	9827,58	7991,57	1,230	15216,45	8044,47	1,892*
- felsőfok	36071,60	5822,60	6,195***	38111,87	5777,66	6,569***
A munkaerőpiacra lépés után iskolarendszerű képzésben vett részt						
- először	3872,55	5042,37	0,768	3043,16	5043,16	0,603
- másodszor	-3920,17	6954,58	-0,564	-6293,52	6943,60	-0,906
A munkaerőpiacra lépés után nem iskolarendszerű képzésben vett részt						
- először	13027,44	4805,85	2,711**	11771,20	4791,04	2,457*
- másodszor	10898,73	5942,20	1,834	11711,11	5880,48	1,992*
Egyéb kompetenciák						
Használ otthon számítógépet	7832,20	3592,52	2,180*	8718,75	3572,84	2,440*
Legalább egy nyelvet tárgyalási szinten beszél	8798,42	8530,67	1,031	8838,31	8504,97	1,039
Van jogosítványa	2046,27	3943,05	0,519	1650,69	3914,05	0,422
Konstans	-20715,34	21978,72	-0,943	-29664,93	21854,90	-1,357
N	1502			1509		
R2	0,123			0,138		

* 1%-on szignifikáns, ** 5%-on szignifikáns, *** 10%-on szignifikáns

7. Hogy tetszik lenni? Az egészségi állapot jellemzői

(dr. Jávor András – Fernezelyi Bori)

Közismert tény Magyarország lakosságának rossz az egészségi állapota. A születéskor várható átlagos élettartam vizsgálatunk időpontjában a férfiaknál 68 év, a nőknél 76 év volt. A mutató az elmúlt öt évben gyakorlatilag stagnál. Kisebb javulás az ezredforduló táján volt tapasztalható, amely akkor pozitív reményeket keltett. Egyes szakemberek azonban már akkor óvtak attól, hogy túlzott optimizmussal értékeljük ezt a ténytet, hiszen a rizikófaktorok gyakoriságában nem történt lényeges változás. Ráműtattak arra, hogy az akkori javulás az egészségügy gyógyítási technológiájában és szervezeti rendjében történő változások eredője. Valamivel korábban szerveződött meg a középkorú lakosság halálozásában döntő szerepet játszó akut szívinfarktus és szélütés korszerű sürgősségi ellátása, mely szinte ugrásszerű javulást eredményezett a születéskor várható élettartam megítélésében (~ 3 év). A további javulás azonban elmaradt.

A hazai lakosság életkilátásai a 60-as évek végétől kezdtek el romlani. Ez a tendencia az összes volt szocialista ország esetében kimutatható volt, csak hazánkban markánsabban jelentkezett.

A hazai lakosság egészségi állapotát átfogóan az utóbbi években az OLEF 2000, OLEF 2003 (Országos Lakossági Egészség Felmérés) mutatta be. Úgy ítéltük meg, hogy a periodikusan ismétlődő TÁRKI Monitor kutatásból sem hiányozhat ennek a vizsgálata, noha természetesen ilyen mélységben, mint az OLEF nem kíséreltük meg a helyzet vizsgálatát és értékelését. Ugyanakkor kiindulópontnak tekintettük, hogy az OLEF-hez hasonlóan mi is az önértékelésből induljunk ki, hiszen ez a lakossági egészségfelmérés egyik nemzetközileg is elfogadott módszere. Az így kapott válaszokat vetettük össze a háztartás vizsgálatokban szereplő egyes vizsgálati szempontokkal.

Két kérdésben kérdeztünk rá az egészségi állapotra, egy kérdésben a hosszabb betegállomány után érdeklődtünk, ha jelenleg is dolgozik az illető, valamint mindenkitől megkérdeztük, mennyire elégedett egészségi állapotával. A kapott válaszokat a nem, az életkor, családi állapot, a gyerekek száma, az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás, a szabadság eltöltése, a lakáskörülmények és a vallásosság összefüggéseiben vizsgáltuk. Arra is választ kerestünk, hogy az egészségügyre fordított kiadások milyen összefüggést mutatnak az egészségi állapottal. Továbbá azt is vizsgáltuk, hogy ha dolgozik valaki, akkor eltöltött-e már munkába állása óta 2 hónapnál hosszabb időt egyhuzamban betegállományban.

A vizsgálatban 2024 háztartás és összesen 5064 személy vett részt (7.1. táblázat). 3653 16 évesnél idősebb személyt kérdeztünk meg, hogyan értékeli egészségi állapotát. Kiegyensúlyozottan jónak minősítette a választ adók 21%-a (1070), változónak, de inkább jónak ítélte 25,2% (1277), míg „változó, nem kielégítő” választ adott 22,9% (838). Inkább rossznak tartotta 12,8% (466). Két fő nem tudta megítélni saját egészségi állapotát. Ha a válaszokat két kategóriába soroljuk, akkor 64,3% egészségi állapota megfelelő, ill. jó, míg 35,7% rossz vagy nem kielégítő minősítést kapott. Azaz kétharmaduk inkább egészségesnek, egyharmaduk inkább betegnek tartja magát.

Összehasonlítva kortársaival (7.2. táblázat), már csak 19,3% (704) tartotta magát egészségesebbnek, míg 57,9% (2113) azonosnak értékelte a vele egykorúak egészségi

állapotát. Saját magát betegobbnek tartotta 22,0% (802), míg 0,9%-nak (33) nem volt erről véleménye.

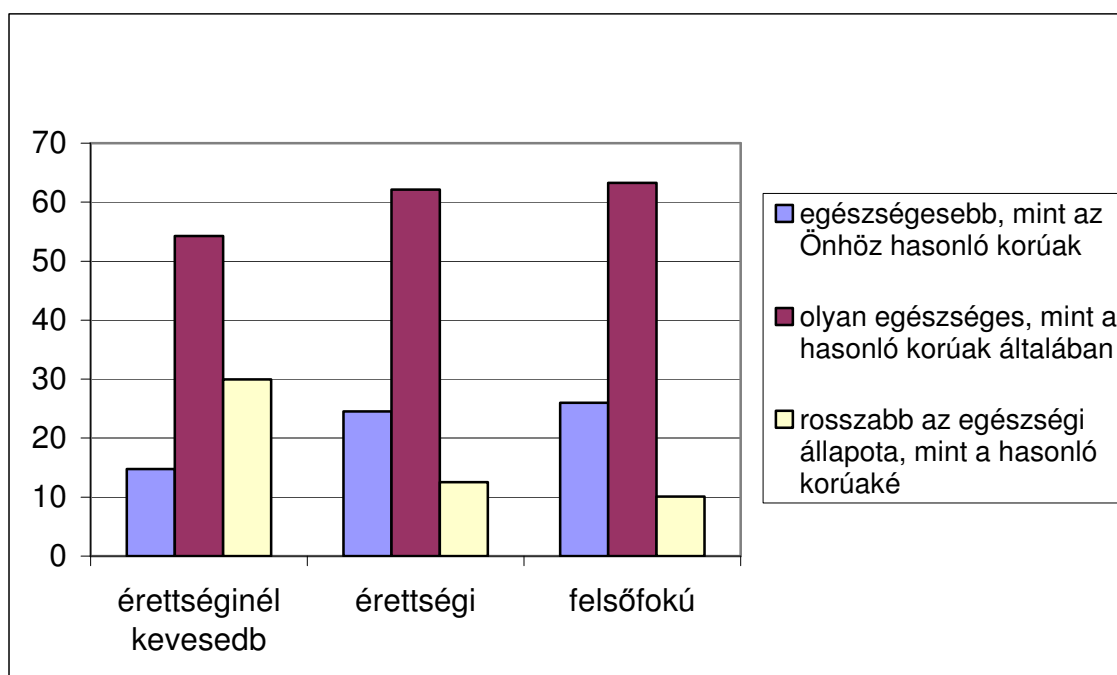
Az ország ebből a szempontból nem homogén (7.1. táblázat). Az Észak Alföldön és a Dél Alföldön tartják a legkevesebben igen jónak az egészségi állapotukat (24,9% és 24,4%), szemben a Közép Magyarországon és a Nyugat Dunántúlon találttal (33,1% és 33,2%). Igen rossznak tartott minősítés is hasonló eloszlást mutat (Közép Magyarország: 7,2%, Észak Magyarország 18,1%). Az adatok alapján aggasztónak tűnik három régió egészségi állapota, a Dél Dunántúl, Észak Magyarország és az Észak Alföld lakói a leginkább betegek.

A férfiak egészségesebbnek tartották magukat, mint a nők (7.1. táblázat). Kiegyensúlyozottan jónak tartotta egészségi állapotát minden harmadik férfi (34,6%) és minden negyedik nő (25,5%). Inkább rossznak ítélte meg azt a férfiak 10,6%-a, míg a nők 14,3%-a. Ha a változó megítélését is hozzáadjuk, akkor inkább jó az egészségi állapota a férfiak 69%-nak, míg a nőknek csak 60,8%-a értékelt hasonlóan. Miután a férfiak életkilátásai rosszabbak, az önértékelés meglepő és elgondolkasztó. Arra mutat, hogy a férfiak hajlamosak nem észrevenni egészségi állapotuk romlását és később fordulnak orvoshoz, ami veszélyeztetettségüket fokozza és idő előtti halálozásuk egyik faktora lehet.

Az életkori szegmensben vizsgálva a nemek megoszlását megállapíthatjuk, hogy az önértékelésben tapasztalható különbség minden életkorban jelen van, ha valaki kiválónak tartja egészségi állapotát. Ha a változó, de inkább jó és a kiváló kategóriát együtt kezeljük, akkor 29 éves kor alatt nincs különbség a két nem között, míg a középkorúaknál valamivel több férfi ítéli jónak egészségi állapotát, mint nő. (ffi: 72,7%, nő: 70,8%). Az idősek körében (60 év felett) a férfiak egyértelműen egészségesebbnek tartják magukat, mint a nők (ffi: 47,7%, nő: 35,9%).

Több mint száz éve ismert, hogy az iskolázott emberek egészségesebbek. Vizsgálatunk is ezt bizonyítja. Minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál jobbnak tartja egészségi állapotát. A felsőfokú végzettségűek 44,2%-a, míg az érettségivel kevesebbet végzetteknek csak a 21,1%-a tartja kiválónak egészségi állapotát. Az utóbbiak 18,2%-a vallja inkább rossznak, szemben a felsőfokú végzettek 4,4%-val. Kortársaival összehasonlítva, ugyanez az eltérés tapasztalható (7.1. ábra).

7.1. ábra Relatív egészség iskolai végzettség szerint

A jövedelemviszonyokkal összevetve (1b. táblázat) is hasonló a kép. Az átlag feletti jövedelemmel rendelkezők egészségesebbnek (kiegyensúlyozottan jó: 33,6%, inkább jó: 40,7%), és kevésbé betegnek (inkább rossz: 6,8%, változó, nem kielégítő: 18,8%) vallják magukat, mint az átlag alatti jövedelemmel rendelkezők (kiegyensúlyozottan jó: 29,8%, inkább jó: 32,7%; inkább rossz: 14,4%, változó, nem kielégítő: 23,1%). Azaz minél jobban él valaki, minél többet engedhet meg magának, annál egészségesebb. A tapasztalati tényeket a felmérés igazolja.

A lakáskörülményeket vizsgálva még markánsabb az eltérés (7.1b. táblázat). Az átlagosnál jobb lakásviszonyok között élők 48,6%-a tartja kiegyensúlyozottan jónak egészségi állapotát, szemben az átlagosnál rosszabb körülmények között élők 15,7%-val. Ugyancsak körülbelül háromszoros a különbség az egészségi állapotát inkább rossznak tartó válaszokat adók között (átlagosnál jobb lakáskörülmény: 8,6%, átlagosnál rosszabb 24,3%).

Az nem meglepő, hogy a legkevésbé tartották magukat egészségesnek a nyugdíjasok (kiegyensúlyozottan jó: 7,4%, inkább jó: 29,5%), hiszen idős korban gyakrabban fordulnak elő krónikus betegségek. Valamivel jobbnak tartották egészségi állapotukat az alkalmazottak (kiegyensúlyozottan jó: 44,1%, inkább jó: 29,5%), mint a vállalkozók (kiegyensúlyozottan jó: 44,0%, inkább jó: 40,0%). A különbség minimális, gyakorlatilag nem értékelhető (7.1b. táblázat).

Érdekes összefüggés, hogy a gyermekek számával arányosan romlik az egészségi állapot önértékelése (1c. táblázat). Ez leginkább a „kiegyensúlyozottan jó” (nincs gyermek: 53,9%, 4 vagy több gyermek: 10,2%) és az „inkább rossz” (nincs gyermek: 5,1%, 4 vagy több: 30,5%) választ adókra igaz. Ez még akkor is igaz, ha kiszűrjük az életkorból adódó különbségeket. Statisztikailag leginkább a középkorúaknál (30–59 év) elegendően nagy a mintaszám az egytől három gyermeket vállalók csoportjában, hogy következtetéseket levonjunk. Itt a tendencia hasonló. Azaz a gyermektelenek 41,1%-a vallja magát makkegészségesnek, szemben a három gyerekesek 31,7%-val. Inkább rossznak tartja

egészségi állapotát ebben a korcsoportban a gyermektelenek 7,1%-a, szemben a három gyermekesek 8,6%-val. (7.1d. táblázat)

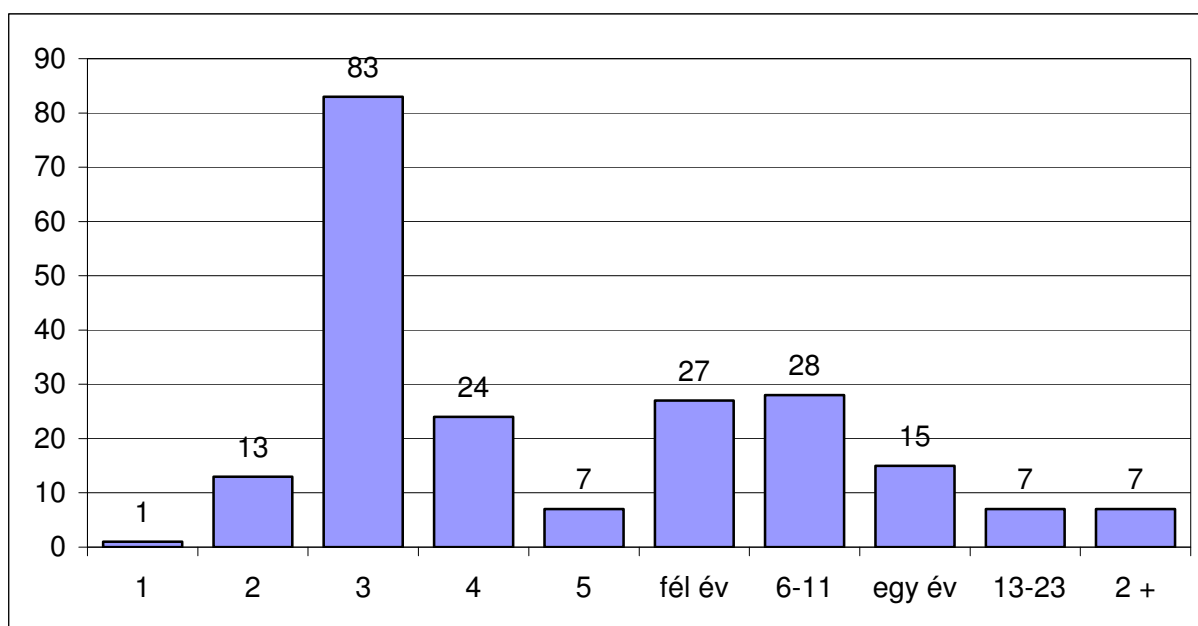
A családi állapot is jelentősen befolyásolja az egészségi állapotot, illetve annak önértékelését (7.1c. táblázat). A nőtlenek, hajadonok saját egészségi állapotukat kiegyensúlyozottan jónak értékelik (60,3%), addig ez a különélő elváltak esetében csak 23,9% vallja ugyanezt. Azok az elváltak, akik élettárssal élnek együtt már alig többen (32,0%) értékelnek ugyanígy. Hasonlóan értékelik kiemelkedően jónak egészségi állapotukat a házasok is (házastárssal él: 26,4%, házas, de élettárssal él: 30,3%).

Miután felmerül a gyanú, hogy az egyedülállók kiugró értéke mögött korosztályi faktor is meghúzódhat (a fiatalok zöme nőtlen, ill. hajadon), ezért megvizsgáltuk a 30 év felettiek válaszait is ebből a szempontból (7.1d. táblázat). Noha az elemszámok egyes válaszadói csoportokban már alacsonyak, az azonban feltűnő, hogy a nőtlenek, hajadon élők egészségesebbnek érzik magukat. Aki elvált vagy házas, de külön él, azok körében csak minden negyedik-ötödik értékelte kiegyensúlyozottan jónak egészségi állapotát. Aki már elvált, de élettárssal él, azok gyakrabban minősítették kiegyensúlyozottan jónak egészségi állapotukat.

A felekezeti hovatartozás szerint vizsgálva az egészségi állapot önértékelését, nem találtunk lényegi különbséget az egyes válaszok között, még életkori bontásban sem. Az evangélikusok közül kevesebben (18,2%) vallják kiegyensúlyozottan jónak egészségi állapotukat, mint a többi felekezethez tartozók (római katolikus: 29,2%, görög katolikus: 29,8%, református: 23,1%). A többi felekezethez tartozók mintaszáma oly alacsony, hogy a válaszok nem értékelhetők. Aki nem sorolja magát egyik egyházhoz sem, azok 34,2%-ban adtak hasonló választ (7.1c. táblázat). Az életkori csoportokban hasonló arányban oszlottak meg a válaszadók.

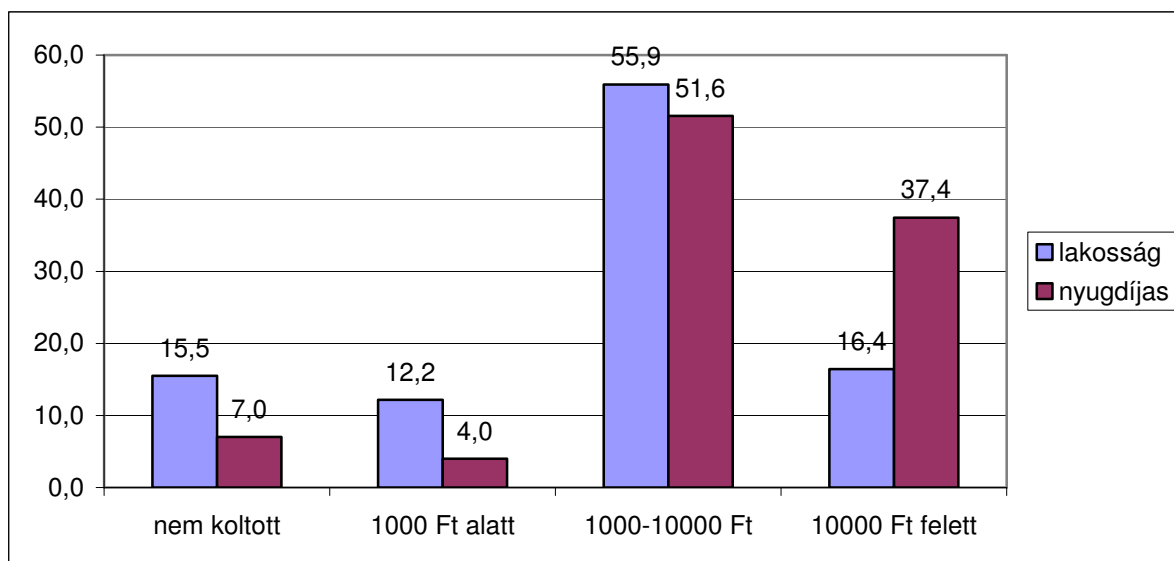
Azoktól, akik jelenleg is dolgoznak, megkérdeztük, hogy munkába állásuk óta voltak-e egyhuzamban 2 hónapnál hosszabb ideig betegállományban. A kérdésre 1426 válasz érkezett. Ezek közül 213 fő (14,9%) volt már 2 hónapnál hosszabb ideig betegállományban (aki két hónapot eltöltött, azt is ide számoltuk!). A betegállomány hosszát a 7.2. ábra mutatja. A legtöbb válaszadó (154 fő) 2–6 hónapot töltött betegállományban (összesen 73,6%). A nők valamivel nagyobb gyakorisággal (15,6%) töltöttek el 2 hónapnál hosszabb időt betegállományban, mint a férfiak (14,2%).

7.2. ábra Betegállomány hossza (hónap)

Megvizsgáltuk a háztartások egészségügyre fordított kiadásait is. A kérdést háztartásonként tettük fel, de a háztartástagok számát figyelembe egy főre jutó összegeket számítottunk ki. Az eredményt négy csoportba sorolva értékeltük: nem költött, 1000 Ft alatt költött, 1001–10000 Ft között költött, és 10000 Ft felett költött. Ez az információ 4884 háztartástagra áll rendelkezésünkre. A legtöbben (2731 fő, 55,9%) 1001–10000 Ft között költöttek. Nem költött egészségügyre 756 fő (15,5%), 1000 Ft alatt költött 594 fő (12,2%), míg 10000 Ft felett költött 803 fő (16,4%). A nyugdíjasok egészségügyi kiadásai természetesen magasabbak. Körükben csak 7,0%-nak nem volt egészségügyi kiadása, 1000 Ft alatt is csak 4,0%-uk költött, de 10.000 Ft felett már 37,4%! (3. ábra) Az életkori metszetben is hasonló látható, 29 év alatt csak a háztartástagok 3,4%-a, 30–59 év között 9,8%-a, míg 60 év felett 40,5%-a költ 10000 Ft felett. 10000 Ft felett a legnagyobb arányban a Dél-Alföldön (22,9%), míg legkisebb mértékben Észak-Magyarországon (10,3%) költenek az emberek saját egészségükre (lásd 3. tábla). Miután az Észak-Magyarországi régió az önértékelés alapján az egyik legkevésbé egészséges régió, azt várnánk, hogy az egészségügyi kiadások itt magasak. Ugyanakkor az itt élők gazdasági lehetőségei nem teszik lehetővé, hogy akár a megelőzésre, akár a saját gyógykezelésükre többet áldozzanak.

7.3. ábra Egészségügyre fordított kiadás

Többváltozós lineáris regresszióval is megvizsgáltuk a különböző befolyásoló változók összefüggését az egészségi állapottal. A modellbe a minimum ordinális mérési szintű változókat tettük be, plusz a nemet. Az eredmények azt mutatják, hogy a kor, az iskolai végzettség, a lakókörülmények, a jövedelem, a nem és a gyerekszám összesen az egészségi állapot 27%-át magyarázza meg. A legerőteljesebb befolyásoló természetesen a kor (messze felülmúlva a többi változó magyarázó hatását), utána az iskolai végzettség még viszonylag erősen befolyásol, utána felsorolás sorrendjében a többi változó. Ebben a modellben a gyermekek száma egyébként nem bizonyult szignifikánsnak, de ez nem jelenti azt, hogy nincs összefüggés, csak a többi változó hatása kioltja a gyermekek számáét (akiknek sok gyereke van, azoknak alacsonyabb az egy főre jutó jövedelme, alacsonyabb az iskolai végzettsége stb.).

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Magyarország lakosságának 1/3-a kifejezetten betegnek tartja magát. Az egészségi állapot alakulásában döntő szerepe van az életkornak, de komolyan befolyásolja az iskolai végzettség, a lakókörülmények és a jövedelem. A férfiak egészségesebbnek érzik magukat minden életkorban, noha a születéskor várható átlagos élettartamuk elmarad a nőkéétől. Az egészségi állapot rosszabb az ország keleti és északi szegmensében, ill. a déli országrészben. Feltűnő, hogy a gyerekszám párhuzamosan romlik az egészségi állapot önértékelése. A lakosság 1/6-a havonta több mint 10.000 Ft-ot költ egészségügyi kiadásokra, de a nyugdíjasok közül több mint minden harmadik kénytelen ugyanennyit költeni erre a célra.

Irodalom

- Ellen L. Idler, Yael Benyamini: Self-Rated Health and Mortality: A Review of Twenty-Seven Community Studies, *Journal of Health and Social Behavior*, Vol. 38, No. 1, pp. 21–37, Mar., (1997)
- Józan, P.: Epidemiológiai válság Magyarországon a kilencvenes években (I). Statisztikai Szemle 1., 5–113 (1994)
- Makara P.: Társadalmi egyenlőtlenségek az egészségi állapotban. Medicus Universalis (Aktuális Oldalak) 28., 14–16. (1995)
- Marmot, M. G.–Kogevinas, M.–Elston, M. A.: Social/economic status and disease. Annual Review of Public Health 8, 111–135. (1987)
- S. Miilunpalo: Self-rated health status as a health measure..., Journal of Clinical Epidemiology, [Volume 50, Issue 5](#), Pages 517–528, (1997),
- OLEF 2000 jelentések, Országos Epidemiológiai Központ, (www.oek.hu/oek.web?nid=204&pid=1)
- OLEF 2003 jelentések, Országos Epidemiológiai Központ, (www.oek.hu/oek.web?to=711&nid=203&pid=1&lang=hun)
- Pikó, B.: Az egészségi állapot komplexitása és mérési lehetőségei. Lege Artis Medicinae, 6., 314–322. (1996)
- Pikó, B.: Az egészség-betegség interakcionista megközelítése: társas kapcsolataink és az egészségi állapot. Valóság, 39., 74–77. (1996)
- Pikó, B.: Egyenlőtlenség és egészség: Hogyan befolyásolja a társadalmi-gazdasági helyzet a fiatalok egészségi állapotát? Társadalomkutatás, 3–4., 219–233. (1997)
- Susánszky É., Szántó Zs., Csoboth Cs., Purebl Gy.: Család: Erőforrás vagy veszélyforrás? Századvég 16. 45–59. (2000)
- Susánszky É., Szántó Zs., Szedmák S., Kopp M.: A szegénység szubjektív megítélése és az egészségi állapot. Lege Artis Medicinae 8 (6) 452–460. (1998)

7.1a. táblázat Az egészségi állapot önértékelése (Az Ön egészségi állapota?)

	Kiegyensúlyozottan jó	Változó, de inkább jónak mondható	Változó, nem kielégítő	Inkább rossz	Nem tudja	Összesen
	29,3%	35,0%	22,9%	12,8%	0,1%	100%
	1070	1277	838	466	2	3653
Nem						
Férfi	34,6%	34,5%	20,3%	10,6%	0%	100%
	524	522	308	160	0	1514
Nő	25,5%	35,3%	24,8%	14,3%	0,1%	100%
	546	755	530	306	2	2139
Életkor férfi						
16–29	73,2%	21,8%	3,9%	1,1%		100%
30–59	35,7%	37,0%	19,2%	8,0%		100%
60 felett	9,8%	37,9%	31,9%	20,4%		100%
Összesen	34,6%	34,5%	20,3%	20,6%		100%
Életkor nő						
16–29	63,7%	31,3%	4,3%	0,7%		100%
30–59	30,1%	40,7%	21,0%	8,2%		100%
60 felett	6,3%	29,6%	30,8%	27,0%	0,2%	100%
Összesen	25,5%	35,3%	24,8%	14,3%	0,1%	100%
Területi megoszlás						
Közép Magyarország	33,1%	40,0%	19,6%	7,2%		100%
Közép Dunántúl	29,8%	35,1%	20,5%	14,6%		100%
Nyugat Dunántúl	33,2%	31,3%	22,2%	13,4%		100%
Dél Dunántúl	27,6%	33,8%	22,4%	16,2%		100%
Észak Magyarország	28,1%	30,9%	23,0%	18,1%		100%
Észak Alföld	24,9%	29,8%	29,8%	15,6%		100%
Dél Alföld	24,4%	37,8%	25,5%	12,3%		100%

7.1b. táblázat Az egészségi állapot önértékelése (Az Ön egészségi állapota?)

	Kiegyensúlyozottan jó	Változó, de inkább jónak mondható	Változó, nem kielégítő	Inkább rossz	Nem tudja	Összesen
Iskolai végzettség						
Érettségénél kevesebb	21,1%	32,6%	28,1%	18,2%	0,0%	100%
Érettségi	37,5%	39,0%	16,9%	6,4%	0,1%	100%
Felsőfokú	44,2%	36,2%	15,2%	4,4%		100%
Jövedelemviszonyok						
Átlag alatt	29,8%	32,7%	23,1%	14,4%		100%
Átlagos	27,2%	32,9%	24,8%	15,1%	0,0%	100%
Átlag felett	33,6%	40,7%	18,8%	6,8%		100%
Lakáskörülmények						
Átlagosnál rosszabb	15,7%	29,6%	30,4%	24,3%		100%
Átlagos	29,6%	36,4%	23,0%	11,0%	0,0%	100%
Átlagosnál jobb	48,6%	29,3%	13,5%	8,6%		100%
Foglalkozás						
Alkalmazott	44,1%	42,1%	11,9%	1,8%		100%
Vállalkozó	44,0%	40,0%	15,2%	0,8%		100%
Nyugdíjas	7,4%	29,5%	36,5%	26,4%	0,1%	100%
Egyéb	47,9%	32,1%	14,7%	5,3%		100%

7.1c. táblázat Az egészségi állapot önértékelése (Az Ön egészségi állapota?)

	Kiegyen- súlyozottan jó	Változó, de inkább jónak mondható	Változó, nem kielégítő	Inkább rossz	Nem tudja	Össze- sen
Gyermekek száma						
0	53,9%	28,1%	12,8%	5,1%	0,1%	100%
1	25,1%	37,7%	24,4%	12,7%	0,1%	100%
2	21,2%	39,4%	25,7%	13,7%		100%
3	24,1%	32,3%	26,9%	16,7%		100%
4 vagy több	10,2%	26,9%	32,5%	30,5%		100%
Családi állapot						
Nőtlen, hajadon, nincs élettársa	60,3%	26,6%	10,3%	2,7%		100%
Nőtlen, hajadon, élettárssal él	46,7%	37,0%	8,9%	7,4%		100%
Házass, házastárssal él	26,4%	37,8%	23,4%	12,4%	0,1%	100%
Házass, élettárssal él	30,3%	48,5%	12,1%	9,1%		100%
Házass, de külön élnek, nincs élettársa	20,0%	47,5%	17,5%	15,0%		100%
Elvált, nincs élettársa	23,9%	37,3%	25,0%	13,8%		100%
Elvált, élettárssal él	32,0%	28,0%	30,7%	9,3%		100%
Özvegy, nincs élettársa	6,0%	31,0%	37,0%	25,9%	0,1%	100%
Özvegy, élettárssal él	11,1%	41,7%	30,6%	16,7%		100%
Felekezeti hovatartozás						
Római katolikus	29,2%	34,3%	23,5%	13,0%		100%
Görög katolikus	29,8%	21,2%	27,9%	21,2%		100%
Református	23,1%	37,3%	25,3%	14,2%		100%
Evangélikus	18,2%	42,0%	30,7%	9,1%		100%
Nem tartozik egyházhoz	34,2%	35,4%	19,6%	10,8%		100%

7.1d. táblázat Az egészségi állapot önértékelése a 30–59 évesek körében (Az Ön egészségi állapota?)

	Kiegyen- súlyozottan jó	Változó, de inkább jónak mondható	Változó, nem kielégítő	Inkább rossz	Nem tudja	Össze- sen
Gyermekek száma						
0	41,1%	33,2%	18,6%	7,1%		100%
1	35,8%	39,3%	17,6%	7,3%		100%
2	30,4%	42,5%	19,8%	7,3%		100%
3	31,7%	35,8%	23,9%	8,6%		100%
4 vagy több	13,4%	36,1%	30,9%	19,6%		100%
Családi állapot						
Nőtlen, hajadon, nincs élettársa	35,4%	33,7%	23,4%	7,4%		100%
Nőtlen, hajadon, élettárssal él	29,3%	44,0%	14,7%	12,0%		100%
Házass, házastárssal él	25,3%	37,7%	24,1%	12,8%		100%
Házass, élettárssal él	19,2%	53,8%	15,4%	11,5%		100%
Házass, de külön élnek, nincs élettársa	20,5%	46,2%	17,9%	15,4%		100%
Elvált, nincs élettársa	23,3%	37,0%	25,6%	14,1%		100%
Elvált, élettárssal él	31,5%	28,8%	31,5%	8,2%		100%
Özvegy, nincs élettársa	6,0%	31,0%	37,0%	25,9%		100%
Özvegy, élettárssal él	8,6%	42,9%	31,4%	8,6%		100%

7.2. táblázat Mennyire tartja magát egészségesnek?

	Egészségesebb, mint a hasonló korúak	Olyan egészséges, mint a hasonló korúak	Rosszabb az egészségi állapota, mint a hasonló korú- aké	Nem tudja	Összesen
	19,3%	57,9%	22,0%	0,9%	100%
	704	2113	802	33	3652
Nem					
Férfi	21,9%	57,8%	19,4%	0,9%	100%
	331	874	294	14	1513
Nő	17,4%	57,9%	23,7%	0,9%	100%
	373	1239	508	19	2139
Életkor férfi					
16–29	27,2%	65,9%	5,7%	1,1%	100%
30–59	20,4%	59,2%	19,4%	1,0%	100%
60 felett	21,1%	50,6%	27,7%	0,6%	100%
Összesen	21,9%	57,8%	19,4%	0,9%	100%
Életkor nő					
16–29	24,6%	70,1%	5,0%	0,4%	100%
30–59	17,3%	60,0%	21,9%	0,8%	100%
60 felett	15,1%	50,9%	32,7%	1,2%	100%
Összesen	17,4%	57,9%	23,7%	0,9%	100%

7.3. táblázat Egészségügyi kiadások személyi megoszlása

Régió	Nem költött	1000 Ft alatt	1000–10000 Ft	10000 Ft felett	Összesen
Közép Magyarország	14,9%	10,9%	59,4%	14,9%	100%
Közép Dunántúl	16,8%	13,2%	52,6%	17,4%	100%
Nyugat Dunántúl	13,4%	10,1%	57,7%	18,8%	100%
Dél Dunántúl	14,3%	9,7%	59,7%	16,3%	100%
Észak Magyarország	20,1%	11,8%	57,8%	10,3%	100%
Észak Alföld	16,6%	16,0%	50,8%	16,7%	100%
Dél Alföld	12,0%	13,0%	52,0%	23,0%	100%

8. Fogyókúra: a háztartások fogyasztása (Bernát Anikó)

A Háztartás Monitor kutatás minden alkalommal a lakossági jövedelmek részletes vizsgálata mellett a kiadások, azaz a fogyasztás szerkezetét is feltárja. Jelen vizsgálatban tehát – a tanulmánykötetben található más témakörökhöz hasonlóan – lehetőségünk van az időbeli összehasonlításra.

A fogyasztással kapcsolatos kutatások számos visszatérő kérdéssel találják szembe magukat; ezek közül számunkra a két legfontosabb, hogy milyen tételeket és milyen elemzési szinten vizsgáljunk. Az előbbire évek óta kiforrott tételsort alkalmazunk, amelyek fogyasztására – jellegüktől függően – havi (pl. ételkészítés, lakásfenntartás), háromhavi (pl. ruházzkodás, egészségügyi kiadások) vagy éves szinten (pl. üdülés, tartós műszaki cikkek) kérdezzük rá. A fogyasztás ebben az esetben az adott időszakban az adott termékcsoporthoz vagy szolgáltatástípusra költött pénzt jelenti, nem pedig az elfogyasztott mennyiséget (pl. hány kilogramm kenyeret vagy hány kilowatt áramot fogyasztott a kérdezett háztartás).

Az elemzési egység kérdésköre az előzőnél valamivel problematikusabb. Abban viszonylagos konszenzus van, hogy a fogyasztás jellemzően háztartási szinten értelmezhető, még akkor is, ha egyes tételek esetén jól elkülöníthető személyenként is a fogyasztás mértéke. Alapvetően tehát a háztartások fogyasztását vizsgáljuk, ugyanakkor a háztartások nagysága, szerkezete (pl. hány felnőtt és hány gyerek él együtt, milyen az aktív és inaktív aránya) és ezekből fakadóan a háztartási fogyasztás méretgazdaságossága miatt differenciáltabban érdemes megközelítenünk a kérdéskört. Ha a háztartásokat össze akarjuk hasonlítani, olyan súlyt kell rendelni az egyes háztartástagokhoz, amelyek arányban állnak a fogyasztásukkal az adott méretű és szerkezetű háztartáson belül. Ennek a problémának az orvosolására születek különböző ekvivalencia-skálák, amelyeknek a magyar háztartások fogyasztásához való „illeszkedését” az előző Háztartás Monitor vizsgálat fogyasztással foglalkozó része már megvizsgálta (Varga 2006) és arra a következtetésre jutott, hogy a magyar viszonyokhoz a világszerte elterjedt egységskálák közül leginkább az OECD1-es skála illeszkedik⁴². Ugyanakkor mivel a korábbi kutatások során a 0,73-as kitevővel számolt ekvivalencia-skálát használtuk, ezért – ahol az összehasonlítás miatt szükséges – a továbbiakban is így kalkulált adatokat közlünk.

8.1. A fogyasztás mértéke

A magyar háztartások havonta átlagosan 131448 Ft-ot fogyasztottak el, ami egy főre számítva 60360 Ft-ot, egy fogyasztási egységre 72271 Ft-ot, az OECD1-es skálával kalkulálva pedig 70404 Ft-ot jelentett 2007 szeptemberében. A legutóbbi, 2005 szeptemberében készült Háztartás Monitor felvételben az átlagos háztartási fogyasztás havi 126249 Ft volt, amely egy fogyasztási egységre számítva havi 67375 Ft tett ki (Varga 2006). Ez nominálisan 4–5 százalékos növekedést jelent, ami azonban a 113 százalékos általános

⁴² Az OECD1-es skála az 1. felnőtt háztartástaghoz 1-es, a további felnőttekhez 0,7-es, a gyermekekhez pedig 0,5-es súlyt rendel.

fogyasztói árindexszel számolva 7–8 százalékos reálcsökkenéshez vezetett. Ezt a trendet támasztja alá a KSH jelentése is, amely a HKF havi felméréséből származó 2007. első félévi folyó fogyasztási adatai alapján a lakossági fogyasztás 1–2%-os volumencsökkenését valószínűsítette egyéves távon. (KSH 2007) A volumencsökkenés a 2007. év második felét még inkább jellemző árnövekedések hatására felgyorsult.

A háztartások és a háztartásfők főbb jellemzői szerint a legmagasabb értékben a háztartási jövedelem alapján a legmagasabb jövedelmi ötödébe tartozó, budapesti, diplomás és szellemi munkát végző illetve vezetőként dolgozó háztartásfővel rendelkező háztartások fogyasztanak. (8.1. táblázat) E társadalmi csoportok körében az OECD1-es skála alapján számolt egy főre eső fogyasztás az átlagos érték 130-140%-a, ami legalább 90 ezer forintos havi kiadási szintet jelentett 2007 szeptemberére vonatkoztatva. A legalacsonyabb fogyasztási szintet az alacsonyan képzett (érettségivel nem rendelkező) illetve inaktív háztartásfőjű, alacsony jövedelmű, nagyobb (legalább négyfős) háztartások körében találunk, ahol az egy fogyasztási egységre vetített fogyasztás jellemezően az átlagos szint 80–90%-a, de van, hogy még ennél is alacsonyabb.

Fontos kiemelni, hogy a szokásosan használt szocio-demográfiai jellemzők közül némelyek mennyire erősen hatnak a fogyasztás mértékére, míg mások milyen kevésbé. Ezek közül is mindenekelőtt a jövedelmi helyzet érdemes kiemelni, ám amíg a jövedelem és a fogyasztás szintjének összefüggésének magyarázatára számos elmélet született (ezek összefoglalását ld. pl. Tóth 2005: 26–30.), amelyek a társadalmi-demográfiai jellemzőkön túl egyéb szempontokat (pl. kognitív tényezők, a jövedelemmel kapcsolatos várakozások, életciklusbeli jellegzetességek) is figyelembe vesznek, addig a Monitor kutatásban nincs lehetőségünk a szocio-demográfiai tényezőkön túl más szempontoknak a bevonására a fogyasztás volumenének magyarázatára. Ebben az elemzésben tehát a leginkább használatos társadalmi, demográfiai és gazdasági változóknak a fogyasztás szintjére gyakorolt hatását vizsgáljuk meg. Ez alapján a legmarkánsabb különbséget a jövedelem alapján találunk: a legszegényebb, azaz a háztartási jövedelem alapján az alsó ötödbe tartozó háztartások esetében az egy főre eső kiadás 45737 Ft, ami az átlagos fogyasztás kétharmadát se éri el (65%), míg az ötödik ötödbe tartozó, legjobb jövedelmi helyzetű háztartások több, mint kétszer ennyit költenek (98819 Ft), ami az átlagoshoz viszonyítva 140%-os fogyasztási kiadást jelent. Ehhez hasonlóan erősen differenciál a háztartásfő iskolai végzettsége: a legfeljebb általános iskolát végzett háztartásfőjű háztartásokban az egy főre vetített fogyasztás mértéke nem éri el a 60 ezer Ft-ot, és ezzel alig haladja meg az átlagos fogyasztási kiadás 80%-át, míg a felsőfokú végzettségű háztartásfők háztartásaiban átlagosan közel 30 ezer forinttal többet költenek havonta, ami az átlagos fogyasztás 136%-át jelenti. Erős differenciáló tényező még a lakóhely, azon belül is a vidék-főváros dimenzió: a fővárosi háztartások több, mint 30 ezer forinttal többet fogyasztanak havonta, mint a városi és a községi háztartások, ami 40–50%-os különbséget jelent a fogyasztási szint terén.

A fogyasztás volumenét az előzőeknél jóval kevésbé – bár mindenképpen érzékelhető mértékben – befolyásolják azonban olyan tényezők, mint a háztartásfő életkora illetve a háztartás létszáma, azaz itt szórnak a csoportonként átlagos fogyasztási értékek a legkevésbé. A háztartásfő életkorával kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a negyvenes éveikben járó és a 70 éves vagy idősebb háztartásfők háztartásaiban fogyasztanak a legalacsonyabb összegért (egy egységre vetítve átlagosan 65–67 ezer forintért), míg a többi korcsoportba tartozó háztartásfők háztartásaiban közel azonos mértékben, 71–74 ezer forint közötti értékben. A háztartás nagysága alapján szintén számottevő különbségeket találunk a kiadási oldalon, ugyanakkor itt is kisebbek a

különbségek az egyes csoportok között, mint a háztartási jövedelem vagy a háztartásfő iskolázottsága alapján találtunk.

8.2. Fogyasztási tételek

A magyar háztartások szinte mindegyike költ élelmiszerre. Ennél kisebb arányban, de még mindig a háztartások döntő többsége, tízből legalább kilenc háztartás költ testápolásra, tisztítószerre, telefonszámlára valamint lakásfenntartásra, ezen belül elektromos áramra, víz- és csatornadíjra és fűtésre, és körülbelül tízből nyolc háztartásban merülnek fel egészségüggyel kapcsolatos kiadások illetve fizetnek szemétdíjat és gázszámlát. Tízből hét háztartásban merülnek fel költségek a tévézéssel kapcsolatban, azaz fizetnek tévéelőfizetésért vagy a tévzéshez szükséges beltéri egység bérleti díjára, míg tízből legalább hat háztartás költ közlekedésre, ruházkodásra és szépségápolásra, öt pedig élvezeti cikkekre (pl. cigarettára vagy szeszes italra). A háztartások harmada fizet lakbért vagy közös költséget illetve költött lakáskarbantartásra, melegvízdíjra vagy fűtésdíjra (táv- vagy központi fűtés esetén). Ennél kisebb arányban találunk olyan háztartásokat, amelyeknek a kiadásai között megjelenik valamennyi művelődésre, oktatásra szánt összeg illetve internet előfizetés, valamint költöttek háztartási vagy lakásfelszerelési cikkekre, tartós műszaki cikkekre, szórakozásra, üdülésre, és még náluk is kevesebb háztartásban fizettek ház- vagy ingatlanadót illetve költöttek sportolásra. A háztartásoknak csak egy nagyon szűk körét érintik olyan jellegű kiadások, mint más háztartások pénzbeli támogatása, és csak 2–3%-uk fizet tartásdíjat illetve alkalmaz bejárónőt, babysittert. (8.2. táblázat)

Az előző vizsgálatához, azaz 2004/2005-höz képest csak némely fogyasztási tétel elterjedtségében mutatható ki jelentékeny változás, a legnagyobb mértékben az internet-előfizetés terén. Az internetre költő háztartások aránya közel két és félszeresére emelkedett az elmúlt két évben: míg 2005-ben a háztartások 12,3%-ában fizettek az internetért, addig 2007 szeptemberében már 28,7%-uk számolt be erről a kiadási tételről. Más kutatásokból is ismert, hogy az utóbbi években a magyarországi lakossági internet-penetráció számottevő lendületet vett; ebben a tanulmánykötetben erről más fejezetben is szólunk.⁴³ Kismértékben gyarapodott még a személyszállításért, a televíziós csatornákért valamint a telefonért fizető háztartások köre, míg csökkent a táv- vagy központi fűtéses lakások esetében felmerülő melegvíz- és fűtésdíjra, valamint a lakbérre, közös költségre költő háztartások aránya.

Ami a költségek értékét illeti (8.2. táblázat), árindexen felüli, azaz reálnövekedést és nominális csökkenést egyaránt megfigyelhetünk 2005 és 2007 között. A havi tételek közül a legtöbbet, fogyasztási egységenként havonta közel 22 ezer forintot élelmiszerre fordítottak a háztartások. Ez az összeg csak néhány száz forinttal magasabb a két évvel ezelőtti értékénél, összességében 3%-kal több annál, így a 113-as árindexet alapul véve reálértéken kevesebbet költünk élelmiszerre 2007-ben, mint 2005-ben. Éppen az árindexszel megegyező mértékben, 113%-kal nőtt a második legnagyobb tétel, a lakásfenntartás összege, így az egy egységre vetítve 2007 szeptemberére meghaladta a 16 ezer forintot. A lakásfenntartási költségeken belül egy átlagos téli hónapban a fűtésszámla jelenti a legnagyobb tételt: ez 2006–2007 telén átlagosan havi 11352 forintot tett ki. A lakásfenntartás egyéb költségei közül a legmagasabb a táv- vagy központi fűtéses lakásokban felmerülő melegvíz- és fűtésszámla (6823 Ft) valamint a lakbér illetve közös költség (5221 Ft), de a

⁴³ Lásd Lannert Judit tanulmányát, ugyanebben a kötetben.

gáz és az elektromos áram (fűtés nélküli) fogyasztásának egy fogyasztási egységre eső havi költsége is meghaladta a havi 4000 Ft-ot. E két tétel közül a gázfogyasztás értéke emelkedett látványosan: az egy fogyasztási egységre jutó gázfogyasztás ára (fűtés nélkül) 2005 és 2007 szeptembere között havi 2643 forintról 4319 forintra nőtt; mindez 63%-os emelkedést jelent. Az áramköltség e két év alatt a gázhoz képest kevésbé, az általános árindexnél azonban nagyobb mértékben, 21%-kal nőtt. A lakásfenntartás legalacsonyabb tételei a víz- és csatornahasználati díj (2660 Ft) és a személyszállítás díja (898 Ft).

Az élelmiszeren és lakásfenntartáson túl a havonta jelentkező kiadások közül a legtöbbet közlekedésre fordították a háztartások: 2007-ben átlagosan havi 6304 Ft-ot fogyasztási egységenként, ezt az élvezeti cikkekre fordított kiadás követi átlagosan havi 5824 Ft-tal, majd a telefonszámla következik havi 4012 Ft-tal. Körülbelül feleannyit, havi 2188 Ft-ot költöttek a háztartások tévéelőfizetésre és valamivel többet, 2737 Ft-ot internetre egy fogyasztási egységre vetítve. Havonta 6229 Ft-ot költöttek háztartási személyi szolgáltatásra azon kevés háztartásban, amelyek igénybe vettek pl. bejárónőt vagy babysittert – ezen a költségen még az érintett kevesek is inkább spórolnak, hiszen 2005 és 2007 között még 500 Ft-tal csökkent is az erre fordított összeg.

A negyedévente esedékes kiadások közül az egészségügyi termékekre vagy szolgáltatásokra fordított összeg a legmagasabb havi átlagosan 10679 Ft-tal, de ennek mértéke csak jóval az árindex alatti szinten változott a két évvel korábbi 10047 Ft-os átlagos költséghez képest. A ruházkodásra fordított kiadás pedig nemhogy az árindexszel emelkedett, hanem nominálértékben is csökkent: ruhára kevesebbet költöttünk fogyasztási egységenként három hónap alatt 2007-ben (9728 Ft), mint 2005-ben (11170 Ft). Még ennél is jobban visszaesett a sportolásra fordított összeg: negyedévente nem egészen 6300 Ft-os költséget regisztrálhattunk 2007-ben, szemben a 2005-ös háromhavi 10 ezer forintot is meghaladó kiadással. Nemcsak a sportoláson, a művelődésen is spóroltunk háromhavonta több, mint 1000 Ft-ot 2005 (7840 Ft) és 2007 (6678 Ft) között. Ezzel szemben a szórakozásra költött összeg valamelyest nőtt és megközelíti a 8000 Ft-ot fogyasztási egységenként, míg a szépségápolásra, valamint a tisztálkodási és tisztítószerre fordított kiadások értéke nominálisan gyakorlatilag nem változott, azaz reálértékét tekintve csökkent.

Az éves szinten kérdezett költségek terén az elmúlt két év alatt 50%-kal nőtt az amúgy legjelentősebb tételként is kiemelendő lakáskarbantartás, ami 2006–2007 során megközelítette a 150 ezer forintot fogyasztási egységenként. Számottevő még a háztartások üdülésre fordított évi 61 ezer forintos költsége, ami azonban 5000 forinttal alacsonyabb a 2004–2005. évi költségnél. A tartós műszaki cikkekre fordított évi közel 47 ezer Ft és a háztartási és lakásfelszerelési cikkekre költött majdnem 40 ezer forint, valamint az ingatlanadó nem egészen évi 8000 forintos tétele alig magasabb, reálértéken pedig alacsonyabb a két évvel korábbihoz viszonyítva. Továbbra is csak kevés háztartásnál jelentkezik, de nőtt a tartásdíj és más háztartások pénzbeni támogatása, és ezek a legmagasabb összegű költségek közé tartoznak (évi 176 ezer és 106 ezer Ft).

A leginkább jövedelemérzékeny kiadási tételek az olyan „luxuskiadások”, mint az internet-előfizetés, a sport, a szórakozás vagy az üdülés: az egy fogyasztási egységre jutó összes háztartási jövedelem ötödei alapján legszegényebb és leggazdagabb háztartásokat összevetve azt látjuk, hogy a jómódúak körében háromszor-ötször nagyobb arányban találunk ilyen tételekre költő háztartásokat, mint a szegények körében. Szintén jelentős, legalább kétszeres túlsúlyt tapasztalhatunk a szépségápolásra, tartós műszaki cikkekre és a lakásfelszerelési cikkekre költő háztartások aránya között a két szélső jövedelmi ötödön belül. A felsorolt fogyasztási tételeket a háztartási jövedelem kvintiliseiben felfelé haladva egyre nagyobb arányban fogyasztják a háztartások, kivéve az olyan alapvető területeket,

mint az élelmiszer, a lakásfenntartás, az egészségügyi kiadások valamint a tisztító- és tisztálkodószerek: ezekre a háztartások szinte mindegyike költ, a jövedelem nagyságától függetlenül. (8.3. táblázat)

Amennyiben a fogyasztási tételekre költött átlagos kiadásokat is megvizsgáljuk az ekvivalens háztartási jövedelem szerint, akkor azt találjuk, hogy a legalsó és legfelső ötödbe tartozó háztartások költési volumene között általában 1,5–2-szeres különbség mutatkozik. (8.4. táblázat) Néhány kivételt azonban ki kell emelni: a legnagyobb, kilencszeres költsébeli különbséget a más háztartás pénzbeli támogatása terén találjuk, de jelentősen többet, háromszor–négyeszer annyit költenek a leggazdagabb háztartások lakáskarbantartásra, sportolásra és szórakozásra, mint a legszegényebbek. A legkisebb különbséget a legalapvetőbb fogyasztási csoportokban (élelmiszer, lakásfenntartás, tisztítószerek, egészségügyi kiadások) találjuk, amiken a legnehezebb spórolni; ezek közül is a legkisebb különbség a fűtésre illetve a fűtés nélküli áram- és gázfogyasztásra költött összeg tekintetében található a legjobb és legrosszabb anyagi lehetőségekkel rendelkező háztartások között, azaz jól látható, hogy legkevesbé az energiaköltségeken képesek a háztartások takarékoskodni.

8.3. A fogyasztás szerkezete

A fogyasztás szerkezetének vizsgálatával azt mutatjuk be, hogy a háztartások átlagosan a kiadásaik mekkora részét fordítják az egyes tételekre. (8.5. táblázat) Az összes kiadás 60%-át élelmiszerre illetve lakásfenntartásra költik a háztartások: előbbi az összes költség 35%-át, utóbbi 25%-át teszi ki, s ezek az arányok lényegében nem változtak az elmúlt két évben, mint ahogy a többi tételre költött kiadás súlya is változatlan maradt. Közlekedésre és telefonálásra a kiadások 6–6%-a jut, ruházkodásra és egészségügyi kiadásokra 5–5%, lakáskarbantartásra 4%, tévéelőfizetésre 2,5%, míg tisztítószerekre és tisztálkodószerekre 2–2%. A többi kiadási tétel legfeljebb 1%-os súllyal jelenik meg az összes kiadáson belül.

A KSH HKF háztartási fogyasztási vizsgálata (KSH 2007) az egy főre jutó évi fogyasztási kiadásokat vizsgálja az összes kiadás százalékában, és bár eszerint is a két fő tételcsoport az élelmiszer és lakásfenntartási kiadások, ezek aránya 2006-ban az összes költségen belül alacsonyabb (23% és 20%) volt Háztartás Monitor vizsgálathoz képest. Ennek az oka vélhetően elsősorban módszertani eredetű: egyfelől a két kutatásban alkalmazott kérdezői mód különbözik (a KSH naplós módszerével, annak napi szintű, részletes és azonnali rögzítésével szemben a TÁRKI Háztartás Monitorban egyszeri kikérdezés történik, az előző hónapra történő visszaemlékezések alapján), másfelől a fogyasztási tételek besorolása sem teljesen fedi egymást a két kutatásban.⁴⁴ Az eltérő kategória-rendszer vélhetően az élelmiszerköltségek arányában okozza a legnagyobb különbséget a két kutatás eredményei között: míg a Monitor kutatásban az élelmiszerköltség mértékéről nyilatkozó háztartások döntően ide sorolták a házon kívüli étkezéseket is, addig a KSH HKF-ben külön kategóriába (vendéglátás és szálláshely-szolgáltatás) kerültek a nem otthon elfogyasztott élelmiszerekre kiadott forintok. A KSH 2000 és 2006 közötti adatsorából és a TÁRKI korábbi Monitor-kutatásából egyaránt látszik, ahogy 2002 után csökkenni kezdett az élelmiszerre

⁴⁴ Így például a KSH HKF-ben a TáRKi Háztartás Monitorhoz képest eltérés, hogy külön tételként veszik az oktatást, de a szórakozást és művelődést együtt kezelik; az üdülést csak a szálláshely szolgáltatással mérik, ötvözve a vendéglátás egyéb formáival (pl. étterem), de kihagyják belőle a közlekedési költségelemet és általában véve a közlekedéshez sorolják.

költött összeg hányada. Amíg ugyanis a Monitor kutatás szerint 2002–2003-ban élelmiszerre a háztartások összes fogyasztásuk 37,1%-át, költötték, 2004–2005-ben 36,2%-át, 2006–2007-ben pedig 35,1%-át, addig a KSH HKF-ben 2000 és 2002 között még az összes kiadás 29%-át tette ki az élelmiszerköltés, ami 2003-ban 25,6%-ra, 2006-ban pedig 23%-ra csökkent. Ilyen mértékben semelyik másik fogyasztási tétel súlya nem változott az ezredforduló utáni években a KSH HKF szerint, csak a közlekedésre fordított kiadás súlyának 3 százalékpontos emelkedése említhető még meg.

EU-s szinten is megfigyelhető a háztartások élelmiszerköltésének aránybeli csökkenése, és bár adatforrásunkban más módszertant alkalmaz az Eurostat, a trendek azért összevethetőek a Monitor kutatással. A makrostatisztikai adatok szerint az EU27 átlagában a háztartások összes költésük fogyasztásuk 12,7%-át fordították 2006-ban élelmiszerre és alkoholmentes italokra, ami lassú, de folyamatos csökkenő tendenciát mutat az elmúlt évtizedben, hiszen 1995-ben még az összes kiadás 14,5%-át tette ki a háztartások élelmiszerfogyasztása. (Eurostat 2008) Magyarországon ennél jóval dinamikusabban csökken az élelmiszerre fordított kiadások aránya: az 1995-ös 24,2%-ról 2006-ra 16,8%-ra esett vissza. Ilyen vagy még ennél is nagyobb arányú csökkenést tapasztaltak az új EU-tagállamok közül Lengyelországban és Szlovákiában (8–10 százalékpontos csökkenés), míg Csehországban és Szlovéniában ennél valamivel kisebbet (4 százalékpontos csökkenés). A legnagyobb változást a balti államokban találjuk: itt 14–17 százalékponttal esett vissza a háztartások összes költésén belül az élelmiszerkiadások részesedése 1995 és 2006 között. A legnagyobb hányadot 2006-ban Romániában tett ki az élelmiszerre fordított kiadások aránya: a román háztartások összes költésük 30%-át fordítják élelmiszerre, ami 2,5-szöröse az európai átlagnak.

Irodalom

- Eurostat (2008): Consumption of food and non-alcoholic beverages at current prices of total household consumption expenditure
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&close=/C/C7&language=en&product=Yearlies_new_population&root=Yearlies_new_population&scrollto=627
- KSH (2007): A háztartások fogyasztása 2006. KSH 2007
- Tóth István György (2005): Jövedelemeloszlás. A gazdasági rendszerváltástól az uniós csatlakozásig. Századvég Kiadó – Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest.
- Varga Noémi (2006): Fogyasztási jellemzők. In: Szívós Péter és Tóth István György (szerk.): Feketén-fehéren. Társi Monitor jelentések 2005. pp 109–124. Társi 2006

8.1. táblázat Az összes fogyasztás átlaga OECD1 skála alapján számolva a háztartások és háztartásfők társadalmi-demográfiai jellemzői alapján

Összesen	70404	100,0
A háztartásfő életkora		
18–29 éves	74680	106,1
30–39 éves	72918	103,6
40–49 éves	66828	94,9
50–59 éves	72496	103,0
60–69 éves	71414	101,4
70 év feletti	65287	92,7
A háztartásfő iskolai végzettsége		
Legfeljebb 8 általános	58704	83,4
Szakmunkásképző	64712	91,9
Érettségi	78516	111,5
Felsőfokú	95806	136,1
A háztartásfő gazdasági aktivitása		
Alkalmazott	76341	108,4
Vállalkozó	84910	120,6
Nyugdíjas	67124	95,3
Egyéb	46759	66,4
Az aktív háztartásfő foglalkozása		
Önálló	84448	119,9
Vezető	98578	140,0
Szellemi	96880	137,6
Fizikai	70952	100,8
A háztartási jövedelem ötödei OECD1 skála alapján számolva		
1. kvintilis	45737	65,0
2. kvintilis	56118	79,7
3. kvintilis	72079	102,4
4. kvintilis	75418	107,1
5. kvintilis	98819	140,4
Háztartáslétszám		
1	77034	109,4
2	74028	105,1
3	67095	95,3
4+	59737	84,8
Településtípus		
főváros	90459	128,5
város	66571	94,6
község	63747	90,5

8.2. táblázat Az egyes fogyasztási tételekre költő háztartások aránya és a fogyasztási egységekre vetített átlagos ráfordítás az adott tételre költő háztartások körében 2004–2005-ben és 2006–2007-ben*

Kiadási tételek	2004/2005		2006/2007	
	%	Átlag (Ft)	%	Átlag (Ft)
Az elmúlt hónapban				
Élelmiszer	99,8	21160	99,7	21887
Élvezeti cikk	50,2	5445	49,9	5824
Közlekedés	63,5	6771	65,5	6304
Bejárónő, babysitter	1,8	6783	2,1	6229
Telefonszámla	88,8	4301	92,0	4012
TV, kábeltévé	63,7	2060	69,1	2188
Internet előfizetés	12,3	3540	28,7	2737
Lakásfenntartás összesen	99,6	14151	97,8	16004
Ebből: Lakbér, közös költség	38,7	4441	32,8	5221
Szemétszállítás	69,7	761	77,3	898
Elektromos áram (fűtés nélkül)	99,5	3466	98,3	4186
Gáz (fűtés nélkül)	84,3	2643	84,6	4319
Melegvízdíj és fűtődíj (táv- vagy központi fűtés esetén)	33,5	4664	26,4	6823
Víz- és csatornahasználati díj	92,5	2181	91,8	2660
Fűtésre összesen (egy átlagos téli hónapban)			92,1	11352
Az elmúlt 3 hónapban				
Ruházkodás	60,2	11170	62,0	9728
Egészségügyi kiadások	83,7	10047	82,5	10679
Testápolás, tisztálkodási szerek	98,8	3602	97,8	3593
Mosóporok, tisztítószer	98,5	3402	98,3	3571
Művelődés, oktatás, korrepetálás	28,5	7840	29,9	6678
Szórakoztatás	23,1	7143	26,7	7943
Sport	11,3	10631	12,7	6297
Szépségápolás	60,2	3219	63,3	3283
Az elmúlt 12 hónapban				
Háztartási-, lakásfelszerelési cikk	27,3	37396	27,1	39694
Üdülés	21,5	66365	21,9	61173
Lakáskarbantartás	35,4	99030	34,7	147388
Tartós műszaki cikk	21,0	45710	21,2	46846
Tartásdíj	1,3	125979	2,9	167250
Más háztartás pénzbeni támogatása	8,9	97380	6,2	106182
Házadó, ingatlanadó	20,7	7664	18,7	7867

*Megjegyzés: 0,73-as kitevővel számolva

8.3. táblázat Az egyes fogyasztási tételek adott időszakban való fogyasztásának gyakorisága az egy fogyasztási egységre jutó havi háztartásjövedelem ötödei szerint (%)*

Kiadási tételek	Alsó ötöd	2.	3.	4.	Felső ötöd	Összesen
Az elmúlt hónapban						
Élelmiszer	99,8	100,0	99,5	99,5	99,7	99,7
Élvezeti cikk	46,5	37,5	49,4	54,4	61,9	49,9
Közlekedés	56,4	48,3	61,1	73,5	88,6	65,5
Bejárónő, babysitter	0,5	0,5	1,3	2,8	5,3	2,1
Telefonszámla	80,5	92,2	94,5	96,7	96,2	92,0
TV, kábeltévé	50,9	61,7	70,1	77,7	85,5	69,1
Internet előfizetés	16,8	13,0	23,4	36,6	54,7	28,8
Lakásfenntartás összesen	96,7	99,2	99,0	98,4	96,3	97,9
Ebből: Lakbér, közös költség	24,4	26,3	32,9	31,6	49,0	32,8
Szemétszállítás	73,6	76,9	73,9	82,9	79,2	77,3
Elektromos áram (fűtés nélkül)	95,2	99,0	99,2	99,0	99,7	98,4
Gáz (fűtés nélkül)	72,8	83,9	87,1	88,1	91,6	84,7
Melegvízdíj és fűtődíj (táv- vagy központi fűtés esetén)	16,3	21,5	24,8	32,7	36,1	26,4
Víz- és csatornahasználati díj	84,5	92,2	93,4	95,4	94,1	91,9
Fűtésre összesen (egy átlagos téli hónapban)	98,7	99,0	99,8	100,0	99,5	99,4
Az elmúlt 3 hónapban						
Ruházkodás	55,3	48,6	60,0	66,2	80,5	62,0
Egészségügyi kiadások	78,3	83,3	87,0	85,4	79,0	82,6
Testápolás, tisztálkodási szerek	96,0	98,0	97,2	98,7	99,7	97,9
Mosóporok, tisztítószer	98,0	98,8	98,0	99,0	98,7	98,5
Művelődés, oktatás, korrepetálás	21,8	17,5	24,0	32,0	54,8	29,9
Szórakoztatás	15,5	15,0	21,5	30,5	51,4	26,7
Sport	6,5	4,2	7,0	14,4	31,8	12,7
Szépségápolás	41,8	58,1	65,7	70,5	80,8	63,3
Az elmúlt 12 hónapban						
Háztartási-, lakásfelszerelési cikk	19,6	20,6	23,8	31,1	40,3	27,0
Üdülés	9,8	10,3	17,3	24,1	48,2	21,9
Lakáskarbantartás	32,8	31,2	36,3	37,2	36,0	34,7
Tartós műszaki cikk	16,8	14,1	19,5	22,0	33,7	21,2
Tartásdíj	3,3	2,5	2,0	2,5	3,8	2,8
Más háztartás pénzbeni támogatása	1,5	3,8	4,5	11,6	9,6	6,2
Házadó, ingatlanadó	14,4	18,6	16,8	20,2	23,5	18,7

*Megjegyzés: 0,73-as kitevővel számolva

8.4. táblázat Az egyes fogyasztási tételekre költő háztartások kiadása az egy fogyasztási egységre jutó havi háztartásjövedelem ötödei szerint (%)*

Kiadási tételek	Alsó ötöd	2.	3.	4.	Felső ötöd	összesen
Az elmúlt hónapban						
Élelmiszer	16008	19540	22077	23966	28452	21886
Élvezeti cikk	4587	4918	5512	6287	7349	5824
Közlekedés	3950	4960	5580	6377	9215	6307
Bejárónő, babysitter	3666	4970	3000	–	8327	6229
Telefonszámla	2852	3346	3794	4309	5666	4011
TV, kábeltévé	1852	2154	2181	2219	2413	2186
Internet előfizetés	2336	2188	2698	2370	3278	2737
Lakásfenntartás összesen	11820	14006	15887	17759	20955	15996
Ebből: Lakbér, közös költség	4657	4686	4820	4721	6490	5224
Szemétszállítás	718	820	885	1005	1092	898
Elektromos áram (fűtés nélkül)	3595	3991	4267	4471	4652	4185
Gáz (fűtés nélkül)	3471	3954	4167	4746	5193	4317
Melegvízdíj és fűtődíj (táv- vagy központi fűtés esetén)	5787	6703	6563	6083	8311	6823
Víz- és csatornahasználati díj	2034	2378	2597	3017	3294	2658
Fűtésre összesen (egy átlagos téli hónapban)	10071	11028	11496	12011	12144	11352
Az elmúlt 3 hónapban						
Ruházkodás	7978	8079	8786	9786	12649	9735
Egészségügyi kiadások	7773	12985	11299	10696	10459	10689
Testápolás, tisztálkodási szerek	2532	2956	3381	3942	5286	3596
Mosóporok, tisztítószer	2741	3340	3550	3915	4406	3572
Művelődés, oktatás, korrepetálás	5460	7285	6346	6567	7265	6687
Szórakoztatás	3235	5184	5535	7204	12119	7943
Sport	1952	3466	3381	5820	8743	6297
Szépségápolás	2259	2352	2798	3210	5124	3284
Az elmúlt 12 hónapban						
Háztartási-, lakásfelszerelési cikk	27134	21005	35398	44773	56245	39694
Üdülés	43994	34327	38162	50792	84616	61173
Lakáskarbantartás	77950	117596	170687	137511	230404	147388
Tartós műszaki cikk	38274	44020	52106	38847	54540	46846
Tartásdíj	59493	60177	94962	101315	498922	167250
Más háztartás pénzbeni támogatása	24711	27185	72197	81554	204095	106182
Házadó, ingatlanadó	4295	3519	4836	5256	19612	7867

*Megjegyzés: 0,73-as kitevővel számolva

8.5. táblázat Az egyes kiadásfajták részaránya a teljes kiadásból (%)

Kiadási tételek	2004–2005	2006–2007
Élelmiszer	36,2	35,1
Élvezeti cikk	4,5	4,1
Közlekedés	6,0	5,8
Bejárónő, babysitter	0,1	0,0
Telefonszámla	6,0	5,8
TV, kábeltévé	2,1	2,5
Internet előfizetés	0,5	1,0
Lakásfenntartás	23,4	25,4
Ruházkodás	3,3	5,2
Egészségügyi kiadások	5,1	5,2
Testápolás, tisztálkodási szerek	2,0	2,0
Mosóporok, tisztítószer	2,0	2,0
Művelődés, oktatás, korrepetálás	1,0	0,9
Szórakoztatás	0,6	0,7
Sport	0,3	0,2
Szépségápolásra	0,9	1,0
Háztartási-, lakásfelszerelési cikk	1,0	2,0
Üdülés	1,2	1,1
Lakáskarbantartás	3,2	3,7
Tartós műszaki cikk	1,0	2,0
Tartásdíj	0,1	0,2
Más háztartás pénzbeni támogatása	0,7	0,4
Házadó, ingatlanadó	0,2	0,1
Összesen	100,0	100,0

9. Jut is? Marad is? A háztartások megtakarításai (Medgyesi Márton)

9.1. Bevezetés

Magyarország nemzetközi összehasonlításban sok tekintetben alacsony a banki szolgáltatásokat igénybe vevők, a banki kapcsolatokkal rendelkezők aránya. Bár a magyar háztartások gyorsan és érzékenyen reagáltak az olyan pénzügyi instrumentumok, mint az áruhitel, lakáshitel, bizonyos biztosítási-megtakarítási konstrukciók megjelenésére, ugyanakkor továbbra is nagyon magas a készpénzhasználat mértéke. Ennek jeleként alacsony a bankkártyák elterjedtsége, kevesen intézik a közüzemi számlák fizetését bankon keresztül. Szintén a készpénzkímélő fizetési formákkal szembeni idegenkedést mutatja, hogy nagyon alacsony mind a pénzügyeiket interneten intézők, mind az interneten vásárlók száma. Az alacsony bankolási mutatók kialakulásában a háztartások rossz anyagi helyzete mellett a pénzügyi kultúra alacsony foka is szerepet játszik. A pénzügyi kultúra hiányosságai jelentenek egyrészt ismerethiányt a pénzügyi eszközökkel és szolgáltatásokkal kapcsolatban, egyfajta „passzív” attitűdöt, az előrelátás, hosszútávú előre-tervezés hiányát a pénzügyek megszokott intézési módjaihoz való ragaszkodást, valamint a pénzügyi intézményekkel szembeni bizalomhiányt.

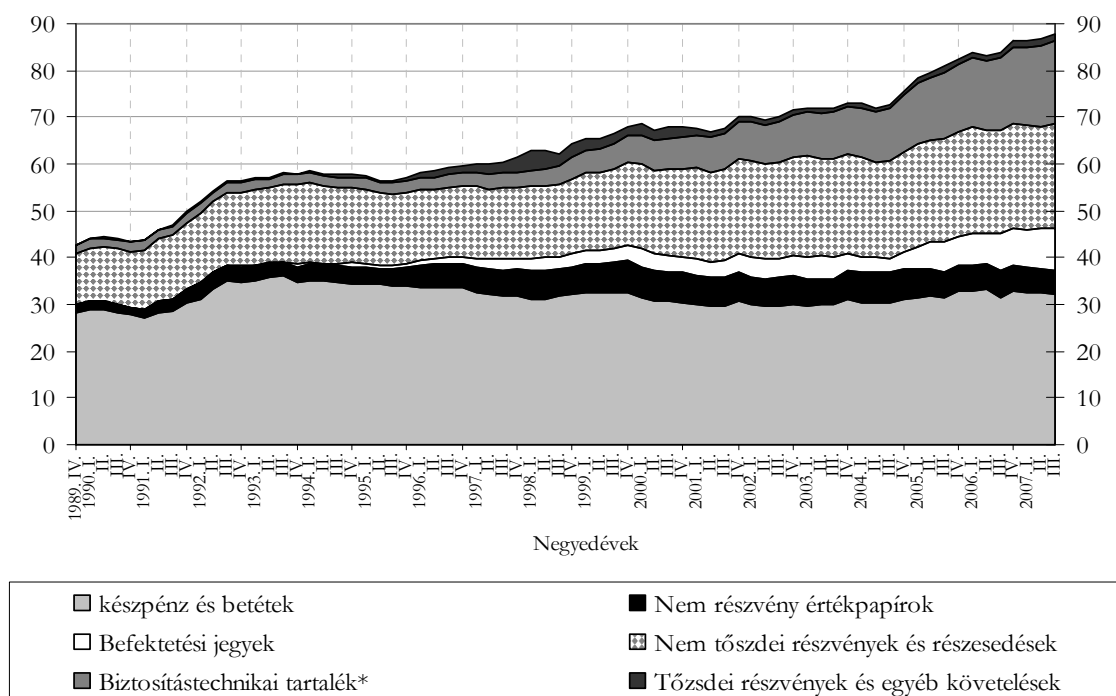
Ezeknek az általános tendenciáknak a tükröződését várjuk a Háztartás Monitor kutatás megtakarítási adatainak vizsgálatakor is. Először áttekintjük, hogy a makroadatok alapján hogyan alakultak a háztartások megtakarításai és hitelfelvétele. Utána a Monitor vizsgálat adatai alapján vázoljuk a megtakarításokkal rendelkező háztartások arányának alakulását és a megtakarításokkal való rendelkezést meghatározó társadalmi tényezőket, utána pedig a banki hiteleket és egyéb tartozásokat törlesztő háztartások arányának alakulását és a hitelfelvételt meghatározó tényezőket tekintjük át.

9.2. A megtakarítások alakulása makroadatok alapján

A háztartási megtakarítások növekedésének az elmúlt két évben nem kedvezett a gazdasági környezet. Egyrészt a kamatadó bevezetése 2006 nyarán csökkentette a pénzügyi megtakarítások hozamát, másrészt a költségvetési deficit csökkentése érdekében hozott megszorító intézkedések a háztartások reáljövedelmeinek növekedését fogták vissza. A 9.1. és 9.2. ábra az MNB adatai alapján mutatja a háztartások megtakarításainak és az általuk felvett hitelek alakulását a GDP-hez viszonyítva az elmúlt években.

Az MNB pénzügyi számlák adatai alapján a háztartások megtakarításainak állománya a GDP-hez viszonyítva – a kedvezőtlen környezet ellenére – tovább növekedett 2005 végéhez képest. Két éve a GDP 82,4%-nak feleltek meg a háztartások pénzügyi megtakarításai, 2007 végén öt százalékponttal nagyobb volt ez az arány.

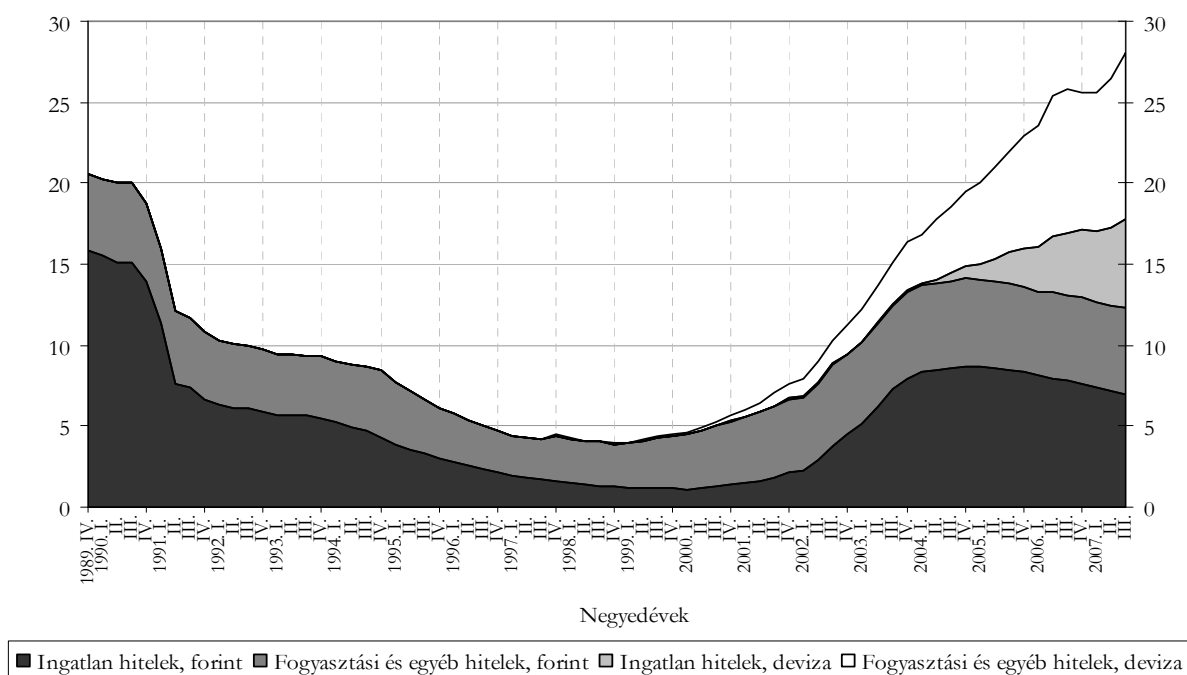
9.1. ábra Háztartások pénzügyi eszközeinek alakulása a GDP százalékában (konszolidált állományok)

Megjegyzés: *Életbiztosítással, nem életbiztosítással (függő károk és meg nem szolgáltat díjak) és nyugdíjpénztárakkal kapcsolatos követelések.

Forrás: www.mnb.hu

9.2. ábra Háztartások által felvett hitelek alakulása a GDP százalékában (konszolidált állományok)

Forrás: www.mnb.hu

A háztartások készpénzben és betétekben tartott megtakarításai a GDP 32,3%-át tették ki 2007 harmadik negyedében, és ez az arány az utóbbi években sem csökkent. A háztartások nem tőzsdei részvényekben és üzletrészekben tartott vagyona a GDP 22,4%-át tették ki, míg a biztosítástechnikai tartalékok a GDP 17,9%-ára rúgtak. Befektetési jegyekben a háztartások a GDP 9,1%-ának megfelelő pénzt tartottak, nem részvény értékpapírok értéke pedig a GDP 4,8%-a, tőzsdei részvények és egyéb követelések 1,4%-át tették ki. A háztartások megtakarításainak szerkezetében 2005 vége óta a legjelentősebb változás a biztosítások szerepének növekedése a 2005-ös 14,3%-ról mintegy három százalékponttal, és a befektetési jegyek szerepének növekedése 6,4%-ról szintén majdnem három százalékponttal.

A hitelek esetében 2007 végén a devizában felvett fogyasztási és egyéb hitelek a GDP 10,2%-át tették ki, a devizában felvett ingatlanhitelek pedig a GDP 5,5%-ot tették ki. Mindezek alapján a devizában felvett hitelek aránya már meghaladta a forintban felvett kölcsönökét, hiszen a forintban felvett fogyasztási hitelek a GDP 5,3%-át, az ingatlanhitelek pedig a GDP 7%-át tették ki. A devizában felvett fogyasztási hitelek felfutása már az évtized elején elkezdődött, az ingatlanhiteleké később indult, 2003-ban az devizában felvett ingatlanvásárlási hitelek aránya még jelentéktelen volt.

9.3. A megtakarításokkal való rendelkezés a Háztartás Monitor vizsgálatban

A Háztartás Monitor vizsgálat adatai alapján a háztartások különböző megtakarítási formákkal való rendelkezését tudjuk vizsgálni, a megtakarítások és a felvett hitelek állományáról összegszerű információ nem áll rendelkezésre. Ezért adataink az előző fejezetben tárgyalt makroadatokkal csak korlátozottan hasonlíthatók össze. Ahogy a 9.1. táblázat is mutatja, a valamilyen megtakarítással rendelkező háztartások aránya nem változott 2005 és 2007 között. Két éve is, és a 2007-es vizsgálatban is a háztartások fele rendelkezik valamilyen – a Háztartás Monitor- vizsgálatban felmért – megtakarítási formával. A lakossági folyószámlával rendelkező háztartások arányának emelkedése tovább folytatódott. Míg 1999-ben a háztartások 49%-a rendelkezett folyószámlával, addig 2005-ben 64%-uk, 2007-ben pedig 67%-uknak volt folyószámlája. A betétkönyvvvel rendelkező háztartások aránya ebben az évtizedben tíz százalék körül ingadozik, 2007-ben a háztartások 11%-ának volt valamilyen bankbetétje. A különböző banki, állami, vállalati értékpapírokkal rendelkező háztartások aránya valamelyest csökkent az utóbbi években és az ezredforduló környékén jellemző állapotokhoz képest némileg alacsonyabb szinten stabilizálódott. Míg 1999-ben 11% volt az értékpapírokkal rendelkező háztartások aránya, addig 2007-ben csakúgy mint a két évvel azt megelőző vizsgálatban hét százalék volt az arányuk. A készpénzt tartó háztartások aránya továbbra is viszonylag magas, bár a 2005-ös 18%-ról 15%-ra csökkent az otthon készpénz megtakarítással rendelkező háztartások aránya.

Adatfelvételünk egy adott évben eszközölt megtakarítások illetve felvett hitelek nagyságáról sem tud pontos információt szolgáltatni. A háztartásoknak azonban feltettünk egy kérdést, amire arra vonatkozik, hogy várhatóan az elkövetkező évben tudnak-e a majd jövedelmeikből félre tenni. A kedvezőtlen makrogazdasági környezet folyománya, hogy 2005 és 2007 között 34%-ról 38%-ra nőtt azon háztartásoknak az aránya, akik szerint egyáltalán nem valószínű, hogy tudnak a következő évben megtakarítani (9.2. táblázat).

9.4. A megtakarítások meghatározói

A közgazdasági elmélet szerint a megtakarítási döntés a jelenbeli illetve jövőbeli fogyasztás közötti választást jelenti. Hogy pontosan mennyit takarít meg a háztartás a jövőbeli fogyasztás céljára, vagy mennyi hitelt vesz fel, az a jövedelmükön illetve a kamatlábon kívül függ preferenciáiktól is. A megtakarítási döntéseket meghatározó legfontosabb preferencia a fogyasztói türelmetlenség, vagyis az, hogy a háztartás tagjai mennyire részesítik előnyben a jelenlegi fogyasztást a jövőbelivel szemben. A megtakarítási döntések egyik meghatározója, tehát, hogy a türelmetlenebb fogyasztó kevésbé hajlandó a jelenbeli fogyasztásról lemondani a jövőbeni fogyasztás érdekében. Ezt az időpreferencia-tényezőt, fogyasztói türelmetlenséget próbáltuk a „hedonizmus” kérdéssel megragadni, amely arra vonatkozott, hogy mennyire tartja fontosnak a takarékoskodást az egyén. Ebben a kérdésben a kérdezetteknek ki kellett választani, hogy az alábbi állítások közül melyikkel értenek leginkább egyet:

- Akármennyit is keres az ember, sokat vagy keveset, mindig tegyen félre a jövedelméből.
- Az ember csak akkor tegyen félre, ha nem kell hozzá megszorítani a nadrágszíjat.
- Nem sok ételme van takarékoskodni, az ember amíg teheti, éljen jól.

Az állítások a hedonizmus, vagyis a jelenbeli fogyasztásra orientáltság növekvő sorrendjében olvashatók.

A megtakarítások magyarázatára kidolgozott legismertebb modell, az életciklus-elmélet szerint az egyének megtakarítási és hitelfelvételi döntéseikkel a teljes életpálya figyelembe vételével igyekeznek a jövedelmi ingadozásokat „kisimítani”. Ezért aktív éveik alatt megtakarítanak nyugdíjas korukra, hogy abban az időszakban is fedezhessék fogyasztásukat, amikor már nem rendelkeznek jövedelemmel, illetve aktív éveik elején hitelt vesznek fel jövőbeni magasabb jövedelmeik terhére. A megtakarítói viselkedés eszerint az elmélet szerint összefügg az egyén életkorával.

Ahogy minden gazdasági döntést, úgy a megtakarításokkal kapcsolatos döntést is meghatározza a háztartások anyagi helyzete, illetve a háztartások anyagi helyzetét befolyásoló jellemzők, mint az iskolai végzettség, háztartástagok aktivitása, a nem és a településtípus is. Egyes – főként hosszú távú – megtakarítási formák esetében, a megtakarítói viselkedést befolyásolhatja az egyén családi állapota, gyermekeinek száma is. A hatás iránya azonban nem egyértelmű, hiszen a házastárs vagy a gyermekek gondoskodása pótolhatja a megtakarítást, ugyanakkor a megtakarítás célja lehet az is, hogy örökséget hagyjanak gyermekek számára. Vizsgáltuk annak hatását is, hogy a háztartás jövedelme mennyivel marad el attól, amit a háztartástagok kívánatosnak tartanak a háztartásuk számára. Feltételezhető ugyanis, hogy azoknál a háztartásoknál, ahol a tényleges jövedelem jelentősen elmarad attól, amit kívánatosnak tartanak, ott a fogyasztási szükségleteket sem tudják maradéktalanul kielégíteni, tehát ezeknek a háztartásoknak a fogyasztási hajlandósága nagyobb, megtakarítói hajlandósága pedig kisebb lehet, mint azoknál a háztartásoknál, ahol ez a „jövedelmi feszültség” kisebb mértékű.

Mindezek fényében a vizsgáltuk a háztartásfő életkorának, a háztartás típusának, a háztartásfő iskolai végzettségének, a háztartás gazdasági aktivitásának, a háztartás jövedelmi helyzetének, a településtípusnak, a régióknak, valamint a háztartásfőt jellemző

fogyasztói türelmetlenségnek és a jövedelmi feszültség hatását a különböző típusú megtakarításokkal való rendelkezésre. Az eredményeket a 9.3.táblázat mutatja.

Az életkor szerepe. A különböző megtakarítási formákkal rendelkezők aránya jelentős eltéréseket mutat életkor szerint. Általában a fiatalabbak körében intenzívebbek a banki kapcsolatok, az idősek körében pedig alacsonyabb a banki kapcsolattal rendelkezők aránya, nagyobb mértékű a készpénztartás és a legfontosabb megtakarítási forma a bankbetét. A fiatalok intenzívebb banki kapcsolatait jelzi, hogy a harmincas éveikben járó háztartásfők között magas, 90%-os a lakossági folyószámlával rendelkezők aránya, és a negyvenes, ötvenes éveikben járók háztartásainak négyötöde is rendelkezik folyószámlával. A hatvan év felettiek háztartásaiban viszont lényeges csökken a lakossági folyószámlával rendelkezők aránya, a hatvanas éveikben járóknak már csak felének van folyószámlája, az annál is idősebbek körében pedig 29% a folyószámlával rendelkező háztartások aránya. A bankbetétek esetében is megfigyelhetők életkor szerinti különbségek: az idősek körében gyakrabban fordul elő ez a megtakarítási forma, mint a fiatalabb korosztályok esetében. Ugyancsak jellemző, hogy az idősek körében magasabb az otthon készpénz-megtakarítással rendelkezők aránya, mint a fiatalok esetében. A hosszabb távú megtakarítások, mint az életbiztosítás vagy a nyugdíjcélú megtakarítás értelemszerűen a fiatalok körében gyakoribb. A harmincas éveikben járók 59%-a rendelkezik élet vagy nyugdíjbiztosítással, míg a hatvan év felettiek körében csak 21% esetén jellemző ez.

Az iskolai végzettség szerepe. Az iskolai végzettség is befolyásolja a megtakarításokkal való rendelkezést. Ez egyrészt annak a következménye, hogy az iskolázottság a jövedelmi helyzet egyik legfontosabb meghatározója, másrészt azonban az iskolai végzettség a pénzügyekkel, befektetési lehetőségekkel kapcsolatos informáltságot, fejlettebb pénzügyi kultúrát is jelez. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők között 70%-os a valamilyen megtakarítási formával rendelkezők aránya, míg a maximum nyolc általános iskolai végzettséggel bírók körében csak 39% az ilyen háztartások aránya. Az iskolai végzettség szerint jelentős különbség tapasztalható minden megtakarítási forma esetében, és viszonylag egyenletesen nő az iskolázottság különböző szintjei között a megtakarításokkal rendelkezők aránya.

A jövedelem szerepe. A magasabb jövedelműek minden megtakarítási formával nagyobb arányban rendelkeznek, mint a rosszabb anyagi helyzetben levő háztartások. A jövedelem szerinti felső ötödbe tartozó háztartások 58%-ának van valamilyen megtakarítása, míg az alsó ötödben 44% a megtakarításokkal rendelkező háztartások aránya. A jövedelem és a megtakarítások kapcsolata azonban nem lineáris, leginkább a háztartások legkedvezőbb jövedelmi helyzetben levő húsz százaléka rendelkezik a társadalom többi részétől eltérő megtakarítási viselkedéssel. Az értékpapírokkal rendelkezők aránya például 17% a legmagasabb jövedelműek között, míg a többi jövedelmi csoportban öt százalék körüli. A nyugdíj és életbiztosítások előfordulása 47%-os a felső jövedelmi ötödben, a többi csoportban pedig 34–38% közötti arányban rendelkeznek a háztartások ilyen típusú megtakarításokkal. Egyedül a készpénztartás esetében jellemző, hogy nem a felső, hanem az alsó jövedelmi ötöd viselkedése tér el a többi csoporttól: a legkedvezőtlenebb anyagi helyzetben levők körében mindössze 9% a készpénz megtakarítással rendelkezők aránya, míg a többi jövedelmi csoport esetében 15% körüli.

Településtípus. Amennyiben összesítve nézzük a településtípusok szerinti különbségeket, nem látszik óriási eltérés: Budapesten és a városokban közel a háztartások fele, községekben a háztartások 53%-a rendelkezik valamilyen fajta megtakarítással. Ugyanakkor a különböző településtípusok lakói körében jellemzően más-más megtakarításfajták fordulnak elő az átlagosnál nagyobb gyakorisággal. A fővárosiak 16%-a

rendelkezik betétkönyvvvel és ugyancsak ekkora az értékpapírokkal rendelkezők aránya. A községek körében mindkét megtakarítás típus jóval ritkábban fordul elő, betétkönyvvvel 9%, az értékpapírral mindössze 3% rendelkezik. Ugyanakkor az életbiztosítással vagy nyugdíjcélú megtakarítással rendelkezők aránya 40% a községekben lakók között szemben a fővárosiak 35%-ával, és a készpénztartók aránya is magasabb a kistelepüléseken élők körében (18% a fővárosiak 10%-ával szemben).

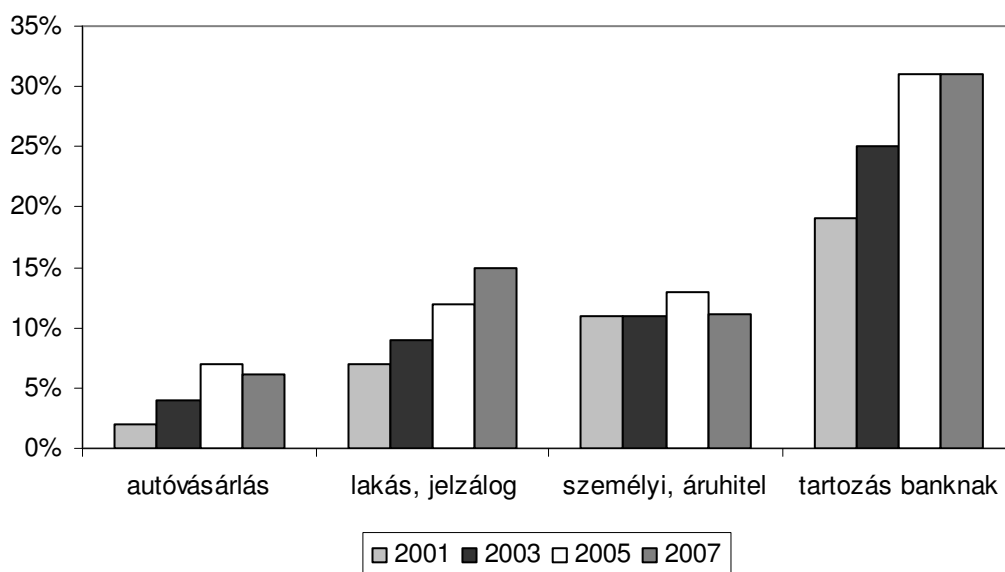
Megtakarítói attitűd. A legtürelmetlenebb, leginkább fogyasztás-orientált személyek, tehát azok, akik egyetértenek a „Nem sok értelme van takarékoskodni, az ember amíg teheti éljen jól” állítással lényegesen alacsonyabb gyakorisággal tartják a pénzüket betétkönyvekben vagy értékpapírookban. Körükben az átlagos 11%-kal szemben csak három százalékos a bankbetéttel rendelkezők aránya, értékpapírokkal pedig senki sem rendelkezik. Ugyancsak kisebb körükben az otthon készpénzt tartók aránya. A hosszú távú megtakarításokkal (életbiztosítás, nyugdíjcélú megtakarítás) és a lakossági folyószámlával rendelkezők aránya viszont nem különbözik lényegesen megtakarítói attitűd szerint.

Jövedelmi feszültség. Azoknál a háztartásoknál, amelyek jövedelme jelentős mértékben elmarad a kívánatosnak tartott jövedelem szintjétől alacsonyabb a különböző megtakarítási formákkal rendelkezők aránya, mint más háztartásokban. A jelentős jövedelmi feszültséget meg tapasztaló háztartások körében csak 6% a pénzüket bankbetétben tartók aránya, míg a jövedelmi feszültséget csak kismértékben tapasztalók körében 19% ez az arány. Értékpapírral a jelentős jövedelmi feszültséget meg tapasztaló háztartások 4%-a rendelkezik, míg a kismértékű jövedelmi feszültséggel jellemezhető háztartások egytizede bír valamilyen értékpapírral.

9.5. Bankhitel, tartozás

A 9.3. ábra mutatja a különböző banki hitelek törlesztő háztartások arányának alakulását a 1999 óta. A 2007-es Háztartás Monitor kutatás alapján a háztartások 31%-a tartozott valamelyik banknak vagy pénzintézetnek. Ez az arány megegyezik a két évvel ezelőtti vizsgálatban kapott aránnyal, tehát a banki tartozással rendelkező háztartások aránya nem változott számottevően ezalatt a két év alatt. Ugyanakkor tapasztalható volt némi különbség az egyes hitelfajták esetében. A különféle lakáshitelekkel és jelzálog-hitelekkel rendelkező háztartások aránya 12%-ról 15%-ra növekedett. Ugyanakkor az autóvásárlási hitellel illetve személyi és áruhitellel rendelkező háztartások arányában némi csökkenés következett be. Az autóvásárlási hitellel rendelkező háztartások aránya 2005-ös 7% után 2007-ben 6% volt, míg a személyi hitelt és áruhitelt törlesztő háztartások aránya 13%-ról 11%-ra csökkent.

9.3. ábra A különféle hiteleket törlesztő háztartások arányának alakulása

Megvizsgáltuk a háztartásfő életkorának, a háztartás típusának, a háztartásfő iskolai végzettségének, a háztartás gazdasági aktivitásának, a háztartás jövedelmi helyzetének, a településtípusnak a régiónak, valamint a háztartásfőt jellemző fogyasztói türelmetlenségnek és a jövedelmi feszültség hatását a banki tartozásokkal való rendelkezésre is.

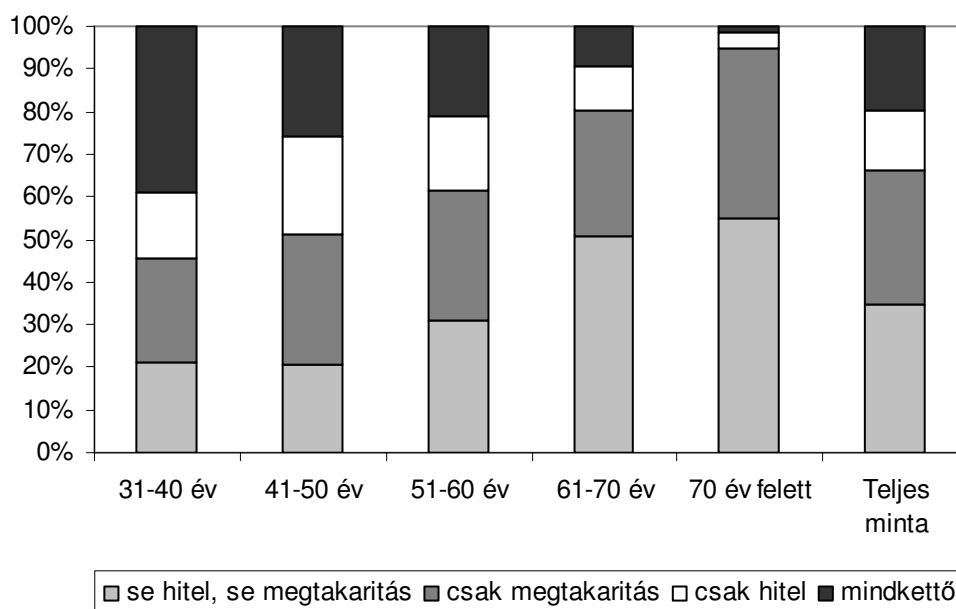
A banki hitellel illetve összességében tartozásokkal rendelkező háztartások aránya szintén változik az életkorral. A 31–40 év közötti korosztályban a háztartások fele, a 41–50 évesek körében a háztartások 45%-a tartozik valamelyik banknak, míg a 61–70 évesek között 17%, a hetven éven felüliek esetében pedig csak 4% a tartozásokkal rendelkezők aránya. Iskolai végzettség szerint jelentősen eltér a tartozásokkal rendelkező háztartások aránya. Míg a legfeljebb nyolc általánost végzetek 19%-a tartozik valamilyen pénzügyintézetnek, addig a felsőfokú diplomával rendelkezők háztartásfői esetében 38% a bankoknak tartozó háztartások aránya.

A tartozásokkal rendelkezők aránya a legrosszabb jövedelmi helyzetben levők között a legmagasabb. A legalacsonyabb jövedelmi ötödben 41% a banki tartozással rendelkezők aránya. A legalacsonyabb arányt azonban nem a felső ötödben mértük, hanem a negyedik ötödben, ahol a háztartások 23%-a tartozik valamilyen pénzügyintézetnek, szemben a felső ötöd egyharmados arányával. Településtípusonként is eltér a banki hiteleket törlesztő illetve összességében a valamilyen tartozással rendelkező háztartások aránya. A fővárosi háztartásoknak mindössze egyötöde törleszt valamilyen banki hitelt, míg a városi lakosság 36%-ára és a kistépelöléseken élők 31%-ára jellemző mindez.

Ha a banki tartozást a háztartásfő megtakarítói attitűdje szerint vizsgáljuk, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a banki hitelt törlesztők aránya takarékoskodó attitűddel jellemezhető körében a legalacsonyabb. Azoknál, akik szerint „mindig kell félretenni” 25% a banki hitelt törlesztők aránya. A tartozással rendelkező háztartások aránya azoknál a legmagasabb, akik közepes pozíciót foglalják el a fogyasztói türelmetlenség skálán, tehát azok körében, akik szerint csak akkor van értelme takarékoskodni, ha nem kell hozzá nagyon megszorítani a nadrágszíjat. A banki tartozással rendelkezők aránya nem mutat különbséget jövedelmi feszültség szerint.

A megtakarításokkal és hitelekkel való rendelkezés alapján négy csoportba oszthatjuk a háztartásokat. A háztartások első csoportját azok alkotják, akik sem megtakarításokkal sem hitelekkel nem rendelkeznek, a második csoportba tartozók csak megtakarításokkal, a harmadik csoport tagjai csak tartozásokkal, míg a negyedik csoport tagjai mind megtakarításokkal, mind hitelekkel is rendelkeznek. A következő, 9.4. ábra mutatja a háztartások arányát az egyes csoportokban a háztartásfő életkora szerint. A teljes mintában a háztartások 35%-a nem rendelkezik sem egyik megtakarítási formával sem, és hiteleket sem törleszt. A csak megtakarításokkal rendelkező háztartások aránya 31%, míg a hiteleket törlesztő, de megtakarításokkal nem rendelkező háztartások aránya 14%. A háztartások egyötöde mind megtakarításokkal is rendelkezik, mind hiteleket is törleszt. Az ábra tanúsága szerint a pénzügyi szolgáltatásait igénybe nem vevő háztartások aránya a hatvan év feletti korosztályban a legnagyobb, és az életkor csökkenésével fokozatosan csökken. A mind megtakarításokkal, mind hitelekkel rendelkező háztartások aránya pedig az életkor előrehaladtával fokozatosan csökken. A megtakarítói pozíciónak a korábban vizsgált háttérváltozókkal való összefüggéséről a 9.5. táblázat alapján lehet képet alkotni.

9.4.ábra A háztartások megtakarítói pozíciója a háztartásfő életkora szerint

9.6. Megtakarítói célok

A 9.8. táblázat foglalja össze a megtakarító motívumokra vonatkozó kérdésre adott válaszokat. A különböző megtakarítói célok között az életciklus és az örökhagyási motívumról már korábban ejtettünk szót. Ezek mellett harmadik megtakarítási motívumként leggyakrabban az ún. «elővigyázatossági» motívum kerül legtöbbször szóba. Itt konkrétan a jövőben esetleg bekövetkező váratlan események (pl. betegség, munkanélkülivé válás) esetére való takarékoskodásról van szó.

Ahogy az ezredforduló óta minden vizsgált évben, 2007-ben is a betegség esetére való takarékoskodást jelölték meg legnagyobb arányban a háztartások, mint megtakarításaik célját. 2007-ben a háztartások háromtizede említette a betegség esetére való

takarékoskodást, mint megtakarítói célt. A korábban egyértelműen növekvő tendencia tehát nem folytatódott, míg 2001 és 2005 között 20%-ról 34%-ra növekedett az ebből a célból takarékoskodó háztartások aránya, a mostani háromtizedes arány némileg alacsonyabb a 2005-öshöz képest. Szintén az elővigyázatossági motívumhoz sorolható a munkanélküliség esetére való takarékoskodás: ezt kevesebben, a háztartások 7% említette. A betegség esetére való takarékoskodás után a gyerekekkel kapcsolatos kiadásokra illetve temetésre való takarékoskodás voltak a leggyakrabban említett célok, előbbi a háztartások 18%-a, utóbbit 17%-a említette. Az életciklus motívum, vagyis a nyugdíjas korra való takarékoskodás a háztartások 14%-ában határozza meg a megtakarítási viselkedést. Bár a gyerekekkel kapcsolatos kiadásokra sokan takarékoskodnak, de az örökség képzése érdekében való megtakarítást csak 3% említette. Ezeken kívül a különböző nagyobb kiadásokra való takarékoskodást említették: 12% lakáskiadásokra illetve utazásra spórol.

9.1. táblázat Különböző megtakarítási formákkal rendelkező háztartások aránya (%)

	1999	2001	2003	2005	2007
Lakossági folyószámla	49	58	62	64	67
Betétkönyv	13	12	10	9	11
Értékpapír	11	9	5	7	7
Készpénz	12	7	18	18	15
Devizaszámla	6	5	4	3	2
Lakástakarék	6	8	7	6	5
Egészségpénztár	4	4	4	11	12
Életbiztosítás	29	28	34	30	32
Önkéntes nyugdíjpénztár	13	20	15	17	18
Megtakarítás összesen	53	53	57	50	50
Tartozása van	31	27	29	32	33
N	2021	1943	2257	2017	1994

9.2. táblázat Mennyire valószínű, hogy a következő 12 hónapban tudnak félretenni? (%)

	1999	2001*	2003	2005	2007
nagyon valószínű	–	5	3	4	3
valószínű	–	9	15	17	13
talán igen, talán nem	–	–	23	24	22
kevésbé valószínű	–	30	23	22	23
egyáltalán nem valószínű	–	57	36	34	38
N	–	1904	2238	2002	1965

Megjegyzés: 2001-ben négyfokú skálán mérték.

9.3. táblázat Megtakarítási formák előfordulása a háztartások különböző csoportjaiban (%)

	Lakossági folyószámla	Betét- könyv	Értékpapír	Élet vagy nyugdíj- biztosítás	Készpénz	Megtaka- rítás összesen	N
Háztartásfő életkora							
30 év alatt	72	6	4	41	12	44	216
31–40 év	90	9	8	59	14	63	319
41–50 év	82	9	6	52	11	56	320
51–60 év	77	9	8	46	13	52	514
61–70 év	51	12	7	21	14	39	300
70 év felett	29	19	5	6	23	41	335
Háztartás típusa							
Aktív korú htfő, egy.álló	62	6	5	28	12	37	269
Kétszemélyes	79	8	7	45	13	49	348
Három fő	88	13	10	59	13	61	325
Négy fő	88	10	7	59	11	62	255
Öt vagy több fő	87	6	4	60	12	66	171
Nyugdíjas k. htfő egy.álló	30	13	4	6	19	33	314
Több személyes	48	18	8	20	19	47	321
Háztartásfő iskolai végzettsége							
Max 8 általános	45	9	2	21	15	39	549
Szakmunkásképző	70	9	4	39	14	48	724
Érettségi	77	12	10	45	13	54	459
Felsőfokú	89	17	17	58	17	70	272
Aktívak száma a háztartásban (csak aktív korú háztartásfők)							
Nincs aktív felnőtt	59	8	4	19	10	28	235
Van aktív és inaktív	89	9	7	58	12	62	561
Csak aktív felnőtt	81	8	8	53	15	57	560
Egy főre jutó háztartási jövedelem ötödei							
Alsó ötöd	65	4	1	37	9	44	398
2	64	9	3	38	14	46	401
3	60	11	5	34	18	48	400
4	70	12	7	35	17	53	402
Felső ötöd	77	19	17	47	15	58	400
Teljes minta	67	11	7	39	15	51	

9.3. táblázat: Megtakarítási formák előfordulása a háztartások különböző csoportjaiban (folytatás) (%)

	Lakossági folyószámla	Betét-könyv	Értékpapír	Élet vagy nyugdíj-biztosítás	Készpénz	Megtakarítás összesen	N
Település típusa							
Budapest	70	16	16	35	10	49	400
Város	68	10	5	39	14	48	974
Község	65	9	3	40	18	53	631
Régió							
Közép-Magyarország	70	12	12	34	10	45	569
Közép-Dunántúl	74	13	8	47	19	61	196
Nyugat-Dunántúl	69	16	5	48	20	66	215
Dél-Dunántúl	71	12	3	44	19	57	176
Észak-Magyarország	62	6	4	43	12	48	251
Észak-Alföld	59	8	2	30	12	37	316
Dél-Alföld	68	10	5	35	19	48	282
Megtakarítói attitűd							
Mindig félre kell tenni	64	12	6	39	19	54	942
Csak, ha nem kell hozzá megszorítani	69	11	9	38	10	46	662
Nem sok értelme van takarékoskodni	68	3	0	34	5	37	131
Jövedelmi feszültség							
0–25%	68	19	10	44	20	62	287
25–50%	61	15	9	38	19	54	333
50–75%	65	12	8	36	17	51	280
75%+	69	6	4	39	11	45	727
Teljes minta	67	11	7	39	15	51	

9.4. táblázat Tartozásokkal rendelkezők aránya a háztartások különböző csoportjaiban (%)

	Bankhitel	Tartozás	N
Háztartásfő életkora			
30 év alatt	37	44	216
31–40 év	52	54	319
41–50 év	45	49	320
51–60 év	34	38	513
61–70 év	17	20	300
70 év felett	4	5	336
Háztartás típusa			
Aktív korú htfő, egy.álló	24	29	269
Kétszemélyes	35	38	347
Három fő	45	49	327
Négy fő	56	59	254
Öt vagy több fő	52	58	171
Nyugdíjas k. htfő egy.álló	5	7	314
Több személyes	15	18	322
Háztartásfő iskolai végzettsége			
max 8 általános	19	24	550
Szakmunkásképző	37	40	724
Érettségi	33	36	458
Felsőfokú	38	40	272
Aktívak száma a háztartásban (csak aktív korú háztartásfők)			
Nincs aktív felnőtt	28	33	234
Van aktív és inaktív	50	54	561
Csak aktív felnőtt	39	42	560
Egy főre jutó háztartási jövedelem ötödei			
Alsó ötöd	41	47	400
2	34	36	401
3	28	31	399
4	23	25	401
Felső ötöd	32	35	400
Teljes minta	31	34	

**9.4. táblázat Tartozásokkal rendelkezők aránya a háztartások különböző csoportjaiban
folytatás (%) (folytatás)**

	Bankhitel	Tartozás	N
Település típusa			
Budapest	21	26	398
Város	36	40	975
Község	31	33	631
Régió			
Közép-Magyarország	19	23	567
Közép-Dunántúl	37	40	196
Nyugat-Dunántúl	34	37	215
Dél-Dunántúl	36	41	176
Észak-Magyarország	39	41	251
Észak-Alföld	33	37	317
Dél-Alföld	38	41	282
Megtakarítói attitűd			
mindig félre kell tenni	25	27	942
csak, ha nem kell hozzá megszorítani	37	40	660
Nem sok értelme van takarékoskodni	31	36	131
Jövedelmi feszültség			
0–25%	33	34	287
25–50%	25	29	333
50–75%	31	33	280
75%+	32	36	726
Teljes minta	31	34	

9.5. táblázat Megtakarítási pozíció a háztartások különféle csoportjaiban (%)

	Se hitel se megtakarítás	Csak megtakarítás	Csak hitel	Mindkettő	N
Háztartásfő életkora					
30 év alatt	37	19	19	25	216
31–40 év	21	25	16	39	319
41–50 év	21	30	23	26	320
51–60 év	31	31	17	21	513
61–70 év	51	30	11	9	300
70 év felett	55	40	4	1	336
Háztartás típusa					
Aktív korú htfő, egy.álló	46	25	16	12	269
Kétszemélyes	33	29	18	20	347
Három fő	21	30	18	31	327
Négy fő	15	26	22	37	254
Öt vagy több fő	17	26	17	40	171
Nyugdíjas k. htfő egy.álló	62	32	5	2	314
Több személyes	44	38	9	8	322
Háztartásfő iskolai végzettsége					
Max 8 általános	45	31	16	8	550
Szakmunkásképző	34	25	18	22	724
Érettségi	35	29	12	24	458
Felsőfokú	20	40	10	30	272
Aktívak száma a háztartásban (csak aktív korú háztartásfők)					
Nincs aktív felnőtt	51	17	22	11	234
Van aktív és inaktív	17	29	21	33	561
Csak aktív felnőtt	28	30	15	27	560
Egy főre jutó háztartási jövedelem ötödei					
Alsó ötöd	33	20	23	24	400
2	36	28	17	18	401
3	40	30	12	18	399
4	37	38	11	15	401
Felső ötöd	31	34	11	25	400
Teljes minta	35	31	14	20	

9.5. táblázat Megtakarítási pozíció a háztartások különféle csoportjaiban (folytatás) (%)

	Se hitel se megtakarítás	Csak megtakarítás	Csak hitel	Mindkettő	N
Budapest	40	34	11	15	398
város	34	26	18	22	975
község	34	32	13	21	631
Régió kódja					
Közép Magyarország	45	32	10	13	567
Közép Dunántúl	24	36	15	25	196
Nyugat Dunántúl	23	40	11	26	215
Dél Dunántúl	27	32	16	25	176
Észak Magyarország	35	24	17	24	251
Észak Alföld	43	19	19	18	317
Dél Alföld	31	28	20	20	282
Ön szerint érdemes takarékoskodni?					
Akármennyit is keres az ember, mindig tegyen valamit félre	37	37	10	17	942
Az ember csak akkor tegyen félre, ha nem kell hozzá megszorítani a nadrágszíjat	35	25	18	22	660
Nem sok értelme van takarékoskodni, az ember amíg teheti addig éljen jól	44	20	19	18	131
Jövedelmi feszültség					
0–25%	27	39	11	23	287
25–50%	35	36	11	19	333
50–75%	33	34	16	17	280
75%+	38	26	16	20	726
Teljes minta	35	31	14	20	

9.6. táblázat A különböző megtakarítási célokat említők aránya (%)

	1999	2001	2003	2005	2007
Gyerekekkel kapcsolatos kiadás	11	12	17	21	18
Lakáskiadás	6	7	17	15	12
Utazás	9	7	11	10	12
Autóvásárlás	2	3	5	4	4
Egyéb tartós fogy. cikk vás.	7	4	9	7	8
Vállalkozás	2	2	3	3	2
Nyugdíjas korra	10	11	16	17	14
Betegség esetére	21	20	28	34	30
Munkanélküliség esetére	5	5	5	9	7
Egyéb váratlan eseményre	23	–	–	–	–
Temetésre	16	13	17	21	17
Örökség képzésére	–	4	5	5	3
Egyéb célból	–	2	2	5	1

10. A barométer esőre áll? A lakossági elégedettség változásai (Gáti Annamária)

10.1. Bevezetés

A TÁRKI Monitor kutatása a kezdetektől kiemelt figyelemmel kíséri a lakossági elégedettség alakulását: az élet alakulásával, a jövőbeli kilátásokkal, az életszínvonallal, a családon belüli kapcsolatokkal, az egészségi állapottal, a munkával, lakással, lakókörnyezettel, valamint a jövedelemmel és az élettel mint egészszel való elégedettségre vonatkozó kérdések szinte minden felvételünkben szerepeltek.

A következő elemzésben egy rövid elméleti alapozás után először a lakossági elégedettség idősoros alakulását mutatjuk be, majd a legfrissebb adatok vizsgálatát végezzük el a legfontosabb háttérváltozók tekintetében. Az egyes elégedettség területeken túl a lakosság ország helyzetével kapcsolatos véleményeit is bemutatjuk és az anómia néhány jelzőszámát az elégedettség közvetett mérőjének tekintve azok alakulására is vetünk egy pillantást.

10.2. Az elégedettség-kutatás elméleti háttere, hazai vonatkozásai

Az első reprezentatív, elégedettséget vizsgáló kutatások az 1940-es évek végén jelentek meg az USA-ban. Az európai országokra összpontosító Eurobarometer 1973-ban indult. Miközben néhány országban a több évtizedre visszanyúló vizsgálatok eredményeként mára igen tetemes adattömeg áll rendelkezésre (USA 45 év, Japán 35 év, EC országok 20 év), maga a kutatás is figyelemreméltó fejlődésen ment keresztül mind konceptuális, mind módszertani szempontból.

Ruut (1996) – az elégedettségkutatás fejlődését áttekintő – tanulmányában konceptuális „invencióként” jelöli meg, hogy az 1960-as években a szubjektív elégedettség indikátorait elválasztották az életminőség objektív indikátoraitól, valamint azt a következő évtizedben „bekövetkezett” változást, mely eredményeként megvalósult az „elégedettség az élettel általában”, illetve az élet bizonyos területeivel kapcsolatos elégedettség megkülönböztetése.

Mindez természetesen nem történhetett a módszertani fejlődéstől elszigetelten. Míg az első kutatások ún. „sum score”-okat képeztek és elemeztek, amelyekkel szemben a leggyakoribb kritika nehezen értelmezhetőségük volt, a 70-es években már a hasonló kutatásokra szabott ún. elégedettség-skálákat fejlesztettek ki (ld. Diener's Satisfaction With Life – SWLS), illetve teret hódított az egyes életterületekkel való elégedettség elkülönült vizsgálata.

A hazai elégedettség-kutatás tradíciójának megteremtője Andorka Rudolf volt, aki Allard (1973) individuális jólét dimenzióit (having relation, loving relation, being relation),

valamit a német társadalmi jelzőszám rendszerét (Zapf 2000) egyaránt alkalmazva rendszeresen kezdte vizsgálni a lakosság elégedettségét. Az elégedettséggel kapcsolatos további kutatások többek között Sági (2000, 2002, 2003, 2005, 2006) Pataki és S. Molnár (1982), Medgyesi és Róbert (1998, 2000), valamint Spéder és Kapitány (2002) és Spéder et al. (1998) nevével fémjelezhetők. E tanulmányok közül több nemzetközi összehasonlítás keretében is elemzi az elégedettség alakulását.

Az elégedettség-kutatások egyik legizgalmasabb kérdése alighanem az, hogy a trendek mennyiben illeszkednek az objektív makro- illetve mikro-körülményekhez. Az 1970-es évek közepén Easterlin (1974) fogalmazta meg azt a paradoxont, mely szerint, bár igaz, hogy egy országban a gazdagok általában boldogabbak, mint a szegények, longitudinális elemzések szerint alig van összefüggés az államok gazdasági fejlettsége és „boldogságszintje” között.

Miközben keresztmetszeti adatokon itthon is kimutatták az elégedettség és az objektív életkörülmények szoros összefüggését (Andorka et al. 1994, Sági 2000, Spéder és Kapitány 2002), a korreláció szerényebbnek tűnt az idősoros elemzésekben. Hazánkat a 90-es évek első felében Kelet- és Nyugat-Németországgal összehasonlító Andorka et al. (1994) az idősoros adatokból ugyancsak azt a következtetést vonja le, hogy a tényleges helyzet és a vele való elégedetlenség közötti korreláció a vártnál gyengébb.

Az objektív anyagi helyzet mikro-szinten sem látszik kéz a kézben járni az elégedettség mértékével. Miközben hazai adatok alapján Sági (2000) bemutatja, hogy hosszú távon az anyagiakkal vagyunk a legnagyobb arányban elégedetlenek, ugyancsak kiderült, hogy igen gyenge a kapcsolat az objektíven mért anyagi helyzet és a jövedelmi helyzetértékelés között, a magasabb jövedelem pedig egyáltalán nem jár együtt nagyobb mértékű elégedettséggel.

Az imént elmondottak a velünk „rokon” országok esetében is igaznak tűnnek, Sági (2006) legfrissebb, átalakuló társadalmakat összehasonlító elemzésének eredményei szerint mára a poszt szocialista társadalmakban is sokkal nagyobb szerepe van az elégedettség-érzet alakításában a relatív anyagi helyzetnek, mint az abszolút értelemben vett anyagi helyzetnek.

Úgy tűnik tehát, hogy az objektív tényezőknek „van is és nincs is” közük az elégedettséghez. Szerepet játszanak a kialakításában, de egyre inkább úgy tűnik, hogy nem következtethetünk belőlük megbízhatóan annak mértékére. Ez a felismerés abba az irányba terelte a kutatásokat, hogy behatóbban is elemezzék az ún. vonatkoztatási csoport elmélettel összefüggően az elégedettséget alakító egyéb tényezők szerepét.

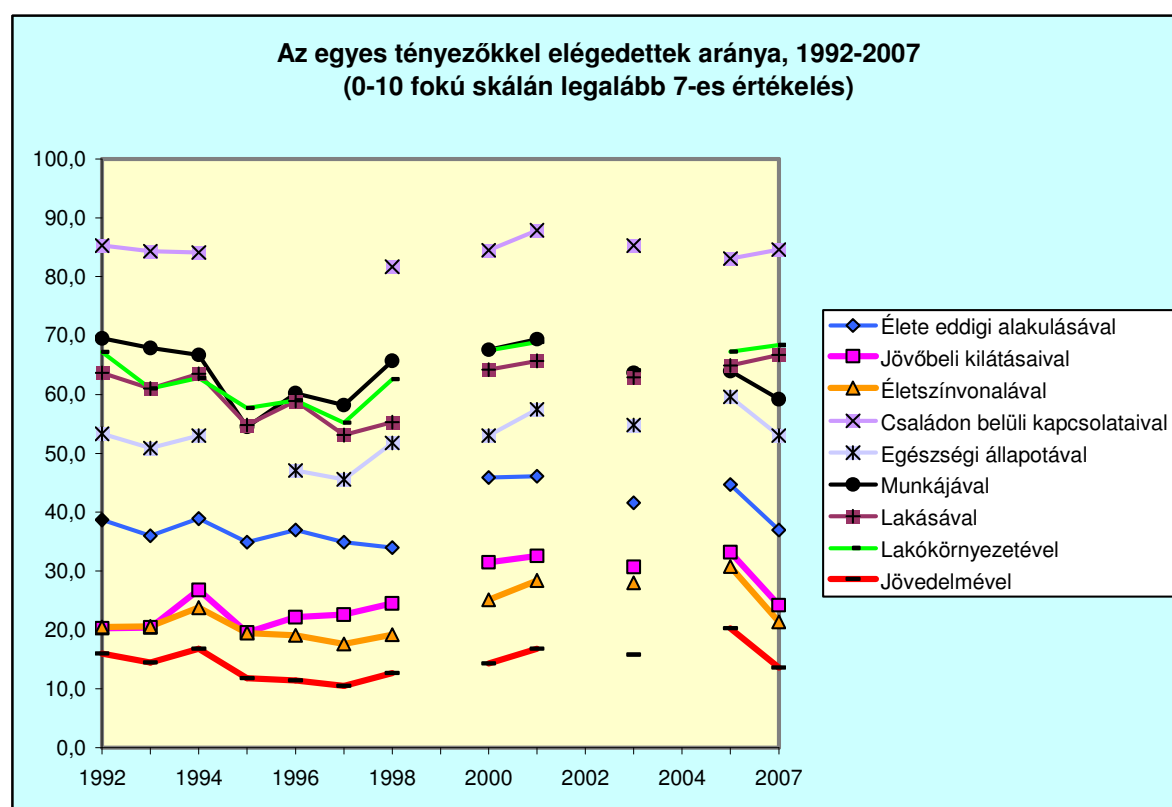
A vonatkoztatási csoportok (Merton 2002) elmélete szerint az elégedettség mértékét nagyban meghatározza az, hogy kivel, illetve mivel hasonlítjuk össze helyzetünket. Sági (2000, 2005, 2006) kutatási eredményei alapján, míg korábban az emberek mintegy fele szűk környezetéhez (barátok, szomszédok) illetve saját korábbi életszínvonalához hasonlított, mára a válaszadók döntő hányada a hazai átlagot tekinti mércének. Az elmúlt években továbbá majdnem megháromszorozódott azok aránya, akik az itthoni gazdagokhoz viszonyítanak, és csaknem megkétszereződött azok tábora, akik életszínvonaluk értékelésekor nyugatabbra tekintenek. Sági érdekes megfigyelése az is, hogy a rendszerváltozás során változtak a referenciacsoportok. Míg a rendszerváltás környékén inkább szokás volt a szocialista tömb országainak lakosságához viszonyítani, manapság egyre többen tekintik összehasonlítási alapnak a nyugat-európai országok lakóinak színvonalát.

Az elégedettség-kutatások további érdekes színteljét képezi Spéder et al. (1998) kutatása, amely az anómia-indikátorokat az elégedettség közvetett indikátoraiként elemezte, valamint Medgyesi és Róbert (1998, 2000) kutatásai, melyek a munkával való elégedettséget vizsgálták nemzetközi összehasonlításban.

10.3. Az elégedettség hosszú távú alakulása

A TÁRKI Monitor kutatásaiban vizsgált életterületekkel való elégedettségről mintegy 15 évre visszamenően vannak adataink. A 15 éves mélypont több dimenzió esetében is az 1997-es év volt. A jövőbeli kilátásokkal, a munkával és az élet eddigi alakulásával való elégedettség kivételével (az előbbi kettő tekintetében 1995, az utóbbiban pedig 1998 számított a „leggyengébb” évnak) az összes többi területen 1997-ben mértük a legalacsonyabb elégedettségi arányokat. A legtöbb dimenzió szempontjából pozitív évnak pedig a 2001-es, illetve a 2005-ös év tekinthető, amikor is négy-négy területen mértük a legkiemelkedőbb mutatókat (10.1. ábra).

10.1. ábra. Az egyes tényezőkkel elégedettek aránya, 1992–2007⁴⁵

Forrás: Sági (2005), Tárki Háztartás Monitor (2007)

Az emberek többsége tendenciózusan a családi kapcsolataival, lakásával, lakókörnyezetével és munkájával a legelégedettebb. Ezt követi az egészségi állapottal való elégedettség, az elégedettek aránya pedig – minden mért évben – az anyagiakkal összefüggő életszínvonal és jövedelem dimenziókban a legalacsonyabb. Az étellel és a

⁴⁵ A pontos százalékos megoszlásokat ld. 10.1. táblázat

jövőbeli kilátásokkal való elégedettség a „köztes pozíciókat” foglalja el, ami nem meglepő, hiszen az élettél való elégedettség egy sor – általunk nem feltétlenül említett – dimenzió summázata. Szomorú azonban azt látni, hogy a jövőre vonatkozó kilátások továbbra is azon dimenziók közé tartozik, amivel az emberek igen alacsony hányada elégedett.

Az adatok markánsan tükrözik a legnépszerűtlenebb kormányzati beavatkozások hatásait. Az 1994–95-ös évek közt megmutatkozó mélyrepülés mögött a Bokros csomag kiváltotta elégedetlenséget, a 2006 és 2007 között megfigyelhető igen határozott elégedettségi arány-csökkenés mögött pedig a legutóbbi megszorító intézkedések hatását sejthetjük.

Az ideai kutatás során szinte minden kérdezett területen az elégedettek arányának csökkenésével találkoztunk, a családi kapcsolataikkal, lakásukkal, valamint lakókörnyezetükkel elégedettek arányában pedig stagnálásról számolhatunk be. A legnagyobb csökkenést az életszínvonalukkal, a jövőbeli kilátásaikkal és az életük eddigi alakulásával elégedettek táborában tapasztaltunk, ahol idén 8–9 százalékkal kevesebben mondták magukat elégedettnek.

Adataink szerint a legnagyobb arányban a legfiatalabbak, a magasan iskolázottak, a Budapesten és megyeszékhelyen élők, az aktívak körében pedig a vállalkozók bizonyulnak igen elégedettnek (10.2. táblázat). A tanulók és a szülési szabadságon lévők között ugyancsak figyelemreméltóan magas elégedettségi arányokat mértünk, ami egyfelől az „életkori optimizmust” tükrözi, de egyes dimenziók esetében azzal is kapcsolatban áll, hogy e csoportok inaktivitása „átmeneti”. Tendenciózusan elégedetlennek az alacsony végzettségűek és a munkanélküliek mondhatóak. Miközben sem az életkor, sem a jövedelmi decilisek mentén nem látható egyértelműen lineáris kapcsolat, az előbbi esetében a 40 év, utóbbi esetében pedig a hatodik decilis tűnik egyfajta „vízválasztónak”, amelyeken túl a vizsgált dimenziók jó részében alacsonyabb, illetve magasabb elégedettségi arányokkal találkoztunk.

10.4. Múlt-, jelen-, jövő-percepciók

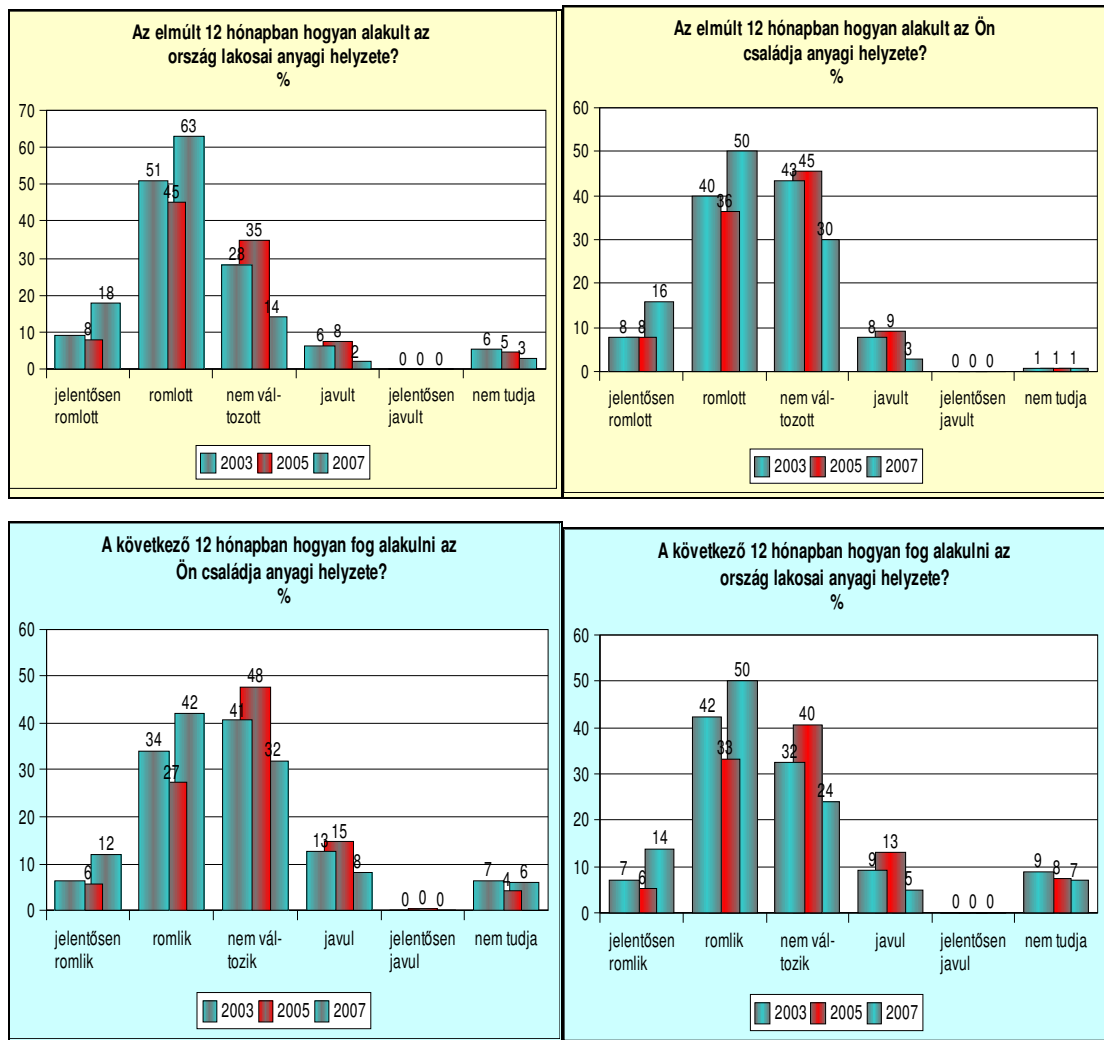
A kérdezettek általában a legpozitívabban a 10 évvel ezelőtti életszínvonalukat, legnegatívabban pedig a jelenlegi életszínvonalukat ítélik meg.⁴⁶ Kivételt képeznek azonban a 60 éven felüliek és a vállalkozók, akik gyermekkori életszínvonalukat ítélték meg a legnegatívabban. A mindenkori ítéletek általában pozitívabbak a fiatalok, a felsőfokú képzettséggel rendelkezők és a budapestiek körében. Jelenlegi és 10 éven belül prognosztizált helyzetüket az aktívak körében a vállalkozók ítélik meg a legpozitívabban, a 10 évvel ezelőtti és a gyermekkori életszínvonal pedig ugyanebben a körben az alkalmi munkát végzőktől kapta a legpozitívabb értékelést. (10.3. táblázat)

A válaszadók a saját kilátásaikat kevésbé tartják rossznak az ország helyzetéhez képest. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy bár minden mért évben jóval többen észleltek, illetve jósoltak romlást saját maguk és az ország számára, mint ahányan stagnálást vagy javulást vártak, a válaszadók idén riasztóan magas arányban nyilvánítják ki negatív

⁴⁶ A válaszadók a négy időpontra vonatkozóan egy-egy 10 fokú skálán értékelhették életszínvonalukat. Elemzésünk tárgyát a válaszok átlagértékei képezték.

tapasztalataikat és várakozásaikat. A romlást érzékelők vagy várók aránya – a személyes rövidtávú jövőérzelés kivételével – minden esetben 60 százalék fölött van (10.2. ábra).

10.2. ábra – Rövidtávú helyzetérzékelés és várakozások (2003–2007)

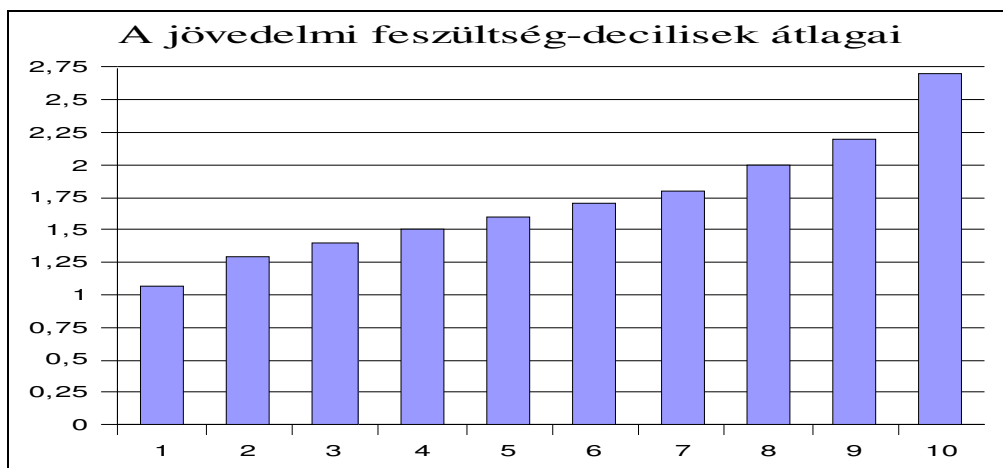
Forrás: Sági (2005), Társi Háztartás Monitor (2007)

10.5. Aktualitás és elvárások – a jövedelmi feszültség

Az emberek az elégedettség megítélésének standardjait számos forrásból meríthetik, melyek egyike lehet az, amikor a válaszadók jelenlegi anyagi helyzetüket összevetik azzal, ami szerintük méltányos lenne. Ezekből az információkból Sági (2000) korábbi kutatásai alapján az idei adatok elemzésekor is meghatároztuk az ún. jövedelmi feszültség indexet, amely a méltányosnak tartott és az aktuális jövedelem hányadosa. Ennek értéke 1 alatti, ha az illető a jelenleginél kevesebb jövedelmet, 1, ha éppen annyit, és 1-nél nagyobb, ha magasabb jövedelmet tart méltányosnak a maga számára.

Miközben a feszültségi index összes válaszadóra vonatkozó átlaga 1,7, tehát az emberek általában a jelenlegi jövedelmük közel kétszeresét tartják méltányosnak a maguk számára, látható, hogy a legelégedetlenebbek majd háromszoros emelkedéssel lennének kibékülve (10.3. ábra). Míg a 2000-es adatokon mért hasonló eredmények szerint a legsó decilis átlaga 1 alatti volt (Sági 2000), tehát a legelégedettebb válaszadók akár kevesebb jövedelemmel is „beérték volna”, addig idén már a legsó decilisbe tartozók is átlagosan a jelenleginél kicsivel magasabb jövedelmet tartanának megérdemeltnek.

10.3. ábra A személyes jövedelemfeszültség decilisátlagai

Forrás: Társi Háztartás Monitor (2007)

Az indexet OLS regressziós elemzésnek is alávetettük, amely eredményei szerint a nők, a nem megyeszékhely városokban élők (a fővárosiakhoz képest), a magasabb jövedelmi decilisekbe tartozók és a jövedelmükkel elégedettebb válaszadók általában kisebb jövedelmi feszültséget élnék meg. A felsőfokú képzettségűek (az alapfokú végzettségűekhez képest) ugyanakkor nagyobb jövedelmi feszültséget érznek, és ugyancsak pozitív az összefüggés a kor tekintetében. A munkaerő-piaci pozíciót megragadó változó esetében az alkalmazotti kategóriát jelöltük meg referenciaként. E csoport válaszadóihoz képest a vállalkozók, a munkanélküliek, a szülési szabadságon lévők, a diákok és az egyéb eltartottak is nagyobb mértékű jövedelmi feszültséget élnék meg. (10.4. táblázat)

10.6. Elégedettség és anómia

Spéder et al. (1998) az elégedettséget az anómia alakulásával párhuzamosan vizsgáló tanulmányukban az elégedettség mérőszámait az anómia közvetett indikátorainak tekintették. Azonos megfontolások alapján az anómia indikátorai is tekinthetők az elégedettség mérőinek.

A hosszabb távon összehasonlítható indikátorok közül négyben – az életben való eligazodással, a tervezéssel, az élet értelmével kapcsolatosan, illetve az önértékelésre vonatkozó kérdés kapcsán – a legpozitívabb adatokat a 70-es évek végén figyeltük meg. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy ezen indikátorok tekintetében az elmúlt majd’ másfél évtizedben igen pozitív változások következtek be. Míg 1994-ben a lakosság majdnem fele

érezte azt, hogy azt sem tudja, miben higgyen, ma ugyanez az arány 30 százalék. Megfeleződött (46-ról 23 százalékra) azok aránya is, akik korábban úgy gondolták, hogy nincs értelme terveket szőni. A válaszadók 62 százaléka soha nem érzi azt, hogy életének nincs célja, 71 százalékuk pedig soha nem gondolja azt, hogy semmire sem alkalmas. Bár a saját sors alakítására való képesség tekintetében a rendszerváltás környékén megfigyelhető volt némi javulás, az arányok azóta nem változtak (10.5. táblázat).

Adataink szerint az emberek csupán kicsivel több mint fele mondja azt, hogy az emberekben meg lehet bízni⁴⁷, a többség pedig általában megvalósítja amit eltervez.⁴⁸

A mindennapi életben való eligazodásra, a tervezésre, a sorsalakításra és a tervek megvalósítására vonatkozó kérdések eredményei alapján egy anómia-indexet is képeztünk⁴⁹. Az indexátlagok negatív értékei a nők, az idősebb korosztályok tagjai, a legalacsonyabban iskolázottak, a Budapesten és megyeszékhelyeken kívüli városokban illetve községekben lakó válaszadók körében tűnnek ki, de ugyancsak negatív eredményeket látunk a munkaerőpiac peremén lévők és az onnan kiszorultak esetében is. A jövedelemeloszlást tekintve a kedvezőbb anyagi helyzet kevesebb anomikus tünettől látszik párosulni (10.6. táblázat).

10.7. Összefoglalás

A rendszerváltás után a lakosság elégedettsége szinte minden mért dimenzióban csökkent. Bár az 1994-es évben mért értékek az évtized első felének legjobbjai, a trend nem folytatódott, sőt határozottan negatív fordulatot vett, amely nagyjából három évig tartott. Az 1997-es és 2001-es évek között minden területen javuló tendenciát tapasztaltunk, majd ismét „fordult a kocka”, jóllehet az elégedettek csökkenése ezúttal nem volt olyan drasztikus, mint 1994-et követően. 2003 után feltűnt egy újabb pozitív irányú változás jele, a lassú javulás azonban nem bizonyult tartósnak és 2005 után azt látjuk, hogy két dimenziótól eltekintve újra igen meredek leszálló ágba került az elégedettek aránya.

A negatív értékelés nemzetközi kontextusban is megjelenik. A World Bank 2006-os, átalakuló társadalmakban élők elégedettségét elemző kutatásának eredményei szerint a vizsgált országok lakói általában elégedettek az életükkel mint egészszel.⁵⁰ Nem lehet azonban nem észrevenni, hogy mi magyarok, nemcsak ebben a tekintetben „lőgnak ki a sorból”, de több más dimenzió esetében is a vizsgált országok közül a legelégedetlenebbnek bizonyulnak. A magyarok gondolják a legnagyobb arányban, hogy életkörülményeik ma rosszabbak, mint 1989-ben és mi látjuk legsötétebben politikai és gazdasági jelenünket is. A vizsgált államok közül csak Bulgáriában csökkent nagyobb mértékben az emberek közötti bizalom, ráadásul többségünk nemcsak azt nem hiszi, hogy többre vitte szüleinél, de azt sem reméli, hogy gyermekei nála jobban élhetnek majd.

⁴⁷ Az emberekben meg lehet bízni, 6% (mindig), 46% (majdnem mindig), 37% (általában nem lehet), 10%: (szinte soha nem lehet).

⁴⁸ Amit eltervezek, azt általában véghez is viszem: 2% (egyáltalán nem), 10% (részben nem), 53% (részben igen), 35% (teljesen igen).

⁴⁹ Az anómia-indexet a felsorolt négy anómia kérdésre adott válaszok összegzett értékének z-score értékeként határozzuk meg. Az érthetőség és egyszerűség kedvéért, az index a z-score értékek eredeti összegének -100-zal szorzott értékét tartalmazza. A negatív értékek nagyobb mértékű anómiára engednek következtetni.

⁵⁰ Life in Transition Survey, World Bank

Elemzésünk a legmagasabb elégedettségi arányokat a fiatalok, a magasan iskolázottak, a fővárosban és a megyeszékhelyeken élők és a vállalkozók körében mutatta ki, a legelégedetlenebbeknek pedig az alacsony végzettségűek és a munkanélküliek tűnnek. Miközben a válaszadók az ország lakosaihoz viszonyítva általában „pozitívabban” ítélik meg saját helyzetüket, a számok tükrében talán helyesebb a „kevésbé negatív” kifejezést használni.

Az anomikus jelenségek tekintetében az elmúlt másfél évtized igen figyelemre méltó pozitív irányú változásokat hozott, azonban mindenképpen fel kell hívnunk a figyelmet azokra a társadalmi-demográfiai csoportokra (alacsonyan iskolázottak, idősek, községekben élők) amelyekben az anomikus tünetek halmozódása figyelhető meg.

Irodalom

- Andorka Rudolf: Társadalmi változások és társadalmi problémák (1940–1990). In.: Statisztikai Szemle, 1992. Vol. 80. No. 4–5. 301–324. p.
- Andorka Rudolf–Bruce Headey–Peter Krause: A gazdasági és a politikai követelmények szerepe a rendszerváltozásban: Magyarország és Kelet-Németország 1990–1994, In.: Szociológiai Szemle 1994/4. 61–82
- Erik Allard: About dimensions of welfare: an explanatory analysis of a comparative Scandinavian survey. Research Group for Comparative Sociology, University of Helsinki, Finland. 1973
- Medgyesi Márton – Róbert Péter: A munkával való elégedettség nemzetközi összehasonlításban, In.: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 2000. 591–616. TÁRKI Budapest. Online: http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-108/publikaciok/tpubl_a_108.pdf
- Medgyesi Márton – Róbert Péter: Munka-attitűdök: időbeli és nemzetközi összehasonlítás, In.: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 1998. 437–457. TÁRKI Budapest.
- Pataki J. – S. Molnár E.: Kísérlet az elégedettség összetevőinek vizsgálatára. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Tanulmányok. Budapest. 1982/2.
- R. Easterlin: Does economic growth improve the human lot? In.: David, P.A – M.W. Reder eds.: Nations and households in economic growth, 1974. New York and London: Academic Press.
- Robert K. Merton: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra, Osiris. Bp., 2002.
- Ruut Veenhoven: Social Indicators Research. In.: Social Indicators Research, 1996, vol. 37, 1–46, 1996.
- Satisfaction with Life and Public Service Delivery in EU10 Countries: Some Key Findings from the 2006 EBRD–World Bank – Life in Transition Survey
- Sági Matild: Az anyagi helyzettel való elégedetlenség és vonatkoztatási csoportok, In.: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 2000. p. 260–297. TÁRKI Budapest. Online: http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-064/publikaciok/tpubl_a_064.pdf
- Sági Matild: Elégedettség, jövedelmi feszültség, in. Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 2002. 75–92. TÁRKI Budapest Online: http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-033/publikaciok/tpubl_a_033.pdf
- Sági Matild: Elégedettség, állami szerepvállalással kapcsolatos attitűdök, kockázatvállalási attitűdök (6. fejezet) 111–127. 2003, TÁRKI Budapest. Online: <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a530.pdf>
- Sági Matild: Elégedettség (3. fejezet) TáRKi Monitor Interim Jelentés. 2005 december 51–80. TÁRKI Budapest
- Sági Matild: Elégedettség az átalakuló társadalmakban, In.: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 2006. p. 151–166. TÁRKI Budapest
- Spéder Zsolt – Kapitány Balázs: A magyar lakosság elégedettségének meghatározó tényezői nemzetközi összehasonlításban, In.: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 2002. 162–172. TÁRKI Budapest. Online: http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-038/publikaciok/tpubl_a_038.pdf

- Spéder Zsolt – Paksi Borbála- Elekes Zsuzsanna: Anómia és elégedettség a 90-es évek elején, in. Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 1998. 490–513. TÁRKI Budapest. Online:
http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-129/publikaciok/tpubl_a_129.pdf
- W. Zapf: Social reporting in the 1970s and in the 1990s. Social Indicators Research, 2000, 51: 1–15. p.

10.1. táblázat Az egyes tényezőkkel elégedettek aránya (%)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	2000	2001	2003	2005	2007
Élete eddigi alakulásával	38,7	36,0	38,9	34,9	37,0	34,9	34,0	45,9	46,1	41,6	44,7	37
Jövőbeli kilátásaival	20,3	20,4	26,8	19,6	22,2	22,6	24,5	31,5	32,6	30,7	33,2	24,2
Életszínvonalával	20,5	20,6	23,8	19,5	19,1	17,6	19,2	25,1	28,4	28,0	30,8	21,4
Családon belüli kapcsolataival	85,3	84,3	84,1	–	–	–	81,7	84,5	87,9	85,3	83,1	84,6
Egészségi állapotával	53,3	50,9	53,0	–	47,1	45,6	51,8	53,0	57,5	54,8	59,6	53
Munkájával	69,5	67,9	66,7	54,5	60,2	58,2	65,7	67,6	69,4	63,7	64,0	59,2
Lakásával	63,7	61,0	63,5	54,8	58,9	53,1	55,3	64,2	65,7	62,9	64,9	66,7
Lakókörnyezetével	67,2	61,0	62,8	57,7	59,0	55,2	62,6	67,5	68,9	64,1	67,3	68,4
Jövedelmével	16,0	14,5	16,8	11,8	11,4	10,5	12,7	14,3	16,8	15,8	20,3	13,6
Mindent egybevetve az életével	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	54,9	46,8

10.2. táblázat Az egyes tényezőkkel elégedettek a főbb társadalmi-demográfiai csoportokban (%)

	Élete alakulásával	Jövőbeli kilátásaival	Életszínvonalával	Családi kapcsolataival	Egészségi állapotával	Munkájával	Lakásával	Lakókörnyezetével	Jövedelmével	Mindent egybevetve az életével
Nem										
Férfi	36,6	25,9	21,5	81,8	58,9	58,5	66,4	68,3	14,1	48
Nő	36,5	24,7	21,3	84,5	52,1	56	64,2	66,5	12,3	46,2
Kor										
–19	57,7	63,8	46,9	85,3	89,3	75	78,2	74,1	9,5	79,1
20–29	45,1	42,8	27,7	79,6	78,3	53,6	65,8	66,1	15	56,7
30–39	45,3	31,8	24,3	87,8	78,5	63,4	67	66,9	14,5	58,8
40–49	32,4	20,1	14,2	78,1	56,1	59,5	61,1	67,4	11,8	44,3
50–59	27,4	14,8	15,4	82,9	41,8	54	62,4	65,7	10,4	36,5
60–69	33,6	16,2	18,5	85,7	35,4	59,4	69,5	68,4	12,5	38,1
70–	31,9	13,1	19,2	85,4	24,4	56,3	65,7	68,9	15,3	36,9
Iskolázottság										
Alapfok (max.)	26,3	19,4	18,2	80,3	38,3	49,4	57	61,5	7,5	34,2
Középfok	35,9	23,7	19,8	83,4	59,4	54,6	66,3	68,7	11,7	48
Felsőfok	62,3	44,6	35,1	89,6	73,9	72,3	78,6	74	29,6	71,3
Településtípus										
Budapest	42,8	28,1	23,7	80,3	59,2	58,3	63,5	65,9	17,3	54,4
Megyeszékhely	42,4	30,6	24,6	81,8	57,4	55,1	65,8	63,8	18,8	55,3
Egyéb város	33,3	23,4	19,7	84,6	52,2	58	66	69,2	9,6	43,1
Község	33,6	22,9	20,2	84,5	54,3	57,1	65	67,7	11,5	42,9

	Élete alakulá- sával	Jövőbeni kilátásai- val	Életszín- vona- lával	Családi kapcso- la- taival	Egész- ségi állapo- tával	Munká- jával	Lakása- val	Lakó- környe- ze- tével	Jövedel- mével	Mindent egybe- vetve az életével
Munkaerő-piaci státusz										
Alkalmazott	39,8	28,8	22,7	83,2	72,2	57,5	66,8	68,6	14,8	53,2
Vállalkozó	52,2	30,4	28,9	86	73,9	66,4	73	74,8	24,5	60,5
Alkalmi munkás	38	27,3	10,2	77,6	54	33,3	54,5	66	7,1	47,1
Munkanélküli	19,9	13,1	7	74,9	47,2	–	50,7	53,5	1,4	32,7
Nyugdíjas	28,7	13,4	16,1	83,3	26,7	46,8	63,2	66,7	12,5	33,7
Szülési szabadság	47,8	36	23,5	91,2	81,6	54,5	67,6	62	8	62,2
Diák	63,8	69,2	52,9	88,4	91,4	–	80,7	78,2	13,9	82,9
Egyéb eltartott	25,7	13,7	12,5	78,1	46,7	–	50,5	59	5,6	36,2
Egy főre jutó jövedelem (decilis)										
1	27,5	19	14,6	85,3	51,5	45,5	54	54,2	4,7	34,6
2	32,6	23,2	15,4	78,5	55,4	56	55,6	58	5,9	42,9
3	21,7	17,7	11,6	81,8	48	54,9	59,9	63	2,4	35,2
4	30,4	21,2	15,6	86,1	53,1	59,3	65,9	67,9	9,7	38,2
5	28,7	17,6	15,2	83,8	48,4	54,3	64,3	70,7	5	40,7
6	35,1	23,6	22,6	87,2	54,9	54,5	71,8	73,5	11,8	43,7
7	39,3	29	24	88,8	59	57,2	67,9	72	14,4	49,6
8	44,9	28,3	28,3	85,4	57	57	72	74,1	16,6	56,9
9	48	29,4	29,4	80,6	55,5	61,5	69,1	69,4	17,7	57,8
10	48,3	38	38	76,9	64	61,1	65,6	64,9	30,1	61,9

10.3. táblázat Életszínvonal-érzékelések és előrejelzések (átlagok)

	14 éves korban	1997	2007	2017
Átlag	4,84	5,5	4,49	4,8
Nem				
Férfi	4,8	5,5	4,4	4,8
Nő	4,8	5,4	4,4	4,7
Kor				
–19	5,5	5,9	5,2	6,7
20–29	5,7	5,4	4,8	5,7
30–39	5,5	5,3	4,8	5,4
40–49	5	5,5	4,2	4,4
50–59	4,6	5,7	4,1	3,9
60–69	3,8	5,4	4,2	4,1
70–	3,7	5,3	4,4	4,1
Iskolázottság				
Alapfok (max.)	4,2	5,1	4	4,3
Középfok	5	5,6	4,5	4,8
Felsőfok	5,2	5,7	5,2	5,4
Lakóhely				
Budapest	5,1	5,6	4,9	5
Megyeszékhely	4,8	5,4	4,4	5,1
Egyéb város	4,7	5,4	4,2	4,6
Község	4,7	5,4	4,4	4,6
Munkaerő-piaci státusz				
Alkalmazott	5,2	5,5	4,7	5,1
Vállalkozó	4,9	5,5	5,1	5,2
Alkalmi munkás	5,7	6,1	4,5	5,2
Munkanélküli	5,1	5	3,2	3,8
Nyugdíjas	3,9	5,4	4,2	4
Szülési szabadság	5,6	5,1	4,6	5,3
Diák	5,7	5,90	5,3	6,7
Egyéb eltartott	5	5,4	3,7	4,6
Egy főre jutó jövedelem (decilis)				
1	4,8	5	3,4	3,9
2	4,9	4,9	3,6	4,4
3	4,8	5,2	3,7	4,3
4	5	5,5	4,1	4,5
5	4,4	5,4	4,2	4,7
6	4,5	5,3	4,4	4,5
7	4,7	5,7	4,7	5,1
8	4,8	5,7	4,9	5
9	4,8	5,8	5	5
10	5,2	5,7	5,5	5,5

10.4. táblázat Jövedelmi feszültség – OLS regresszió

	B	St. E.	St. B	t	Szignifikancia
Konstans	2,075	0,082		25,238	0,000
Nem (ref. férfi)	-0,067	0,017	-0,070	-3,866	0,000
Kor (év)	0,012	0,003	0,439	4,086	0,000
Kor ²	0,0002	0,000	-0,577	-5,294	0,000
Középfokú végzettség (ref. alapfok)	0,025	0,021	0,027	1,198	0,231
Felsőfokú végzettség (ref. alapfok)	0,125	0,031	0,090	4,074	0,000
Egyéb város (ref. Bp.)	-0,054	0,023	-0,057	-2,319	0,020
Falu	-0,029	0,025	-0,029	-1,176	0,240
Vállalkozó (ref. alkalmazott)	0,177	0,047	0,067	3,768	0,000
Alkalmi munkás (ref. alkalmazott)	0,017	0,079	0,004	0,216	0,829
Munkanélküli (ref. alkalmazott)	0,270	0,047	0,104	5,740	0,000
Nyugdíjas (ref. alkalmazott)	0,003	0,027	0,004	0,127	0,899
Szülési szabadság (ref. alkalmazott)	0,159	0,048	0,062	3,327	0,001
Diák (ref. alkalmazott)	0,215	0,099	0,039	2,173	0,030
Egyéb eltartott (ref. alkalmazott)	0,354	0,105	0,059	3,380	0,001
Jövedelmi decilis (1–10)	-0,021	0,004	-0,122	-5,947	0,000
Jövedelemmel való elégedettség (0–10)	-0,089	0,004	-0,387	-20,534	0,000
R ²	27,1				

10.5. táblázat Az anómia jelzőszámai 1978–2007, (%)

	1978	1990	1994	2007
Minden olyan gyorsan változik, hogy az ember azt se tudja már, hogy miben higgyen				
Teljesen egyetért	21	59	49	30
Részen egyetért	33	28	38	42
Nem ért egyet	46	13	13	28
Az ember az egyik napról a másikra él, nincs értelme előre terveket szőni.				
Teljesen egyetért	14	48	46	23
Részen egyetért	17	35	34	30
Nem ért egyet	69	17	20	47
Milyen gyakran érzi, hogy életének nincsen sem célja, sem értelme?				
Soha	72	55	47	62
Néha	19	33	36	25
Gyakran	4	6	9	8
Nagyon gyakran	3	4	5	4
Állandóan	2	2	2	1
Milyen gyakran érzi úgy, hogy már semmire sem alkalmas, hogy már nem tud hinni önmagában?				
Soha	71	53	60	71
Néha	22	38	28	19
Gyakran	4	4	6	7
Nagyon gyakran	2	3	4	2
Állandóan	1	1	2	1
Sorsom alakulását alig tudom befolyásolni				
Teljesen egyetért	17	11	11	11
Részen egyetért	40	39	39	38
Inkább nem ért egyet	25	27	30	30
Teljesen nem ért egyet	18	22	20	21

Forrás: Spéder et al. (1998), Társi Háztartás Monitor (2007)

10.6. táblázat Az anómia-index átlagai az egyes demográfiai-társadalmi csoportokban

	Anómia-index átlag		Anómia-index átlag
Nem		Munkaerő-piaci aktivitás	
Férfi	34,3	Alkalmazott	88,2
Nő	-10,5	Vállalkozó	134,3
Kor		Alkalmi munkás	-44,3
-19	125,1	Munkanélküli	-92,2
20-29	120	Nyugdíjas	-97,7
30-39	86,5	Szülési szabadság	52,4
40-49	3,2	Diák	161
50-59	-34	Egyéb eltartott	-76,5
60-69	-56,4	Jövedelmi decilis	
70-	-129,1	1	-102,4
Iskolázottság		2	-58,5
Max. alapfok	-110	3	-66,1
Középfok	30,3	4	-33,7
Felsőfok	178,7	5	-29,1
Lakóhely		6	-21,5
Budapest	104,7	7	6,9
Megyeszékhely	11,1	8	34,6
Egyéb város	-12,1	9	108,7
Falu	-25,1	10	172,5

Forrás: Spéder et al. (1998), Társi Háztartás Monitor (2007)

11. A siker titka: az érvényesüléssel kapcsolatos vélemények (Sági Matild)

11.1. Bevezetés

Több oka is van annak, hogy társadalomkutatók és politológusok egyaránt kitüntetett figyelmet fordítanak arra, hogy az egyének miben látják az anyagi jellegű boldogulásuk okát, forrását.

Egyrészt ahhoz, hogy a társadalmi-politikai viszonyok stabilak legyenek, feltétlenül szükséges az, hogy a többség a létező – és nyilvánvalóan egyetlen társadalmi formációban sem negligálható- egyenlőtlenségeket igazságosnak és legitimnek tartsa. Másrészt a társadalom működési viszonyainak (strukturális folyamatainak) megértése szempontjából is fontos tudni, hogy az egyének az anyagi boldogulás milyen hatásmechanizmusait feltételezik – mit gondolnak, az adott strukturális viszonyok között hogyan lehet előrejutni az életben.

Az igazságos elosztással kapcsolatban az elmúlt évtizedekben nagyon sok elméleti és empirikus kutatás zajlott. (A teljesség igénye nélkül: Kluegel at al. 1995, Konow 2003, Alesina , A. – Angeletos, G-M 2005, Örkény 1997, Tóth I. Gy. 1991, Csepeli–Kolosi–Neményi–Örkény 1992). Ezek egy része csak a „kimenet” szempontjából vizsgálja a társadalmi elosztás igazságosságát, nagyobbik részük azonban erőteljes hatást tulajdonít a „bemeneti” tényezőknek is – annak tehát, hogy milyen tényezők befolyásolják általában a társadalmi egyenlőtlenségek struktúráját, és konkrétan az egyes egyének egyenlőtlenségi viszonyrendszerében elfoglalt helyét. E kutatások szerint alapvetően kétféle forrása van az egyenlőtlenségek legitimitásának és az elosztási viszonyok igazságosként való értékelésének: az egyéni teljesítményeken (szorgalom, tehetség, kemény munka, kivételes képességek) alapuló igazságosság-szempontok, illetve a funkcionális legitimitáció, amikor a társadalom gazdasági-fejlődési igénye (nagyobb felelősségű és nagyobb teljesítményt igénylő feladatokra a legjobb szakemberek kiválasztása) teszi elfogadottá a jövedelmi egyenlőtlenségeket. Hazai és nemzetközi kutatások egyaránt alátámasztották, hogy minél inkább úgy gondolja valaki, hogy a jövedelem, az anyagi boldogulás egyéni teljesítménytől függ, annál inkább elfogadja a jövedelmi egyenlőtlenségeket. (Kolosi 1990, Evans – Kelley – Kolosi 1992, Róbert 1991, 1999a, 1999b, Sági 1996, 1999)

Az előrejutás lakosság által észlelt meghatározó tényezői a racionális cselekvésemélet strukturális viszonyokra való alkalmazása révén játszik fontos szerepet a társadalom működési mechanizmusainak megértésében. A racionális cselekvésemélet szerint – amely az elmúlt 50 évben a társadalomtudományi kutatások egyik domináns paradigmájává vált – az egyének a saját preferenciáik szerint választják ki a céljaikat, a környezeti feltételek (kényszerek és törvényszerűségek) figyelembe vételével mérlegelik a cél eléréséhez vezető lehetőségeket, majd a „befektetés” és „megtérülés” kalkulált egyenlege alapján döntenek arról, hogy hogyan cselekszenek. (Becker 1976, Heath 1976, Coleman 1973, Coleman 1990) Az egyének döntéseit nem feltétlenül a valós oksági folyamatok, sokkal inkább ezek észlelése befolyásolja. A hétköznapi cselekvők nem feltétlenül vannak tisztában az oksági folyamatok teljességével, esetenként a fő irányával sem, döntéseiket tehát csak az általuk észlelt vagy feltételezett tényezők figyelembe

vételével tudják meghozni. (Goldthorpe 1996) A témával kapcsolatos kutatások arra is felhívták a figyelmet, hogy a döntéseket olyan interiorizált „irracionalis” elemek is lényegesen befolyásolják, mint az értékek, normák. Ezeket nem lehet a „nyereség-veszteség” illetve a „jutalom és büntetés” skálákon keresztül értelmezni (Elster 1986, 1989). Azt mérni és értelmezni tudjuk, hogy milyen értékek, normák befolyásolják az egyének cselekedeteit, de azt nem tudjuk megmagyarázni, hogy az egyének miért tesznek magukévá ezeket – és főleg nem tudjuk magyarázni az értékek időbeli változását. Az egyéni és társadalmi normákat, értékeket tehát a racionális cselekvésemélet olyan „adottságaiként” felfognunk, amelyek a befektetés-megtérülés kalkuláció során erőteljesen hatnak, de amelyek keletkezéséről, és főleg változásáról csak keveset tudunk (Heath 1976, Granovetter 1986, Freedman and Hechter 1990, Browning et al 2000, Alesina, A. – Fuchs-Schündeln, N. 2005)

Ebben a fejezetben a Magyar Háztartás Monitor kutatás 2007 évi adatai alapján arra a kérdésre keressük a választ, a piaccgazdaságra való áttérés fordulópontja utáni közel két évtized során kialakult-e a magyar társadalom egészére, vagy a társadalom tipikus csoportjaira jellemző elképzelések arról, hogy a megváltozott társadalmi-gazdasági körülmények között mik a forrásai az előrejutásnak, mi kell az anyagi boldoguláshoz. Kísérletet teszünk arra is, hogy az előrejutás észlelt okaival magyarázzuk az általános elégedettséget illetve elégedetlenséget.

11.2. Nemzetközi kitekintés

A rendszerváltás megelőző időszakban az International Social Survey Programme (ISSP) keretében zajlott olyan, az társadalmi egyenlőtlenségekkel és az előrejutás forrásaival kapcsolatos lakossági attitűdöket feltáró vizsgálat, amely nemzetközi, és idősoros összehasonlításra is lehetőséget adott. Az ISSP keretén belül 1987-ben, 1992-ben és 1999-ben zajlott vizsgálat ebben a témakörben. (A következő, társadalmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos ISSP kutatás 2009-ben lesz.) 1987-ben csak 8 ország vett részt a kutatásban, s köztük Magyarország volt az egyetlen kelet-európai résztvevő. 1992-ben már 17 országban zajlott a nemzetközi standardok szerinti adatfelvétel, több poszt-szocialista országban is, s ekkor már Németország is külön keleti és nyugati országrészre bontva szerepelt. Így az összehasonlíthatóság kedvéért most az 1992-es és az 1999-es eredményeket az ISSP második „egyenlőtlenség-moduljában” szereplő 17 országra vonatkozóan tekintjük át.

Az ISSP által vizsgált témakörök közül a kemény munka fontossága egyértelműen az egyéni teljesítmény észlelt fontosságát mutatja, a gazdag családba való születés az egyéntől független körülmények szerepének indikátora, míg a jó kapcsolatok, a megfelelő emberek ismerete valahol a kettő között helyezkedik el.

1992-ben a kapcsolati tőke fontossága szempontjából az országok két nagy csoportja körvonalazódott. Kevésbé tűnt fontosnak a „megfelelő emberek ismerete” az angolszász és az észak-európai országokban (Ausztrália, USA, Nagy Britannia, Új Zéland, Kanada, Svédország és Norvégia), s ezektől jól elkülönültek a közép-, és kelet-európai társadalmak, ahol ekkor a lakosság nagy többsége vélte úgy, hogy a boldogulás szükséges feltétele a jó kapcsolati háló. Ez utóbbiak sorából kivételt jelentett Magyarország, ahol az általános beállítódottság inkább az angolszász országokéhoz hasonlított, nem pedig a közép-kelet európai országokéhoz (11.1. táblázat).

A kapcsolati tőke majdnem minden, az összehasonlításban szereplő országban fontosabbá vált a közvélemény szerint 1999-re a hét évvel korábbiakhoz képest. Különösen

Svédországban és Kanadában erősödött meg az előrejutásban észlelt jelentősége, aminek eredményeképpen és az országok egymáshoz viszonyított sorrendje is megváltozott a vizsgált időszakban. Az ezredforduló körül már nem lehetett az országok e szerinti sorrendjét a fő gazdasági-társadalmi ideológiájukkal magyarázni – immár volt olyan északi és angolszász ország is, ahol a lakosság többsége a kapcsolatokat is fontosnak tartotta az előrejutásban. (Magyarországon a kapcsolati tőke észlelt fontossága gyakorlatilag változatlanul maradt 1992 és 1999 között.) (11.1. táblázat) Úgy tűnik tehát, hogy a kapcsolati tőke fontossága az egyes országok pillanatnyi (rövid távú) működési mechanizmusaitól függ, és viszonylag gyorsan meg tud változni.

A családi háttér szerepének értékelése lényegesen nagyobb stabilitást mutat. A kelet-európai országok lakossága időben állandó mértékben tartja fontosnak a származást az életben való boldoguláshoz, míg a fejlett piacgazdaságokban a lakosok kisebb jelentőséget tulajdonítanak (észlelnék) a származásnak. (11.1. táblázat)

Sajnos, az ISSP kérdőívében az egyéni teljesítménynek a boldogulásban játszott szerepére vonatkozó kérdést megváltoztatták. 1992-ben a kérdést úgy tették fel, hogy mennyire fontos az életben való boldoguláshoz az, hogy valaki milyen keményen dolgozik, míg 1999-ben a kérdés feltevése így hangzott: „Az országban megfizetik azokat, akik keményen dolgoznak”.

Az 1992-es kérdésfeltevésre adott válaszok országok szerinti megoszlása markánsan kirajtolta a redisztribúció észlelt fontosságát az országban: az angolszász liberális piacgazdaságokban lényegesen fontosabbnak érezték az emberek a kemény munkát, mint a jóléti demokráciákban és a poszt-szocialista országokban. Az 1999-es kérdés változat viszont szinte pontosan az országok egy főre jutó GDP-jének megoszlását mutatja: a gazdagabb országok polgárai inkább úgy érzik, hogy a kemény munkát náluk megfizetik, a szegényebb országok lakói többsége szerint viszont náluk nincs megfizetve az egyéni munka-teljesítmény. (11.2. táblázat)

Magyarország az egyéni teljesítmények (kemény munka és kapcsolatok) fontossága szerinti nemzetközi sorrendben az alsó harmadban helyezkedik el, a származás fontossága szerinti sorrendben pedig a középmezőnyben volt 1992-ben és 1999-ben is

11.3. Az anyagi előrejutás észlelt meghatározói 2007-ben Magyarországon

A Háztartás Monitor kutatás során az előrejutás észlelt meghatározó tényezőit nem a nemzetközi kutatásokban szokásos ötfokú skálán mértük, hanem arra kértük a válaszolókat, hogy négy tényező-csoportot (1. egyéni törekvés, ambíció, kemény munka, 2. szerencse, jó időben jó helyen kell lenni, 3. megfelelő kapcsolatok, 4. jó családi háttér, jó helyre kell születni) rangsoroljanak a szerint, hogy ezekre mennyire van szükség az anyagi boldoguláshoz a mai Magyarországon. Ezzel gyakorlatilag döntésre kényszerítettük a válaszolókat – nem adtuk meg nekik azt a lehetőséget, hogy mint a négy tényező-csoportot egyformán nagyon fontosnak ítéljék meg. Hasonlóképpen arra is rákérdeztünk, hogy véleményük szerint minek köszönhetik az elszegényedésüket azok, akik nem boldogulnak.

Eredményeink szerint a lakosság nagyon megosztott a tekintetben, hogy mi is kell ma Magyarországon az anyagi boldoguláshoz. Ugyan a legtöbben alapvetően a kemény munkát tekintik az anyagi boldogulás fő forrásának – 40% legfontosabbnak, további 20% pedig

második legfontosabb tényezőnek jelölte be – de csak minimális mértékben marad el ettől a kapcsolati tőke észlelt jelentősége (22% + 33%), majdnem minden második válaszoló a jó családi háttérrel is nagyon fontosnak ítéli meg (20%+26%), és bő harmaduk szerint nagyon fontos a boldoguláshoz a szerencse is (18%+22%) (11.1. ábra).

Közel azonos arányban tartják fontosnak ezeket a tényezőket az elszegényedés kiváltó okaként az emberek, s a két tényező-csoport (boldogulás okai és elszegényedés okai) közötti korreláció is igen erőteljes (11.1. ábra, 11.3. táblázat).

Nincs tehát általánosan elfogadott konszenzus a mai magyar társadalomban arra vonatkozóan, hogy mi kell a boldoguláshoz, egyéni szinten azonban következetesen azonos álláspontot képviselnek az emberek a boldogulás, és a nem-boldogulás fő okaival kapcsolatban.

11.4. A boldogulás észlelt okainak társadalmi-demográfiai meghatározottsága

A továbbiakban figyelmünket a boldoguláshoz legfontosabbnak választott tényezőkre koncentráljuk, és azt térképezzük fel, hogy milyen tipikus társadalmi csoportok képviselik a teljesítményelvű magyarázatokat, kik azok, akik szerint sorsunk a születésünk pillanatában el van döntve, az egyéni teljesítménynek alig van szerepe az életünk alakulásában – és kik azok, akik szerint sem az egyéni teljesítmény, sem a családi háttér nem befolyásolja sorsunk alakulását, elsősorban a szerencse kénye-kedvének kitéve hanyódnunk.

Eredményeink szerint a boldogulás észlelt forrása csak minimálisan függ a társadalmi-demográfiai hovatartozástól. A nők egy kicsit jobban hajlanak arra, hogy születéskor meg van határozva a sorsunk, a férfiak az egyéni teljesítménynek valamivel nagyobb jelentőséget tulajdonítanak – de nagyságrendileg nincs különbség a férfiak és a nők boldogulással kapcsolatos véleménye között. A legidősebbek közül lényegesen többen vannak arról meggyőződve, hogy az anyagi boldogulást elsősorban a kemény munka, az egyéni törekvés és ambíció befolyásolja – az 50 év alatti korosztályokba tartozók közül azonban már csak minden második személy vélekedik így. A legfiatalabbak pedig a személyes kapcsolatok befolyásoló szerepét tartják átlagon felüli arányban fontosnak. Alapvetően ez a két különbség okozza azt, hogy az anyagi előrejutás észlelt meghatározói és az életkor között statisztikailag szignifikáns kapcsolatot észleltünk. Általánosságban tehát nem mutatható ki jellemző korosztályi különbség az előrejutással kapcsolatos beállítódásokban.

Jelentős kapcsolat van viszont az iskolai végzettség és az előrejutás okaival kapcsolatos vélemények között. Minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál kevésbé gondolja úgy, hogy az anyagi előrejutást elsősorban a jó családi háttér befolyásolja, és annál nagyobb fontosságot tulajdonít a személyes kapcsolatoknak. A szélső iskolai csoportok – tehát a legkevésbé iskolázottak, és a diplomások – az átlagosnál lényegesen nagyobb arányban vannak arról meggyőződve, hogy az egyéni törekvés, ambíció, kemény munka befolyásolja leginkább az anyagi boldogulást. A középső iskolázottságú csoportok pedig inkább a szerencsétől teszik ezt függővé.

A gazdasági aktivitás és az előrejutással kapcsolatos vélemények között is csak minimális összefüggéseket mutatnak az adataink: a nyugdíjasok közül az átlagosnál lényegesen többen gondolják úgy, hogy az egyéni teljesítmény határozza meg elsősorban az előrejutást, míg a munkaerőpiacról kiszorultak (munkanélküliek és alkalmi munkából élők)

inkább a szerencsét okolják ezért. A vállalkozók pedig átlag feletti jelentőséget tulajdonítanak a személyes kapcsolatoknak.

Az aktív keresőkön belül nincs lényeges különbség az állami és magáncégeknél, valamint a hazai és külföldi tulajdonban levő vállalatoknál dolgozók előrejutással kapcsolatos beállítódása között. Elemzésünk tehát nem támasztotta alá azt a hipotézisünket, miszerint a magáncégeknél, és különösen a külföldi tulajdonú magáncégeknél dolgozók tapasztalatai szerint nagyobb jelentősége lenne az egyéni teljesítménynek, törekvésnek és ambíciónak az előrejutásban.

Ugyancsak az előzetes hipotézisünkkel ellentétben, az egyéni extra munka – másodállás, mellékjövedelem léte – sem befolyásolja a boldogulással kapcsolatos beállítódásokat. (11.4. táblázat)

Ugyanakkor a magasabb egyéni jövedelműek lényegesen nagyobb valószínűséggel vallják azt, hogy a boldogulás egyéni teljesítménytől függ, míg az alacsonyabb jövedelműek (és ezen belül is elsősorban a munkajövedelemmel nem rendelkezők) inkább a családi háttér meghatározó erejét tartják fontosnak. Sem családi összjövedelem, sem pedig az egy főre jutó jövedelem nem befolyásolja az ezzel kapcsolatos beállítódásokat (11.5. táblázat).

Elméleti megfontolásaink alapján azt várnánk, hogy minél magasabb jövedelmi helyzetűnek tartja magát valaki, annál inkább az egyéni teljesítményt tartja az anyagi boldogulás fő forrásának. Eredményeink csak részben támasztják alá ezt a hipotézisünket: azok, akik saját magukat a jövedelmi létra magasabb fokára helyezték, valamivel nagyobb arányban vélik úgy, hogy a boldoguláshoz elsősorban egyéni ambíció, törekvés és kemény munka szükséges a mai Magyarországon, de a különbség nem kiugró mértékű (11.6. táblázat)

Mindezek alapján összességében azt kell megállapítanunk, hogy az anyagi előrejutás okaival kapcsolatos vélemények a mai magyar társadalomban csak kis mértékben függnak össze az egyén társadalmi pozíciójával, jelentős mértékben olyan belső meggyőződésből fakadnak, amiket a pillanatnyi társadalmi helyzet nem befolyásol.

11.5. Elégedettség és az előrejutással kapcsolatos beállítódások

Eredményeink szerint lényeges összefüggés van az elégedettség, és az előrejutás fő okaival kapcsolatos beállítódás között. Azok, akik leginkább az egyéni teljesítményt tartják az anyagi boldogulás fő forrásának, az átlagosnál lényegesen elégedettebbnek mutatkoznak az életszínvonalukkal, az életük eddigi alakulásával és a jövőbeli kilátásaikkal, míg a kapcsolatokban vagy a szerencsében bízók, illetve azok, akik szerint az előrejutást elsősorban a származás határozza meg az átlagnál valamivel kevésbé elégedettek ezekkel a tényezőkkel – ha nem is kiugró mértékben. Az okság iránya azonban nem nyilvánvaló: az eddigiek alapján nem állíthatjuk biztosan, hogy az előrejutással kapcsolatos általános beállítódás befolyásolja az elégedettséget, vagy az elégedett, önmagukat sikeresnek tartó emberek inkább hajlamosak arra, hogy sorsuk alakulását saját egyéni teljesítményükkel magyarázzák. (11.7. táblázat)

Irodalom

- Alesina, A. – Angeletos, G-M (2005): Fairness and Redistribution. *American Economic Review* 95 (4) pp. 960–980.
- Alesina, A. – Fuchs-Schündeln, N. (2005): Good-bye lenin (or not?): The effect of communism on peoples preferences. NBER Working paper Series 11700.
- Becker, G. S. (1976): *The economic Approach to Human behaviour*. Chicago, University of Chicago Press.
- Browning, G. – Halcli, A. – Webster, F. (2000): *Understanding Contemporary Society: Theories of The Present*. Sage Publications
- Coleman, J. (1973): *The matematics of Collective Action*. london, Heinemann.
- Coleman, J. (1990): *Foundation of Social Theory*. Cambridge, Belknap.
- Csepeli Gy. – Kolosi T. – neményi M. – Örkény A. (1992): A gazdagság és a szegénység okaira adott magyarázatok rejtett normatív szempontjai Magyarországon. *Szociológiai Szemle* 1992/3, 21–42. old.
- Elster, J. (1986): *Tational Chouice*. Oxford, Basil Blackwell.
- Elster, J. (1989): *The cement of Society*. Cambridge, Cambridge University Press
- Evans, M. – Kelley, J. – Kolosi, T. (1992): Images of classes: Public perceptions in Hungary and Australia. *American Sociologiccal Review* 57: 461–482
- Friedman, D. – Hechter, M. (1990): *The Comparative Advantages of Rational Coice Theory*. In: Titzer, G. (eds.): *Frontiers of Social Theory*. New York, Columbia University Press.
- Goldthorpe, J. H. (1996): *Class Analysis and the Reorientation of Class Theory*. *British Journal of Sociology*, 47.
- Granovetter, M. (1986): *Economic Action and Social Structure: The problem of Embeddedness*. *American Journal of Sociology*, 81: 481–510
- Heath, A. (1976): *Rational Choice and Social Exchange*. Cambridge, Cambrige University Press.
- Heath, A. (1976): *Rational Choice and Social Exchange*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kluegel, J.R. – Mason, D. – Wegener, B. (szerk) (1995): *Social Justice and Political Change*. New York, Aldine de Gruyter.
- Kolosi Tamás (1990): Egyenlőtlenségtudat nemzetközim összehasonlításban. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 1990*. Budapest, TÁRKI, 1990, 373–401 p.
- Konow, J. (2003): Which is the fairest one of all? A positive analysis of justice theories. *Journal of Economic Literature*, vol. 41. pp. 1188 – 1239.
- Örkény Antal (1997): *Hétköznepok igazsága. Igazságossági felfogások egy nemzetközi összehasonlítás tükrében*. Új mandátum kiadó, Budapest
- Róbert Péter. (1991). *The Role of Cultural and Material Resources in the Status Attainment Process: The Case of Hungary*. In: András Tóth and László Gábor (eds). *Beyond The Great Transformation. Research Review on the Hungarian Social Sciences Granted by the Government*, Budapest. pp. 145–171.

- Róbert Péter. (1999a). Consciousness of Inequality. In: Rudolf Andorka, Tamás Kolosi, Richard Rose and György Vukovich (eds.) *A Society Transformed. Hungary in Time-Space Perspective*. Budapest: CEU Press
- Róbert Péter. (1999b). Perceived Mobility and Attitudes Toward Getting Ahead: An East-West Comparison. In: Nico Tos, Peter Ph. Mohler and Brina Malnar (eds.) *Modern Society and Values. A Comparative Analysis Based on ISSP Project*. FSS, University of Ljubljana and ZUMA, Mannheim. pp. 111–140.
- Sági Matild (1996): Egyenlőtlenség és egyenlőtlenségtudat. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Ríport 1996*. Budapest, TÁRKI, 1996, 528 – 560. p.
- Sági Matild (1999): Perception and Legitimation of Income Inequalities in 17 Countries. In: Tos, Niko – Mohler, Peter Ph. – Malnar, Brina (eds.): *Modern Society and Values: A Comparative Analysis Based on the ISSP Project*. Ljubljana, University of Ljubljana – ZUMA,
- Tóth István György (1991): A társadalmi (elosztási) igazságosság problémája. *Szociológiai Szemle*, 151–171. old.

11.1. táblázat Mennyire fontosak a következők ahhoz, hogy valaki az életben boldoguljon? 5 fokú skálán az „alapvetően fontos” és „fontos” válaszok együttes aránya,%

	Személyes kapcsolatok		Gazdag családi származás	
	1992	1999	1992	1999
Ausztrália	43	38	25	20
Ausztria	64	71	31	28
Bulgária	46	62	42	53
Csehország/Csehszlovákia	51	48	19	54
Szlovákia		74		47
Fülöp szigetek	59	56	42	44
Kanada	35	49	14	13
Lengyelország	61	72	55	57
Magyarország	40	41	30	35
Nagy Britannia	34	41	16	19
Németország, Kelet	59	67	23	31
Németország, Nyugat	53	55	20	23
Norvégia	31	33	11	11
Oroszország	62	61	41	42
Svédország	38	55	16	18
Szlovénia	54	59	22	26
Új Zéland	30	36	14	16
USA	43	44	18	19

Forrás: ISSP1992, ISSP1999

11.2. táblázat 1992: Mennyire fontos a kemény munka az előrelépéshez? 5 fokú skálán az „alapvetően fontos” és „fontos” válaszok együttes aránya,%, 1999: 5 fokú skálán a „teljesen egyetértők” és az „egyetértők” együttes aránya,%

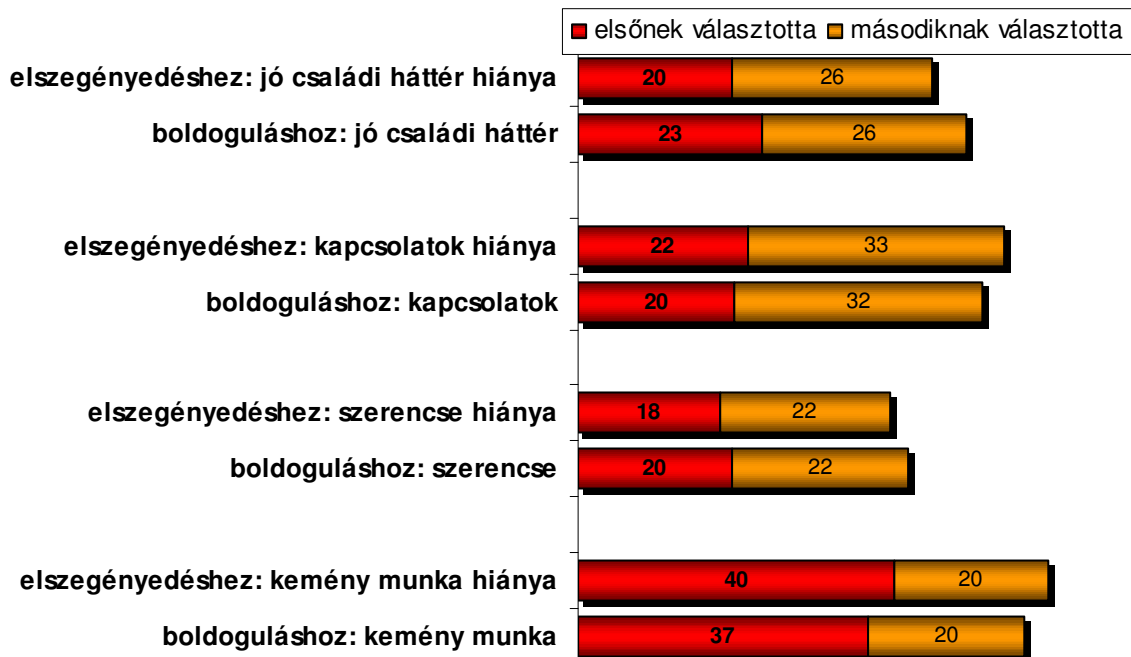
	Kemény munka*	Az országban megfizetik azokat az embereket, akik keményen dolgoznak
	1992	1999
Ausztrália	80	58
Ausztria	68	42
Bulgária	71	5
Csehország/Csehszlovákia	71	16
Szlovákia		6
Fülöp szigetek	88	63
Kanada	80	48
Lengyelország	82	22
Magyarország	54	9
Nagy Britannia	84	33
Németország, Kelet	71	40
Németország, Nyugat	52	54
Norvégia	72	31
Oroszország	59	8
Svédország	67	34
Szlovénia	53	22
Új Zéland	84	41
USA	88	61

Forrás: ISSP1992, ISSP1999

11.1. ábra Az anyagi boldogulás és nem-boldogulás észlelt meghatározói

**Manapság Magyarországon mire van szükség a
boldoguláshoz/elszegényedéshez?**

A 4 tényező fontossági sorrendjében 1. és 2. helyre soroltak aránya, %

11.3. táblázat A boldogulás, és a nem-boldogulás észlelt meghatározói közötti kapcsolat (A válaszok megoszlása legfontosabbnak észlelt tényezők között)

		Mi az oka az elszegényedésnek elsősorban?				N
		Egyéni teljesítmény hiánya	Szerencse hiánya	Kapcsolatok hiánya	Rossz családba születés	
Mi kell a boldoguláshoz elsősorban?	egyéni teljesítmény	25,6%	4,7%	3,4%	3,6%	1285
	szerencse	4,9%	6,6%	5,3%	2,9%	680
	kapcsolatok	4,3%	3,3%	8,9%	3,3%	685
	születni kell	5,6%	3,6%	4,2%	10,1%	810
Együtt, %						100,0%
N		1398	1398	752	684	3460
Chi² teszt szignifikancia szintje:						0,000

11.4. táblázat A boldogulás észlelt okainak társadalmi-demográfiai meghatározottsága

	Mi kell a boldoguláshoz elsősorban?					N	Sig.(Chi2)
	Egyéni teljesítmény	Szerencse	Kapcsolatok	Születni kell	Összesen		
Nem							0,04
Férfi	38 %	20%	21 %	21 %	100%	1656	
Nő	36 %	19%	18 %	26 %	100%	1851	
Korcsoport:							0,00
16–29	33 %	19%	24 %	23 %	100%	779	
30–39	34 %	20%	20 %	26 %	100%	714	
40–49	35 %	21%	20 %	24 %	100%	464	
50–59	38 %	20%	21 %	22 %	100%	679	
60+	44 %	19%	15 %	23 %	100%	857	
Iskolai végzettség:							0,03
Legfeljebb 8 általános	40 %	19%	16 %	26 %	100%	1000	
Szaktanulmányok, szakiskola	36 %	21%	20 %	24 %	100%	1054	
Érettségi	35 %	20%	22 %	23 %	100%	994	
Főiskola	37 %	21%	24 %	18 %	100%	305	
Egyetem	43 %	14%	24 %	18 %	100%	152	
Gazdasági aktivitás:							0,00
Alkalmazott	37 %	20%	21 %	23 %	100%	1413	
Vállalkozó, önálló, saját vállalkozásában alkalmazott	33 %	20%	25 %	22 %	100%	129	
Alkalmi munkákat, megbízásokat vállal	28 %	25%	19 %	28 %	100%	46	
Munkanélküli	26 %	24%	25 %	26 %	100%	212	
Nyugdíjas	42 %	19%	16 %	23 %	100%	1106	
Szülési szabadságon van, gyed, gyed, gyed	31 %	17%	23 %	29 %	100%	158	
Tanuló	37 %	16%	22 %	26 %	100%	321	
Egyéb (eltartott)	27 %	27%	22 %	24 %	100%	111	
Másodállás, mellékjövedelem							
Nincs	37 %	20%	20 %	23 %	100%	3231	0,080
Van	35 %	20%	20 %	25 %	100%	246	
Összesen:	37 %	20%	20 %	23 %	100%	3506	

11.5. táblázat A boldogulás észlelt okainak összefüggése a jövedelemmel

	Mi kell a boldoguláshoz elsősorban?				Összesen	Variancia analízis szignifikancia szintje
	Egyéni teljesít- mény	Szeren- cse	Kapcso- latok	Születni kell		
Havi nettó jövedelem átlaga, FT	76981	70736	70704	67430	72263	0,02
Összes éves személyes jövedelem átlagai	949467	882832	889834	871611	906301	0,92
Egy főre jutó éves háztartás jövedelem átlagai	871621	884807	868692	861055	871154	0,897
N	1300	688	697	821	3506	

11.6. táblázat A szubjektív jövedelmi helyzet és az anyagi boldogulás észlelt forrása közötti kapcsolat

Mi kell a boldoguláshoz elsősorban?	Szubjektív észlelt jövedelmi helyzet átlaga (1 – legalacsonyabb helyzet, 10 – legjobb jövedelmi helyzet)	N	Szórás
egyéni teljesítmény	4,74	1294	1,800
szerencse	4,54	688	1,866
kapcsolatok	4,46	695	1,720
születni kell	4,20	813	1,784
Együtt	4,52	3491	1,805

11.7. táblázat Az elégedettség és a boldogulás észlelt forrása közötti összefüggés

Mi kell a boldoguláshoz elsősorban?		Életszínvonalával mennyire elégedett?	Élete eddigi alakulásával mennyire elégedett?	Jövőbeni kilátásaival mennyire elégedett?
egyéni teljesítmény	átlag	5,22	6,01	5,35
	N	1295	1300	1288
	szórás	2,104	1,998	2,274
szerencse	átlag	4,78	5,67	4,71
	N	686	688	680
	szórás	2,076	2,025	2,232
kapcsolatok	átlag	4,80	5,65	4,76
	N	693	697	694
	szórás	1,976	2,013	2,214
születni kell	átlag	4,66	5,70	4,73
	N	817	820	811
	szórás	2,141	2,191	2,364
Együtt				
	átlag	4,92	5,80	4,96
	N	3492	3505	3472
	szórás	2,095	2,058	2,294

12. Lófogók és csirkekötők*: pártpreferencia csoportok politikai azonosulása és attitűdjei (Fábián Zoltán – Tóth István György)

12.1. Bevezetés

A kutatásunkban TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat (2003 és 2007 évi hullámok), valamint a Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Közhasznú Alapítvány 2003. évi választáskutatási adatbázisát használjuk fel⁵¹. Mindkét vizsgálat kérdőívében szerepeltek a válaszolók pártpreferenciájára és politikai-ideológiai azonosulására vonatkozó kérdések. Ezen túlmenően abban is közös a két vizsgálat, hogy mindkettő kutatás egy évvel a parlamenti választásokat követően ősszel zajlott. Az országot a vizsgálatok idején balközép, szocialista és szabad demokrata koalíció irányította, a parlamenti ellenzéket pedig a magát jobboldaliként meghatározó Fidesz-MPP és a Magyar Demokrata Fórum (MDF) alkotta. 2006 óta a Parlament régi-új szereplője a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP), amely szintén jobboldali pártként vesz részt a közéletben.

Persze a politikai helyzetben és a társadalmi, gazdasági klímában számos más analógia és jelentős különbség mutatkozik. Ezek részletesebb tárgyalása túlmutatna a jelen írás keretein, hiszen a tulajdonképpeni témánk a választók politikai-ideológiai azonosulása, valamint az állam, a kormányzat szerepével kapcsolatos attitűdök.

A politikai bal- és jobboldal szereplői hagyományosan eltérő nézeteket vallottak az állam felelősségi körének megítéléséről. A tizenkilencedik és a huszadik század folyamán a parlamentáris európai politikában a baloldal („Old Left”) az állam gazdasági és szociális szerepének kiterjesztését képviselte az egyenlőségre, a szociális igazságosságra törekvés jegyében. A nyugat-európai szociáldemokrata pártok a II. világháborút követően olyan jóléti államokat építettek ki amelyeket többek között az jellemzett, hogy meghatározó iparvállalatokat államosítottak, a szakszervezetek pedig jelentős politikai befolyást gyakoroltak. A jobboldal a szabadság értékére hivatkozva óvott az állami beavatkozástól mondván, hogy az megöli az egyéni kezdeményezést és a piac önszabályozó folyamataitól várta azt, hogy az általános jólét növekedjen. Ronald Reagan amerikai elnök és Margaret Thatcher az Egyesült Királyság miniszterelnöke egyaránt emblemikus alakjaivá váltak a nyolcvanas években gazdasági sikereket felmutató laissez fair gazdasági konzervativizmusnak.

Ugyanakkor a bal- és jobboldali elképzelések az állami szerepvállalásról már a hatvanas évektől kezdve jelentősen eltértek a fenti sémától. A „szociális piacgazdaság”

* Idézet Salman Rushdie Hárún és a mesék tengere című könyvéből (Budapest: Ulpius-ház. Fordította: Falvy Mihály).

⁵¹ A DKMKKA 2003. évi választáskutatásának érdekessége, hogy az adatfelvételt háromszor ezerfős mintán három kutató intézet (Szonda-Ipos, Medián, TÁRKI Zrt.) együttesen végezte egységes módszertan alapján kétféle kérdőívvel. A kutatás adatai elérhetők a TÁRKI Adatbankból (http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo_hun.pl?sorszam=TDATA-G34), valamint az eredményeket részletesen bemutatja Angelusz és Tardos, (2005).

(Soziale Marktwirtschaft) nyugat-német és osztrák modelljét a kereszténydemokraták dolgozták ki. Egyaránt elutasították a tervgazdaságot és a tisztán szabad versenyességet, de elfogadták a szociáldemokraták által proponált jóléti államot.

A berlini fal leomlása után jelent meg a baloldali „harmadik út”, „a radikális közép” ideológiája. Antony Giddens (1999) brit szociológus, a modern baloldal fő ideológusa szerint ez „harmadik út” jelent a hagyományosan állampárti baloldal és a jobboldali gazdasági liberalizmus között. Ezt úgy teszi, hogy elismeri a piac gazdasági szabályozó szerepét, de továbbra is nagy hangsúlyt fektet a társadalmi igazságosságra és szolidaritásra a globális kihívások közepette. Az egyenlőség növelését az „új szociáldemokrácia” nem az állami újraelosztás mértékének növelésével kívánta megvalósítani, és a passzív jóléti állammal szembe az aktív, munkára ösztönző jóléti államot helyezték (welfare vs. workfare). Ahogy Tony Blair angol miniszterelnök (1997–2007) mondta: „hagyományos értékek egy megváltozott világban”.

Viszonylag korán megfogalmazódott a harmadik úttal szemben az a kritika, mely szerint az csak retorikájában önálló irányzat, valójában a laissez faire liberalizmus baloldali változata, amely csak a polarizált brit politikai viszonyok között jelenhetett meg autentikus módon baloldali politikaként. (vö. Geyer, 2001) A harmadik út – marxista baloldali kritikusai szerint – lényegét tekintve a thatcheri gazdaságpolitika egyenes folytatását valósította meg. Talán az sem meglepő, hogy a liberális gazdaságpolitikát megvalósító balközép kormányokkal szemben a jobbközép pártok a jóléti állam fenntartása mellett kezdtek érvelni.

Az hogy mit jelent a baloldali, és mit a jobboldali politika, nyilvánvalóan nem csak az határozza meg, hogy az egyes politikai irányzatok miként viszonyulnak az állam szerepéhez. Kétségteljesen az is nagyon fontos, hogy miként viszonyulnak a modern kor alapvető politikai értékeihez: az egyéni szabadságjogokhoz, a jogi és szociális egyenlőséghez, az igazságossághoz, a különféle társadalmi csoportok iránti szolidaritáshoz, identitásokhoz. Persze ne higgyük azt, hogy a politika világa egy filozófiai szemináriumra hajaz. A politika szereplői, a pártok csoport érdekeket képviselnek úgy, hogy minél több választó szavazatát igyekeznek megszerezni. A politikai diskurzusban folyamatosan alakul, hogy mi a hiteles baloldali vagy jobboldali politika tartalma. Ezt nemcsak a választók társadalmi, gazdasági tagoltsága (a politikai törésvonalak) határozzák meg, hanem a politikusok saját maguk is aktívan formálják. (Enyedi, 2004; Fábián, 2005) Ugyanaz a konkrét gazdaságpolitikai intézkedés (pl. a közszolgáltatások privatizációja) lehet egyszer jobboldali, ha a szabadságra és a piacgazdaságra hivatkozik és egy jobboldali kormány valósítja meg, de lehet baloldali is, ha a nagyobb fokú társadalmi igazságosság nevében baloldali kurzus hajtja végre. A lényeg, hogy a pártok képesek legyenek elfogadtatni a választókkal az esetleges megszorító intézkedéseket is. (Green-Pedersen, 2002)

A jelen tanulmányban áttekintjük a pártpreferencia-csoportok arányának változását 2003 és 2006 között, valamint azt, hogy e csoportok pozíciója miként változott a bal- és jobboldali, valamint liberális- és konzervatív identitás mentén. Végezetül azt vizsgáljuk meg, hogy a vizsgált csoportok milyen véleményeket vallanak az állam szerepéről.

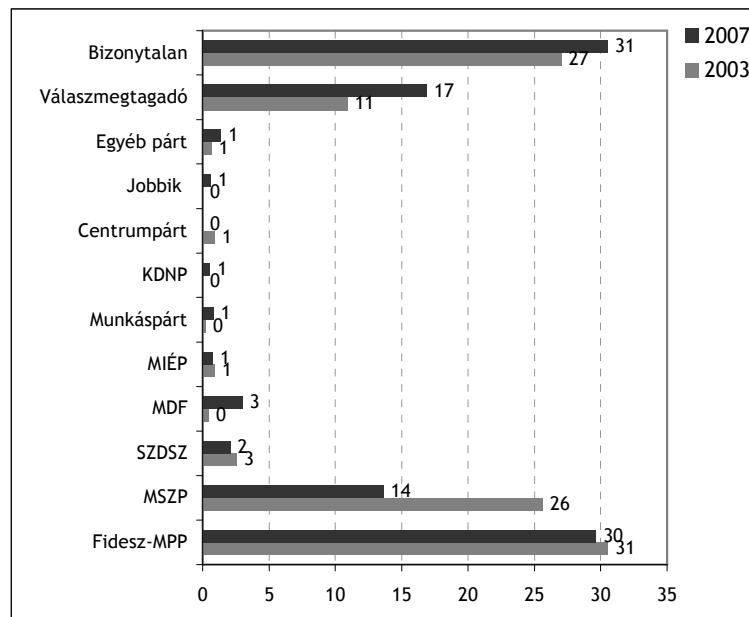
12.2. Pártpreferencia-csoportok

A válaszolók a 18 éves és idősebb válaszolók pártpreferenciáját azzal a sztenderd kérdéssel vizsgáltuk, hogy „ha most vasárnap parlamenti választások lennének, Ön melyik párt listájára szavazna?” E kérdés alapján megkülönböztetjük a parlamenti és parlamenten

kívüli pártok táborait, a bizonytalanokat, a látens preferenciával rendelkező választamegttagadókat. Ezúttal figyelmen kívül hagyjuk a részvételi szándékokat, a szavazói táborok elszántságát, pusztán az egyes preferencia-csoportokra koncentrálunk.

Amint a 12.1. ábra mutatja a leglényegesebb változás a két időpont között az, hogy a szocialisták tábora közel felére apadt, 26 százalékról 14 százalékra. Megnőtt a bizonytalanok és a látens véleménnyel rendelkezők aránya. Ez utóbbi két csoport együttes aránya a teljes népesség közel felét (48%) teszi ki. A legnagyobb ellenzéki párt, a Fidesz-MPP támogatottsága a két időpont között gyakorlatilag változatlan maradt. A kisebb parlamenti pártok közül az MDF támogatottságában mutatkozik a jelentősebb növekedés (0-ról 3 százalékra), míg a liberális párt támogatottsága lényegében nem változott.

12.1. ábra Pártpreferencia-csoportok a 18 éves és idősebb népesség körében (2003 ősz és 2007 ősz, százalékok)*

Forrás: 2003. DKMKKA választáskutatói adatbázis AB verzió, TÁRKI Háztartás Monitor, 2007. Vö. 12.1. táblázat

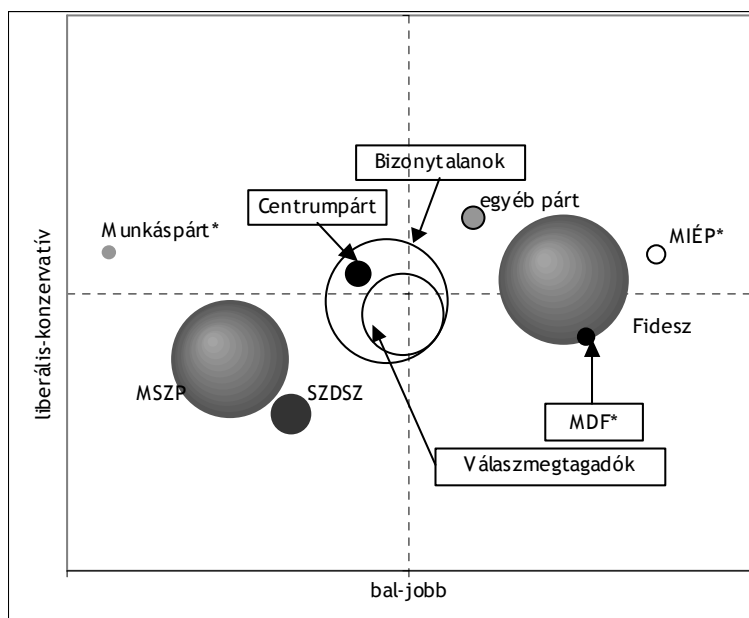
12.3. Politikai-ideológiai orientációk

A vizsgálatban résztvevők politikai-ideológiai azonosulását a politikai magatartás vizsgálatokban sztenderd módon használt tízfokú bal-jobb és liberális-konzervatív skálákkal mértük. A bal-jobb azonosulás terén csökkent – 5 százalékponttal – a határozott baloldali azonosulással rendelkezők köre. Hasonlóan a pártpreferencia kérdéshez ez esetben is növekedett a látencia, a választamegttagadók aránya. (12.2. táblázat)

A liberális-konzervatív azonosulás változásait tekintve kiemelhető, hogy csökkent – szintén 5 százalékponttal – a skála 1-esértékét választók, vagyis a határozott liberális állásponton lévők aránya, valamint erőteljesen növekedett (plusz 9 százalékpont) a konzervatív irányba húzók (6-os értéket választók aránya). Szintén jelentősen növekedett a látencia vagyis a választamegttagadók aránya, csökkent viszont a bizonytalanok tábora. (12.3. táblázat)

Összességében azt mondhatjuk, hogy 2007 végén deklarált bal-jobb és liberális-konzervatív identitással a vizsgált népesség 70 százaléka bír. Nagyfokú konzisztencia mutatkozik a két szóban forgó skálán regisztrált látenciában. Aki véleményét eltitkolja, vagy nem tud véleményt alkotni a bal-jobb skálán, az 80 százalék fölötti valószínűséggel ugyanolyan választ ad a liberális-konzervatív azonosulását firtató kérdésre.

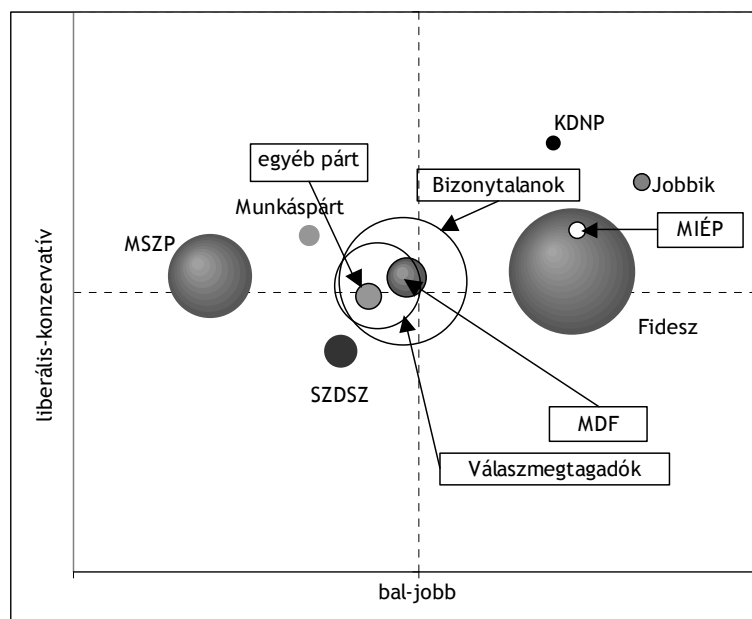
12.2. ábra A pártpreferencia-csoportok elhelyezkedése a bal-jobb és a liberális-konzervatív azonosulás kétdimenziós terében, 2003

Forrás: 2003. DKMKKA választáskutatási adatbázis A verzió. A pártpreferencia-csoportokat jelző körök mérete a csoportok mintában megfigyelt számosságával arányosak.

*Megjegyzés: Alacsony esetszám.

12.3. ábra A pártpreferencia-csoportok elhelyezkedése a bal-jobb és a liberális-konzervatív azonosulás kétdimenziós terében, 2007

Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor, 2007. A pártpreferencia-csoportokat jelző körök mérete a csoportok mintában megfigyelt számosságával arányosak.

Az elmúlt félévtizedben a pártpreferencia-csoportok helyzete csak kismértékben változott a vizsgált politikai-ideológiai dimenziók (bal-jobb, liberális-konzervatív) mentén. (12.2. és 12.3. ábra) A legjelentősebb elmozdulás az MDF táborában figyelhető meg a jobboldalról a centrum irányába. A látens csoportok (válaszmegtagadók, bizonytalanok) nagy tömegei továbbra is a centrumban helyezkednek el. (Korábban a Centrumpárt próbálkozott elhódításukkal, jelenleg pedig a Demokrata Fórum tesz kísérletet megszólítani őket.)

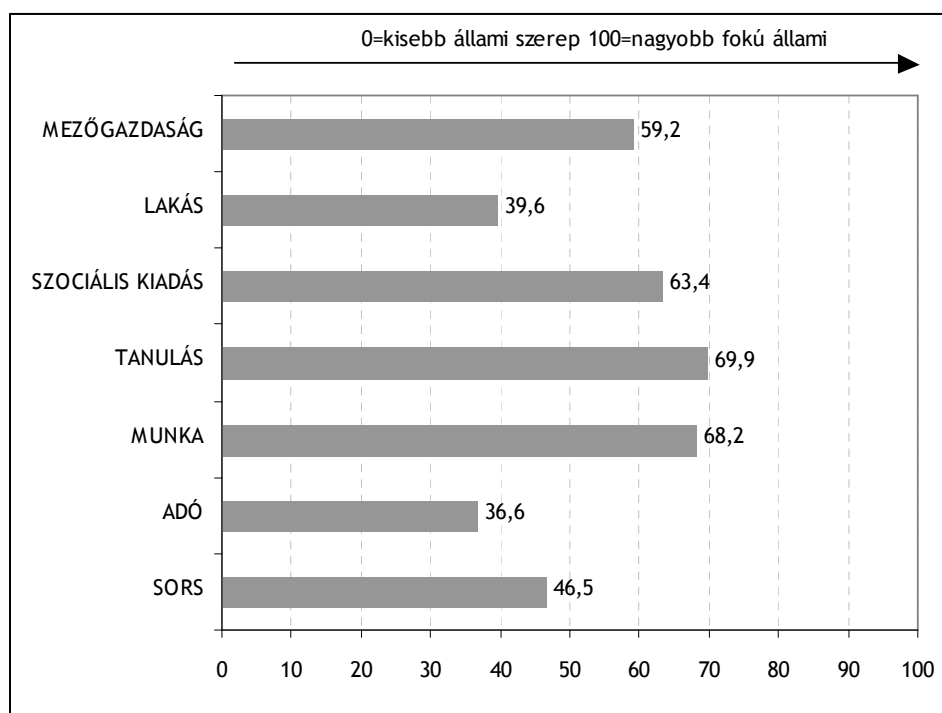
12.4. Az állam szerepével kapcsolatos attitűdök

12.4.1. AZ ATTITŰDÖK ÉS A PÁRTPREFERENCIÁK KAPCSOLATA

A kutatásban szerepelt egy sor attitűdkérdés, amely mindegyike az állam szerepével volt kapcsolatos a legkülönbözőbb területeken. Mindegyik kérdést oly módon kódoltunk át egy 0–100 fokú skálára, hogy a magasabb érték az állam nagyobb fokú szerepvállalását jelezze. (12.1. szövegdoboz)

A kérdésekre adott válaszok átlagát vizsgálva látható, hogy a legtöbb kérdésben inkább a nagyobb fokú állami szerepvállalást preferálják a megkérdezettek (12.4. ábra). A válaszok átlagai a százfokú skálán 60-as vagy afölötti értéket mutatnak a hét kérdés közül négyben. Figyelemre méltó a feltett kérdések kontextuális hatása. Az ADÓ és a SZOCIÁLIS KIADÁS változók lényegében ugyanazt próbálják mérni különböző válasz-skálákkal, nevezetesen a válaszadók adótudatosságát, illetve adócsökkentéssel kapcsolatos attitűdjét. Az egyik esetben (ADÓ) az adócsökkentést preferálják inkább, de ekkor a kérdésben csak a „szociális kiadások növelése” merül fel válasz alternatívaként. Amikor azonban konkrét utalás van az oktatásra, egészségügyre (SZOCIÁLIS KIADÁS), akkor az emberek kevésbé hívei az adócsökkentésnek. A felsőoktatás (TANULÁS) és a munkanélküliség (MUNKA) terén a legmagasabbak az állami szerepvállalással kapcsolatos elvárások. Az állami lakásépítéssel (LAKÁS) és a mezőgazdasági termeléssel (MEZŐGAZDASÁG) kapcsolatban kisebb szerepet szánunk a közvetlen állami intézkedéseknek.

12.4. ábra Az állammal kapcsolatos attitűdkérdések átlagértékei*

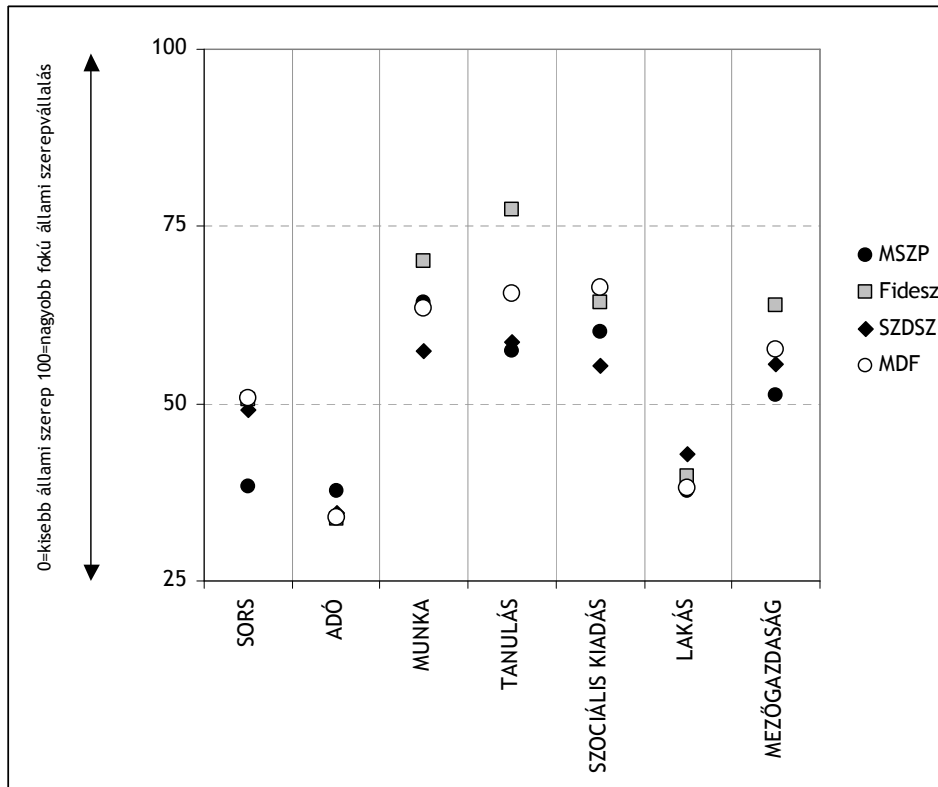

* Megjegyzés: a változók definícióját, illetve a kérdések szövegét lásd 12.1. szövegdobozban.

A kérdések összefüggését vizsgálva a bal- és jobboldali azonosulást mérő skálával érdekes összefüggések bontakoznak ki. (12.4. táblázat) A nagyobb állami szerepvállalást szorgalmazók inkább jobboldali azonosulással rendelkeznek, bár a korrelációs elemzéssel feltárt összefüggések ereje gyenge: 0,1–0,2 közötti. Az minden esetre kijelenthető, hogy a hagyományos baloldaliság, amely a nagyobb fokú állami szerepvállaláshoz kapcsolódik, Magyarországon megszűnt a tömegattitűdök szintjén is. Ez nem utolsó sorban annak a következménye, hogy a bal- és jobboldali pártok által megfogalmazott politikai üzenetek már évek óta ebbe az irányba hatottak, gondoljunk csak a jelen tanulmány írása közbeni 2008. tavaszi népszavazási kampányra (tandíj, vizitdíj, kórházi napidíj eltörlés). A nagyobb parlamenti ellenzéki párt – a jobboldali Fidesz – a nagyobb fokú állami szerepvállalás mellett kampányol az egészségügy és az oktatás terén. A vizsgált attitűdök a liberális-konzervatív azonosulással már az „elvárt” irányba mutatnak összefüggést, vagyis a liberálisok inkább kisebb államot szeretnének. Ugyanakkor itt is szembeötlő, hogy a kapcsolat rendkívül gyenge.

A pártpreferencia-csoportok szerinti bontásból az derül ki, hogy az állammal kapcsolatos attitűdök viszonylag homogének, kis különbségek mutatkoznak az egyes csoportok között. (12.5. ábra) Még leginkább a felsőoktatási tandíjjal kapcsolatos attitűdben (TANULÁS) mutatkoznak jelentősebb eltérések a pártpreferencia-csoportok között: a Fidesz szimpatizánsai értenek egyet leginkább az „ingyenes” felsőfokú oktatás szükségességével. Kevésbé támogatják ezt a szocialista-liberális kormánykoalíció pártjainak támogatói. Más kérdésekben is (MUNKA, MEZŐGAZDASÁG) paternalistábbnak bizonyulnak a nagyobb ellenzéki párt hívei, de összességében nincsenek jelentős különbségek a pártpreferencia-csoportok között.

12.5. ábra Az állammal kapcsolatos 0–100 fokú attitűdkérdések átlagai a pártpreferencia-csoportokban (parlamentari pártok)*

*Megjegyzés: a változók definícióját, illetve a kérdések szövegét lásd a 12.1. szövegdobozban. A magasabb átlagérték paternalistább attitűdöt jelez. Vö. 12.5. táblázat

Összefoglalásként elmondható, hogy a bal-jobboldali azonosulás szerint nagyobb különbségek vannak a pártpreferencia csoportok között, mint a liberális-konzervatív skála alapján. A bal-jobboldali azonosulás független az állami szerepvállalással és az egyéni felelősséggel kapcsolatos attitűdöktől, a hagyományos baloldali kötődés az állami gondoskodáshoz a tömegattitűdök terén is eltűnt. A bal-jobb politikai azonosulást sokkal inkább a pártpreferencia maga és a politikai törésvonalak határozzák meg.

12.1. szövegdoz Az állam szerepével kapcsolatos attitűdváltozók

SORS: eredetileg négyfokú skála 0–100 fokú skálára transzformálva

„Ezen a válaszlapon egymásnak ellentmondó a.) és b.) kijelentések szerepelnek. Mondja meg mindegyikről, hogy melyikkel ért egyet: Feltétlenül az a.) kijelentéssel, inkább az a.) kijelentéssel, inkább a b.) kijelentéssel, vagy feltétlenül a b.) kijelentéssel?”

(a) 0= „Az embereknek saját maguknak kell vállalniuk a felelősséget sorsuk alakulásáért.”

(b) 100= „Az államnak nagyobb felelősséget kellene vállalnia az emberekről való gondoskodásban.”

ADÓ: eredetileg tízfokú skála 0–100 fokú skálára transzformálva

„Ha a kormány mérlegelné, hogy az adókat csökkentse, vagy pedig a szociális kiadásokat növelje, akkor Ön szerint hogyan kellene az államnak állást foglalnia? Kérem, a VÁLASZLAP segítségével mondja meg, hogy hol helyezné el az Ön véleményét egy 1-től 10-ig terjedő skálán, ahol az 1-es jelentené az adók csökkentését, a 10-es pedig a szociális kiadások növelését?”

0=adók csökkentése

100=szociális kiadások növelése

„Az emberek eltérő módon gondolkodnak arról, hogy Magyarország gazdasági és társadalmi problémáinak megoldása érdekében milyen fontos lépések megtételére lenne szükség.

Ezen a válaszlapon egymásnak ellentmondó a.) és b.) kijelentések szerepelnek. Mondja meg mindegyikről, hogy melyikkel ért egyet: Feltétlenül az a.) kijelentéssel, inkább az a.) kijelentéssel, inkább a b.) kijelentéssel, vagy feltétlenül a b.) kijelentéssel?”

MUNKA: eredetileg négyfokú skála 0–100 fokú skálára transzformálva

(a) 100= „Az állam kötelessége, hogy munkát biztosítson a munkanélkülieknek.”

(b) 0= „A foglalkoztatással kapcsolatos problémák megoldását a piaci viszonyokra kell bízni.”

TANULÁS: eredetileg négyfokú skála 0–100 fokú skálára transzformálva

(a) 0= „A tanulás is befektetés és csakis a tandíjbefizetések által biztosítható az egyetemek színvonalas működése.”

(b) 100= „Az államnak kötelessége, hogy tandíj nélkül is biztosítsa a fiatalok felsőfokú képzését.”

SZOCIÁLIS KIADÁS: eredetileg négyfokú skála 0–100 fokú skálára transzformálva

(a) 100= „A kormány fontos feladata lenne, hogy többet költsön az egészségügyre, az oktatásra és különböző szociális juttatásokra.”

(b) 0= „Az adók csökkentése fontosabb lenne még akkor is, ha kevesebb pénz jut az egészségügyre, az oktatásra és különböző szociális juttatásokra.”

LAKÁS: eredetileg négyfokú skála 0–100 fokú skálára transzformálva

(a) 100= „A fiatalok lakásproblémáinak megoldása csakis az állami lakások építésével képzelhető el.”

(b) 0= „Minden fiatal oldja meg saját lakásproblémáját, de az állam támogassa őket kedvező hitellehetőségekkel és adókedvezményekkel.”

MEZŐGAZDASÁG: eredetileg négyfokú skála 0–100 fokú skálára transzformálva
 (a) 100= „Az államnak anyagilag támogatnia kell a mezőgazdasági termelést, mert e nélkül megélhetési gondjai lennének a termelőknek.”
 (b) 0= „A mezőgazdasági termékek is ugyanolyan termékek, mint amiket más gazdasági ágazatok állítanak elő. A mezőgazdasági termelők megélhetési gondjainak megoldását is a piaci viszonyokra kell bízni.”

12.4.2. A redisztribúciós attitűdök magyarázó modellje

Ebben a részben a pártpreferenciáknak az állami beavatkozással kapcsolatos hatását részletesebben elemezzük. Az attitűdök mérésére az állami újraelosztás iránti keresletet mérő indexet úgy létre, hogy egy eredményeinket a 2003-as Monitor vizsgálat adataival hasonlíthassuk össze. Az ún. redisztribúciós index képzése során a munkanélküliségi biztosítás, a jövedelem újraelosztás, a felsőoktatás-finanszírozás, a hazai termelés, a mezőgazdaság támogatása, illetve az állam szociális kiadásaiával kapcsolatos preferenciák egyéni összegzése révén hoztuk létre a képzett indexet.⁵² Ez az index adja a kialakított modellek magyarázandó változóját.

Feltételezésünk szerint az újraelosztási preferenciát három nagyobb okcsoportra vezethetjük vissza. Az első az *önérdek* motiváció csoport. Ebbe tartozik azonban az aktuális jövedelmi helyzeten kívül a múltban tapasztalat jövedelmi mobilitás, illetve a saját jövedelmi helyzet jövőbeni alakulására vonatkozó várakozás is. A második tényezőcsoportba olyan egyéni jellemzőket sorolhatunk, amelyek az egyének *világfelfogásához* kötődnek: az egyéni felelősségvállalással kapcsolatos vélemény, a kockázattal és bizonytalansággal kapcsolatos attitűd valamint a fogyasztás/megtakarítás kívánatos arányaira vonatkozó attitűd (ezt hedonizmus-attitűdnek nevezzük el). A harmadik tényezőcsoport az adott *egyenlőtlenségi rendszer megítélését* mutatja. Az egyenlőtlenségek szintjével elégedetlennek azokat tartjuk, akik teljesen egyetértenek azzal, hogy ma Magyarországon „túlzottan nagyok” az egyenlőtlenségek. Mindhárom tényezőcsoportot beépítettük egy-egy regressziós modellbe, amelyeket teljesen azonosan állítottuk fel 2003-ban és 2007-ben. Mindkét évben kiegészítettük a modelleket egy pártpreferencia változóval, amely a mindkét időpontban önálló parlamenti frakcióval rendelkező négy párt egyikével való szimpatizálást mutatta (szemben a többi megkérdezettel).

Az újraelosztással kapcsolatos preferenciák magyarázatára többváltozós, úgynevezett robusztus regressziós modelleket futtattunk.⁵³ A modellek abban különböznek egymástól, hogy a magyarázó változók mely csoportjait vonják be az elemzésbe. Az eredményeket a 12.6. és 12.7. táblázatok mutatják be.

Az alapmodell csak a kontrollváltozókat tartalmazza. Ide a megkérdezett gazdasági aktivitási státusa (kétértékű változók, amelyek az önálló vállalkozók, nyugdíjasok és

⁵² Maga az index az egyes változók eloszlási jellemzőit mutatóba sűrítő ún. z-score-ok összegzésével jött létre mindkét időpontban. Az index képzésről, jellemzőiről és magyarázó modelljéről lásd Tóth 2007 és TÁRKI 2007.

⁵³ A robusztus regressziós becslésekhez alkalmazott eljárás abban tér el az OLS modellektől, hogy az eredményekre jelentős befolyással bíró kiugró eseteket részben levágja, részben pedig lesúlyozza az alkalmazott módszer. Ezáltal a paraméterbecslések megbízhatóbbak lesznek, értelmetlenné válik viszont az OLS esetében szokásosan értelmezett R^2 interpretációja.

inaktívak/munkanélküliek preferenciáit mutatják a többiekéhez képest, az alkalmazottak, mint referencia kategória kihagyásával), neme, életkora (három nagyobb életkori csoportban), iskolai végzettsége (négy iskolai szinten) mellett a lakóhely településtípusa (három kétértékű változó Budapestre, városra és falura, a város kategória kihagyásával) kerültek be.

Az alapmodellben zömmel a várt összefüggéseket találjuk. Egyéb tényezők változatlansága mellett a vállalkozók a többi kategóriához képest szignifikánsan kisebb mértékben ragaszkodnak az állami megoldásokhoz, mint a többi munkaerő-piaci kategóriába tartozók, az inaktívak és munkanélküliek redisztribúció iránti kereslete pedig lényegesen nagyobb a népesség átlagánál. Az iskolázottság jelentős hatást mutat (még hozzá negatívát, tehát minél magasabb a kérdezett iskolázottsági szintje, annál kisebb az állami újraelosztás iránti kereslete). Ez így van mindkét évben és lényegében mindegyik modellben. 2003-ban még Budapest jelentősen különbözött a falvaktól és a városoktól. A fővárosban kisebb volt az újraelosztási index értéke, mint vidéken. Ez az összefüggés 2007-ben azonban már elenyészik, vagyis nincs önálló hatása a Budapesti lakhelynek ebben a tekintetben. Érdemes kiemelni, hogy az életkor hatása nem szignifikáns (a modellben szereplő háromértékű tipológia mellett kipróbáltuk egy részletesebb, hatértékű csoportosítást is, valamint kísérleteztünk a nem lineáris eshetőségek feltérképezése érdekében külön az egyes kohorszok mentén kétértékű változók bevezetésével is, sikertelenül). Ami még érdekes és némiképpen meglepő, az az, hogy a kérdezett nemének szignifikáns hatása van az újraelosztási preferenciákkal kapcsolatos attitűdre: a nők nagyobb, a férfiak kisebb államot preferálnának.

Az alapmodellt egy lépésben bővítettük ki az egyéni önérdeteket reprezentáló különböző változókkal. Az első kibővített modellbe így került bele a kérdezett jövedelme (az egy főre eső háztartási jövedelmek természetes alapú logaritmusa formájában), az elmúlt időszakban megélt jövedelemváltozás (hogy alakult a megkérdezett és családja anyagi helyzetének változása az elmúlt tíz évben, a modellben ötfokúvá konvertált skála szerint), valamint a kérdezett jövőbeni jövedelmi pozíciójával kapcsolatos várakozása: azt, hogy a kérdezett elképzelése szerint az elkövetkező egy évben javulónak várja-e a saját illetve a családja anyagi helyzetét.

A jövedelem hatása továbbra is szignifikáns⁵⁴ és negatív: minél magasabb a kérdezett jövedelme, annál kisebb mértékben mondható állami újraelosztás-pártinak. Az általános jövedelem-várakozással kapcsolatos változó mindkét évben szignifikáns és negatív hatást gyakorol: minél inkább jövedelem növekedésére számít valaki, annál kisebb mértékben áll az újraelosztási opció mellé. 2007-ben már ez az egyik leginkább meghatározó tényező az állami redisztribúciós kereslet meghatározásában. A jövedelem és a jövedelmi várakozások bevonása elvesz valamennyit abból a hatásból, amelyet az egyes munkaerőpiaci kategóriákhoz tartozásnak tulajdonítottunk első körben. Másképpen fogalmazva: a nyugdíjasok és inaktívak/munkanélküliek részben azért redisztribúció-pártibbak, mert alacsonyabb a jövedelmük, illetve negatívabbak a tapasztalataik és a várakozásaik, nem csak önmagában azért, mert társadalmi-gazdasági státusuknál fogva érintettek az újraelosztásban.

A következő kibővített modell az eddigiekhez képest új „világnézeti” változókat von be. Az első egy kifejezetten ideológiai jellegű kérdésre adott válasz alapján képződik (mennyire ért egyet a megkérdezett azzal, hogy az egyéneknek nagyobb mértékben kellene felelősséget vállalniuk a saját sorsuk alakulásában vagy az államnak kellene ebben nagyobb

⁵⁴ 2003-ban csak 5 százalékos szinten.

szerepet játszanak). A második pedig a kockázattal kapcsolatos attitűdöt méri (egy olyan kérdés révén, hogy két lehetséges állásajánlat közül a megkérdezett véleménye szerint a nagyobb várható értékű bizonytalanabb jövedelmet hozó állást vagy pedig az alacsonyabb volatilitású de szerényebb jövedelmet hozó állást kellene-e elfogadni). A harmadik változó azokat különíti el egymástól, akik különbözőképpen tartják fontosnak a jövőre való takarékoskodást.

A kockázattal kapcsolatos változó hatása a várt irányban szignifikáns 2003-ban, 2007-ben viszont már nem az. Az általános ideológiai preferenciákat tükröző változó viszont mindkét évben meglehetősen erős összefüggést mutat az újraelosztási preferenciákkal. Bizonyos magasabb absztrakciós szinten persze az egyéni felelősségvállalással kapcsolatos attitűd és az újraelosztási preferencia egy töről fakad, de a modellből úgy látszik, hogy az általános gazdaságfilozófiai attitűd egyben az újraelosztási preferenciákat is meghatározza.

Végezetül a hatodik kibővített modell egy új változót tartalmaz: azt, hogy a megkérdezettek milyen a kialakult egyenlőtlenségi rendszerrel kapcsolatos véleménye (túlságosan nagyra tartja az egyenlőtlenségeket, vagy nem). Ez a változó is szignifikáns és pozitív 2003-ban: azok fogják nagyobb mértékben támogatni az állami újraelosztási opciót, akik egyébként elégedetlenek a kialakult egyenlőtlenségek mértékével. 2007-ben gyengébb, de érvényes ez az összefüggés.

Összefoglalva és az utolsó „politikamentes” modell eredményei alapján „újraolvasva” a lefuttatott regressziók eredményeit, a következőket találjuk.

Az állami újraelosztással kapcsolatos általános preferenciákat elsősorban a megkérdezettek általános gazdaság- és társadalompolitikai beállítottsága, világnézeti predispozíciója szabja meg. Ennek a kialakulása nyilván szocializációs tényezők, életút, foglalkozási pálya és sok más által befolyásolt, de mindenesetre az egyéni felelősségvállalással kapcsolatos általános (paternalista) attitűd nagyon erős hatást gyakorol az állam/piac opciók közötti választásra. Nagyon fontos az iskolázottság szerepe. A magasabb iskolázottságúak kisebb mértékben preferálják az állami megoldásokat (természetesen egyéb tényezők változatlansága mellett és természetesen azzal a megszorítással, hogy az értelmiségen belül is nagyfokú, de ebben az elemzési keretben nem vizsgálható heterogenitást gyaníthatunk). Az állami újraelosztással kapcsolatos preferenciákra jelentős szerepet gyakorol a megkérdezettek jövedelme, de annak nem csak a ténylegesen realizált összege, hanem a jövedelmek percipiált dinamikája is. Önmagában a foglalkoztatási helyzet (a megkérdezett egyének munkaerő-piaci státusza) hatása kisebb jelentőségű, de a vállalkozók, önálló egyszemélyes vállalkozások lényegesen kisebb állami újraelosztás iránti keresletet mutatnak, mint a társadalom többi csoportja.

A pártpreferenciák hatása szempontjából a legérdekesebb természetesen az utolsó modell. Ebben a tekintetben a két időpont között jelentős változás zajlott le. Az MDF szavazók preferenciái egyik időpontban sem térnek el szignifikánsan a többiekétől. Az SZDSZ szavazói mindkét időpontban szignifikánsan a kisebb állam mellett voltak. Jelentős volt viszont a változás a két legnagyobb párt szavazótáborának véleményét illetően. 2003-hoz képest 2007-re az MSZP szavazói lényegesen kisebb mértékben támogatják az „állampárti” opciókat, míg a FIDESZ szavazói ahhoz képest, hogy 2003-ban még nem tértek el szignifikánsan a népesség egészétől az állami újraelosztással kapcsolatos preferenciáik tekintetében, 2007-re már egyértelműen, szignifikánsan és jelentős mértékben támogatják az állami megoldásokat.

A kérdés természetesen az, hogy mi történhetett a két időpont között? Az egyik interpretáció szerint azt mondhatjuk, hogy kormánypárti és az ellenzéki szavazók véleménye ahhoz igazodott, amit a számukra egyébként kedves pártok vezetői nekik magyarázatként, véleményként, világértékelésként ajánlottak. Ennek is van pozitív valószínűsége, de úgy véljük, hogy egy másik interpretációnak is lehet létjogosultsága. Eszerint a népességben meglevő, az állami szerepvállalással kapcsolatos vélemény-eloszlás átfedte a pártpolitikai szavazótáborokat, amelyet felismert az ellenzéki párt vezetése és a keresletnek megfelelő vélemények hangoztatásával érte el támogatottságának jelentős mértékű emelkedését. Az igazság biztosan valahol e két értelmezés között lehet. Mindenesetre ez az elemzés is arra vezetett bennünket, hogy ma már a hagyományos „bal” és „jobb” oldal nem annyira a tradicionális gazdasági-társadalmi értékekhez kapcsolódik, hanem sokkal inkább a legnagyobb pártokkal való azonosulás szinonimája lett a választópolgárok egy nagyon jelentős nagyságú csoportja számára.

Irodalom

- Angelusz, Róbert és Tardos, Róbert (szerk). 2005. *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest: Demokrácia Kutatások Központja Közhasznú Alapítvány.
- Enyedi Zsolt. 2004. „A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában.” *Századvég* 3. szám, pp. 3–26.
- Fábián Zoltán. 2005. „Törésvonalak és a politikai ideológiai azonosulás szerepe a pártszimpátiák magyarázatában.” In: Angelusz Róbert és Tardos Róbert (im.)
- Geyer, Robert. 2001. „Beyond the third way. The science of complexity and the politics of choice.” Paper prepared for the Joint Sessions of the ECPR, Grenoble, April 2001. <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/grenoble/ws11/geyer.pdf>
- Giddens, Antony. 1999. *A harmadik út*. Agóra Marketing.
- Green-Pedersen, Christopher. 2002. *The Politics of Justification: Party Competition and Welfare State Retrenchment in Denmark and the Neatherlands from 1982 to 1998*. Amsterdam University Press.
- Tárki (2007): Adótudatosság, fiskális illúziók és az állami újraelosztással kapcsolatos preferenciák 2007-ben Magyarországon Budapest, Tárki, 2007 augusztus
- Tóth, István György (2007): Tolerance for inequalities and the demand for redistribution in Hungary, 1987-2005 <http://www.tarki.hu//adatbank-h/kutjel/pdf/b011.pdf>

12.1. táblázat Pártpreferencia-csoportok 2003-ban és 2007-ben

	2003		2007	
Pártpreferencia-csoport	N	Százalék	N	Százalék
Fidesz-MPP	919	30,6	1040	29,7
MSZP	771	25,7	478	13,6
SZDSZ	78	2,6	74	2,1
MDF	14	0,5	105	3,0
MIÉP	28	0,9	27	0,8
Munkáspárt	7	0,2	29	0,8
KDNP	–	–	20	0,6
Centrumpárt	28	0,9	–	–
Jobbik Magyarországért Mozgalom	–	–	21	0,6
Egyéb párt	20	0,7	49	1,4
Válaszmegtagadó, NA	328	10,9	592	16,9
Nem tudja, bizonytalan	813	27,1	1071	30,5
Összesen	3007	100,0	3506	100,0

Forrás: 2003. DKMKKA választáskutatási adatbázis AB verzió, TÁRKI Háztartás Monitor, 2007.

12.2. táblázat A válaszok megoszlása a tízfokú bal-jobb skálán 2003-ban és 2007-ben

	2003		2007	
	N	Százalék	N	Százalék
1 baloldali	129	8,6	152	4,3
2	62	4,1	96	2,7
3	110	7,3	207	5,9
4	83	5,5	246	7,0
5	261	17,3	607	17,3
6	139	9,2	304	8,7
7	99	6,6	301	8,6
8	134	8,9	227	6,5
9	55	3,6	111	3,2
10 jobboldali	107	7,1	214	6,1
válaszmegtagadó, NA	83	5,5	480	13,7
nem tudja, bizonytalan	244	16,2	562	16,0
Összesen	1507	100,0	3506	100,0

Forrás: 2003. DKMKKA választáskutatási adatbázis AB verzió, TÁRKI Háztartás Monitor, 2007.

12.3. táblázat A válaszok megoszlása a tízfokú liberális-konzervatív skálán 2003-ban és 2007-ben

	2003		2007	
	N	Százalék	N	Százalék
1 – liberális	113	7,5	81	2,3
2	76	5,0	88	2,5
3	100	6,7	216	6,2
4	110	7,3	260	7,4
5	218	14,5	330	9,4
6	145	9,6	657	18,7
7	81	5,4	294	8,4
8	76	5,1	262	7,5
9	52	3,4	100	2,8
10 – konzervatív	88	5,9	164	4,7
válaszmegtagadó, NA	79	5,2	446	12,7
nem tudja, bizonytalan	369	24,5	608	17,3
Összesen	1507	100,0	3506	100,0

Forrás: 2003. DKMKKA választáskutatási adatbázis AB verzió, TÁRKI Háztartás Monitor, 2007.

12.4. táblázat Az állam szerepével kapcsolatos attitűdök korrelációja a bal-jobb és a liberális-konzervatív skálával

		Sors	Adó	Munka	Tanulás	Szociális	Lakás	Mezőgazdaság
Bal-jobb	Korreláció (Pearson)	0,12	-0,09	0,08	0,23	0,02	0,01	0,20
	Szignifikancia-szint	0,00	0,00	0,00	0,00	0,32	0,49	0,00
	N	2400	2263	2391	2406	2318	2388	2336
Liberális-konzervatív	Korreláció (Pearson)	0,08	0,00	0,12	0,09	0,13	0,03	0,13
	Szignifikancia-szint	0,00	0,92	0,00	0,00	0,00	0,13	0,00
	N	2390	2284	2375	2394	2316	2380	2327

Az attitűd változók definícióját lásd a 12.1. szövegdobozban.

12.5. táblázat Az állam szerepével kapcsolatos attitűdök átlagai 0–100 fokú skálán a pártpreferencia-csoportokban*

	Sors			Adó			Munka			Tanulás			Szociális			Lakás			Mezőgazdaság		
	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás
MSZP	38,4	463	30,9	37,7	433	25,7	64,2	460	29,1	57,4	463	32,6	60,1	438	31,6	37,8	459	32,0	51,1	453	31,6
Fidesz	50,5	1016	34,9	33,8	958	28,8	70,1	1006	30,8	77,4	1010	27,1	64,2	976	34,3	39,8	1007	34,0	63,9	993	30,8
SZDSZ	49,1	73	26,6	34,5	70	22,2	57,4	72	29,7	58,7	74	32,0	55,4	73	31,7	42,8	74	34,2	55,6	73	33,0
MDF	50,8	104	29,5	33,9	98	23,2	63,4	101	31,6	65,6	105	28,3	66,3	104	28,5	38,1	103	34,7	57,6	103	31,9
MIÉP	45,5	27	43,6	35,0	23	30,0	68,1	27	35,3	70,1	27	33,5	66,1	25	36,0	41,4	27	35,1	59,0	27	34,8
Munkáspárt	53,6	29	32,8	32,3	26	23,6	72,1	29	23,5	72,3	29	22,8	53,7	29	34,4	33,0	29	35,1	63,1	29	32,3
KDNP	42,1	20	28,0	28,7	17	23,6	71,6	20	21,7	73,4	20	30,4	78,7	18	28,0	46,6	19	34,2	63,0	20	24,7
Jobbik	48,1	21	34,9	41,4	21	35,5	62,7	21	32,8	83,7	21	20,8	61,0	20	35,6	34,3	21	25,8	55,9	21	34,9
Egyéb párt	32,3	48	28,3	30,9	46	27,1	58,3	48	35,7	61,1	47	34,3	59,3	48	36,3	29,1	48	30,3	49,3	46	36,0
Válaszmegtagadó	47,3	563	33,2	36,2	505	27,2	69,6	560	30,8	68,3	551	30,7	61,9	543	35,3	37,7	560	32,8	57,9	527	32,6
Bizonytalan	45,7	1013	32,0	40,2	899	27,1	69,2	997	28,3	70,1	983	28,2	65,3	944	31,7	41,8	979	32,7	59,6	933	30,1
Összesen	46,5	3379	33,1	36,6	3098	27,4	68,2	3341	30,0	69,9	3331	29,8	63,4	3218	33,2	39,6	3325	33,1	59,2	3226	31,5

* Az attitűd változók definícióját lásd a 12.1. szövegdobozban. A magasabb átlagérték paternalistább attitűdöt jelez.

12.6. táblázat Robusztus regressziós paraméterbecslések (magyarázandó változó: redisztribúciós index) 2003-ban

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
Jövedelem (ln)		-0,34 (0,09)	-0,32 (0,09)	-0,32 (0,09)	-0,30 (0,09)
Múltbeli jövedelmi mobilitás (5 kat)		-0,07 (0,04)	-0,02 (0,04)	0,00 (0,04)	-0,01 (0,04)
Jövedelmi várakozások (3 kat)		-0,31 (0,06)	-0,21 (0,06)	-0,19 (0,06)	-0,16 (0,06)
Ideológia (egyéni felelősség preferencia)			0,56 (0,06)	0,52 (0,06)	0,50 (0,06)
Kockázatvállalás			-0,38 (0,14)	<i>-0,32</i> (0,14)	-0,36 (0,14)
Hedonizmus-preferencia			-0,02 (0,06)	-0,02 (0,06)	-0,01 (0,06)
Egyenlőtlenség averzió				-0,36 (0,06)	-0,35 (0,06)
MSZP					-0,49 (0,11)
FIDESZ					-0,09 (0,10)
SZDSZ					-0,90 (0,21)
MDF					-0,02 (0,34)
Vállalkozó	-0,97 (0,18)	-0,90 (0,19)	-0,79 (0,19)	-0,78 (0,19)	-0,76 (0,19)
Nyugdíjas	0,36 (0,12)	<i>0,28</i> (0,12)	0,32 (0,12)	0,33 (0,12)	0,34 (0,12)
Inaktív	<i>0,26</i> (0,11)	0,14 (0,12)	0,14 (0,13)	0,17 (0,13)	0,20 (0,12)
Életkor (3 kat)	0,08 (0,08)	0,11 (0,08)	0,06 (0,08)	0,07 (0,08)	0,09 (0,08)
Neme	0,24 (0,08)	0,25 (0,08)	0,22 (0,09)	<i>0,21</i> (0,09)	<i>0,18</i> (0,09)
Iskolai végzettség (4 kat)	-0,40 (0,04)	-0,27 (0,05)	-0,21 (0,05)	-0,21 (0,05)	-0,21 (0,05)
Budapest	-0,57 (0,11)	-0,58 (0,12)	-0,52 (0,12)	-0,51 (0,12)	-0,47 (0,12)
Falu	-0,08 (0,09)	-0,13 (0,09)	-0,12 (0,09)	-0,11 (0,09)	-0,12 (0,09)
konstans	0,62 (0,20)	5,75 (1,14)	4,23 (1,21)	4,72 (1,21)	4,48 (1,20)
N=	4373	4185	3895	3895	3895

Megjegyzés: **p<1%**, *1%<p<5%*, zárójelben a sztenderd hiba-becslések

12.7. táblázat Robusztus regressziós paraméterbecslések (magyarázandó változó: redisztribúciós index) 2007-ben

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
Jövedelem (ln)		-0,86 (0,11)	-0,90 (0,11)	-0,88 (0,11)	-0,79 (0,11)
Múltbeli jövedelmi mobilitás (5 kat)		-0,07 (0,05)	-0,04 (0,05)	-0,02 (0,05)	-0,01 (0,05)
Jövedelmi várakozások (3 kat)		-0,42 (0,07)	-0,36 (0,07)	-0,36 (0,07)	-0,34 (0,07)
Ideológia (egyéni felelősség preferencia)			0,49 (0,07)	0,47 (0,07)	0,42 (0,07)
Kockázattvállalás			0,10 (0,16)	0,09 (0,16)	0,00 (0,16)
Hedonizmus-preferencia			-0,45 (0,21)	-0,43 (0,21)	-0,39 (0,21)
Egyenlőtlenség averzió				-0,16 (0,07)	-0,16 (0,07)
MSZP					-0,84 (0,14)
FIDESZ					0,42 (0,11)
SZDSZ					-1,10 (0,32)
MDF					-0,24 (0,26)
Vállalkozó	-0,78 (0,26)	-0,52 (0,25)	-0,66 (0,27)	-0,63 (0,27)	-0,70 (0,27)
Nyugdíjas	0,24 (0,14)	0,12 (0,14)	0,07 (0,15)	0,07 (0,15)	0,13 (0,15)
Inaktív	0,50 (0,14)	0,16 (0,15)	0,16 (0,15)	0,17 (0,16)	0,18 (0,15)
Életkor (3 kat)	0,20 (0,09)	0,20 (0,10)	0,22 (0,10)	0,23 (0,10)	0,26 (0,10)
Neme	0,31 (0,09)	0,32 (0,09)	0,29 (0,10)	0,30 (0,10)	0,32 (0,10)
Iskolai végzettség (4 kat)	-0,47 (0,05)	-0,30 (0,05)	-0,26 (0,05)	-0,26 (0,05)	-0,25 (0,05)
Budapest	0,07 (0,13)	0,31 (0,13)	0,33 (0,14)	0,37 (0,14)	0,47 (0,14)
Falu	0,50 (0,10)	0,49 (0,10)	0,51 (0,11)	0,51 (0,11)	0,47 (0,11)
konstans	0,22 (0,24)	12,54 (1,42)	12,04 (1,52)	11,92 (1,52)	10,57 (1,51)
N=	3556	3424	3195	3167	3167

Megjegyzés: **p<1%**, $1\% < p < 5\%$, zárójelben a sztenderd hiba-bebecslések

13. Lét és tudat: társadalmi helyzet, attitűdök – vallásosság (Keller Tamás)

13.1. Bevezetés

Barro és McClary (2003) országszinten mutatnak ki kapcsolatot a gazdasági növekedés és a vallásosság között. Írásukban, amely a World Value Survey (WVS), az International Social Survey (ISSP) és a Gallup Millenium Survey empirikus vizsgálatain alapszik, az okság mechanizmusát úgy adjuk meg, hogy a vallás képes befolyásolni olyan személyiséghez kötődő tulajdonságokat, amelyek fokozzák a gazdasági teljesítményt. Max Weber klasszikusa (1982) után Barro és McCleary is rámutat, hogy a vallásosság és a gazdasági teljesítmény kapcsolatban áll egymással. A vallási alkalmakon való jelenlét – történjen az bármilyen vallás keretein belül – csökkenti a gazdasági növekedést, míg a túlvilági életben való hit növeli a gazdasági növekedést. A szerzők érvelése szerint a vallási alkalmakon való részvétel a vallás irányába való elköteleződést jelenti, a túlvilágról vallott felfogások azonban serkenthetik az evilági gazdasági magatartást is.

A vallásosságra – mint szubjektív indikátorra (Veenhoven, 2002: 35) – empirikus elemzések (Lelkes, 2005) és elméleti munkák (Huntington, 1996) is felhívják a figyelmet. Viszonylag kevés azonban azoknak a munkáknak a száma, amelyek a vallásosságot komplex modellekben független változónak használnák. Ennek oka részben kereshető abban, hogy a vallásosságról – hasonlóan a többi szubjektív indikátorhoz – nehéz előteni, hogy ok-e vagy okozat. Ebben az elemzésben a vallást mint független változót használjuk, és arra vagyunk kíváncsiak, hogy a vallás miképpen kapcsolódik attitűdökhöz és társadalmi helyzethez, az okság problémáját azonban nem kívánjuk megoldani. Az elemzés első egységében nem is térünk ki az attitűdök és vallásosság kapcsolatának oksági természetére, míg az elemzés második felének eredményei – bár itt sem oksági modellről van szó – árnyalhatják az okságról alkotott elképzelésünket.

13.2. A vallásosság alakulása az elmúlt néhány évben

A Társi Monitor felmérések a vallásossággal összefüggő kérdéseket társadalmi-demográfiai háttérváltozóként szerepeltetik, ezért a vallásosság terén történt változásokat a rendelkezésünkre álló adatok alapján nincsen lehetőség sem vizsgálni, sem részletesebben bemutatni. Mindenesetre rendelkezésünkre áll három indikátor, amelyek alapján némiképpen nyomon követhetjük a vallásosság alakulását: a felekezethez való tartozás, az istenhit típusa, illetve az istentiszteleteken való részvétel gyakorisága. A 13.1. táblázat az említett változók százalékos eloszlását bemutatja 2003 és 2007 között.⁵⁵

Magyarországon a népesség valamivel több mint fele a római katolikus felekezethez tartozónak vallja magát. A népesség körülbelül fele a maga módján vallásos, és 10% körül van az egyházuk tanítása szerint vallásosak aránya. Legalább havi rendszerességgel

⁵⁵ Hosszabb időszor bemutatására azért nincsen lehetőség, mert ezekben az években egyezett csak meg a kategóriák száma és megfogalmazása.

szintén a népesség körülbelül 10%-a vesz rész istentiszteleten. Lényeges, hogy itt nem ugyanarról a 10%-ról van szó, bár az egyezés viszonylag magas, 60% körüli.

Az adatok azt is mutatják, hogy – legalábbis a bemutatott indikátorok alapján – a vallásosság 2003 és 2007 között viszonylag állandó. Csupán két olyan kategória van (a római katolikusok aránya, illetve a ritkábban, mint évente istentiszteleten résztvevők aránya), ahol 2003 és 2007 között 3 százalékpontonál nagyobb a változás, és ez a 3%-os változás is nagyon csekélynek mondható.

Empirikus elemzésekből azonban tudjuk, hogy a vallásosság szerkezete – még akkor is, ha bizonyos keretszámok azonosak – lényegesen megváltozott, ha nem is az elmúlt négy év, de az elmúlt évtized során. Rosta (2007) a vallásosság csökkenésének két komponensét különbözteti meg: demográfiai és korcsoportokon belüli tendenciákat. Elemzésében arra a következtetésre jut, hogy a vallásosság csökkenése háromnegyed részben tulajdonítható demográfiai okoknak, azaz annak, hogy az idős vallásos emberek meghalnak. A vallásosság csökkenésnek maradék egynegyede ugyanakkor a korcsoportokon belüli változásnak köszönhető. Hegedűs (2007) kimutatja, hogy az egyházas vallásosság nem csak a nagyon alacsony, hanem magas (felsőfokú) végzettséggel is összefüggésben van. A vallásosság és a magas társadalmi státusz elsősorban a fiatalok körében kapcsolódik össze a 2000-es évektől. Földvári (2007) újabb bizonyítékokat mutat be amellett, hogy a nem vallásos és az egyház tanítása szerint vallásos csoportok mellett egy harmadik csoport is megjelent. Ez a csoport személyes istenhittel jellemezhető, de a hittételek alapján nem kapcsolódik egyetlen intézményes valláshoz sem. Mindezeket a változásokat és jelenségeket nem tudjuk a rendelkezésünkre álló statisztikák alapján még érintőlegesen sem bemutatni.

Az eddigiekben keresztmetszeti adatok alapján következtettünk a vallásosság változására. Lehetőségünk van azonban panel adatok alapján is megvizsgálni a vallásosság terén végbement folyamatokat. A Társi 2007-ben a Háztartások Életpálya Vizsgálatának keretében felkereste azokat embereket, akiket 1992-ben a Magyar Háztartás Panel vizsgálat keretében kérdezett, ezáltal nyomon követhetjük, hogy mi történt az 1992-ben vallásos emberekkel. A vallásosságot az istentiszteleten való részvétel alapján definiáltuk: azt tekintettük vallásosnak, aki legalább havi rendszerességgel vesz részt istentiszteleten. Az 1992-ben nem vallásosoknak a döntő többsége, 93,7% továbbra sem volt vallásos 2007-ben. Akik viszont 1992-ben vallásosak voltak, csak mintegy felük, 51,4%-uk maradt vallásos 2007-re.

13.3. Vallásosság és élethelyzet: modellek, hipotézisek, kérdések

Az elemzésben két típusú modellt használunk. Egyrészt azt nézzük meg, hogy a vallásos emberek pozitívabban állnak-e hozzá az élethez, mint a nem vallásosak. Itt az a feltételezésünk, hogy a vallásos emberek, azért mert vallásosak, pozitív látásmóddal rendelkeznek. Kevésbé jellemző rájuk az anómia, és elégedettebbek, mint a nem vallásos emberek. Azt gondoljuk, hogy a vallás képes az emberek gondolkodását pozitív irányba kondicionálni, de mint azt empirikus vizsgálatok is mutatják, a valami iránt elköteleződött emberek boldogabbak. (Horváth-Szabó, 2007: 69–76). Ugyanakkor újabban szociológiai tanulmányok is kimutatták, hogy a vallásosság nem függ össze szükségszerűen az alacsonyabb társadalmi státussal. (Hegedűs, 2001, Hegedűs, 2007).

Feltételezésünk az, hogy azok az emberek, akik elkötelezettek vallásuk mellett, pszichológiai értelemben erőt meríthetnek az elkötelezettségükből, ami megmutatkozik pozitívabb látásmódjukban. Ugyanakkor a vallás iránti elköteleződés kapcsolatban lehet az élet más területein is egyfajta igyekezettel és törekvéssel. A vallásos igyekezet és buzgalom kapcsolatban lehet a munkában, akár a mindennapi élet egyéb területein is. A vallásos buzgalom és az életvezetésben mutatkozó igyekezet hasonló szerkezete első közelítésre távolinak tűnhet, bár hasonló összefüggésekre Max Weber (1982) is felhívta a figyelmet. Ő a protestáns életvezetés és a kapitalista vállalkozási magatartás között keresett összefüggést. Mi ebben az elemzésben nem korlátozzuk figyelmünket a protestáns életvezetésre. Feltételezésünk általánosabb, mégpedig az, hogy a vallásosság általában kapcsolatban lehet a társadalmi boldogulással.

Ebben az elemzésben tehát azt vizsgáljuk meg, hogy

- a vallásos emberekre kevésbé jellemző-e az anómia, illetve elégedettebbek-e, mint a nem vallásosak;
- a vallás iránt elkötelezett emberek az életük más területein is fontosnak tartják-e az ambíciókat;
- a társadalmi helyzet összefüggésben van-e a vallásossággal. Az összefüggés alapját itt is az elköteleződés alkotja: az életük személyes szintjén valami mellett elköteleződtek, elképzelhető, hogy nagyobb motivációval rendelkeznek munkájukban, és ez magasabb társadalmi helyzethez vezethet⁵⁶.

A vallás és társadalmi helyzet közötti kapcsolat ugyanakkor a másik irányban is elképzelhető. Azok az emberek, akik nem tudtak az általuk remélt helyre kerülni a társadalomban, elképzelhető, hogy a valláshoz – mint pótlékhoz – fordulnak segítségül.

Nem vállalkozunk arra, hogy az okság irányára vonatkozóan bármi következtetést levonjunk, a rendelkezésünkre álló adatok ezt nem engedik meg. Néhány empirikus kérdésre azonban válaszolhatunk, mégpedig úgy, hogy a társadalmi helyzetet két komponenssel – a társadalmi státussal és a státusfeszültséggel – határozzuk meg. Megvizsgálhatjuk, hogy a vallásosság és a társadalmi pozíció között milyen összefüggés van, illetve elemezhetjük a vallásosság és a státusfeszültség közötti összefüggéseket, így az okság irányára ugyan nem tehetünk majd következtetéseket, de a változók közötti kapcsolat jellege közelebb vihet bennünket az okságról alkotott feltételezésekhez.

Mindezek alapján az elemzés második felében két kérdésre keressük a választ:

- A társadalmi státus milyen kapcsolatban van a vallásossággal?
- A státusfeszültség milyen kapcsolatban van a vallásossággal?

⁵⁶ Fontos, hogy a vallásosság választó volnának itt a vallásos aktivitást vagy igyekezetet tartjuk, amely objektív kritérium (a vallásgyakorlat) alapján mérhető. Ismeretek számunkra azok a kutatások, amelyek azt bizonyítják, hogy a vallásosság mértéke inkább a befelé fordulást, mint a kifelé fordulást valószínűsítik.

13.4. A vallás és a vallásosság mérése

A vallásosság mérésénél külön kell választanunk néhány dolgot. A közvélemény-kutatás által használt eszközök egyrészt mérik azt, hogy a megkérdezett milyen vallású. Ezt általában önbesorolás alapján mérjük: a megkérdezett több válaszlehetőség közül kiválasztja azt a vallást, amibe sorolja magát.

A vallásosság megnyilvánulási formáinak mérése azonban már bonyolultabb: nem mérhető csupán egy dimenzióban. Viszonylag egyszerű eszközökkel vizsgálható azonban a vallásos megnyilvánulások két formája: az istenségbe vetett hit és a vallásgyakorlat (Szántó, 1992: 260).

A modern vallásosságban egyre fontosabbá válik a vallási élmény (érzelmi szint), és ez azt is jelenti, hogy a vallásosságot nem minden esetben merítik ki az intézményes vallások (Tomka, 1996a: 593). Földvári és Rosta (1998) olyan vallásosságot mérő modelleket mutatnak be, amelyek a hiten és vallásgyakorlaton kívül a vallási élmény és a vallási ismeretek dimenzióival is számolnak. Földvári (2003) a vallásosság megnyilvánulásainak komplex tipologizálása alapján kíséri végig a vallásosság alakulását Magyarországon.

Ebben a tanulmányban a vallásosságot a vallásgyakorlattal mérjük. Vallásosnak tekintjük azokat, akik legalább havi rendszerességgel járnak templomba, istentiszteletre, gyülekezetbe. (13.1. táblázat) A vallásosság ilyen jellegű definíciója természetesen önkényes. Lehetünk volna szigorúbbak is, engedékenyebbek is a vallásosság meghatározásánál, végül azért döntöttünk e definíció mellett, mert egy olyan változót szeretnénk volna létrehozni, amely mutat valamiféle kapcsolatot az elköteleződéssel, az elköteleződés mechanizmusát tartjuk ugyanis fontosnak az érvelésünk későbbi részeiben. Ettől természetesen mondhattuk volna azt, hogy a vallásos az, aki legalább heti rendszerességgel, vagy akár évente néhány alkalommal gyakorolja vallását. A havi rendszeresség azonban véleményünk szerint elég intenzív ahhoz, hogy az elköteleződés indikátora lehessen. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy elsősorban a falvakban intézményi akadályai is lehetnek az ennél rendszeresebb a vallásgyakorlásnak (pl. paphiány).

A kiválasztott indikátor hátránya ugyanakkor, hogy csupán az egyházhoz kötődő vallásosságot méri. A vallási élmény – amely a modern vallásosság egyik talán legfontosabb, és nem feltételül egyházhoz kötődő eleme – kimarad az elemzésből. A rendelkezésünkre álló adatbázis ugyanis a vallást társadalmi-demográfiai háttérváltozóként kezeli, és nem engedi meg a vallásosság mélyebb specifikálását.⁵⁷

A 13.2. táblázatban azt mutatjuk be, hogy az általunk használt indikátor mennyire stabil időben. 1992 és 2007 között a legalább havi rendszerességgel vallásgyakorlókat. Az 1999-es adat kivételével –száma lassan, de folyamatosan csökken.

⁵⁷ Rendelkezésünkre áll azonban egy másik indikátor, amely az istenbe vetett hit típusát méri, nevezetesen azt, hogy valaki az egyház tanítása szerint, vagy a maga módján vallásos. Ebben a dimenzióban nem a vallásosság–nem vallásosság differenciálása a lényeg, hanem a vallásosság megnyilvánulásában lévő világnézeti tudatosság fokozatainak egymástól való elválasztása (Tomka, 1996b: 166). Az általunk vallásosként definiált emberek 57%-a tartja magát az egyház tanítása szerint vallásosnak, 42% a maga módján vallásos. Ha 100%-nak tekintjük az összes egyház tanítása szerint vallásos embert, akkor az általunk vallásosként definiáltak azok 63%-át alkotják. Az utolsó alfejezetben ezért a vallásosság egy másik definíciójával is élünk: azokat nevezzük vallásosnak, akik legalább havi rendszerességgel gyakorolják vallásukat (objektív kritérium) és magukat az egyház tanítása szerint tartják vallásosnak (szubjektív kritérium).

13.5. Vallásosság és attitűdök

Ebben a vizsgálati egységben az elemzés bázisát azok adták, akik a vallásosságot mérő kérdésre érvényes választ adtak. Az adatbázisunkban ez összesen 3644 főt jelentett. Az adatokat a 16 év feletti magyar lakosságra súlyoztuk, és következtetéseinket is erre a bázisra vonatkoztatjuk.

Az elemzés során először megvizsgáljuk, hogy a vallásos emberek optimistábbak-e mint a nem vallásosak. Ezek után vizsgáljuk meg, hogy a vallásos elköteleződés milyen kapcsolatban van a társadalmi boldogulásra vonatkozó ambíciókkal.

Az optimizmus mérésének többféle módja lehet. Mi ebben az elemzésben az optimizmusnak egy nagyon tág értelmezését használjuk. Optimistának tekintjük azokat, akik nem érzik önmagukat kiszolgáltatottnak, hanem saját bevallásuk szerint képesek kézben tartani sorsuk alakulását. Ha az optimizmust a kiszolgáltatottság inverzének tekintjük, akkor mérhető jelenséggel állunk szemben. Andorka Rudolf megmutatja (1992: 316–321), hogy az általa kifejlesztett anómia kérdések milyen megoszlást mutatnak Magyarországon a rendszerváltás környékén. Az optimizmusnak ugyanakkor lehet elégedettséggel kapcsolatos komponense is. Elemzésünk során tehát az optimizmust két indikátorral, az anómia-indexszel és az elégedettséggel mértük.

13.5.1. VALLÁSSÓSSÁG ÉS ANÓMIA

Az anómia-indexet az Andorka által használt anómia kérdésekből állítottuk elő főkomponenselemzéssel (hasonlóan ahhoz, ahogyan Spéder – Paksi – Elekes, 1998: 499 tették). A felhasznált változók (a kérdéseket lásd a 13.3. táblázatban) többsége 1-től 4-ig tartó skálán volt mérve, a teljesen igaztól az egyáltalán nem igazig. Volt két változó (úgy érzi, hogy az életnek nincsen célja...; úgy érzi, hogy már nem tud hinni önmagában...), ahol a skála 1–5-ig tartott. Mindkét típusú kérdés esetében a nagyobb fokú egyetértést a nagyobb szám jelölte.⁵⁸

A 13.3. táblázat a főkomponens elemzés eredményét mutatják. A kommunalitásokból látható, hogy a többi változó viszonylag jól reprezentálja az egyes változókat. Az „amit elhatározok véghez is viszem” kérdésre adott válasz esetében a legalacsonyabb a kommunalitás, illetve ennek a változónak a legalacsonyabb a korrelációja az anómia-index főkomponenssel. Az eredmény nem meglepő, hiszen ez a változó az anómiának a céltudatosság hiányát jelentő komponensét méri, míg a több változó az anómia elidegenedéssel összefüggő elemeit reprezentálja, olyanokat, mint a haszontalanság, kiszolgáltatottság, sikertelenség.

A főkomponens-elemzés során két olyan főkomponenst kaptunk eredményül, amelynek sajátértéke nagyobb volt egynél. Az elméleti ismereteink és várakozásaink alapján csak az első főkomponenst tudtuk értelmezni. Ez a teljes szórás közel 43%-át magyarázza. Ezt a főkomponenst neveztük el anómia-indexnek, amelyet az optimizmus inverzeként értelmeztünk.

⁵⁸ Mivel a skálák iránya egyezett, a skálák eltérése nem volt probléma, mert a főkomponens elemzés során standardizált változókkal dolgozunk.

Az anómia-indexet folytonos változóként kezeltük. Annak érdekében, hogy megtudjuk, a vallásosak vagy a nem vallásosak körében magasabb-e az anómia-index értéke, variancia-analízist alkalmaztunk. A nem vallásosak körében $-0,19$, míg a vallásosak körében $0,16$ -dal magasabb az anómia-index értéke, azaz egy nem vallásos kevésbé mutat anomikus jellemzőket, mint egy átlagos vallásos.

Az eredmény a várakozásainkkal ellentétes irányú. Azt vártuk ugyanis, hogy a vallásosak körében alacsonyabb lesz az anómia-index értéke, ami magasabb optimizmust jelentene. Korábbi empirikus kutatások (Kanagy – Willits – Crider, 1990: 233) is azt mutatják, hogy a vallásos emberekre (templomba járással definiálva) kevésbé jellemző az anómia⁵⁹ között. A kapott eredmények okának feltárása nem tartozik a jelen kutatás szorosan vett irányához.

13.5.2. VALLÁSOSSÁG ÉS ELÉGEDETTSÉG

Ezek után az elégedettség és a vallásosság közötti kapcsolatot vizsgáljuk. Itt különbséget teszünk az elégedettség és boldogság között. Az elégedettség csak az életszínvonalra, a boldogság pedig a teljes életre vonatkozik (Spéder – Kapitány, 2002).

Eredeti feltételezésünk szerint a vallás iránt elköteleződött emberek inkább elégedettek az életszínvonalukkal, mint a nem vallásosak. A vallásuk iránti elköteleződésük ugyanis biztosíthat számukra egy olyan pozitív látásmódot, amely testet ölthet az elégedettségben.

Az elégedettséget 0-tól 10-ig terjedő skálán mértük, ahol 0 jelentette azt, hogy a megkérdezett egyáltalán nincsen megelégedve életszínvonalával, a 10-es pedig a teljes életszínvonallal való megelégedettséget jelentette.

Miután összehasonlítottuk az átlagokat a vallásos és nem vallásos csoportokban, nem találtunk különbséget az elégedettség tekintetében. Az életszínvonallal való elégedettség átlaga a nem vallásosak között $4,9$, míg a vallásosak között $5,02$, azaz nincs szignifikáns különbség a két csoport között, így előzetes várakozásunk nem igazolódott.

13.5.3. VALLÁSOSSÁG ÉS EGYÉNI TÖREKVÉS

Válaszadóinktól azt is megkérdeztük, mit tartanak fontosnak az anyagi boldoguláshoz manapság Magyarországon. Négy válaszlehetőséget kínáltunk fel nekik: az egyéni törekvést, a szerencsét, a megfelelő kapcsolatokat, végül a jó családi hátteret. A válaszadóinkat arra kértük, hogy rangsorolják ezeket a lehetőségeket 1-től 4-ig.

Két elemzési technikával is megpróbáltuk kideríteni azt, hogy vajon a vallásosnak definiált emberek fontosabbnak tartják-e az egyéni törekvést az anyagi boldoguláshoz, mint a nem vallásosak. Egyrészt skálaként értelmeztük a válaszokat és variancia-analízist végeztünk, másrészt azokat az embereket, akik a legfontosabbra értékelték az egyéni ambíciókat 1-gyel, a többiek pedig 0-val kódoltuk, majd ennek a változónak és a vallásosságnak a 2×2 -es keresztábrájára kiszámoltuk az esélyhányadost. Mindkét elemzési technikával azt találtuk, hogy a vallásosság és az egyéni törekvés függetlenek egymástól.

⁵⁹ A használt anómia-index tartalma nagyban hasonlított az általunk specifikált anómia-indexre (Kanagy – Willits – Crider, 1990: 229).

13.5.4. VALLÁSOSSÁG ÉS ATTITÜDÖK – MÉLYEBB ÖSSZEFÜGGÉSEK

Az eddigiekben azt láttuk, hogy léteznek ugyan különbségek vallásos és nem vallásos emberek között, ugyanakkor ezek a különbségek egyrészt nem az általunk elvárt irányultságot mutatják, másrészt pedig nem igazak feltétlenül a vizsgált 16 éves és idősebb magyar lakosságon. Azzal a feltételezéssel éltünk, hogy mindennek oka abban van, hogy a kiválasztott változók egymással is összefüggésben vannak. Feltételezésünket megerősítette az, amikor az ebben a fejezetben bemutatott összes (kivéve a vallásosság és az életszínvonallal való elégedettség, illetve a vallásosság és az egyéni törekvés fontosságának tartása) változó között jelentős (szignifikáns erősségű) korrelációt találtunk.

Megvizsgáltuk tehát, hogy az előző elemzési egységben bemutatott változók együtt szerepeltetve milyen kapcsolatokat mutatnak. Három modellt illesztettünk az adatokra. Az elsőben az anómia-index, a másodikban az életszínvonallal való elégedettség, a harmadikban az egyéni ambíciók fontossága volt a függő változó.

Az egyéni ambíciót kétféleképpen is definiáltuk. A válaszokat egyrészt 1–4-ig terjedő skálaként értelmeztük, ahol az 1-es jelentése az volt, ha valaki a legfontosabb helyre helyezte az egyéni törekvést. Kipróbáltuk azt is, hogy átkódoljuk az eredeti egyéni ambíciót mérő változót: azokat az embereket, akik a legfontosabbra értékelték az egyéni ambíciókat 1-gyel, a többieket pedig 0-val kódoltuk: mindhárom modellt lefutattuk úgy is, hogy skálaként, úgyis, hogy dichotóm változóként értelmeztük az egyéni törekvést. Ez azt jelentette, hogy abban az esetben, amikor az egyéni törekvés volt a függő változó, multinomiális logisztikus regressziós becslést használtunk, a többi esetben pedig lineáris regressziót. A paraméterek szignifikanciaszintje és nagysága szinte azonos volt, bárhogyan is értelmeztük az egyéni törekvést, ezért végül a skálaként értelmezett változót fogadtuk el, amelyet egyéni törekvéssel azonosítunk.

A többváltozós modellek közül mind a három szignifikáns volt (a modellek paramétereit és a modellekre vonatkozó adatokat a 13.4. táblázatban közöljük). Az anómia-indexszel a vallás pozitív, az elégedettség negatív, és az egyéni törekvés is pozitív kapcsolatban volt. Az életszínvonallal való elégedettséggel a vallás pozitív, az anómia-index negatív és az egyéni törekvés fontosságát mutató index is negatív kapcsolatot mutatott. Az egyéni törekvés indexszel a vallásosság nem függ össze, míg az anómia-index pozitív, az életszínvonallal való elégedettség pedig negatív kapcsolatot mutatott.

A regressziós becsléseknél megvizsgáltuk a hibavarianciák eloszlást. Mivel ezek nem voltak azonosak – heteroszkedasztikusak voltak – a paraméterekhez tartozó standard hibákat a Huber-White-féle robosztus standardhiba-számítással végeztük. A heteroszkedasztikus hibavarianciák minden bizonnyal annak köszönhetőek, hogy a megfigyelések nem voltak teljesen függetlenek egymástól, mivel azonos háztartásba tartozó embereket kérdeztünk, akik – legalábbis attitűdjeik tekintetében – általában hasonlóak egymáshoz. A regressziós elemzést ezért úgy futtattuk le, hogy háztartásazonosítók szerint klasztereztük az eseteket.

Ebben a fejezetben megnéztük, hogy a vallásos emberek attitűdjei különböznek-e a nem vallásos emberekéitől. Úgy gondoltuk, hogy a vallás iránti elköteleződés biztosíthat az élet egyéb területeire kiterjedő optimizmust. Egyúttal azt is feltételeztük, hogy a vallásos elkötelezettség az élet más területeire is kiterjed. A kétváltozós elemzések nem erősítették meg sem a várakozásaink irányát, sem jelentőségét (mivel nem kaptunk a vizsgált populációra szignifikáns eredményeket). Sokváltozós elemzéssel azonban sikerült kimutatni,

hogy a vallásosság pozitív kapcsolatban van az elégedettséggel, ha az anómia-indexet kontroll alatt tartjuk. Nem igaz ugyanakkor az a feltételezés, hogy a vallásos buzgalom áttérjedne az élet más területeire is. Nyitott kérdés maradt továbbá, hogy a vallásosak körében miért nem alacsonyabb az anómia-index értéke, mint a nem vallásosak körében – még akkor sem, ha más változókat kontroll alatt tartunk.

13.6. Vallásosság és társadalmi helyzet

Az empirikus elemzés második felében azzal foglalkozunk, hogy vajon a vallásosság (a templomba járás gyakoriságával definiálva) milyen kapcsolatban van a társadalmi helyzettel. A vallásosság, más tényezők mellett, lehet annak az eredménye, hogy az egyén éppen egy bizonyos társadalmi pozícióban van, de lehet annak is a következménye, hogy nem abban a pozícióban van, amelyet méltányosnak tartana. Ebben az elemzésben az okság irányával nem foglalkozunk. Azt azonban el tudjuk dönteni, hogy a vallásosság a társadalmi státussal vagy a státusfeszültséggel van-e összefüggésben.

Többszörös regressziós becsléssel válaszolunk kutatási kérdéseinkre. A függő változó(k) eredeti formában nem voltak jelen az adatbázisban, hanem több kérdésből képeztük azokat. Négy dimenziót használtunk fel a függő változók kialakításához: a nettó keresettel a pozícióhoz tartozó gazdasági erőforrásokat mértük: a Treimann-féle presztízs-indexszel a pozícióhoz tartozó társadalmi kompenzációt vontuk be az elemzésbe⁶⁰: az iskolai végzettséggel a pozícióhoz kapcsolódó teljesítményt ragadtuk meg: az iskolai végzettséget 1-től 10-ig terjedő skálaként fogtuk fel, ahol az 1-es jelentése az volt, ha valakinek kevesebb, mint 8 általános iskolai végzettsége volt, a 10-es jelentése pedig a megszerzett tudományos fokozatot jelentette. Ezekon a változókon kívül használtuk a társadalmi pozíció egy szubjektív indikátorát is. A válaszadókat arra kértük, hogy 1-től 10-ig terjedő skálán (amely egyfajta társadalmi ranglétrát reprezentált) helyezték el családjuk jelenlegi jövedelmét és életszínvonalát. Ez a változó ugyanaz volt, mint az előző elemzési egységben az életszínvonalal való elégedettség, erre majd a későbbi modellek specifikálásánál tekintettel kell lenni.

A főkomponens-elemzés módszerével dolgoztunk. Egyetlen olyan főkomponenst kaptunk, amelynek sajátértéke nagyobb mint 1 (2,15). Ez a főkomponens az összes szórás 53,7%-át magyarázta. Ezt a főkomponenst neveztük el társadalmi státusnak. Itt egy egypólusú komponensről van szó. A társadalmi státus és alkotóelemei közötti korrelációs együtthatókból látható (13.5. táblázat), hogy itt elsősorban objektív kritériumok alapján definiáljuk a társadalmi státust. A szubjektív alkotóelem korrelációs együtthatója relatíve a legalacsonyabb (0,52): minél nagyobb a társadalmi státust mérő index, annál magasabb a megkérdozett társadalmi státusa.

Volt azonban egy másik főkomponens is, amelynek sajátértéke 0,89 volt, és önmagában a szórások 22,4%-át magyarázta. A korrelációk alapján (13.5. táblázat) azt láthatjuk, hogy ez egy két pólusú komponens. Egyik, negatív oldalán van az iskolai végzettség és a foglalkozás presztízsértéke, a másik, pozitív oldalán pedig a főállásból

⁶⁰ Az adatállomány a foglalkozásokhoz tartozó FEOR kódokat tartalmazta. Ezeket ISCO kódokká alakítottuk. Majd az ISCO kódok felhasználásával állítottuk elő a presztízs indexet (SIOPS). Az index előállításához Ganzeboom programját használtuk. A program az internetről letölthető: <http://home.fsw.vu.nl/HBG.Ganzeboom/PISA/INDEX.HTM>, a letöltés dátuma 2007. május 3.

származó nettó havi jövedelem, és az életszínvonallal való elégedettség. Ezt a komponenszt neveztük el státusfeszültségnek. A korrelációs együtthatók nagyságából az is látható, hogy itt elsősorban a státusfeszültség szubjektív komponensét ragadtuk meg (közel 0,8-as a korreláció a státusfeszültség és az életszínvonallal való elégedettség között). A magas státusfeszültség-index a pozitív státusfeszültséget jelenti (a megkérdezett jobb anyagi körülmények között él, mint az végzettsége alapján várható), míg az alacsony értékek a negatív státusfeszültséggel vannak összefüggésben (a megkérdezett rosszabb anyagi körülmények között él, mint arra végzettsége alapján számíthatnánk).

A függő változóink specifikálásából adódik, hogy az csak a gazdaságilag aktívakra vonatkozik, a nettó jövedelem ugyanis csak esetükben értelmes. Tehát, míg az első elemzési egységben kijelentéseink a 16 év feletti magyar lakosságra vonatkoznak, ebben az egységben már csak a gazdaságilag aktívokról tehetünk kijelentéseket. A modellekbe bevonható válaszadók száma 2720 fő.

Regressziós becsléseink pontosságát fokozandó, kontroll változókat vontunk be a modellbe. A kontroll változóknak olyanoknak kell lenniük, amelyek mind a függő, mind a független változóval kapcsolatban vannak. Az OLS regressziós becslés ugyanis az adott független változó kapcsolatát úgy határozza meg a függő változóval, hogy közben minden más változó kapcsolatát kiszűri az adott független változó és a függő változó közötti kapcsolatból.

A független változókat két csoportba soroltuk. Egyrészt bevontuk az elemzésbe azokat az attitűdváltozókat, amelyeket az elemzés első részében bemutattunk, ahol azt is megmutattuk, ezek a változók milyen kapcsolatban vannak a vallásossággal. Az életszínvonallal való elégedettséget azonban nem vontuk be a modellbe, mert az már részét képezte a függő változónak. Bevontunk ugyanakkor társadalmi-demográfiai háttérváltozókat is. Itt most külön nem mutatjuk be, hogy ezek miképpen kapcsolódnak a vallásossághoz. Korábbi empirikus kutatások eredményeit figyelembe véve azonban jelezzük, hogy miért éppen az adott háttérváltozók bevonására került sor.

Két modellt futtattunk: az egyikben a társadalmi státus, a másikban a státusfeszültség volt a függő változó. Mivel a társadalmi státus és a státusfeszültség főkomponensek, elvileg korrelálatlanok, gyakorlatilag enyhe negatív kapcsolatot mutatnak. Kontrollváltozók között elsőként tehát – modelltől függően – a társadalmi státust vagy a státusfeszültséget tartottuk kontroll alatt.

A vallásosság kialakulására ható tényezők közül az egyik legfontosabb a neveltetés, ennek vizsgálatára azonban nincs lehetőségünk. Ezen kívül azonban több releváns szempontot bevontunk az elemzésbe, így az életkort, a lakóhelyet és az iskolázottságot. Az életkor modellben szerepeltetésével több tényező rakódik egymásra, amelyek közül mindenképpen meg kell említeni a társadalomtörténeti és pszichológiai szempontokat. Vagyis, hogy az emberek vallásossága azokkal a történelmi eseményekkel van összefüggésbe, amely őket életkoruk miatt érte (itt elsősorban vallásintézményi, politikai eseményekre gondolunk), vagy inkább életkoruk folytán a pszichológiai igényeiknek köszönhető a vallásosság. Pusztán az életkor változó bevonásával nem tudjuk elválasztani egymástól az életkori történelmi és kohorsz hatásokat (a probléma megoldásáról lásd: Rosta 2007), de ezeket együtt kontroll alatt tudjuk tartani.

A lakóhely bevonása is szükségesnek látszott. Társadalomtörténeti okai vannak ugyanis annak, hogy az egyes vallások az ország területének melyik részén terjedtek el (Tomka, 1991: 331). A lakóhely régió szerinti szerepeltetése helyett azonban mi a lakóhely

típusát használjuk. A városi vagy községi életforma is befolyásolja a vallásosságot (Harcsa – Tomka 1994). Az elemzésben referenciakategóriaként a városokban élőket választottuk.

Az iskolai végzettség (Tomka, 1991: 336.) és foglalkozási típusok (Harcsa – Tomka 1994) ugyan kapcsolatban vannak a vallásossággal, de ezek a változók részét képezik a függő változónak, ezért ezeket nem vontuk be az elemzésbe. Kontroll alatt tartottuk ugyanakkor a megkérdezett nemét⁶¹, elképzelhető ugyanis, hogy nemek szerint van különbség a vallásosságban.

A 13.6. táblázat tartalmazza azt a modellt, amelyben a társadalmi státus a függő változó. Látható, hogy a társadalmi-demográfiai változók többnyire szignifikáns kapcsolatban vannak a függő változóval. A férfiakhoz képest a nők alacsonyabb státusban vannak. Az életkornak gyakorlatilag nincsen hatása. A városban élőkhez képest pedig egy – a többi változó tekintetében átlagos – budapesti lakos magasabb, míg egy községben élő alacsonyabb státusban van. A vallásosság – a többi változó kontrollálása mellett is – pozitív kapcsolatot mutat a társadalmi státussal. A többi – attitűdöket mérő – kontroll változó is a várt irányultságot mutatja. Az anómia-index fordított arányossággal kapcsolódik a magas társadalmi státushoz, azok pedig, akik számára fontos az egyéni törekvés, magasabb társadalmi státusban vannak (minél kisebb az index értéke, annál fontosabb az egyéni törekvés⁶²).

A 13.7. táblázat tartalmazza azt a modellt, ahol a státusfeszültség volt a függő változó. Itt a bennünket most leginkább érdeklő vallásosság nincsen szignifikáns kapcsolatban a függőváltozóval.⁶³ A státusfeszültség esetében kétpólusú változóval van dolgunk: a magas indexértékek a pozitív státusfeszültséget, az alacsony értékek pedig a negatív státusfeszültséget jelenti. Ebből a szempontból nem okoz meglepetést, hogy azoknál, akik pozitív státusfeszültséget élnek át, alacsony az anómia-index értéke, és magas az egyéni törekvés index értéke.

A modelleket a heteroszkedasztikus hibavarianciák miatt itt is a Huber-White-féle robusztus standard hiba számítással számoltuk ki, és az eseteket a háztartásazonosítók szerint klasztereztük, hogy kiszűrhesük azt a hibaforrást, hogy háztartásokon belül hasonló az emberek véleménye.

Az empirikus elemzés második részében a társadalmi helyzet és a vallásosság kapcsolatát vizsgáltuk meg. A társadalmi helyzetnek két komponensét mértük: a társadalmi státust és a státusfeszültséget. Többváltozós regressziós elemzéssel sikerült kimutatni, hogy a vallásosság pozitív kapcsolatban van a társadalmi státussal, és nincsen kapcsolatban a

⁶¹ 0-val kódoltuk a férfiakat, és 1-gyel a nőket.

⁶² Ebben az esetben a kis számok jelentették a nagyobb fontosságot.

⁶³ Mivel az, hogy kit tartunk vallásosnak, definíció kérdése; meghatározásunk félrevezető következtetéseinket. Érvelésünk során azt állítottuk, hogy a vallási elköteleződés okozza a függő változókkal való kapcsolatot. Két utolsó modellünket ezért úgy is lefuttattuk, hogy másként definiáltuk a vallásosságot. Először azokat neveztük vallásosnak, akik az egyház tanítása szerint tartják magukat vallásosnak, majd azokat, akik az egyház tanítása szerint vallásosak és havi rendszerességgel gyakorolják vallásukat. Akkor, amikor magukat az egyház tanítása szerint vallásosnak tartók alkották a vallásosokat, a vallásosság (0,05 szignifikancia szinten) csak a státusfeszültséggel volt kapcsolatban. Itt a kapcsolat iránya pozitív volt, vagyis a végzettséghez képest jobb anyagi körülmények voltak pozitív kapcsolatban a vallásossággal. Valószínűsíthető, hogy ha a valláshoz mint a státusfeszültséget enyhítő pótszerhez fordulnának az emberek, az összefüggés éppen fordított lenne. Abban az esetben, amikor a vallásosság kritériuma a vallásgyakorlás és az egyház tanítása szerinti vallásosság volt (0,05 szinten), pozitív kapcsolat volt a vallásosság és társadalmi státus között (a standardizálatlan együttható értéke 0,15). Mindezek az eredmények megerősítik, hogy a vallási elköteleződés mechanizmusa rejlik a társadalmi státus és a vallásosság pozitív kapcsolatában.

státuszfeszültséggel. Arra vonatkozóan, hogy a vallásosság és a társadalmi státus közötti kapcsolatban a vallás ok vagy okozat, nem tehetünk megállapításokat. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy a státuszfeszültség és a vallásosság között nem találtunk kapcsolatot.

13.7. Összefoglalás

Az elemzés során a vallásosságot a vallásgyakorlás intenzitásával határoztuk meg. Kíváncsiak voltunk arra, hogy a vallás iránti elköteleződés jelent-e optimistább hozzáállást az élethez vagy a nem vallásos lét. Az optimizmusnak két dimenziójára figyeltünk: arra, hogy a megkérdezett ne mutasson anomikus személyiségjegyeket, valamint az elégedettségre. Azt láttuk, hogy a vallásosság önmagában nem kapcsolódik az optimizmushoz. A vallásosakra jellemző pesszimizmus okaival nem foglalkoztunk. Abban az esetben azonban, ha kontrollálunk az anómia-indexre, pozitív kapcsolatot találtunk vallás és elégedettség között.

Azt is láttuk – az empirikus elemzés második részében –, hogy a többi változó hatását kontroll alatt tartva a vallás a társadalmi helyzet társadalmi státus komponensével kapcsolódik össze, és nem kapcsolódik annak státuszfeszültség eleméhez.

Irodalom

- Andorka Rudolf (1992): Társadalmi változások és társadalmi problémák, 1940–1980. Statisztikai Szemle, 70. évf. 4–5. szám 301–324.
- Barro, Robert J. – McCleary, Rachel M. (2003): Religion and Economic Growth, NBER Working Paper Series, Working Paper 9682. <http://www.nber.org/papers/w9682>
- Földvári Mónika — Rosta Gergely (1998): A modern vallásosság megközelítési lehetőségei. Szociológiai Szemle, 8. évf. 1. szám. 127–138.
- Földvári Mónika (2003): A vallásosság típusai a mai magyar társadalom generációiban. Szociológiai Szemle 13. évf. 4. szám. 20–33.
- Földvári Mónika (2007): Gondolatok és adatok a vallásosság átalakulásáról. In Révay Edit – Hegedűs Rita (szerk.): Úton. Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszék, 267–281. old.
- Harcza István — Tomka Miklós (1994): Felekezeti viszonyok és a vallásgyakorlás néhány jellemzője. In: Andorka Rudolf — Kolosi Tamás — Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 1994. Budapest: Társi. 396–435.
- Hegedűs Rita (2001): A vallásosság a társadalomban. Századvég, Új Folyam, 21. szám, 51–68.
- Hegedűs Rita (2007): Újabb adalékok a magyar „egyházias vallásosság” társadalmi megjelenéséről. In Révay Edit – Hegedűs Rita (szerk.): Úton. Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszék, 283–296. old.
- Horváth-Szabó Katalin (2007): A házasság és a család belső világa. Párbeszéd (Dialogus) Alapítvány, Budapest.
- Huntington, Samuel, P. (1996): The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, New York, Simon & Schuster. Magyarul: (2006) A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest.

- Kanagy, Conrad L – Willits, Fern K. – Crider, Donald M. (1990): Anomia and Religiosity: Data from a Panel Study of Middle-Aged Subjects In.: *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29. évf., 2. szám, 226–235.
- Lelkes Orsolya (2005): A szabadság íze: boldogság, vallás és gazdasági átmenete. *Századvég Új Folyam*, 38. szám. 57–90.
- Rosta Gergely (2007): A magyarországi vallási változás életkori aspektusai. In Révay Edit – Hegedűs Rita (szerk.): *Úton. Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszék, 297–309. old.
- Spéder Zsolt – Paksi Borbála – Elekes Zsuzsanna (1998): Anómia és elégedettség a 90-es évek elején. In.: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1998*, 490–513.
- Spéder Zsolt – Kapitány Balázs (2002): A magyar lakosság elégedettségének meghatározó tényezői nemzetközi összehasonlításban. Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 2002*, 162–172.
- Szántó János (1992): Vallásosság, vallási hiedelmek Magyarországon. In.: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 1992*, 259–288.
- Tomka Miklós (1991): Felekezeti szerkezet, felekezeti reprodukció. *Statisztikai Szemle*, 72. évf. 4–5 szám, 329–345.
- Tomka Miklós (1996a): Vallás és vallásosság. In.: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 1996*, 592–616.
- Tomka Miklós (1996b): A vallásszociológia új útjai. *Replika* 21–22. szám. 163–171.
- Veenhoven, Ruut. (2002): Why social policy needs subjective indicators. *Social Indicators Research*. 58. évf. 1. szám. 33–46.
- Weber, Max (1982): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. In.: Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat Kiadó, Budapest

13.1. táblázat A vallásosság néhány jelzőszámának alakulása 2003 és 2007 között

Felekezeti megoszlás		2003	2005	2007
	Római katolikus	52,59	53,64	55,67
	Görög katolikus	3,09	2,54	2,54
	Református	14,30	14,89	11,76
	Evangélikus	2,52	2,95	2,27
	Görögkeleti	0,07	0,03	0,07
	Izraelita	0,47	0,24	0,04
	Egyéb vallás	1,26	0,78	0,84
	Nem tartozik egyházhoz	25,45	24,69	26,39
	Nem emlékszik	0,26	0,23	0,41
	Összesen	100,00	100,00	
A vallásos hit típusai		2003	2005	2007
	Nem vagyok vallásos	29,54	28,33	29,07
	Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e vagy sem	3,79	4,44	4,87
	Vallásos vagyok a magam módján	53,66	55,27	53,48
	Vallásos vagyok, az egyház tanításait követem	12,68	11,72	11,74
	Megtagadja a választ	0,34	0,25	0,85
	Összesen	100,00	100,00	100,00
Az istentiszteleteken való részvétel gyakorisága		2003	2005	2007
	Soha	45,12	47,93	45,12
	Ritkábban, mint évente	21,84	24,00	25,21
	Évente néhány alkalommal	18,02	15,89	16,45
	Havonta	3,77	3,60	3,87
	Havonta 2-3 alkalommal	3,15	2,52	2,53
	Hetente, vagy gyakrabban	7,70	5,92	6,20
	Megtagadja a választ	0,33	0,13	0,54
	Nem emlékszik	0,07	0,02	0,07
	Összesen	100,00	100,00	100,00

13.2. táblázat A vallásgyakorlás alapján meghatározott vallásosság alakulása

	1999	2001	2003	2005	2007
Nem vallásos	80,78	83,90	85,38	87,97	87,40
Vallásos	19,22	16,10	14,62	12,03	12,60

13.3. táblázat Az anómia-index alkotóelemeinek kapcsolata az indexszel

A felhasznált kérdések	Kommunalitások	Korreláció az anómia-indexszel
Amit elhatározok azt véghez is viszem	0,01	-0,11
Sorsom alakulását alig tudom befolyásolni	0,44	0,67
Minden olyan gyorsan változik, hogy az ember azt se tudja már, hogy miben higgyen.	0,43	0,66
Az ember az egyik napról a másikra él, nincs értelme előre terveket szőni.	0,53	0,73
Életének nincs se célja, se értelme.	0,59	0,77
Már semmire sem alkalmas, nem tud hinni önmagában.	0,56	0,75

13.4. táblázat Többváltozós modellek a vallásosság és az attitűdök kapcsolatáról

Függő változó: Anómia index						
	Standardizálatlan együttható	Robosztus standard hiba	t-statisztika	Szignifikancia	A modell statisztikái	
Konstans	0,65	0,06	10,89	0,00	R ²	15.55%
Vallásosság	0,15	0,05	3,19	0,00		
Egyéni törekvés	0,05	0,01	3,81	0,00	Szignifikancia	0,00
Életszínvonallal való elégedettség	-0,17	0,01	-19,25	0,00		
Függő változó: Életszínvonallal való elégedettség						
	Standardizálatlan együttható	Robosztus standard hiba	t-statisztika	Szignifikancia	A modell statisztikái	
Konstans	5,31	0,10	55,21	0,00	R ²	16,13%
Vallásosság	0,20	0,11	1,71	0,09		
Anómia index	-0,83	0,05	-15,14	0,00	Szignifikancia	0,00
Egyéni törekvés	-0,19	0,03	-5,73	0,00		
Függő változó: Egyéni törekvés						
	Standardizálatlan együttható	Robosztus standard hiba	t-statisztika	Szignifikancia	A modell statisztikái	
Konstans	2,71	0,07	37,56	0,00	R ²	3,10%
Vallásosság	-0,05	0,07	-0,68	0,50		
Anómia index	0,10	0,03	3,86	0,00	Szignifikancia	0,00
Életszínvonallal való elégedettség	-0,08	0,01	-5,77	0,00		

*N = 3475. Az adatok attitűd súllyal vannak súlyozva. A standard hiba, a homoszkedaszticitás biztosítása miatt, a Huber-White-féle robusztus standard hiba számítása alapján vannak meghatározva. Az adatok a háztartásazonosító szerint vannak klaszterezve.

13.5. táblázat: A társadalmi státus és státusfeszültség változók kapcsolata (korreláció) alkotóelemeihez

	Társadalmi státus	Státus-feszültség
Havi nettó jövedelme	0,72	0,21
Iskolai végzettség	0,84	-0,29
Társadalmi presztízs index	0,80	-0,39
Életszínvonalal való elégedettség	0,52	0,78

13.6. táblázat A társadalmi státust magyarázó modell

Függő változó: Társadalmi státus						
	Standardizálatlan együttható	Robosztus standard hiba	t-statisztika	Szignifikancia	A modell statisztikái	
Konstans	0,35	0,09	3,90	0,00	R ²	23,61%
Státusfeszültség	-0,07	0,03	-2,47	0,01		
A kérdezett neme	-0,18	0,03	-5,91	0,00		
A kérdezett életkora	0,00	0,00	-1,79	0,07		
Budapesti lakos	0,47	0,08	6,22	0,00		
Községben élő	-0,29	0,04	-6,71	0,00	Szignifikancia	0,00
Vallásosság	0,13	0,05	2,52	0,01		
Anómia index	-0,40	0,02	-17,20	0,00		
Egyéni törekvés	-0,05	0,02	-3,16	0,00		

*N = 2720. Az adatok attitűd súllyal vannak súlyozva. A standard hiba, a homoszkedaszticitás biztosítása miatt, a Huber-White-féle robusztus standard hiba számítása alapján vannak meghatározva. Az adatok a háztartásazonosító szerint vannak klaszterezve.

13.7. táblázat A státusfeszültséget magyarázó modell

Függő változó: Státusfeszültség						
	Standardizálatlan együttható	Robosztus standard hiba	t-statisztika	Szignifikancia	A modell statisztikái	
Konstans	0,15	0,04	-2,26	0,02	R ²	6,95%
Társadalmi státus	-0,09	0,04	-2,26	0,02		
A kérdezett neme	-0,01	0,04	-0,39	0,70		
A kérdezett életkora	0,00	0,00	0,24	0,81		
Budapesti lakos	0,09	0,07	1,19	0,23		
Községben élő	0,13	0,05	2,66	0,01	Szignifikancia	0,00
Vallásosság	-0,02	0,06	-0,30	0,77		
Anómia index	-0,25	0,03	-9,00	0,00		
Egyéni törekvés	-0,09	0,02	-4,97	0,00		

*N = 2720. Az adatok attitűd súllyal vannak súlyozva. A standard hiba, a homoszkedaszticitás biztosítása miatt, a Huber-White-féle robusztus standard hiba számítása alapján vannak meghatározva. Az adatok a háztartásazonosító szerint vannak klaszterezve.

Függelék: Az adatfelvételi folyamat leírása, adatkezelés, értékelés (Dencső Blanka – Medgyesi Márton)

F1. Bevezetés

A 2007. évi TÁRKI Háztartás Monitor kutatás egy olyan, 1992 óta folyó kutatás része, melynek célja a magyar társadalom strukturális változásainak évenkénti, két évenkénti nyomon követése. A kutatás állandó témakörei a következők:

- A háztartások és egyének helyzetének, jövedelemstruktúrájának, valamint a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulásának monitorozása, és időbeli alakulásának elemzése.
- A szegénység – depriváció elemzése
- A jövedelmekkel, jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos lakossági percepciók, attitűdök monitorozása.

Ezen túlmenően évente egy-két kiemelt speciális témakör is szerepel a Háztartás Monitor fő kutatási célkitűzéseiben. A 2007. évi kutatás speciális kutatási témaköre a következő volt:

- A háztartástagok 1992-es demográfiai és foglalkoztatottsági adatainak felvétele (retrospektív)

F2. A kérdőívek és az adatbázis alapstruktúrája

A Háztartás Monitor 2007. kutatás – hasonlóan a korábbi évek kutatásaihoz, valamint a Magyar Háztartás Panel kutatáshoz – adatgyűjtése során két fajta kérdőívet használtunk. A háztartások összes tagjának alapadatait (demográfia és alapvető jövedelmi adatok), valamint a háztartás egészére vonatkozó jövedelmi és kiadási adatokat a *háztartás kérdőív* segítségével gyűjtöttük össze. Ezt a kérdőívet a mintába bekerült háztartások azon tagjától kérdeztük le, aki leginkább kompetens volt ezekben a témakörökben. Ezen kívül a háztartás 16 éves, illetve ennél idősebb tagjaival *egyéni kérdőív* is készült. Az egyéni kérdőívben a személyek foglalkozásszerkezeti pozícióját, jövedelmi viszonyait, iskolai életútját követtük nyomon. Az egyéni kérdőívben szerepeltek a jövedelmekkel, konjunktúrával és egyéb kapcsolódó témakörökkel összefüggő attitűdkérdések is.

Az adatbázist egyéni szinten építettük fel, oly módon, hogy *az adatbázis tartalmazza a mintába bekerülő háztartás minden tagjának* – beleértve a 16 éven aluli gyerekeket, valamint az egyéni kérdőívre nem válaszoló 16 év feletti háztartástagokat -

- demográfiai, foglalkozási és jövedelmi alap-adatait (amelyek a háztartás kérdőívben szerepeltek), beleértve a háztartásfőhöz való családi kapcsolat jellegének mutatóját is,

- a háztartásra vonatkozó összes egyéb kalkulált adatokat (pl. háztartás összes jövedelme, háztartás létszám stb.)
- valamint a 16 éves vagy idősebb, egyéni kérdőívre válaszolók esetében az egyéni kérdőív adatait

Az egyénekre vonatkozó kutatási témakörök esetében tehát a teljes, vagy a megfelelő korosztályra leszelektált adatbázist tekintjük alapnak. A háztartásokra vonatkozó témakörök esetében pedig a háztartásfőkre leszelektált adatbázis adatait elemezzük.

F3. Mintavétel

A minta a magyar háztartásokat régió szinten is reprezentáló valószínűségi minta.

A minta elkészítéséhez többlépcsős, arányosan rétegzett, valószínűségi mintavételi eljárást alkalmaztunk, amely a felnőtt magyar népességet reprezentálja.

A rétegzés első lépcsőjében minden régióból kiválasztottuk azokat a településeket, amelyek a mintába kerültek. Általános szabályként azt az elvet alkalmaztuk, hogy Budapest, és a 80.000 feletti lakosú nagyvárosok mindenképpen szerepeljenek a mintában. A többi települést méretarányos valószínűségi mintavételi eljárás (PPS) módszerével választottuk ki.

A második lépcsőben került sor a mintába bekerülő egyének kiválasztására. Először meghatároztuk, hogy a mintába bekerült településekről hány háztartásnak kell a mintában szerepelnie. A településekről mintába kerülő háztartások számát is méretarányosan határoztuk meg. Minden régió minden, mintába bekerült településéből akkora arányban kerültek be háztartások a mintába, amekkora az alapsokaság aránya a teljes népességen belül, régiókra, régión belül településtípusra, és ezen belül a települések lakosságarányára lebontva.

Ezt követően, a minta konkrét kialakításához háztartási címlistát vásároltunk a BM Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivataltól. A vásárolt címlista esetében az általunk meghatározott településekről, az általunk meghatározott esetszámú, célcsoportba tartozó háztartás adatait kaptuk meg a szolgáltatótól, amely a címeket a teljes listából egyszerű véletlen mintavételi eljárással választotta ki.

Alkalmazott mintavételi eljárásunk tehát valószínűségi minta, a célcsoport minden tagjának azonos az esélye a mintába való bekerülésre, így a minta segítségével begyűjtött adatokból levont következtetések – a statisztikai hibahatár mértékén belül – általánosíthatóak a teljes célcsoportra.

Az adatfelvétel során az ún. címlistas, csökkenő mintás eljárást alkalmaztunk. Ennek lényege, hogy nem alkalmazunk pótcímeket, hanem a mintavételi eljárás során eleve kalkulálunk a válaszmegtagadások, és egyéb okok miatt várhatóan kieső címek számával. Ez az eljárás a tudományosan leginkább megalapozott, a nemzetközi gyakorlatban legáltalánosabban alkalmazott szisztéma (szemben a pótcímes eljárással, amelyet a nemzetközi gyakorlatban egyáltalán nem alkalmaznak). Az elvártnál nagyobb elemszámú induló mintát határoztunk meg tehát, azt vártuk el a kérdezőktől, hogy az induló mintába bekerült összes háztartást keressék fel, és kérdezzék le.

A mintába került háztartásokat kérdezőbiztosaink személyesen keresték meg. A mintába bekerült címeket legalább kétszer fel kell keresniük, két különböző napszakban. A

hét közbeni megkeresés egyikének este 6 óra utáni időpontra kellett esnie. (Az elvárás a legalább kétszeri megkeresés volt, de az esetek többségében ennél többször is megpróbálkoztak a kérdezők az adatfelvétellel azokon a címeken, amelyeket az első két alkalom egyikében sem értek el.)

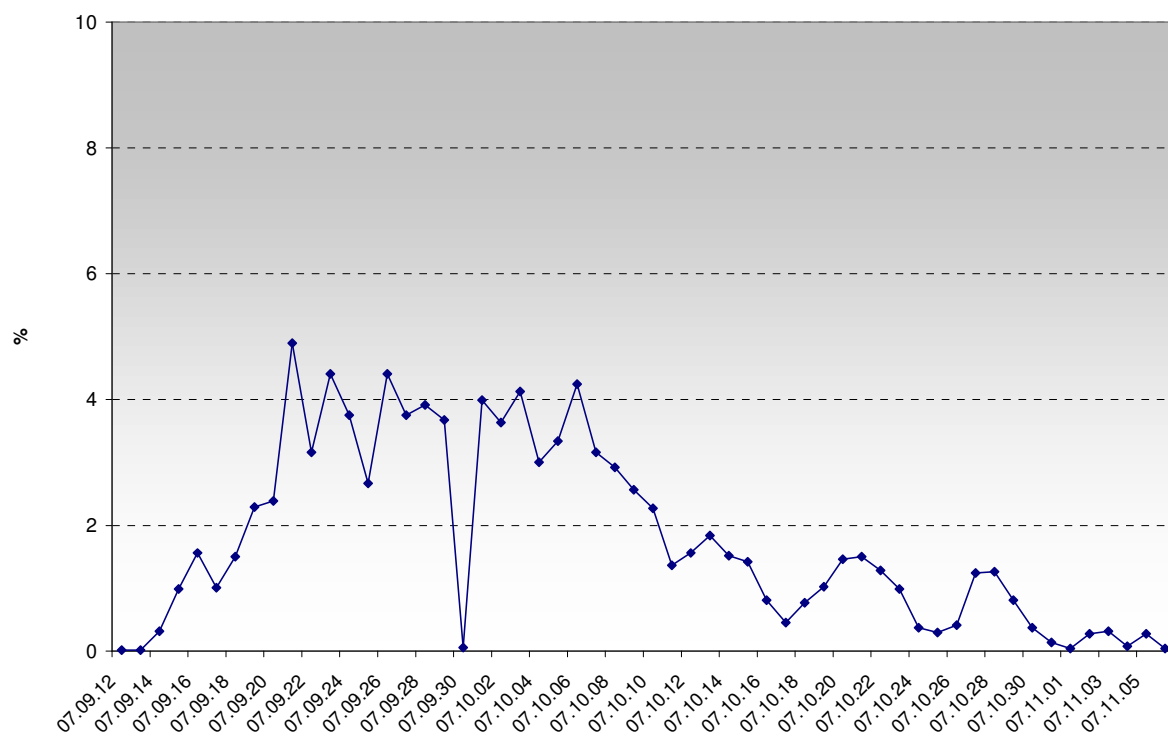
Az adatfelvétel során a 4538 elemszámú induló mintából 2024 sikeres háztartás-interjú, és 3648 kérdőív készült el.

F4. A kérdezés folyamata és a kérdezés ellenőrzésének első lépcsője

A kérdezőbiztosaink személyesen keresték fel a mintába került háztartásokat.

A Háztartás Monitor kutatás adatfelvétele 2007. szeptember 12-től november 6-ig tartott.

F1. ábra A teljes adatfelvétel időbeni megoszlása

A kérdezőket munkába állásuk előtt a központban képezzük ki, a későbbiekben pedig a regionális instruktorok segítségével végezték munkájukat. A kérdezők alapvetően a területi instruktorokkal vannak napi kapcsolatban. A kérdezők minden adatfelvételhez írásos kérdezési útmutatót kapnak, mely egyrészt felhívja a figyelmet a kérdőív legfontosabb részeire, másrészt a viszonylag ritkábban előforduló kérdezési helyzetek megoldásához ad iránymutatást.

A Háztartás Monitor kutatás terepmunkáját megelőzően a területi instruktorok egész napos kiképzésen, és tréningen vettek részt. A kérdezők tréningje pedig a területi

instruktorok vezényletével, a TÁRKI belső munkatársainak segítségével a 17 területi és a budapesti központban történt. A kérdezők csak ez után a speciálisan az adott kutatásra vonatkozó tréning után kezdhették el a kérdőívek lekérdezését.

Ugyanakkor a kérdezőket szigorúan ellenőrizzük is. Az ellenőrzés első szintjét a területi instruktorok, második szintjét az utómunkások és az adatok számítógépes ellenőrzési folyamata, harmadik, legfelsőbb szintjét pedig a TÁRKI fő ellenőrzési csoportja végzi.

F5. A kérdezést követő adatfelvételi munkafolyamatok, ellenőrzés és javítás

Az adatokat minden munkafázisban többszintű ellenőrzésnek vetettük alá. A lekérdezett kérdőíveket a területi instruktorok egyesével, személyesen ellenőrizték. Nem javítható hibák, illetve kihagyott kérdések esetén azokat kiegészítés, vagy javítás céljából a terepre visszaküldték. A kérdőívek 10 százalékát ellenőrző kérdőív segítségével a terepen ellenőrizték a területi instruktorok. Az ellenőrzés ellenőrző kérdőívek segítségével történt.

A regionális ellenőrzésen – amelyet a területi instruktorok végeznek – kívül a TÁRKI-ban olyan központi ellenőrzési rendszert is fenntartunk, amelyhez tartozó munkatársak nincsenek napi kapcsolatban a kérdezőkkel. A központi ellenőrzés leginkább azokra az esetekre, területekre illetve kérdezőkre összpontosít, amelyek fennakadnak az adatok ellenőrzésének a kérdezést követő két lépcsőjén: az utómunkák során, illetve az elkészült „nyers” adatbázis számítógépes logikai ellenőrzése során. A központi ellenőr a többi ellenőrzési munkálatok során tapasztalt hibák együttes előfordulási gyakoriságát, és súlyát mérlegelve kutatásonként 2-10 csomópontot köteles ellenőrizni. (Csomóponti ellenőrzés alatt vagy egy-egy kérdező, vagy egy-egy régió összes kérdőívének ellenőrzését értjük. A központi ellenőrzés tehát szigorú, problémára fókuszált ellenőrzést végez. Az ellenőrzés negatív eredménye az ellenőrzött személlyel (kérdező, instruktor) való munkakapcsolat azonnali megszakítását eredményezi.) Ennek a célra orientált ellenőrzésnek számos formája van: személyes ellenőrzés, telefonos ellenőrzés, ellenőrző levelek írása, stb.) A Háztartás Monitor kutatás esetében a központi ellenőrzés az interjúk 10 százalékát ellenőrizte. Összességében tehát az interjúk 20 százaléka került az ellenőrzés hatálya alá.

A kitöltött kérdőívek a regionális instruktoroktól való átvételt követően az ún. utómunkásokhoz kerültek. Az utómunkások feladata a kérdőív általános kitöltés-kontrollja, a nyitott kérdések kódolása, a kérdőív adatainak számítógépbe való rögzítése volt.

A rögzítés SPSS Data Entry-be történt. Ez a programcsomag lehetőséget nyújt arra, hogy logikai kontrollokat építsünk be, valamint megakadályozzuk az extrém értékek rögzítését, csökkentve ezáltal a rögzítés közbeni elcsúszás veszélyét. A rögzített adatok leadásakor az átvételi program segítségével történt. Az itt előkerülő hibákat (pl. sorszámelütés, elcsúszás) még az utómunkás maga javítja.

Az utómunkások tehát egyszerre végeznek el utómunkálatokat, és ők képzik a TÁRKI ellenőrzési rendszerének második szintjét is. Az utómunkások kontrollja során mód nyílik arra, hogy ne csak a kérdezők, hanem az instruktorok munkáját is ellenőrizni tudjuk és mind a kérdezők, mind az instruktorok visszajelzést kaphassanak munkájuk minőségéről. Az utómunkások az ellenőrzési munkájuk eredményéről beszámolnak a központi fő-ellenőrnek.

A leadott file-ok összefűzése után kezdődött az alapsorok tisztítása és az adatok logikai ellenőrzése. A „nyers” adatbázis összeállítását követően az adatokat számítógépes ellenőrzési folyamatnak vetjük alá, amely során az esetleges logikai ellentmondások kimutatásával keressük az esetlegesen bennmaradó hibákat. Ezt a munkát a Háztartás Monitor kutatásban részt vevő vezető kutatók útmutatásai (a kapott részletes hibakeresési szempontok, listák ellenőrző keresztábla tervek) alapján a hibakeresésben, javításban gyakorlatilag rendelkező, a programozáshoz is értő munkatársak végzik. Az ellentmondásosnak tűnő adatokat tartalmazó kérdőíveket újra elővettük, a hibákat a kérdőívek visszakeresésével javítottuk.

F6. Súlyozás (utólagos rétegzés)

A válaszmegtagadásokból, és egyéb okból való kiesések miatti torzulást súlyozással korrigáltuk. A válaszmegtagadások két szinten következhetnek be:

1. háztartás szinten, amikor a mintába bekerült háztartással nem sikerült interjút készíteni
2. válaszadó háztartáson belül hiányzó egyéni kérdőív: amikor a háztartással sikerült felvenni a kapcsolatot, és egyéni kérdőívek is készültek, de valamelyik 16 éves, ill. idősebb háztartás taggal nem készült egyéni kérdőív.

Az adatbázishoz készített alapsúly (HTESULY) egyszerre alkalmas a válaszadó háztartások megoszlásainak a magyarországi háztartásokra jellemző megoszlásokhoz és a háztartások összes tagjából álló egyéni minta megoszlásainak a Magyarországon háztartásokban élő népesség megfelelő megoszlásaihoz való súlyozására. A súlyozás szempontjai az egyén illetve a háztartásfő neme, életkora, legmagasabb iskolai végzettsége, a településtípus és a háztartás mérete voltak. Mivel a 2001-es népszámlálás óta már öt év eltelt, ezért fontos volt, hogy frissebb adatokhoz tudjuk igazítani mintánkat. Sajnos a 2005-ös mikrocenzusból a megfelelő sokdimenziós táblák nem álltak rendelkezésre, így a kevésbé részletes publikált táblákat használtuk fel a súlyozásnál. Első lépésben tehát a 2001-es népszámlálás adatait igazítottuk oly módon, hogy illeszkedjenek a 2005-ös mikrocenzusból ismert háztartási és egyéni megoszlásokhoz. A háztartások esetében a súlyváltozó elkészítéséig a mikrocenzus kiadványok (2005. évi Mikrocenzus, 1. Területi és választókerületi adatok, KSH Budapest 2005) a háztartások településtípus és háztartásméret szerint kétdimenziós megoszlását közölték. Tehát a népszámlálás településtípus és háztartásméret szerinti megoszlását igazítottuk a mikrocenzus adataihoz. Az egyéni megoszlások esetében a mikrocenzus kiadvány a népesség legmagasabb iskolai végzettség és településtípus szerinti illetve nem, életkor és településtípus szerinti megoszlását közli. Itt a népszámlálás tábláinak iteratív felszorzásával állítottunk elő egy olyan négydimenziós (nem, életkor, iskolai végzettség, településtípus) táblát, amely illeszkedik a mikrocenzus mind a háztartás, mind pedig az egyéni megoszlásaihoz.

A súlyozásnál arra törekedtünk, hogy a súlyozott adatbázis jól illeszkedjen mind a háztartások, mind pedig az összes háztartástag (beleértve a gyerekeket is) 2005 évi mikrocenzus adataival korrigált alapvető megoszlásaihoz. Ezért a főbb demográfiai tényezők megoszlásait mindig háztartásfő-nem háztartásfő bontásban figyeltük. A következő kétdimenziós megoszlások képezték a súlyozás alapját:

- nem (férfi, nő) * háztartásfő/nem háztartásfő

- iskolai végzettség (érettségi alatt, érettségi, felsőfokú) * háztartásfő (igen, nem)
- településtípus (Budapest, egyéb város, község) * háztartásfő (igen, nem)
- háztartás létszám (1,2-3, több fő) * háztartásfő (igen, nem)
- korcsoport (0-34, 35-59, 60+) * háztartásfő (háztartásfő 1 személyes háztartásnál, háztartásfő több személyes háztartásnál, nem háztartásfő)

A súlyozás során iterációs eljárást folytattunk, amelyet akkor tekintettünk befejezettnek, amikor a súlyozott adatbázis az összes fenti szempont szerint illeszkedett a népszámlálásnak a mikrocenzus alapján aktualizált megoszlásaihoz. Ez az alapsúly használandó minden háztartásszintű elemzéshez és azokhoz az egyéni szintű elemzésekhez, amelyek az összes háztartástag mintáját elemzik.

F1. táblázat A minta megoszlásai

	Mikrocenzushoz igazított megoszlás (%)		Minta súlyozatlan megoszlása (%)		Minta súlyozott megoszlása (%)	
	Háztartásfő	Összes személy	Háztartásfő	Összes személy	Háztartásfő	Összes személy
Férfi	70	47	68	46	70	48
Nő	30	53	32	54	30	52
Összesen	100	100	100	100	100	100
Iskolai végzettség						
Érettségi alatt	64	66	59	63	64	66
Érettségi	23	23	24	24	23	24
Diplomás	14	11	16	13	14	11
Összesen	100	100	100	100	100	100
Település típusa						
Budapest	20	17	21	16	20	17
Város	49	49	45	46	49	49
község	32	34	35	38	32	34
Összesen	100	100	100	100	100	100
Életkor						
-34	18	45	10	37	18	45
35-59	48	34	48	35	48	34
60+	34	21	42	28	34	22
Összesen	100	100	100	100	100	100
Ht. létszáma						
1 fős	29	12	26	10	29	12
2,3 fős	48	46	52	49	48	46
4 fős	23	43	22	41	23	43
Összesen	100	100	100	100	100	100

Egy további, az **attitűdkérdések** elemzésénél alkalmazott súlyt is készítettünk (ATTSÜLY). Az előbbi súllyal súlyozott, összes háztartástagra vonatkozó adatbázis jól illeszkedik a teljes populáció megfelelő megoszlásaihoz, így a 16 éves, és idősebb háztartástagok alapadatainak gyakorisági megoszlásaihoz is. Nem korrigálja viszont azt az eltérést, amely abból adódik, hogy az egyéni kérdőívre nem válaszolt minden 16 éves, és

idősebb háztartástag. Az attitűdkérdések elemzésénél tehát külön súlyt alkalmaztunk. Ennek kialakítása során a négy társadalmi-demográfiai tényező (nem, életkor, iskolai végzettség és településtípus) együttes megoszlását vettük figyelembe. Ennek a súlynak az elkészítéséhez is a 2001-es népszámlálás 2005-ös Mikrocenzushoz igazított megoszlásait tekintettük alapnak. Így a súlyozott minta nem, életkor, településtípus és iskolai végzettség szerinti megoszlása jól illeszkedik a 16 éves és idősebb népesség megfelelő adataihoz. Ezt a súlyt kell használni az egyéni kérdőívben feltett kérdések megoszlásának elemzéséhez, főképpen akkor, ha jelentős az adott kérdésre nem válaszoló háztartástagok aránya.

F7. A képzett demográfiai változók

A demográfiai program az életkor és a háztartásfőhöz való viszony alapján képez az elemzésekhez gyakran használt változókat. Ezek közül a legfontosabb a háztartástipológia, mely az együtt élő felnőttek és gyermekek számát kombinálja a közöttük fennálló rokoni kapcsolat jellegével. Ezen kívül olyan változókat képeztünk, mint legkisebb gyermek életkori csoportja, a felnőttek, a 18-, a 15-, illetve a 13 év alatti gyermekek száma. Ez utóbbiak segítségével állítottunk elő olyan változókat is, melyek a nemzetközi szakirodalomban elterjedt ekvivalencia-skálákat (OECD-skála és az EUROSTAT által is használt módosított OECD-skála) jelenítik meg. Ezen felül változót képeztünk a háztartásfő fontosabb társadalmi-demográfiai jellemzőiből: nem, életkor, korcsoport, legmagasabb iskolai végzettség.

F8. A jövedelmek számbavétele a 2005-ös Háztartás Monitor felvételben

A jövedelmek számbavétele a 2003-as Háztartás Monitor felvételhez hasonlóan történt. A 2003-as felvételben a korábbi Monitor felvételekhez képest számos módszertani újítást tartalmazott, elsősorban a vállalkozói jövedelmek felmérése terén (lásd Stabilizálódó társadalomszerkezet - TÁRKI Monitor Jelentések 2003)

F8.1. A JÖVEDELEMVÁLTOZÓK SZERKEZETE A 2005-ÖS FELVÉTELBN

A háztartások jövedelme (éves jövedelmeknél HCJHZTEV) az egyéni kérdőívben felmért személyes jövedelmek (éves jövedelmeknél ECJOSZEV) és a háztartási kérdőívben felmért háztartási jövedelmek (HCJOVOSZ) összegzéséből adódik.

$$HCJHZTEV = HCJOVOSZ + \Sigma(ECJOSZEV)$$

F2. táblázat A háztartási jövedelmek kategóriái:

Tőkejövedelmek (HCJTOKE)	Bérbeadás (HCJKIAD) Pénzügyi befektetés jövedelme, árfolyamnyereség (HCJOSZT) Vállalkozó jövedelmek (HCJVALL), amely a vállalkozások nyereségét (HCCNYER1, HCCNYER2, HCEVALBE) és a mezőgazdasági árutermelés nyereségét (HCJMGEA) tartalmazza.
Családi támogatások (HCJCSJOV)	Családi pótlék (HCJCSPEV), Kiegészítő családi pótlék (HCJKCSEV), árvaellátás (HCJARVEV), egyéb gyermekneveléssel kapcsolatos támogatás (HCJEGYEV)
Szociális támogatások (HCJSOCEV)	Lakásfenntartási támogatás (HCJLFTEV), szociális segély (HCJSEGEV)
Saját termelésű fogyasztás	Saját termelésű mezőgazdasági termékek fogyasztása (HCJMGTAK)
Egyéb háztartási jövedelmek (HCJEGYEB)	Nyeremény (HCJNYER), tartásdíj (HCJTDJK), más háztartástól kapott pénzügyi támogatás (HCJTAMO), más háztartástól kapott ajándék (HCJAJAN)

F3. táblázat Az egyéni kérdőívben felmért jövedelem-kategóriák:

Főmunkahelyi rendszeres jövedelmek (ECJFMHEV)	Főmunkahelyi kereset (ECJFOMEV), borraivaló, hálapénz (ECJBOREV), természetbeni juttatás (ECJTEREV), számlára felvett munkabér (ECJSZLEV), előző főmunkahely keresete (ECJEFMEV), volt munkahely keresete (ECJVMJEV).
Főmunkahelyi ritka jövedelmek (ECJRITEV)	Prémium, jutalom (ECJPREMP), végkielégítés (ECFEVEGP).
Különmunka jövedelmek (ECJKMUEV)	Kereset rendszeres külföldi munkából (ECJKMAEV stb.) kereset alkalmi munkából (ECJALKEV).
Társadalombiztosítási jövedelmek (ECJTBEV)	Táppénz (ECJTAPEV), munkanélküli járadék (ECJMUNEV), Gyed (ECJGYEEV), terhességi gyermekágyi segély (ECJTESEV), nyugdíj (ECJNYUEV).
Szociális jövedelmek (ECJSZCEV)	Átképzési támogatás (ECJATKEV), munkanélküliek rendszeres szociális segélye (ECJMNSEV) egyéb munkanélküliességhez kapcsolódó ellátás (ECJMMEEV), ösztöndíj (ECJOSTEV), Gyet (ECJGYNEV), Gyes (ECJGYSEV), anyasági támogatás (ECJANYEV), egyéb pénzbeni szociális ellátás (ECJEGYEV).
Transzfer-jövedelmek (ECJTRAEV)	Életjáradék eltartási szerződésből (ECJEJDEV), életjáradék kárpótlási jegyből (ECJKAREV).

F8.2. A JÖVEDELEMADATOK JAVÍTÁSA ÉS IMPUTÁLÁSA

F8.2.1. Egyéni személyes jövedelmek (EDJOSZ05, EDJOSZEV) javítása

Az egyéni kérdőívben összegzett egyéni jövedelmeket össze tudjuk vetni azzal az összeggel, amit a háztartástáblában becsülnek az egyes háztartástagoknak.

- Amikor a háztartástáblában becsült érték nagyobb, mint a kérdőívben összegzett szeptemberi jövedelem, akkor ez utóbbit a háztartástáblában szereplő érték behelyettesítésével javítjuk.
- Amikor az éves személyes jövedelem hiányzik, de a háztartástáblában van pozitív becsült érték, akkor az éves személyes jövedelmet ennek 12-szeresével javítjuk.
- Azokban az esetekben, amikor az éves személyes jövedelem kevesebb, mint a szeptemberi kétszerese, az éves jövedelmet a szeptemberi 12-szeresével helyettesítjük.

F5. táblázat A személyes jövedelem javításainak összefoglalása

	Átlag (Ft)	N
(1) 16 éven felüli ht. tagok száma		4329
Elkészült egyéni kérdőív		3648
Szeptemberi személyes jövedelem (ECJOSZ05) javítása		
ECJOSZ05, érvényes értékek	84345	3035
(2) HCJOBE0, ahol ECJOSZ05=0 és missing HCJOBE0	-	686
(3) HCJOBE0, ahol ECJOSZ05=0 és érvényes HCJOBE0	72780	555
hiányzó ECJOSZ05 összesen (2)+(3)	-	1241
(4) HCJOBE0, ahol nagyobb, mint ECJOSZ05	89931	309
összes javítandó (3)+(4)	-	864
Éves személyes jövedelem (ECJOSZEV) javítása		
(5) ECJOSZEV, érvényes értékek	965978	3103
hiányzó ECJOSZEV összesen (1)-(5)		1226
hiányzók között érvényes HCJOBE0	74868	528
hiányzók között érvényes HCJOBE0*12	898416	528

F8.2.2. Egyéni személyes jövedelmek (EDJOSZ05, EDJOSZEV) imputálása

Imputálásra akkor kerül sor, ha az alább definiált jövedelem-hiányt tapasztalunk:

- A személy 16 éven felüli, tehát kellene lennie személyes jövedelemadatnak, és
- nincs a háztartástáblában becsült jövedelem (HDJOBE0) valamint a szeptemberi vagy az éves személyes jövedelem hiányzik,
- ezen kívül még azokban az esetekben is imputáltunk, amikor a főmunkahelyi jövedelem hiányzik, de a természetbeni hozzájárulásoknál van pozitív jövedelem. Erre azért van szükség, mert számos esetben a semmilyen jövedelemkérdésre nem válaszoló válaszadók kérdőívében a főmunkahelyi természetbeni

hozzájárulások esetében érvényes válasz volt karikázva, emiatt ezen korrekció nélkül itt nem imputáltunk volna jövedelmet.

Ilyen jövedelemhiány összesen 815 személynél van (ebből, ahogy korábban láttuk 686-nál semmilyen jövedeleminformációval nem rendelkezünk). Az ilyen jövedelemhiányoknál akkor imputálunk, ha a személy alkalmazott, vállalkozó vagy nyugdíjas. A hiányzó jövedelműek megoszlását foglalkozás szerint a következő táblázat mutatja.

F6. táblázat A hiányzó jövedelműek megoszlása foglalkozás szerint

	N	%
Alkalmazott	190	23,3
Vállalkozó	34	4,2
Alkalmi munkából él	9	1,1
Munkanélküli	75	9,2
Nyugdíjas	101	12,4
Szülési szabadság	8	1,0
Tanuló	320	39,3
Egyéb (eltartott)	75	9,2
Összesen	815	100,0

Az imputálás során a különböző foglalkozású személyeknek a megfelelő foglalkozási csoportba tartozók életkor (0-29 éves, 30-59 éves, 60+), iskolai végzettség (érettségi alatt, érettségi, érettségi felett) és településtípus (Budapest, egyéb) szerint megbontott jövedelemátlagait (EDJOSZ05) helyettesítettük. Az éves személyes jövedelem imputálásához ezt az értéket tizenkettővel felszoroztuk.

F7. táblázat Imputálások száma, átlaga (EDJOSZ05)

	Átlag (Ft)	N
Alkalmazott	116568	199
Vállalkozó	146797	34
Nyugdíjas	76636	101
Összesen	107570	334

FM1. táblázat Az adatfelvétel főbb adatai

	N	%
Összes felkeresett cím	4538	
Összes lekérdezett cím	2024	44,6%
A kérdés megíúsult a címen	2514	55,4%
Nem megfelelő cím:	362	
A személy elköltözött	215	8%
A cím/ név nem létezik	121	2,7%
A személy meghalt	21	0,5%
Mintának nem megfelelő cím	5	0,1%
Megfelelő cím (= összes kiadott cím - nem megfelelő cím)	4176	92%
Összes kiesett: (= megfelelő cím - elkészült kérdőívek)	2152	47,3%
Válaszképtelen	56	1,2%
Válaszmegtagadó	1268	27,9%
Ideiglenesen távol	114	2,5%
Háromszori megkeresés	346	7,6%
Egyéb ok	71	1,6%
Nem felhasznált cím	297	6,5%
A lekérdezett háztartásokban élő összes személy száma	5064	100%
A lekérdezett háztartásokban élő 16 éves és idősebb háztartástagok száma	4339	85,7%
A lekérdezett háztartásokban élő 16 éven aluliak száma	725	14,3%
16 éven felüli háztartástagokkal elkészült egyéni kérdőívek száma	3653	84,1%
16 éven felüli háztartástagokkal nem készült egyéni kérdőív	686	15,9%

FM.2. táblázat A felkeresett háztartások száma és aránya településtípusonként

Település típus	Megkeresett háztartások	
Budapest	N	1063
	%	24,8
Város	N	2018
	%	47,1
Község	N	1207
	%	28,1
Összesen	N	4288
	%	100

FM3. táblázat Válaszadási, megtagadási, meghiúsulási arányok a háztartások körében, településtípus szerint

Település típus		Elkészült	Megtagadta	Meghiúsult	Összes felkeresett cím
Budapest	N	324	361	378	1063
	%	30,5	34,0	35,6	100
Város	N	905	574	539	2018
	%	44,8	28,4	26,7	100
Község	N	700	281	226	1207
	%	58,0	23,3	18,7	100
Összesen	N	1929	1216	1143	4288
	%	45,0	28,4	26,7	100

FM4. táblázat Az egyéni kérdőívre való válaszadási, megtagadási, meghiúsulási arányok a 16 éves és idősebb személyek körében, településtípus szerint

Település típus		Elkészült	Megtagadta	Meghiúsult	Megkeresett 16 éven felüli családtagok
Budapest	N	671	35	47	753
	%	89,1	4,6	6,2	100
Város	N	1614	204	146	1964
	%	82,2	10,4	7,4	100
Község	N	1363	120	120	1603
	%	85,0	7,5	7,5	100
Ország összesen	N	3648	359	313	4320
	%	84,4	8,3	7,2	100

FM5. táblázat Az egyéni kérdőívre való válaszadási, megtagadási, megghiúsulási arányok a 16 éves és idősebb személyek körében, régiók szerint

Régió		Elkészült	Megtagadta	Megghiúsult	Megkeresett 16 éves és idősebb családtagok
Közép-Magyarország	N	1066	58	60	1184
	%	90,0	4,9	5,1	100
Közép-Dunántúl	N	342	43	37	422
	%	81,0	10,2	8,8	100
Nyugat-Dunántúl	N	419	33	19	471
	%	89,0	7,0	4,0	100
Dél-Dunántúl	N	340	52	25	417
	%	81,5	12,5	6,0	100
Észak-Magyarország	N	469	61	54	584
	%	80,3	10,4	9,2	100
Észak-Alföld	N	549	77	49	675
	%	81,3	11,4	7,3	100
Dél-Alföld	N	463	35	69	567
	%	81,7	6,2	12,2	100
Ország összesen	N	3648	359	313	4320
	%	84,4	8,3	7,2	100